

СТЕФАН ШИВАЧЕВ

**РОЛЯТА НА ОБЩИНА ПЛОВДИВ
ЗА РАЗВИТИЕТО НА ГРАДА ПРЕЗ
ПЕРИОДА 1886 – 1944 ГОДИНА**

Пловдив, 2018

В този годишник на Регионален исторически музей – Пловдив за 2018 година е публикувана дисертацията на Стефан Николов Шивачев за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ на тема **“РОЛЯТА НА ОБЩИНА ПЛОВДИВ ЗА РАЗВИТИЕТО НА ГРАДА ОТ 1886 ДО 1944 ГОДИНА“**, защитена на 21 юни 2018 г. пред научно жури в Институт за исторически изследвания при Българска академия на науките

Научен редактор: доц. д-р Росица Стоянова

Рецензенти: проф. д.и.н. Веска Николова и доц. д-р Василка Танкова

This 2018 annual publication of the Regional History Museum – Plovdiv contains the Stefan Nikolov Shivachev's doctoral thesis with the subject **“THE ROLE OF THE PLOVDIV MUNICIPALITY FOR THE DEVELOPMENT OF THE CITY FROM 1886 TO 1944”** for the award of a doctoral degree. The thesis was defended on June 21st, 2018 before a scientific panel of the Institute for Historical Research with the Bulgarian Academy of Sciences

Doctoral Advisor: Assoc. Prof. Rossitsa Stoyanova

Reviewers: Prof. Veska Nikolova D.Sc. and Assoc. Prof. Vaska Tankova D.Sc.

*Годишник на Регионален исторически музей – Пловдив
Книга Дванадесета, 2018 година*

*Yearbook of Regional History Museum – Plovdiv,
Book twelfth, 2018*

Регионален исторически музей – Пловдив, пл. „Съединение“ № 1

Regional History Museum – Plovdiv, No.1 Saedinenie square

©Графично оформление на корицата *инж. Галя Димитрова*

©Графично оформление *ТАФпринт – Пловдив*

©Graphic design of the cover: *Galya Dimitrova, engineer*

©Graphic design: *TAFprint – Plovdiv*

ISSN - 1311 – 9133

СЪДЪРЖАНИЕ

РОЛЯТА НА ОБЩИНА ПЛОВДИВ ЗА РАЗВИТИЕТО НА ГРАДА ПРЕЗ ПЕРИОДА 1886 – 1944 ГОДИНА

УВОД 5

ПРЕДГОВОР 21

ПЪРВА ГЛАВА

Дейността на Община Пловдив в периода от Съединението през 1885 г.

до войните за национално обединение 44

1.1. Привеждане дейността на Община Пловдив в съответствие със Закона за градските общини от 1886 г. 44

1.2. Пловдивската община през последното десетилетие на XIX век. 58

1.3. Кризата в общинското управление 105

1.4. Управлението на Демократическата партия 138

ВТОРА ГЛАВА

В годините на войните и след тях (1912 – 1931) 153

2.1. Дейността на Община Пловдив по време на войните за национално обединение 153

2.2. Следвоенната криза и опитите на БЗНС да управлява града 168

2.3. Наченките на стабилизация при властването на Демократическия сговор ... 186

ТРЕТА ГЛАВА

„Златното“ време на модернизацията на Пловдив (1932 – 1944) 222

3.1. Реализацията на значими инвестиционни проекти в първия мандат от управлението на кмета Божидар Здравков 222

3.2. Промени в общинското управление след преврата на 19 май 1934 г. 248

3.3. Вторият период от управлението на Божидар Здравков 258

3.4. Пловдивската община в годините на Втората световна война 283

ЗАКЛЮЧЕНИЕ 297

CONTENTS

THE ROLE OF THE PLOVDIV MUNICIPALITY FOR THE DEVELOPMENT OF THE CITY FROM 1886 TO 1944

INTRODUCTION	5
FOREWORD	21
CHAPTER ONE	
The activity of the municipality of plovdiv in the period between the unification in 1885 and the national unification wars	44
1.1. Bringing the activities of the Plovdiv Municipality in compliance with the City Municipalities Act of 1886	44
1.2. Plovdiv Municipality in the last decade of the 19 th century	58
1.3. The municipal government crisis	105
1.4. The Democratic Party's Administration	138
CHAPTER TWO	
In the years of the wars and after them (1912-1931)	153
2.1. The activities of the Plovdiv Municipality during the National Unification Wars	153
2.2. The post-war crisis and the attempts of the Bulgarian Agrarian National Union to govern the city	168
2.3. The beginning of stabilization during the Democratic Alliance government	186
CHAPTER THREE	
The “golden age” of the plovdiv modernization (1932-1944)	222
3.1. The implementation of significant investment projects in the first term of the mayor Bozhidar Zdravkov	222
3.2. Changes in the municipal government after the coup of May 19 th , 1934	248
3.3. The second term of Bozhidar Zdravkov's government	258
3.4. Plovdiv Municipality in the Second World War	283
CONCLUSION	297

У В О Д

В своето историческо развитие от Освобождението до 1944 г. Пловдив преминава през различни периоди. През Временното (окупационно) руско управление и в годините на Източна Румелия той придобива статута на столичен град. Така грижата за неговото развитие се поделя между централната власт и създаващото се местно самоуправление. След Съединението на Източна Румелия и Княжество България през 1885 г., градът изгубва престижното си положение, обезличава се институционално и, макар да запазва позицията си на исторически утвърдил се център за една от най-плодородните и важни за страната области, постепенно се превръща в обикновен окръжен (областен) град.¹

Както във всички балкански държави „егоистичната“ в своето развитие столица потиска предопределеното от природоклиматичните и социално-икономически фактори естествено развитие на останалите селища. Развитието и модернизацията на всички тях, включително и на Пловдив, са предоставени на „крехките възможности“ на местното самоуправление, твърде често обезсилвано кадрово и финансово от централната власт.

На общината, като институция на местното самоуправление, законът възлага грижата за градоустройството, благоустрояването, началното образование, опазване на реда и общественото здраве, медицинското обслужване и пр. Това е институцията, която стои най-близо до населението и в нейната дейност като във фокус се събират всички аспекти на стопанския, обществения и културен живот на града. Така, от една страна, историята на местната власт се явява основен компонент от живота на всеки град, но от друга, тя може да бъде и самостоятелен предмет на изследване.

Настоящото изследване е базирано именно на идеята да се представи самостоятелно – пространно и последователно – историята на Община Пловдив в хронологичните граници от Съединението, когато вече има поставени основи на местното самоуправление, до 9 септември 1944 г., когато започват нови кардинални промени в общественоекономическото и политическото развитие на страната.

Основната цел е да се изследва и анализира ролята на местната власт като важен фактор за развитието и модернизирането на града, за реализацията на значими проекти, които оказват влияние върху живота на общността за дълги периоди. От своя

¹ Съгласно административното деление на страната през периода до 1934 г. Пловдив е център на окръг, като едновременно с това съществува и Пловдивска градска околия. След 19 май 1934 г. е създадена Пловдивска област с 12 околии, една от които е Пловдив-град – ДВ, бр. 104 от 17 май 1901; Пак там, бр. 38 от 19 май 1934.

страна, големият отрязък от време, застъпен в изследването, дава възможност процесите и събитията да се проследят в развитие, да се отсее значимото като намерения и тяхната реализация.

За постигането на тази цел усилията са насочени към разрешаването на множество изследователски задачи, главните от които са:

1. Да се открият характеристиките на процеса на поставяне темелите на общинското самоуправление в Пловдив в периода 1878 – 1885 г. Въпреки че тази задача излиза формално извън хронологическите рамки фиксирани в заглавието, това е времето, когато се слага началото на редица процеси и начинания, послужили като база за развитието на града през следващите години.
2. Да се изясни цялостното организационно развитие на Пловдивската община в контекста на общинското законодателство от Съединението на България през 1885 г. до края на Втората световна война. На тази база да се изследват връзките между местната и централна власт в целия период, в който Пловдив е определян като „втори български град” и „втора столица на България”, но в действителност е един от многото окръжни градове. Да се проследят взаимовръзките в дейността на кметовете и общинските съвети и се потърси мястото на фигурата на кмета за разрешаване основните проблеми пред града. Да се потърсят спецификите в дейността на Пловдивската община и да се маркират отликите в сравнение с общините в другите големи български градове.
3. Да се изведат на преден план онези основни инвестиционни проекти, чиято реализация е плод на далновидността на управляващите и които оказват влияние за развитието на Пловдив в перспектива. Същевременно да се набележат причините за провалите при реализация на някои от проектите. Да се разкрият начините на финансиране на дейността на общината и на значимите инвестиционни проекти, ролята на взетите заеми от Българска народна банка и обективните и субективни фактори, довели кризисните ситуации при тяхното изплащане.
4. Да се въведе в научно обръщение издиреният и събран фактологически материал за дейността на Пловдивската община, който представлява добра база за цялостно изследване на местното самоуправление в България в разглеждания период.
5. В историографията дълго време се отминаваше темата за отделните персонални участници, ръководили съдбините на втория български град. В изложението си ще опитам да отговоря на въпросите: защо някои от тях като Христо Дюкмеджиев, Христо Г. Данов, д-р Иван Кесяков, Божидар Здравков успяват да инициират и реализират значими за града програми, за които техните предшественици само говорят. Е ли това плод на исторически обстоятелства или се дължи в значителна степен на техните лични

качества. Общинското самоуправление предлага широки възможности за икономическо възможване и политически просперитет, но е и възможност за честните и здравомислещи дейци да реализират своите идеи в интерес на обществото.

6. Да се изведе практическото приложение на положителния и негативния опит в дейността на кметовете и общинските съвети, в контекста на новите условия в общинското самоуправление след 1990 г.

Темата за партийно-политическите борби в местните избори и в общинския съвет в известна степен остава в страни от вниманието. Където е необходимо и възможно, разбира се, са отразени разнообразието от мнения и предложения, без обаче центърът на изследването да се съсредоточава върху партиите, общинските им програми, дейността им в рамките на общинските съвети.

Критичен преглед на литературата

В този си вид и хронологичен обхват темата не е била предмет на цялостно изследване в историографията. Но тя е част от общата проблематика за развитието на местното самоуправление, публикациите по която заслужават внимание.

Разработването на проблемите, свързани с общинското самоуправление в България, отдавна привлича интереса на изследователите. И все пак монографичните издания са по-скоро рядкост. Причините за тази липса са разнообразни, но най-вече са свързани с огромното количество разнороден и разнообразен изворов материал отложен в архиви, спомени, дневници и периодичния печат, който трудно се поддава на издирване, обработка и систематизиране. При подготовката на настоящето изследване авторът също се сблъска с впечатляващи масиви от данни, в които може да се загуби и най-добрият професионален историк. От друга страна анализът на дейността на общината изисква и задълбочени познания в най-различни области – законодателство, политическа история (национална и регионална), финанси, градоустройство, социални дейности и др.

От специализираните публикации на първо място трябва да бъдат отбелязани текстовете на юристи - изследователи на държавата и правото. Преди 1944 г. изследвания по темата публикуват Тома Васильов, Александър Гиргинов, Петко Стайнов, М. Кайдъмов.¹ Трябва да бъде отбелязан и приносът на някои икономисти като Петко Стоянов

¹ Васильов, Т. Бюджетите на градските общини за 1911 г. - Сп. БИД, 16, 1912, № 1, 7-19; Същият. Дълговете на окръжията и общините в България. С., 1897; Гиргинов, Ал. Държавното устройство на България. С., 1921; Стайнов, П. Общината според новото законодателство. – Общ. преглед, 17, 1935, 561-566; Кайдъмов, М. Общинската автономия у нас. – Общ. автономия, 1935, № 4, 193-196; № 5, 291-301.

и Станчо Чолаков.¹ След 1944 г. в това направление работят Ангел Ангелов, Фани Милкова, Уляна Тодорова, Борис Спасов.² Много съществен е приносът на Мария Манолова в проучването на общинското самоуправление при Временното руско управление, в Княжество България и Източна Румелия до 1885 г. Тя е автор и на първото цялостно изложение по промените в общинското законодателство до края на Втората световна война.³ Като цяло тези автори изясняват основните моменти в законовата регламентация на общините и мястото им в системата на българските институции, за възприемането на чужди образци в този процес. Защиават тезата за все по-силната централизация в уредбата на държавата и съответното ограничаване на местното самоуправление.⁴

В българската историография по въпросите на общинското самоуправление вниманието е насочено предимно към Възрожденския период. Най-отчетливо те са представени в работите на Христо Христов, Николай Генчев, Виржиния Паскалева, Елена Грозданова и др.⁵ Известно внимание към общинската проблематика за периода на Освободителната война и Временното руско управление откриваме в изследванията на Христо Гандев и Горан Тодоров, но интересът им е съсредоточен предимно към функционирането на въведената общинска система в освободените земи.⁶ Изследователят, който най-задълбочено проучва прехода от общинската система в Османската империя през 60-те - 70-те години на XIX век към общинското самоуправление в Княжество България и Източна Румелия е Валери Колев. В ре-

1 Стоянов, П. Общинските финанси. – Сп. БИД, 11, 1907, № 2-3, 81-148; Чолаков, Ст. Наука за общинското самоуправление. Варна, 1936.

2 Ангелов, А. Общинско право /курс лекции/. С., 1947; Милкова, Ф. Основни въпроси на общинското самоуправление в българската буржоазна държава от създаването на Търновската конституция до Балканската война. – ГСУ-ЮФ, 1959, т. 49; Тодорова, У. Общинското самоуправление в българската буржоазна държава през периода 1886-1919. – ГСУ-ЮФ, 1981, т. 72, кн. 2; Спасов, Б. Общинско право. С., 1997.

3 Манолова, М. Нормотворческата дейност на Временното руско управление в България/1877-1879/. С., 1994; Същата, Създаване на Търновската конституция. С., 2014; Същата, Кметската юрисдикция в българската буржоазна държава. – В: Сп. Правна мисъл, 1977, кн. 1, 80-88; Същата, Законодателство и реформи в местното самоуправление /1878-1944-1989 г./. С., 2005.

4 Колев, В. Общините в България /60-те-80-те години на XIX век/. С., 2006, с. 10.

5 Виж например: Христов, Хр. Българските общини през Възраждането. С., 1973; Генчев, Н. Възрожденският Пловдив. Пловдив, 1981; Паскалева, В. За самоуправлението на българите през Възраждането. – В: ИИИ, 1964, т. 14-15; Грозданова, Ел. Българската селска община през 15-18 век. С., 1979 и др.

6 Гандев, Хр. Руската помощ за изграждането на българската държава през 1877-1879 г. – В: Освобождението на България от турско робство. С., 1958; Тодоров, Г. Временното руско управление в България 1877-1879. С., 1958.

дица свои публикации и най-вече в монографичното си изследване, посветено на общинското самоуправление, той изяснява въпросите за различията в системите на общинското самоуправление в двете български държави, за изграждането на единната общинска система в обединеното Княжество след приемането на Закона за градските общини и Закона за селските общини през лятото на 1886 г.⁷

Поради посочените вече причини, интересът на колегията към историята на общините в страната за периода от Съединението на България до края на Втората световна война е съвсем епизодичен. Липсва цялостно изследване, а опитите за изясняване на някои аспекти на тази голяма тема за целия период са единични. Това са студиите на Валери Колев и Веска Николова, в които се разглежда темата за взаимоотношенията между органите на местното самоуправление и централната власт.⁸ В хронологичен план липсват изследвания за годините до и по време на войните през второто десетилетие на XX век. За периода между двете световни войни отново трябва да отбележим дисертацията и публикациите на Валери Колев, който съсредоточава вниманието си върху годините на управление на Демократическия сговор.⁹

Сравнително оскъдна е и литературата, посветена на историята на отделни общини в страната – факт, който ограничава възможността да се правят паралели между дейността на местните власти в Пловдив и в други градове на страната. Сред изследователите, докоснали се до темата, бих посочил специално Георги Георгиев, Валери Колев, Веска Николова (за дейността на Софийската община), Иван Радков и Любомир Златев (за Русенската община и кметове), Петър Стоя-

7 Колев, В. Общините в България /60-те-80-те години на XIX век/. С., 2006 г.; Същият, Българските общини в периода на Временното руско управление. – В: Създаване и развитие на модерните институции в българското възрожденско общество. Т. 1, С. 1996.

8 Колев, В. Общинското самоуправление и изпълнителната власт 1879-1939. – В: 120 години изпълнителна власт в България. С., 1999; Николова, В. Централна власт – партии – местна власт (края на XIX в. – 1918 г.) - В: 120 години изпълнителна власт в България. С., 1999.

9 Колев, В. Общините в България при управлението на Демократическия сговор /1923-1931 г./: уредба, контрол и дейност. Дисертационен труд, 2001 г.; Същият, Борбата на Демократическия сговор с опозицията за управление на общините /1923-1931/. – ГСУ-ИФ, Т. 89-90, 2000 г.; Същият, Културната политика на общините при управлението на Демократическия сговор – В: История и историография, Сб. В чест на проф. М. Велева, 2008; Същият, Ликвидиране на общинското самоуправление от правителството на Демократическия сговор /юни 1923-май 1924/. – В: Модерният историк: въображение, информираност, поколения., С., 1999; Същият, Общинските служители при управлението на Демократическия сговор. – ГСУ-ИФ, Т. 91-92, 1996-1997; Същият, Общинското законодателство на Демократическия сговор. – В: Държавността в историята, 2001; Същият, Идеята за общинско взаимодействие и създаване на Съюза на българските градове. – Епохи, № 1, 1995.

нов и Борислав Денчев (за Варненската община), Румяна Кацарова (за Пазарджик), Венета Гайдарджиева (за общинската власт в Стара Загора).¹ Но трябва да отбележим пълната липса на изследвания за по-малките градове и по въпросите за историята на селските общини в България.

От изключителна помощ в процеса на работа и за сравнителния план в дейността на българските общини беше двутомното изследване на Румен Даскалов „Българското общество“. Това е сполучлив опит за преодоляване недостатъците на историографията от втората половина на ХХ век с изразения интерес към политическата и събитийна история. От двата утвърдени в Европа модела на френска и немска историография, ние не вземаме нито единия. Българските историци остават настрана от дискусиите за необходимостта от изследване на социалната история, на системите за обществена хигиена и здравеопазване, на развитието на гражданското общество, на народопсихологията, на обикновените измерения на човешкия живот.²

Дейността на всяка община обхваща всички сфери на живота на местната общност, затова в процеса на работата по темата бяха използвани и голям брой публикации посветени на различните сфери на обществения живот и за различни периоди в национален мащаб. Някои от тях са добър източник на фактологичен материал, както и на общения по различни проблеми за изследвателя.³

Разбира се първостепенно значение в процеса на разработване на

1 Георгиев, Г. София и софиянци 1878-1944. С., 1983; Николова, В. Софийският общински съвет между два кабинета 1911-1915 г. – ИДА, т.76, 1998; Колев, В. Статутът на столицната община / 1878 – 1998 /. – В: София – 120 години столица. С., 2000; Радков, Ив., Л. Златев Русенската община. Русе, 2002; Същият, Русенските кметове (1878-2005); Стоянов, П. Стара Варна. На границата между две столетия, 1890-1912. Варна, 1995; Същият, Варна между двете световни войни 1919-1939. Варна, 2003; Денчев, Б. Варна след освобождението. С., 1998; Гайдарджиева, В. Местното самоуправление в Старозагорската община (1849-1912). Ст. Загора, 2006; Кацарова, Р. За общинското управление на Пазарджик/1908-1911 г./ - Год.РИМ-Пазарджик, т. 8, 2017 г.

2 Даскалов, Р. Българското общество. Т. 1 Държава, политика, икономика; Т 2 Население, общество, култура. С., 2005.

3 История на България. – БАН, т. VII – IX, С., 1995-2012 г.; Стателова, Ел., Ст. Грънчаров История на нова България. С., 1999; Николова, В., Р. Стоянова Споделена отговорност. Гражданските организации, държавата и институциите за обществени грижи в България /1879-1939 г./ С., 2009; Благодетели и благотворителност в България – между възхвалата и отрицанието 1879 – 1951 (Съставители Р. Стоянова и В. Николова). С., 2015; Георгиев Г. Освобождението и етнокултурното развитие на българския народ /1877-1900г./ С., 1979; Янулов, Ил. Социалната политика на България през време на войната от 1915 – 1918г. – Сп. на Българската академия на науките и изкуството, кн. 62, 1941, с. 41-262; Станишев, Хр. История на строежите и съобщенията в България до края на 1939г. С., 1948; Цонков, Д. Развитие на основното образование в България от 1878 до 1928г.-С., 1928; Съюз за закрила на децата в България. Постижения и Дейност. С., 1941.

дисертационния труд заемаха публикациите, пряко свързани с историята на Пловдив в разглеждания период. На първо място тук трябва да отбележа книгата на Александър Пижев, Видин Сукарев и Стефан Шивачев „История на Община Пловдив (1878-1989 г.)”, която обаче има преди всичко научно-популярен характер и е предназначена да популяризира историята на институцията. Но нейното написване е плод на дългогодишна събирателска работа и въвежда в научно обръщение голям по обем фактологически материал.⁴ Още няколко издания правят опит да осветлят темата за целия период, но са изградени на ограничено количество изворов материал и са с научно-популярен характер.⁵

В хронологичен порядък периодът от 1878 до 1885 г., който всъщност е предмет на предговора на дисертацията, е разработван от редица автори. Наред с обобщаващото изследване на Елена Стателова, някои въпроси свързани с общинското управление са разработвани и от Христо Иванов, Иванка Митева и Маньо Стоянов.⁶

Най-много публикувани изследвания има за периода от 1886 до 1900 г. На първо място трябва да поставим публикуваната монография „Когато Пловдив вече не е столица” и статии в научни издания на Василка Танкова. Макар и посветени на въпроси от политическата и социално-икономическата история на България и проявленията им в Пловдив, те засягат и важни аспекти от дейността на общината. Още повече, че много от дейците на политическите партии и техните проявления в Пловдив, имат значим принос за местното самоуправление, а част от тях са и кметове на града.⁷

Някои въпроси за реализираните от общинските управы в Пловдив

4 Пижев, Ал., В. Сукарев, Ст. Шивачев История на Община Пловдив /1878-1989 г./ – Пловдив, 2014.

5 Кесякова, Ел., Ал. Пижев, Ст. Шивачев, Н. Петрова Книга за Пловдив. Пловдив, 1999; Райчевски, Г., П. Петков Пловдивските кметове. – Пловдив, 2005; Иванов, Хр. Общинско управление и кметове от 1878 до 1944 г. – В: Очерци за историята на Пловдив. Пловдив, 1995.

6 Стоянов, М. Когато Пловдив беше столица. – С., 1973; Стателова, Ел. Източна Румелия /1879-1885/. Икономика, политика, култура. С., 1983; Иванов, Хр. Временното руско управление и възстановяване дейността на общините в Пловдивска област /1878-1879/. – ИМЮБ, т. 15, 1989; Митева, Ив. Професионална структура на Румелийската столица Пловдив. – Минало, кн. 4, 2017.

7 Танкова, В. Когато Пловдив не е вече столица. С., 1994; Същата, Формиране на Народно-либералната /Стамболовистка/ партия в Пловдив. 1887-1894г. - ИМЮБ, кн. 15, 1989, 299-315; Същата, Южнобългарските съединисти в условията на Стамболовия режим /1887-1894г./ – ИПр., 1992, № 11-12, 146-159; Същата, Образуване на Народната партия в Пловдив. 1884г. – ИМЮБ, кн. 11, 1985г., 161-174; Същата, Народната партия и политическите борби в Пловдив в средата на 90-те години на XIX век. – ИПр., 1988, № 2, 15-31; Същата, Пловдив по пътя на модернизацията: какво предполага това. – В: Пловдив по пътя към модерния свят. Пловдив, 1998 и др.

проекти по водоснабдяването на града, създаването на първия градоустройствен план и ролята на общината за провеждане на Първото българско изложение са разработени в публикуваните в научни издания статии на автора на дисертацията с приваждане на наличния изворов материал и анализ на последствията за града.¹ В продължение на дълги години по отделни аспекти в дейността на общината работят и утвърдени специалисти като Симеон Симеонов, архитект Антоанета Топалова, инженер Йорданка Кертикова, Т. Петкова, Христо Иванов, Борис Пухалев и Недялка Петрова и резултатите са публикувани в различни издания.²

Изключително ограничен е интересът на изследователите към следващия период от началото на ХХ век до края на войните, насочен по-скоро към въпроси от националната или историята на Пловдив.³ Причините са комплексни, но преди всичко свързани с оскъдня изворов материал. Данни за дейността на един от кметовете Никола Чалъков откриваме в публикуваното през 2017 г. съобщение на Мария Левкова, но единственото сериозно изследване е на Дария Василева за дейността на Общинския съвет на Демократическата партия през 1908-1911 г. Анализът на авторката се базира на съхранените данни от възобновения Пловдивски общински вестник.⁴ Йорданка Кривоши-

1 Шивачев, Ст. Водоснабдяването на Пловдив в началото на 90-те години на ХІХ век – реализация, финансиране и проблемът с изплащане заемите към БНБ. – Год. РИМ-Пловдив, кн. 11, 2017, 179-192; Същият, Пловдив и Първото българско земеделско-промишлено изложение. – В: Сб. 100 години от Първото българско изложение”, Пловдив, 1992; Същият, Пловдив по пътя на модернизацията в последната четвърт на ХІХ век и първото десетилетие на ХХ век – опит за паралели с историческото развитие на Солун. В: Сб. „Солун и Пловдив и тяхното успоредно историческо развитие”. – Солун, 2000; Същият, Европейското наследство в архитектурата, градоустройството и парковото строителство на Пловдив от края на ХІХ век. – Год. РИМ-Пловдив, кн. 3, 2004, 135-147 и др.

2 Симеонов, С. Пловдивската община от Освобождението до края на ХІХ век. В: Сб. ДА – Пловдив, т. III, 1989; Топалова, А., Й. Кертикова. Хронология, принципи и приемственост при градоустройственото планиране на Пловдив. – В: Пловдив по пътя към модерния свят. Пловдив, 1998; Петкова, Т. Неоцененото дело на архитект Йосиф Шнитер. – Сп. Архитектура, 1990, 1, 49-57; Иванов, Хр. Христо Г. Данов и дейността на Общинския съвет в Пловдив през 1896-1899г. – ИМЮБ, т. 11, 1985; Пухалев, Б. Първите градини на Пловдив. – Пловдив, 2004.

3 Бурнаски, Г. Антигръцкото движение в България /1906/ - предпоставки, развитие и последици. – Минало, 2014, кн. 1, 37-48; Танкова, В. Българската историография за гърците в Пловдив. – В: Сб. Солун и Пловдив и тяхното успоредно историческо, културно и обществено развитие. Солун, 2000.; Лесинска, М., С. Шивачев Френската военна болница в Пловдив по време на Балканската война. – Год. РИМ-Пловдив, кн. 5, 2008, 170-182.

4 Левкова-Мучинова, М. Пловдивският общественик и кмет Никола Чалъков (1856-1923). – Год. РИМ – Пловдив, кн. 11, 2017; Василева, Д. Ролята на демократическия общински съвет за модернизиранието на Пловдив /1908-1911 г./ - В: Пловдив по пътя към модерния свят. Пловдив, 1998, 24-31.

ева прави неуспешен опит за реабилитация на кмета Деньо Манев, но без да привежда достатъчен доказателствен материал, че освен с корупционните практики и далавери той е оставил и положителна следа при управлението на общината от 1914 до 1918 г.⁵

Наличието на по-голям обем архивен материал за периода след Първата световна война, насочва вниманието на повече изследователи към темата. Част от тях разглеждат събитията от чисто партийни позиции, което се отразява на оценките за дейността на общинските управи и кметове.⁶ Най-ценните изследвания са публикувани от специалисти извън историческата колегия, които разглеждат приносите на общината в електрификацията, озеленяването, градоустройството, здравеопазването, благотворителността.⁷ Дългогодишният интерес на професионални историци към определени теми намира израз в интересни проучвания, които са посветени на други теми и проблеми, но разкриват ролята на общината за настаняване на бежанците и в стопанския живот, приноса на кметове на Пловдив, международните връзки на общината.⁸ Трябва да отбележим и книгата на Недко Каблешков за Пловдивското земетресение през 1928 г., която изчерпва темата със свидетелствата на съвременника.⁹ Така цитираните книги и публикации са съвсем недостатъчни за осветляване на основни въпроси по темата за периода между двете световни войни. Дори дейността и приноса за развитието на града на безспорно най-успешния пловдивски кмет Божидар Здравков са предмет преди всичко на хвалебствени вестникарски статии. Въпреки огромното количество изворов материал, неизяснени остават фундаментални въпроси за не-

5 Кривошиева, Й. Пловдивското общинско управление през периода 1914-1918г. – неизвестни факти за Деньо Манев. – Год. РИМ-Пловдив, кн. 11, 2017, 219-228.

6 Дочев, Д. Покушение срещу демокрацията. – Пловдив, 1993; Същият, От демокрация към диктатура. – Пловдив, 1995; Пловдивската комуна. Пловдив, 1969; Стефанов, С. Към въпроса за създаването и дейността на Пловдивската комуна. – В: Инф. док. сб. на ДА-Пловдив, т. III, 1989.

7 Спиров, М. История на електрификацията на Пловдив и областта. С., 2003; Станев, С. Зеленият свят на Пловдив. – Пловдив, 2003; Лесинска, М. Принос към историята на здравеопазването в Пловдив в периода между двете световни войни. – Год. РИМ-Пловдив, кн. 11, 2017; Същата, Домът на благотворителността и народното здраве „Димитър П. Кудоглу“ – явление в историята на българското здравеопазване. Пловдив, 2015; Чинков, Н. Пловдивски архитектурни хроники. Пловдив, 1999.

8 Шивачев, С. Тракийската организация в Пловдив. – Пловдив, 1997; Същият, Родословието на най-добрия пловдивски кмет Божидар Здравков. – Родознание / Genealogia, 2017, кн. 1-2, 171-181; Симеонов, С., Ал. Маринов Промислеността на Пловдив и окръга от 1878 до 1944г. – Изд. ДА-Пловдив, 1971; Иванов, Хр. Чуждестранните културни отношения и връзки на Пловдивската община 1919-1939г. – Год. РИМ-Пловдив, кн. 3, 2005, 78-84; Илиева, А., Св. Запрянова Милош Данов – един позабравен пловдивски деец от 20 век. – Год. РИМ-Пловдив, кн. 11, 2017, 155-163.

9 Каблешков, Н. Страшната народна злочестина. Пловдив, 1933.

говите взаимоотношения с централната власт преди и след преврата на 19 май 1934 г., причините за успешната реализация на толкова важни за града проекти. Липсват проучвания за ролята на общината по време на Втората световна война, когато в началния период от 1939 до 1942 г. от взетия заем общинската управа разполага със сума от 45 милиона лева, но поради субективни причини не успява да реализира нито един значим проект.

Всеобхватността на темата за дейността на общината и нейния принос за развитието на града, големият хронологичен обхват на дисертационния труд и липсата на архиви особено за периода до войните определят възможността за черпене на изворов материал и от доста публикувани в миналото и през последните десетилетия книги, или такива достъпни в превод, свързани с историята на Пловдив.¹

Така направеният преглед на публикациите по темата ни дава основание да направим извода, че са разработени само отделни въпроси за дейността на общината, като в голяма част от тях е използван ограничен изворов материал и не е направен задълбочен анализ. Това определя важното място на разкриването на източниците на документални свидетелства за историята на местното самоуправление в национален мащаб и конкретно за историята на Пловдивската градска община през периода 1886 – 1944 г.

Архивни материали в централни и местни архивохранилища.

В хода на написването на дисертацията бяха издирени, привлечени и използвани разнообразни материали. Но трябва да се подчертае един печален факт - многото проблеми при съхраняването архивите на Пловдивската община, особено в началните десетилетия на разглеждания период. През 1893 г. общинската управа сключва договор за наемане къщата на хаджи Мушон Гарти, в която настанява Техническият отдел и съхранявания архив. През следващата 1894 г. при пожар по вина на общинските служители сградата изгаря и документите са унищожени. През следващите години до началото на XX век архивите на общината се съхраняват в избените помещения на нейната сграда, която се намира близо до р. Марица. При две големи наводнения и тези материали са погубени. В началото на XX век се прави извода, че „при смяната на един кмет с друг даже не са

¹ Виж: Апостолидис, К. М. История на град Филипопол от най-дълбока древност до наши дни. – Ръкопис, превод от гръцки Иван Комнев; Гяуров, А. Кратки бележки за миналото и сегашното на град Пловдив. Пловдив, 1899; Шишков, Ст. Пловдив в своето минало и настояще. Пловдив, 1926; Пеев, В. Град Пловдив. Минало и настояще. – Част 1: Пловдив в миналото. Пловдив, 1941; Райчев, Д. Пловдивски алманах. Пловдив, 2011; Същият, Пловдивски справочник. Пловдив, 2016; Обрейков, Л. Обрейкови. Пловдив, 2007; Петков, П., Вл. Балчев Забравеният град. – Пловдив 2012; Райчевски, Г., П. Петков Пловдивските почетни граждани. – Пловдив, 2006.

изготвяни протоколи за предаване на архиви“. Липсват протоколите от заседанията на общинските съвети чак до 1920 г.² През 1924 г. е назначена петчленна комисия, която да прегледа общинската архива и да я прочисти от ненужните книжа за периода от 1878 до 1900 г. Няма запазен протокол или опис на унищоженото, но явно упълномощените лица са си свършили работата, защото през 1926 г. кметът на Пловдив възлага на своя служител Лазар Пулиев да направи преглед на съхраняваната архива. В доклад от 17 февруари 1927 г. Пулиев предава съхранените оскъдни материали в „една папка“. Важно е да отбележим, че тази липса на чувството за историзъм е характерна за всички учреждения в Пловдив и даже в Окръжното управление не са на ясно „колко окръжни управители е имало до тогава и техните имена“.³ За времето на Първата световна война има преки доказателства за съзнателно унищожаване на документи, с цел прикриване на извършваните злоупотреби, разграбването на общински имоти и корупционните практики. Колкото и парадоксално да звучи за времето до началото на 20-те години на ХХ век за дейността на Пловдивската община съхранените документи в централните архиви са повече, отколкото във фондовете на архива в Пловдив. Това са всички онези отчетни документи и планирани бюджети, изпращани за утвърждаване от централните ведомства. Откараните в София пълни архиви на учрежденията в Източна Румелия и за периода до края на ХІХ век, като например за строителството на сгради в Пловдив, са прегледани от комисия в Министерството на обществените сгради и благоустройството и унищожени поради липса на историческа стойност.⁴ Така едва за времето след Първата световна война в ДА – Пловдив са отложени сравнително пълен масив от документални свидетелства за дейността на общината.

Темата на изследването за историята на местното самоуправление в Пловдив определя значимостта на официалните документи, които създава институцията Община Пловдив и са свързани непосредствено с нейната дейност. В централните архиви този тип документи откриваме най-вече в Централния държавен архив, където се съхраняват документите на министерствата, с които общините контактуват. На първо място е Министерството на вътрешните работи и народното здраве. Законът за градските общини от 1886 г. възлага ръководството и контрола върху дейността на градските общински управления именно на това министерство. Във взаимоотношенията общини –

2 ДА- Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, Историческа справка.

3 Петрова, Н. Пловдив между величието и нелегитимизираното минало. – В: Пловдив по пътя към модерния свят, Пловдив, 1998, с. 58.

4 Станишев, Хр. История на строителството и съобщенията в България до 1939г. С., 1948, с. 75.

централна власт през разглеждания период 1886 – 1944 г. се противопоставят заложеното в закона самоуправление на общините, но и присъщия на всяко правителство стремеж към централизация. В България втората тенденция постепенно надделява, за да се достигне и до ликвидиране на общинското самоуправление в периода след преврата на 19 май 1934 г. Най-важният архивен фонд за настоящето изследване е фонд 371К – Министерство на вътрешните работи и народното здраве – Дирекция на общините и обществените грижи. В него се съдържат 17 980 архивни единици, организирани професионално в 8 описа. Материалите са подредени от една страна тематично – отчети за изпълнение на бюджети, приети бюджети на общините, преписки по отпускане заеми на общината, утвърждаване избора на кметове и назначаване на временни управи, нормативна база и разпореждания на централната власт, разследване на инциденти по места и т.н., и от друга страна, хронологично по години, което облекчава търсенето и сравнителното изследване по региони и градски общини. Трябва да се отбележи, че в този фонд са налични всички бюджетни документи подготвени от Общината, за разлика от фондовете на местния Държавен архив Пловдив, където има липси на документи особено за периода от края на XIX и началото на XX век.

Сред регионалните архиви несъмнено от най-голямо значение са материалите отложени в Държавен архив Пловдив. Най-важен е фонд 29К - Градско общинско управление – Пловдив. В него се съхраняват документите от официален произход, създадени от различните общински служби. Фондът съдържа 803 архивни единици, организирани в 18 описа. Това е цялата документация, предадени от Пловдивската община след създаването на архива в началото на 50-те години на XX век. Като видове документи това са: протоколи от заседания на общинския съвет и на временните управи, заповедни книги и за движение на персонала, избирателни списъци, регистри за женитби и актове за раждания и смърт, съдебни дела водени от общината, преписки по архитектурни конкурси и строителни инициативи на общината, по създаване и дейност на общински предприятия, материали по подготовката, утвърждаването и изпълнението на бюджетите на общината, преписки по отдаване под наем, отчуждаване и продажба на имоти, статистически сведения за развитие на стопанския, обществения и културния живот в града, материали на общински предприятия и др. За жалост първичната обработка на материалите и организирането им в описи в края на 50-те и началото на 60-те години на XX век не са извършени на необходимото ниво и най-често подредбата е хаотична, без да се спазват критерии за хронология или видове материали. Например в най-обемния опис 1 редът, ако може да се говори за някакъв ред е: дела за откупуване на общински данъци от края на XIX век / а.е. 1 до 4 /, избирателни списъци и протоколни книги за

периода 1919 – 1923 г. / а.е. 5 до 54 /, дело на Хектор де Бакер срещу Пловдивската община в Международния съд в Париж / а.е. 88 до 95 /, дела по отчуждаване на Куршум хан и строителство на градска кланица / 1909 – 1911 г. /, които пък се редуват с протоколи на общинския съвет от съвсем различен период, бюджети на общината от началото на века до 1944 г., без да са подредени хронологично и така до последната 681 архивна единица. Болшинството от документите са за времето след 1920 г., но понякога между тях се намират единични свидетелства за дейността на общинските управи за първото десетилетие на XX век и даже за източнорумелийския период. Много често анотирането на материалите е погрешно или непълно, пропуснати са единични листове с данни за съвсем различен период или тематика. Това затруднява работата с документацията, не дава възможност изследователят да се ориентира по описите, а налага преглеждането на огромни масиви от информация, отнема много време и изисква прецизност при боравенето с документи.

Документални свидетелства за дейността на местните органи намираме в още два фонда: 128К – Областна дирекция – Пловдив и 192К – Полицейско комендантство – Пловдив. Тези държавни органи наблюдават и контролират дейността на общината, но те си и взаимодействат при решаване на важни за развитието на града въпроси.

Интересни свидетелства за дейността на Общината и на кметове на града се съхраняват във фонда на Регионален исторически музей – Пловдив – печати на общинските управления, единични документи, ордени, медали, лични вещи, снимки и документи на членове на фамилията Гешови, Христо Г. Данов, Никола Гълъбов, Петър Шилев, Петър Дренски, Георги Тодоров, Божидар Здравков.

За всестранното изследване на дейността на общинското управление в Пловдив важно място имат и документите от личен характер. Въпреки тяхната допълваща познавателна роля, въпреки субективността в преценките и изява, те дават възможност да се вникне в личните преживявания на историческите персонажи, в техните мисли, идеи, намерения, в човешката душевност и ценностното отношение, в индивидуалните им черти и философски позиции. Неизбежният субективизъм на този тип документи, налага те да бъдат подложени на критичен анализ и съпоставка с водещия документален материал. Организиран в лични архивни фондове, но за конкретната тема те са малко на брой по няколко причини. По-голямата част от кметовете на Пловдив не са оставили свое документално наследство. Някои от тях като Иван Ст. Гешов, Петко Каравелов, Михаил Маджаров, Данаил Юруков, Христо Милев, Милуш Данов се преместват да живеят в София и житейската им реализация тръгва в друга насока. Други заслужили кметове като Христо Дюкмеджиев си тръгват от Пловдив обидени от политическите нрави и пристрастия. Печално известният

Деню Манев, застанал начело на града в периода 1914-1918 г., остава като символ на беззаконието и корупцията и естествено не оставя никакво документално наследство. Част от кметовете от първата половина на XX век като Еню Манолов, Георги Тодоров, Петър Малчев, Димитър Костов след 9 септември 1944 г. са подложени на репресии и съвсем не им е било до писане. Даже и такива заслужили и дългогодишни дейци като Костаки Пеев (1878 – 1880, 1884 – 1887), Димитър Свещаров (1890 – 1893), Христо Г. Данов (1896 – 1899), Вълко Шопов (1906 – 1908), Петър Дренски (1923 – 1927) не са оставили и един ред написан за дейността им в местното самоуправление, няма и съхранени документи. Съдбата не е била благосклонна и към документалното наследство на Христо Г. Данов, голяма част от което заедно с архива на издателството е унищожено след национализацията през 1948 г.

Единични документални свидетелства по темата откриваме в съхранените фондове на Йоаким Груев / ф. 2 в БИА в НБ “Иван Вазов“ в Пловдив /; Стефан С. Бобчев и Павел Генадиев / ф. 255 и ф. 551 в БИА – Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ /; Михаил Маджаров / ф. 44К в Научен архив на БАН /; на Христо Дюкмеджиев, семейство Гешови, Георги Данчов, Данаил Юруков, Георги Бенев, Иван Андонов / фондове 549К, 568К, 740К, 954К, 1479К и 1599К в Централен държавен архив /. Най-много са личните документи в Държавен архив Пловдив, съхранени във фондовете на Стою Шишков / 52К /, Тодор Близнаков / 455К /, Васил Пеев / 958К /, Иван Андонов / 997К /, арх. Васил Златарев / 1106К / и Никола Янев / 1666К /. Особено богати са данните по темата във фонд 999к на д-р Иван Кесяков (кмет 1908-1912 и 1921-1922) и фонд 1026К на Божидар Здравков (кмет 1932-1935 и 1936-1939). И двамата доживяват до дълбока старост, имат достатъчно време за осмисляне на своята дейност и чувство за историзъм.

Публикувани документи

Широко използвани в процеса на написване на работата са публикуваните материали. Едната част от тях са документи на централните органи - дневници на Областното събрание на Източна Румелия и Народното събрание в София, сборници със закони, резултати от преброяването на населението и др., в които откриваме важни свидетелства за Пловдив. Много ценни за настоящата тема са докладите на окръжните управители, на окръжната постоянна комисия, на Търговско-индустриалната камара особено за края на 80-те и 90-те години на XIX век, за който архивите на общината са безвъзвратно загубени. За някои особени моменти от дейността на Пловдивската община ревизионни или вътрешни документи са били направени публично достояние за да се избегне прикриването им и да се информира обществеността. Например доклад от 1901 г. „Как се реди днес

Пловдивската община“; актовете за проведена финансова ревизия на общината през 1908 г.; бюджети на общината за някои от годините; изложението на общински съветници от 1920 г. за беззаконията на кмета Деню Манев през периода 1914 – 1918 г. и др.

Периодичен печат

Важни данни за историята на града и на местното самоуправление се съдържат в периодичния печат. Пловдив заема съществено място в развитието на българската журналистика след Освобождението. По времето на Източна Румелия в него се печатат 35 вестника и списания, сред които е първият голям български следосвобожденски вестник „Марица“. В десетилетията след това до средата на XX век местните периодични издания са близо 500, една част от които са първостепенен извор за историята на града и общинското управление.

На първо място това са вестници, които излизат в по-дълъг период от време. Те имат своите политически пристрастия, но това ни позволява да се ориентираме в общинската политика и позициите на различните партии. За периода преди войните бих посочил вестниците „Пловдив“ (1886 – 1907 г., неофициален орган на Народно-либералната партия), „Западна България“ (1898 – 1928 г., орган на либералите-радослависти), „Балканска зора“ (1890-1900 г., първи траен всекидневник в България). За времето между двете световни войни в Пловдив на вестникарския пазар присъстват няколко независими всекидневника - „Борба“ (близък до Демократическия сговор), „Юг“ (с проправителствени позиции след 1934 г.), Те също са надежден източник на информация.

Интересни в контекста на настоящата разработка са някои издания, които излизат за кратко, но са насочени към общинската проблематика и политическото партизанство. Например вестниците „Галасъм“ на Георги Данчов – Зографина (1890 г.), „Народна дума“ (1907-1911 г.) и „Демократическо слово“ (1911-1912 г.) - местни органи на Демократическата партия. Ценна информация за ролята на общината в най-значимото стопанско събитие има в известния вестник „Нашето първо изложение“ (1891-1892 г.).

Най-важни като исторически извор с оглед характера на настоящата разработка са официалните издания на Пловдивската община. В тях се публикуват наредби, заповеди, разпореждания, поставят се на обсъждане важни въпроси за града. За жалост поради честите промени в общинските управи и липса на средства общината не може да поддържа постоянно свое издание. Първи по хронология е „Пловдивски общински вестник“ (1890-1894), който излиза два пъти в месеца. Негово продължение е „Сборник на правилници, прикази и други наредби и разпореждания по управлението на Пловдивската община“ (1895 – 1908) с периодичност веднъж на четири месеца. През 1902-

1903 г. излиза със заглавие „Пловдивски общински сборник“, а през 1910-1911 г. общината отново издава ежеседмично „Пловдивски общински вестник“. След Първата световна война Пловдивската община успява да възстанови своето издание под наименованието „Пловдивски общински вестник“ чак през 1929 г. Това седмично издание излиза до 1948 г. и има изключително място като основен извор за историята на града, защото съхранява копия от безвъзвратно загубеното документално богатство. В официалния отдел се публикуват не само решенията на общинските съвети, но и дебатите по тях. Една рядка смелост по пътя към утвърждаване на гражданското общество и първостепенен извор по темата. Негов отговорен редактор е Никола Гашаров, но свои позиции публикуват и заместник кметове и общински съветници. Освен служебните материали се отпечатват и документи и спомени за миналото на града след Освобождението, много от които впоследствие са погубени, биографии на дейци на общинското управление, статии върху стопанския и културния живот.

През годините 1911-1915 и 1921-1933 излиза и „Пловдивски окръжен вестник“ като официално издание на Окръжната постоянна комисия.

Не на последно място трябва да се отбележат централните столични издания, посветени на проблематиката на общинското самоуправление, особено за периода след Първата световна война: „Общински преглед“ /1919-1944/, „Общинска мисъл“ /1926-1934/ и „Общинска автономия“ /1927-1939/. В тях откриваме теоретични и практически разработки по темата за местното самоуправление и се откроява спецификата в развитието на Пловдивската община.

Спомени и дневници

В раздела за личните фондове в архивохранилищата в България изтъкнахме ограниченото място на запазените материали по темата. Това се потвърждава и от официалните издания. Единични сведения откриваме в спомените на Иван Вазов, Данаил Юруков, Никола Геннадиев, Тома Васильов, Добри Ганчев, Йоаким Груев, Атанас Илиев, Михаил Маджаров, но това са все дейци с преобладаващ принос в националната ни история. За настоящата разработка най-важни са оказаха спомените на двама от кметовете на Пловдив - д-р Иван Кесяков и Божидар Здравков. След като напуска Пловдив, д-р Кесяков дълги години работи като директор на Главна дирекция народно здраве към Министерството на вътрешните дела и спомените му са първостепенен извор за развитието на здравните грижи и общественото здраве в Пловдив. Най-пълни са спомените на Божидар Здравков, кмет в годините с всестранно развитие на града. Трябва да се отбележат и мемоарите на арх. Васил Златарев за дейността на архитектурно-техническата служба през 30-те години на ХХ век.

ПРЕДГОВОР

През нощта на 15 януари 1878 г. отрядът на руския капитан Александър Бураго в състав от 63 драгуни прониква в Пловдив, успява да заблуди турското командване относно числеността си, завзема пощата и железопътната гара и капитанът изпраща донесение до генерал Гурко, че турските войски се оттеглят от града в стремежа да избягнат обкръжението. На следващия ден - 16 януари¹, генералът влиза в Пловдив с офицерите от своя щаб и пред посрещачите на улица „Съборна“ възвестява освобождението на Пловдив след близо 510 години османско владичество.²

За военен губернатор е назначен генерал Вельяминов, като представител на Временното руско управление. При решаване въпросите на териториалното деление на освободените земи се възприема децентралистическото начало. В областта на местното самоуправление се предоставя широк простор на действие на конституираните като изборни и колегиални тела съвети при решаване на всички въпроси от административно-стопански характер. Особено място се отделя на съвременното им и правилно организиране като едни от най-важните звена на държавното управление. В някои чисто български селища като Сопот, Калофер, Копривщица, Трявна съществуващите преди освобождението общински управи са натоварени отново с решаване на въпросите от административен и стопански характер. На руските власти прави впечатление, че населението е добре запознато с началата на самоуправлението и се издигат способни местни дейтели. Впечатлява ги спокойствието, простотата и разумността, с която се провеждат изборите и ясното разбиране за правата и задълженията, които поемат избраните. В градове със смесено население и силни позиции на предишната османска власт се провеждат избори, като се държи на участието на цялото население.³

По-различно е положението в Пловдив. По това време градът е най-големият в българските земи с население над 33 000 жители, с голямо многообразие на населяващите етноси и остри борби между тях. Мюсюлманите имат превес, защото Пловдив е един от важните административни центрове на империята. След Априлското въс-

1 Датите за времето на освобождението на Пловдив през януари 1878 г. са дадени по нов стил, съобразно утвърденото честване на това събитие всяка година на 16 януари. По нататък датите са по стар стил.

2 За тези събития виж: Освобождението на Пловдив. Пловдив, 2017, с. 23-31 и приложена библиография.

3 Манолова, М. Нормотворческата дейност на Временното руско управление / 1877-1879 /, С, 1994, с. 47 ; Колев, В. Общините в България / 60-те -80-те години на XIX век/. – С., 2006, с. 54, с. 60; Иванов, Хр. Временното руско управление и възстановяване дейността на общините. – ИМЮБ, Т. 15, 1989, с. 320

тание от 1876 г. и началото на войната християнското население е подложено на репресии. Войната изостря противоречията, възникват проблеми с изхранването. Градът е пълен със скитащи деца – сираци на загиналите българи. От друга страна, част от страхуващите се от отмъщение турски бежанци не могат да се изтеглят с войските на Сюлейман паша и остават. Резултатите от административните реформи, предприети в империята през 60-те и 70-те години на XIX век и основаното местно самоуправление, известно под името Идарей Беледие (Беледие Меджлиси), са скромни.¹

Армейският генерал Вельяминов е човек с широка душа, отзивчив към страданията на хората, добър администратор и бързо се ориентира в обстановката, където бушуват ожесточени страсти, престъпни увлечения, големи лишения и почти непримирими борби. С твърда ръка той слага край на произволите и организира продоволствието на населението. Първата му грижа е изборът и назначаването на кмет, когото нарича „городской голова“. Той трябва да представлява населението пред окупационните власти и да постави основите на Пловдивското градско самоуправление. В невъзможност да се произведе свободен избор, генерал Вельяминов организира в къщата на Георги Клианти на 24 януари 1878 г. събрание на градските първенци, представители на „всички народности живущи в града“, което да посочи подходящо лице за кмет. Присъстващите 37 българи, гърци, евреи, арменци еднородно решават, че новият кмет трябва да бъде българин, но да владее трите най-употребявани езика по това време – български, гръцки и турски. Те предлагат тази длъжност да бъде поверена на Атанас Самоковец (приел след освобождението фамилията Самоковлиев).² Последва заповед, с която се поставя началото на организирането на общинската управа, която се нарича „Пловдивският градски съвет“ и се настанява в две стаи от конака на бившия турски управител на Пловдивска област.

Атанас Самоковлиев е роден в Самоков през 1832 г. и е син на живописеца Димитър Зограф. Още 17-годишен идва в Пловдив и става абаджийски чирак. По-късно си пробива път в търговския свят с връзки до Сараево, Измир и Дамаск. През 1859 г., след отнемането на храма „Света Богородица“ от гръцки ръце, е избран за пръв епитроп и член на епархийския съвет. След Съединението на България е избран за народен представител. През 1895 г. става един от учредите-

1 Мучинов, В. Урбанизацията в Пловдивския санджак през 3-та четвърт на 19 век. – Годишник на РИМ-Пловдив, кн. 11, 2017, с. 18

2 Пловдивски общински вестник /ПОВ/, бр. 28-30 от 17 ян. 1930/ в броя погрешна дата 1929г./; бр. 253 от 15 апр. 1930г. - Сред 37-те подписа на присъстващите личат имената на авторитетните дейци Димитър Аргириади, Иван Душков, Костаки Пеев, Петър Аврадалиев, Ради Стамболов, Стоян Каблешков, Теодораки Власаков, З. Немцоглу и др.

лите на Търговско–индустриалната камара. Умира на 30 март 1905 г. в Пловдив.³

Назначеният от Временното руско управление кмет е търговец по професия и има малък административно-управленски опит. Руснаците му оказват съдействие за решаване на многобройните задачи, които стоят пред общината, но той не може да се справи с тях и в началото на март 1878 г. подава оставка. Представителите на гражданството предлагат мястото му да заеме друг виден пловдивски гражданин - Костаки Пеев, който е назначен със заповед на генерал Вельяминов на 12 март 1878 г.

Костаки Пеев е роден в Пловдив през 1843 г. и е един от основателите на Пловдивското читалище през 1869 г., а по-късно е избран в Училищното настоятелство. Създател е на първото Акционерно дружество „Пчела” и член на Пловдивския революционния комитет. След потушаването на Априлското въстание е хвърлен за шест месеца в затвора „Гаш капия”. След обявяването на Съединението на България е включен в състава на Временното правителство и избран за народен представител. Учредител е на пловдивската Търговско-индустриална камара. Умира на 1 март 1920 г. в Пловдив.⁴

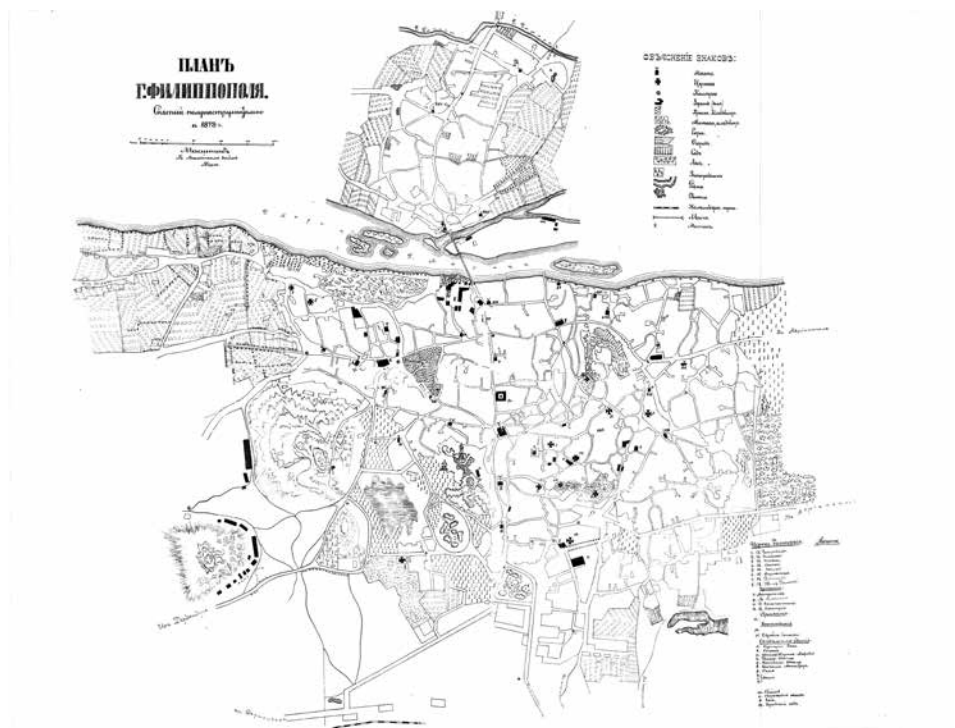
Първият общински съвет в Пловдив, лятото на 1878 г.

3 Райчевски, Г., П. Петков Пловдивските кметове. Пловдив, 2005, с. 10.

4 Пак там, с. 12.

През пролетта на 1878 г. за императорски комисар в България е назначен княз Александър Дондуков-Корсаков. Той установява своето управление в Пловдив, като най-голям български град по онова време и безспорна столица на Сан Стефанска България. Така първите пловдивски кметове разполагат със скромни възможности за една по-широка дейност. Трудностите, пред които те се изправят, биха били непреодолими, ако не е подкрепата на Временното руско управление. Княз Дондуков продължава политиката на пряка намеса на русите в управлението на града. Свидетелство за това е една запазена снимка от лятото на 1878 г., анотирана от съвременниците „Първият Общински съвет на Пловдив 1878 г.“. На нея са изобразени Костаки Пеев – кмет, Манук Хиндлиян – член на съвета, руският щабс-капитан Хамилтон – председател на Общинския съвет по право, Петър Аврадалиев и Иван Герджиков – също членове на съвета. За жалост няма запазени сведения кога и как е избран или назначен този съвет, както и други данни за Хамилтон.¹

Княз Дондуков пребивава в Пловдив едва шест месеца, но има решаващ принос за реализацията на цял ред благоустройствени мероприятия. По негова идея започва оформянето на първия парк в

¹ ПОВ, бр. 284 от 25 ян. 1943, с. 2.

свободна България – Градската градина на мястото на изоставените турски гробища Орта Мезар. Десетилетия наред пловдивските граждани с признателност я наричат Дондуковата градина. Пак по негово настояване извън града са създадени новопарцелирани гробища на основните вероизповедания: православни, арменски, еврейски и мюсюлмански. По благоустрояването на града работи руския капитан Илински, който ръководи направата на Градската градина и изграждането на пътя за Бунарджика. Руските власти отчуждават много сгради и места за регулация на улиците и площад „Джумаята“. Капитан Илински е автор и на първия ситуационен план на града „снятый полуинструментално в 1878 г.“. На него са изобразени природните дадености, общинската мера, градини и гори, железопътната линия, гарата и Станционното шосе, мюсюлманските и християнски гробища, всички обществени сгради (църкви, джамии, училища с техните наименования), кварталите и основните улици.

Установява се интересно взаимодействие, при което руските власти дават идеята, подсигурият кадрово и финансово нейната реализация, а неколцината пловдивски общински дейци усвояват уроците по управлението. Още по време на войната в града се установява руска военна болница. Санитарното състояние на населението е изключително тежко и руските лекари поемат лечението на болните. При оттеглянето си те даряват постройките, оборудването и санитарните материали и така е сложено началото на Пловдивската градска болница. Успоредно с това за медицинското обслужване на гражданите общината създава в края на 1878 г. санитарна служба с първите градски лекари д-р Рашко Петров и д-р Спас Иванов.²

На 20 май 1878 г. по идея на капитан Хамилтон е създадено Пловдивското сиропиталище, където са прибрани десетките деца на загиналите българи по време на събитията през 1876 – 1877 г. Общинската управа предоставя празна турска къща на десния бряг на Марица, персоналът за грижата за децата се осигурява със съдействието на женското дружество „Майчина грижа“. Олга Скобелева и Наталия Столипина събират в Русия пожертвувания и образуват постоянен фонд за издръжка на сиропиталището. Тези средства са внесени в Руската държавна банка и всяка година лихвите в размер на 5 000 златни рубли се получават чрез руския консул в Пловдив.³ С това се постига устойчивост във времето на създадената институция.

Формирана е комисия от граждани, която има за цел „да отцепи

2 Запрянов, Н. История на медицината в Пловдив. Пловдив, 2008, с. 47; Крумов, М. Към биографията на д-р Рашко Петров. – Годишник на РИМ-Пловдив, кн. 11, 2017, с. 167; ПОВ, бр. 20 от 27 май 1894.

3 Благодетели и благотворителност в България – между възхвалата и отрицанието 1879-1951. С., 2015, с. 291 – 295.

(определи-б.а.) всички ония здания, които се предполага да се вземат за разширение на улици и отваряне на площади“. Същевременно под формата на нощни учения руските войскови части започват събарянето на дървени огради, паянтови стопански постройките, а често и малки квартални джамии в махалите на града.¹ Така се поставят основите на дейността на общинското управление в социалната сфера, благоустройството, финансите и администрацията.

Княз Дондуков-Корсаков

През този период е запазено делението на Пловдив на отделни махали с предимно турски наименования, но княз Дондуков разделя града на райони с нови имена, като например Мариинска част, по името на катедралния храм „Св. Богородица“ (Дева Мария), Рилска част – по името на църквата в кв. „Каршияка“, Александровска част – от махалите на Трихълмието, Николаевска и Марашлийска части – по десния бряг на р. Марица, Света Петкинска част – с Новата и Католическата махала. Новата общинска управа утвърждава тези наименования, но населението трудно ги възприема и след 1879 г. те бързо са забравени.

Липсата на опит често довежда до грешки и несполуки. Така се получава и с първият опит за водоснабдяване на Пловдив след Освобождението. През Античността водоснабдяването се осъществява с водопровод, който докарва планинска вода от района на село Марково в Родопите. Той съществува до края на XIV век, когато при завземането на града от османските турци е разрушен. През следващите векове османските власти, даже и когато разполагат с финансови средства в периода на реформите, не предприемат нищо, и населението се снабдява с вода със „саки“ – кожени мяхове, с които циганите наливат и продават вода от река Марица.² В публикуван през 1881 г. анализ,

1 Кесякова, Ел. и др. Книга за Пловдив. Пловдив, 1999, с. 137; Запрянов, Н., Цит. съч., с. 35

2 Мучинов, В. Урбанизацията в Пловдивския санджак ..., с. 18; Шивачев, С. Водоснабдяването на Пловдив в началото на 90-те години на 19 век. – Годишник на РИМ-Пловдив, кн. 11, 2017, с. 180; Станишев, Хр. История на строителството и

след микроскопски изследвания, се констатира, че нечистите им стени съдържат плесени и водата е негодна за консумация. Взети са проби от различни части на реката, но тя също е заразена с бактерии и бързо плесенява. Гнилостните процеси започват още на втория ден. Даже и да бъде прецедена през филтри от пясък и дървени въглища, водата не е съвсем годна за употреба. Друга част от водата се взема от кладенци (бунари) в някои ханове и бейски къщи, но и тя е замърсена поради липса на канализация. Изливането на отходните води по дворищата, множеството оризища и блата, жежкото лято способстват за замърсяване и на въздуха в градските махали. Чрез дъждовните води тези замърсители попадат и в подпочвените води. От векове населението събира и дъждовни води в домашни резервоари (щерни), но и тази вода е заразена и опасна за пиене. Това са основните причини за разпространението на малария и тифусна треска.³ Оценявайки огромната роля на водоснабдяването, още през лятото на 1878 г. княз Дондуков-Корсаков отпуска огромната за това време сума от 40 000 рубли за създаване на фонд за изграждане на нов водопровод по римското трасе от село Фердинандово (днес с. Първенец) до Пловдив.⁴ По протежение на Фердинандовската река са изградени големи циментови резервоари със свободни подове за естествено пясъчно филтриране на водата и водопровод до водохранилището / наричано щерна / в Градската градина. Вместо предвидените първоначално чугунени тръби произведени в Марсилия, пазарджишкият предприемач Мусевич, с цел да икономиса средства, доставя глинени тръби с диаметър 25 см. и дължина до 60 см. Още при първите проби под напора на водата те започват да се пукат и водата блика като гейзер на много места. За този първи неуспешен опит за водоснабдяване на града са похарчени значителни средства от създадения фонд, а като активи за Пловдивската община остават построените резервоари и сгради по протежение на Фердинандовската река.⁵

Берлинският договор от лятото на 1878 г. разпокъсва Санстефанска България и създава Княжество България и Източна Румелия като автономна турска провинция. Пловдив остава столица на автономната област. Същевременно срокът на Временното руско управление се съкращава на девет месеца и са приети нови правила – „Временно положение на градските съвети”, в които е заложена идеята за засилване децентрализацията по места. Те влизат в сила и на територията на бъдещата Източна Румелия. Предоставя се по-широк простор на

съобщенията в България до 1939 г.- С., 1948, с. 60

3 Шкорпил, Х. Някои бележки върху пловдивските води, Сливен, 1881, с. 6-10; ПОВ, бр.8 от 22 ян.1891.

4 ПОВ, бр. 57 от 25 февр. 1892.

5 Пак там, бр. 89-90 от 1 окт.1931; Пак там, бр. 239 от 20 март 1936.

съответната административно-териториална единица и се стесняват до известна степен правомощията на централната власт при решаването на важни въпроси в различните сфери на обществения живот, свързани с непосредствените нужди и потребности на населението. Предвид обаче на усложнената външнополитическа обстановка, временната руска власт запазва контролните функции на висшестоящите органи върху дейността на градските съвети.¹

Във всеки град се учредява градско общинско управление, наречено „Градски съвет“. В неговия състав са включени председател, трима постоянни членове и от 4 до 12 почетни членове, които се избират за срок от две години из средата на местните жители по двустепенната система. Право на глас има всеки български поданик на възраст над 20 години, който не е осъждан и владее лично или чрез родителите си недвижимо имущество в града, от което се освобождават учителите, лицата със средно и висше образование, занаятчиите и търговците. За членове на съветите могат да бъдат избирани само грамотни граждани на възраст над 30 години. Избирателните участъци се устройват така, че числения състав на избраните членове да бъде с превес на българите. На първия тур от всеки участък от 50 семейства се избират т.н. „гласни“, които на втори тур избират съветниците. Един от избраните постоянни членове се утвърждава от губернатора за председател на съвета / кмет /. Градският съвет действа като колегиално тяло и взема решения с мнозинство на гласовете. В неговите компетенции са устройването и поддържането на улици, градини, водопроводи и мостове; устройването на пазари и снабдяването на населението; мерки против пожарите и за запазване на народното здраве; полагане грижи за образование, библиотеки, музеи и читалища. Градският съвет не може да налага данъци и тежоби извън предвидените в закона.²

На 14 декември 1878 г. в Пловдив са проведени първите общински избори. Избрани са 63 души, по един на 50 къщи, от които 37 българи - православни, 4 българи - католици, 5 турци, 13 гърци, 2 арменци и 2 евреи. Те от своя страна избират първият общински съвет, в който влизат видните пловдивски граждани Атанас Търнев, Георги Балджи-ев, Димитър Стамболов, Димитър И. Гешов, Драган Манчов, Иван Душков, Илия Калев, Костаки Пеев, Тане Абаджи, Христо Джевизов, Ячо Трувчев. За кмет е излъчен Костаки Пеев. Изборите обаче не са утвърдени от генерал-губернатора, поради открити „неправилности“ с избор от 50 къщи, а не от 50 семейства и са повторени на 4 февруари 1879 г. Както може да се очаква резултатите остават почти същите. Избрани са 76 души, от които : българи – 40, турци – 16,

1 Манолова, М. Нормотворческата дейност на ВРУ в България, с. 45, с. 106.

2 Колев, В. Общините в България /60-те-80-те година на XIX век/, с. 69; ПОВ, бр. 28-30 от 17 ян. 1930.

гърци – 13, евреи – 3, арменци – 2, цигани - 2. От тях на втория тур се явяват 62 души и с тайно гласоподаване избират Костаки Пеев с 54 гласа за председател (кмет), Йозо Карапирев (45 гласа), Ячо Трувчев (34 гласа), Саид ефенди (33 гласа) - за действителни членове и Янко Александров (33 гласа) - за секретар.³ Така Пловдив вече има първата изборна общинска управа.

До края на дейността на Временното руско управление през месец май 1879 г. в Пловдив длъжността на императорски комисар за Източна Румелия е поверена на генерал Аркадий Столипин. Той организира администрацията, стреми се да запази българския характер на областта, създава и ръководи източнорумелийската милиция. В паметта на Пловдив генералът остава и с грижите за благоустрояване на града. С неговите усилия е възстановен напълно изгореният при отстъплението на турската армия единствен мост на река Марица.⁴ Мостът е с дължина 213 и ширина 7 метра, укрепен с дъбови греди с дебелина от 10 сантиметра и е открит на 23 април 1879 г. До тогава е използван за връзка между двата бряга на реката временния понтонен мост, прекаран от руските военни инженери на мястото на днешния Панаирен мост. С възстановяването на стария каменен мост Пловдивска община

Пловдив в началото на 80-те години на XIX век

3 Марица, бр. 55 от 6 февр.1879; Маджаров, М. Източна Румелия. С., 1925, с.148.

4 Карадечева, М. Генерал Аркадий Столипин – първият почетен гражданин на Пловдив. – Годишник на РИМ-Пловдив, кн. 11, 2017, с. 116.

официално го наименова на името на генерал Столипин и е поставена възпоменателна мраморна плоча.¹ Руски офицери монтират на южния ъгъл на Джумая джамия мраморен слънчев часовник, който и до днес е известен с отмерването на точното време. С решение на общинската управа, при своето напускане на града през 1879 г., генерал Аркадий Столипин е обявен за първи почетен гражданин на Пловдив.²

На 15 май 1879 г. управлението на Източна Румелия се поема от назначения от султана генерал-губернатор (областен управител) Алеко Богориди. Териториално-административното деление и местното самоуправление на Източна Румелия вече се определят от изготвения от Европейска комисия Органически устав. Провинцията се дели на департаменти, кантони и общини. Във всяка градска община има избран кмет с помощници и градски съвет. Като най-голям град с население над 30 000 души на Пловдив се полагат трима помощници. Кметът и заместниците му се избират от градските съвети и се потвърждават от Главния управител. Техните служби са безплатни, но на волята на съвета е да им отпуска „разноски по службата и за представителност“. Не могат да бъдат кметове или помощници верослужителите, военните, публичните чиновници, предприемачи на общински данъци и налози. Градските съвети имат от 9 до 11 члена и се избират за срок от 3 години от жителите на общината, записани в избирателните списъци и задължително живеещи на нейната територия. Службата на градския съветник е несъвместима с изпълнението на висши държавни длъжности. За изборите градовете се разделят на толкова отдели (секции), колкото съветници трябва да се изберат. Всяко религиозно общество, което има свой храм и училище, и броят на избирателите му е равен на определения за всяка една от секциите, има правото на един градски съветник. Но Главният управител разполага с правото да дава на религиозни общества представителство с по един съветник, даже и ако нямат необходимия брой избиратели.³

През годината градският съвет се събира на четири обикновени сесии, през месеците февруари, май, август и октомври. Свикват се и извънредни сесии по решение на кмета или една четвърт от съветниците. Всеки съветник, който отсъства безпричинно в три поредни заседания, се обявява от съвета в оставка и мястото му се запълва след избор в срок от един месец. Кметът е по право председател на Градския съвет и отговаря за опазване на имотите и за събирането и правилното разходване на общинските финанси. Той подготвя бюджета, отговаря за провеждането на търговете и изграждането на об-

1 Днес мостът не съществува, съборен след значителните разрушения, които му нанася прииждането на р. Марица през 1972 г.

2 Карадечева, М., цит. Съч., с. 114.

3 Колев, В. Общините в България /60-те-80-те години на XIX век /, с. 133.

щинските обекти, подписва делата за продажба, дележ и размяна на имоти, приема завещания, представлява общината пред съда, отговаря за поддържането на общинските пътища и училищата, които са създадени и се издържат с общински средства. Кметът назначава служителите, а градските агенти се избират от общинския съвет. Като агент на държавната власт той е длъжен да обнародва законите, правилниците, актовете на администрацията и списъците за разпределение на данъците; да изпълнява областните закони, правилници и заповеди на областния управител; да подготвя списъците за военна повинност.

Градският съвет приема бюджета и отчетите за приходите и разходите; решения за продажба, покупка и дележ на общински имоти; за общински заеми; гласува градските налози и тарифите за местата по пазари, тържища и панаири; приема решения за изграждане на общински училища, гимназии, бани и перачници; за създаването на нови улици и площади, мостове и водопроводи. Ако в бюджета не са предвидени задължителните от областните закони разходи, окръжният управител ги добавя, като предвижда и допълнителни налози за тяхното финансиране. Той отменя всички решения на съвета, които противоречат на законите. При обжалване от страна на съвета, спорът се решава от Главния управител след допитване до тайния му съвет. Той може да разтури всеки градски съвет, след като назначи комисия от пет до десет члена, която да изпълнява неговите задължения. В заповедта се указва и срокът за провеждане на нови избори, който не може да бъде по-дълъг от три месеца.⁴

Така Органическият устав на Източна Румелия приема за основен принципа на децентрализма в общинското самоуправление. През следващите седем години той се прилага стриктно и се утвърждава мнението, че Източна Румелия се изгражда като втора българска държава на основата на законовия ред и добре уредената административна и съдебна система. Въпросът за статута и съществуването на градските общини е решен по-добре в Източна Румелия, отколкото в Княжеството. В нея общинската система има по-изчерпателна регламентация, която е непроменима поради постановленията на Органическият устав.⁵

Така по-нататъшното съществуване и действия на Пловдивската община са съобразени с тази законова рамка. През близо 7-годишния период тя функционира като столична. Общината може да разчита на пряката подкрепа на областния управител, както и на директорите – румелийските министри, а и на депутатите от Областното събрание. Наред с положителните резултати за града, местната власт става зависима от намесите в делата ѝ на тези институции и на някои личности

4 Органическият устав на Източна Румелия. Пловдив, 1879, с. 48-55.

5 Колев, В. Общините в България /60-те-80-те година на XIX век/, с. 161-162.

облечени във власт.

Избраните от предишната власт кметове, в случая пловдивският Костаки Пеев, остават да довършат своя двегодишен мандат до ноември 1880 г. Основната цел в програмата на общината по благоустройството е Градската градина. Завършени са оградата и вътрешните алеи, на околните улици се поставя нова настилка от каменни павета, които през следващите десетилетия придобиват най-широко приложение във всички български градове.

По покана на Алеко Богориди през юни 1879 г. в Пловдив пристига швейцарския градинар Люсиен Шевалас със задача да създаде градина при резиденцията на управителя. Тя е с площ 50 декара покрай река Марица и е наречена Княжеската. Така само след няколко „румелийски“ месеца Пловдив се сдобива с две забележителни за времето си градини – Дондуковата и Княжеската, които се разделят само от ул. „6 септември“.

Най-важната задача на Костаки Пеев е строителството на нов общински дом. До момента общинската управа продължава да се помещава в няколко помещения в стария турски конак, които са крайно недостатъчни, за да се организират нови служби – ковчежничество, технически отдел, градска полиция. Започва строителството на градски общински дом на част от терена на Дондуковата градина. Проектите за сградата са дело на младия български инженер Георги Михайлович, завършил инженерно строителство в Белгия. В средата на 1880 г. строителството е прекратено поради финансови трудности.¹

Все пак именно това са годините, когато започва да се формира първоначалната административна структура на общинските служби: канцелария, начело със секретар и с няколко писари и разсилни; ковчежничество, в което влизат счетоводител, касиер и няколко бирници; санитарна служба с двама градски лекари, която ръководи вече и сиропиталището; техническа служба, начело с градски инженер и кантонери; градска полиция с нощни стражари и полски пазачи. Не е запазена документация за първите бюджети на общината, но според д-р Васил Пеев, който през 30-те години на XX век е имал достъп до документацията, те са били в грошове с приходи и разходи около 1 000 000 гроша. За пояснение 100 гроша се раняват на 1 турска лира. Минимална за времето си сума, която не може да подsigури дейността на общината.²

Общинската управа прави нов опит за решаване проблема с водоснабдяването. Построените резервоари и сгради по Фердинандовската река са остойностени като участие на общината и на два пъти през

¹ Петков, П., Вл. Балчев Забравеният град. Пловдив, 2012, с. 116.

² Пеев, В. Пловдивската градска община. Публикувана студия в ПОВ, бр. 258 от 1 юли 1940, с. 5-6.

1879 г. се обявява концесия за по 36 години за изграждане на водопровод. Но явилите се двама кандидати поставят неприемливи условия и този нов опит за осигуряване качествена питейна вода пропада. До края на 1880 г. е похарчена и останалата част от паричния фонд на ВРУ за водоснабдяването. По решения на общинския съвет сумата е изразходена за заплащане на градското осветление, на отчуждени имоти в града, за укрепване брега на река Марица и други текущи нужди.

През месец септември 1880 г. настъпва първата криза в общинското управление. Според „Публично- административния правилник за избиране на Градски съвет в Пловдив“ от 28 март 1880 г. съобразно броя на жителите в града се избират 4 общински съветници от православнобългарите, 3 съветници от турското население и по 1 от гръцкото и българите-католици. На 9 септември 1880 г. е публикуван нов „Публично-административен правилник за избиране на Градски съвет в Пловдив“, в който по решение на Областния управител Алеко Богориди броят на общинските съветници става 11. Гласоподавателите в града са общо 6273, от които православни българи 2366, турци 1779, гърци 1105, българи – католици 500, евреи 231 и арменци 202. Въпреки че нямат необходимия брой избиратели съгласно Органическия устав, на евреите и арменците се дава правото да си изберат в свои секции / участъци / по 1 общински съветник.³ При тази нова ситуация Градският съвет подава оставка и общинските избори са насрочени за 19 октомври. Налага се провеждането и на допълнителни избори и чак на 17 ноември 1880 г. с тайно гласуване новият общински съвет избира за кмет Иван Стефанов Гешов и за помощници Костаки Пеев, д-р Сотир Антониади и Топал Есад ефенди. Всъщност забавянето е, за да може да се реализира идеята на правителството – за кмет да бъде назначен човек извън избраните 11 общински съветници. Това е юридически възможно поради спорно тълкуване на някои от членовете на Органическия устав. Но и „дяволът чете Евангелието“. Главният управител на Източна Румелия Алеко Богориди е високообразован и опитен администратор, но цялото оперативно ръководство е в ръцете на Гаврил Кръстевич – негов главен секретар и по право Директор на вътрешните дела на областта. Именно той предлага за кмет да бъде избран Иван Стефанов Гешов.⁴ Това е и първото политическо вмешателство в дейността на Пловдивската община, защото Иван Ст. Гешов е един от видните деятели на Народната партия в Пловдив и член на Постоянния комитет на Областното събрание. Но явно има и друга

3 Някои изследователи считат тези данни за първото преброяване на населението в Пловдив, което определят на около 32 000 души по формулата, че едно домакинство, чийто глава има правото да гласува има средно петима членове. Гяуров, А. Кратки бележки за миналото и сегашното на град Пловдив. Пловдив, 1899, с. 49

4 ПОВ, бр. 70 от 7 март 1931.

причина, защото по това време казват, че „голямата фамилия на Гешовци управлява цяла Южна България“.¹

Публикуваните в Пловдивски общински вестник три броя протоколи от първите заседания на избраната общинска управа разкриват как се реализира идеята. Като представител на централната власт на заседанията се явява Иван Евстр. Гешов – председател на Областното събрание и първи братовчед на Иван Ст. Гешов. Чак на второто заседание чрез тайно гласуване за кмет е избран Иван Ст. Гешов с 8 гласа, при 2 гласа за Костаки Пеев и 1 глас за Атанас Гюмюшгердан. Компромисът е в това, че за помощници на кмета са избрани Костаки Пеев с 7 гласа, Топал Есад Ефенди с 6 и д-р Сотир Антониади с 5 гласа.² Фактически оперативното ръководство на общинските дела остава в ръцете на Костаки Пеев, който в запазените документи е наричан заместник на председателя на съвета. Междувременно по този начин съветът се оказва с 12 членове. Новоизбраният кмет се отказва от длъжността член на Постоянния комитет на Областното събрание и веднага е утвърден на новата длъжност, като му е гласувано и месечно възнаграждение.

Иван Ст. Гешов е роден в Пловдив през 1854 г. Бащата и чичовците му са създатели на голямата търговска къща „Братя Гешови“. Завършва Робърт колеж в Цариград и Оуенс колидж в Манчестър, Англия. След завръщането си в Пловдив е член на Тайния съвет на Алеко Богориди, депутат и председател на Постоянния комитет на Областното събрание, а след Съединението индустриалец и учредител на Търговско-индустриалната камара. От 1897 г. е на дипломатическа работа.³

Панорама на Пловдив, септември 1881 г.

Получил европейско образование, млад, амбициозен, ползващ се с подкрепата на Областния управител и правителството Иван Ст. Гешов успява да реализира своя програма. Това е благодатно време за Пловдив, защото през 1881 г. и правителството завършва доста свои проекти в града: довършена е сградата на Девическата гимназия, кам-

1 ЦДА, Ф. 954К, оп. 1, а.е. 32, л. 16.

2 Марица, бр. 236 от 18 ноем. 1880; ПОВ, бр. 52-53 от 20 авг. 1930.

3 Райчевски, Г., П.Петков, Пловдивските кметове. Пловдив, 2005, с. 15.

банарията на катедралния храм „Света Богородица“ с възпоменателен надпис ”Въ память освободителям” и Руския паметник на върха на „Бунарджика“, проектиран от цариградския архитект Вокар. Това е първият в българските земи монументален паметник в чест на освободителите и при неговото откриване през месец септември 1881 г., по инициатива на кмета, най-добрият пловдивски фотограф Димитър Кавра заснема от върха на „Бунарджика“ фотопанорама от 18 части. Тя документира мащабните промени в града, започвайки от квартал „Мараша“ с храма „Св. Георги” и достигайки до спиртната фабрика на Бомонти южно от Джендем тепе. През април 1881 г. е завършена сградата на театър „Люксембург“ – първата в България специална постройка за гостуване на театрални трупи. На 12 декември с.г. Областното събрание гласува в бюджета си сумата от 75 000 лева за подпомагане поставянето началото на театрална трупа. На 1 май 1882 г. е приет Публично-административен правилник за устройство и управление на Областната библиотека и музей.⁴

На 5 февруари 1881 г. Общинския съвет взема решение за преместване на салханите⁵ от левия бряг на Марица, където оставането им от гледна точка на опазване хигиената е вече невъзможно. Заделени са 15 000 гроша за нови постройки на десния бряг на реката източно от града. Същият ден се създава и новата Пожарна команда с решение съветът да покани от София „един европеец“ за организирането и да се отделят 50 000 гроша за назначаването на 30 души пожарникари, като се снабдят със специални униформи и за сумата от 30 000 гроша да се закупят толумби⁶, маркучи, брадви и други принадлежности. До тогава противопожарната служба е поверена на няколко дежурни всяка нощ войници из средата на румелийската милиция и на сакаджиите, задължени при пожар да носят вода за гасене. Новото решение се изпълнява трудно, назначават се едва десетина пожарникари, които населението подигравателно нарича „толумбаджии“.⁷

В края на протокола от това заседание е записано, че съветът одобрява сумата от 27 160 лева за непредвидени разходи, с което „цялото количество разходи възлиза на 1 330 000 гроша. Това всъщност е първото запазено сигурно сведение за приемане на бюджет на Пловдив. За жалост не са отбелязани сумата и основните пера на приходната част на бюджета. Всеки от 12-те членове на управата подписва протокола на своя език - важна особеност за Пловдив, защото трима съветници се избират от турското население и по един от гръцкото, арменското, еврейското население и българите католици. Т.е. в рамките

4 Кесякова, Ел. и др. Книга за Пловдив. – Пловдив, 1999, с. 144.

5 Бараките за клане на добитък

6 Малки цистерни за вода върху каручки.

7 ДА – Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, а.е. 23, л. 2; ПОВ, бр. 70 от 7 март 1931.

на общинския съвет етническите и верски общности имат превес над православните българи.

През пролетта на 1881 г. започва строителството и на първата черква в православните гробища, проектирана от арх. Ф. Пападопулос. Малкият еднокорабен храм е посветен на Св. архангел Михаил, на чието име са назовани и православните гробища. Освещаването става на 13 юни 1882 г. от митрополит Панарет Пловдивски, в присъствието на членовете градската управа.

Общинският съвет създава Комисия за снабдяване на града с вода и инициира нов проект за водоснабдяване. Чрез областният инженер К. Брада се възлага на Херман Шкорпил¹ да извърши пълно проучване на водите в района на Пловдив, на река Марица и подпочвените води.

В публикуваното изследване Шкорпил препоръчва като най-добър вариант докарването на планинска вода чрез т.н. „Фердинандовски проект“. Но Общинският съвет в заседанието си от 13 юни 1881 г. преценява, че докараната вода от Родопите няма да бъде достатъчна, че разноските за обезщетение на притежателите на ниви, ливади и воденици по трасето ще са големи, а освен това в Европа речната вода се предпочита като най-полезна за здравето на населението. Съветът приема второто предложение на Шкорпил, който доказва, че специфичното разположение на пясъчни и глинести пластовете в пловдивското землище формира добри подпочвени води в близост до коритото на река Марица. Те се движат по посока на течението на реката, но в границите на града се замърсяват от просмукалите се в почвата отходни води. Затова проектът предвижда снабдяването от подпочвените води да се извършва поне на два километра преди града в западна посока, след което тя да се изкачва до два резервоара на Бунарджика. На тази база комисията разработва проект, който предвижда да снабди града с вода удовлетворително в количествено отношение, но съмнително в качествено. Водата ще се филтрира без гаранция за пълно пречистване. Освен това проектът ще бъде много скъп за експлоатация, защото машините за издигане на водата ще трябва да работят постоянно.²

Кметът Иван Ст. Гешов издейства от Румелийското правителство разрешение общината да сключи чрез гаранция на държавата заем от БНБ – София в размер на 10 000 златни турски лири за неговата реализация. За сравнение приблизително толкова са приходите в годишния бюджет на града. На 10 февруари 1882 г. са изтеглени чрез посредничеството на клона на Отоманската банка в Пловдив само 5 000 лири за подготовка на планове и поемни условия. Лихвата по заема е 6 %, като при тегленето са платени 30 000 лева за предварително

¹ Учител в Пловдивската мъжка гимназия от 1 септ. 1880 до 31 авг. 1881, а след това в Сливенската мъжка гимназия.

² Шкорпил, Х., цит. Съч., с. 12.

погасяване на част от нея. На 19 ноември 1882 г. е сключен договор с немския предприемач Филип Исаксон, утвърден и от областния управител Алеко Богориди. Но Исаксон не внася уговорените по договора 1 000 турски лири като гаранция, заминава за Цариград и не се връща. След едногодишно забавяне на 6 ноември 1883 г. общината протестира договора, проектът е забравен и така безуспешно завършва този пореден опит за водоснабдяване на Пловдив. Но остава дългът на общината към БНБ. До 1888 г. по изтеглената от БНБ сума от 5 000 турски лири не се плаща нищо и тя вече ще е набъбнала на 220 000 лева. След Съединението от 1885 г. държавната гаранция на несъществуващата вече Източна Румелия е отпаднала и всичко остава на гърба на общината. Така се поставя началото на големия проблем с дълговете на Пловдивската община.³

Гражданите продължават да се снабдяват с вода от кладенци и от р. Марица. В рапорт на началника на строителния отдел при общината инж. Лупос и градския лекар д-р Драгомиров във връзка с предписанието на общинския съвет за търсене на чиста вода се съобщава, че се определят два пункта, от които сакаджиите /водоносците/ да черпят вода от реката, а именно при сиропиталището и новостроящата се Мъжка гимназия.⁴

Първата сграда на Пловдивската община

решение на Общинския съвет е издигнат паметник на мястото, където е убита голямата благодетелка на българския народ Олга Скобелева на километър източно от града. За целта са заплатени от бюджета 9000 гроша, равняващи се на 100 турски лири.

Бюджетът на общината за 1882 г. възлиза на 1 963 160 гроша. Месечната заплата на кмета е 2000 гроша, на тримата помощници - по

Най-значимото дело на общинската управа в този период е завършването през 1883 г. на строителството на Градския общински дом в западната част на Дондуковата градина. Закупен е от Виена нов часовник за кулата на Сахат тепе. След монтирането му е предвидено циферблатът да има нощно осветление. Старият часовников механизъм от османската епоха е предаден за съхранение в Пловдивския музей. По

3 ПОВ, бр. 70 от 7 март 1931г., с. 7; Шивачев, С. Водоснабдяването на Пловдив през 90-те години на 19 век. – Годишник РИМ-Пловдив, кн. 11, 2017, с. 182.

4 ПОВ, бр. 89-90 от 1 окт. 1931, с. 3.

1200 лв. Общинският инженер получава 1800 гроша, градският лекар - 1200, писарите по 500, а разсилните по 250 гроша. На 13 май 1882 г. общинското управление издава първия „Правилник за чистенето на града“. Според неговите изисквания първостепенните улици се чистят ежедневно, второстепенните – три пъти седмично, а третостепенните – веднъж седмично. Метенето става лятно време до 5 часа сутринта, а зимно време до 7 часа. Всеки собственик плаща от 1 до 6 гроша за почистване според големината на къщата си. Започва облагането с данъци върху прихода, недвижими имуществва и обработваемите земи в пловдивското землище.

През 1883 г. са изработени поемни условия за градоустройствен план, но по неизвестни причини не се пристъпва към неговата реализация. Това закъснение с градоустройствения план на Пловдив се явява предимство, защото прибързаните решения и тяхната реализация в Стара Загора и София не дават добри резултати.¹ Все пак техническият отдел извършва някои измервания, според които площта на града е 7 855 465 кв.м, от които кварталите са 2 184 883 кв.м, улици и площи 813 903 кв.м., големите незастроени места са 2 491 009 кв.м., зеленчуковите градини 997 003 кв.м., градските градини са 164 622 кв.м., тепетата 667 963 кв.в., реката с островите 438 997 кв.м. и блата 107 085 кв.м. Това дава представа за имотната картина в града, за огромните благоустройствени задачи за пресушаване на блата и укрепване бреговете на реката, озеленяване на хълмовете и настилането на улици и площи.

Правят се опити за реформиране и на административната дейност на общината. През 1882 г. Османското правителство в Цариград изработва „Правилник за управлението на ислямските общини в Източна Румелия“. Той е изпратен в Пловдив, но общинският съвет по настояване на областното правителство отхвърля този драстичен опит за вмешателство на султанската власт във вътрешното управление на областта. На негово заседание от 9 януари 1882 г. е поставен за разискване въпросът за ликвидиране на махленските мухтари – старейшини, чиито съществуване като отговорни фактори е вече анахронизъм. Идеята е, те да бъдат заменени с общински служители. Решението на този важен въпрос обаче се отлага за след пет години.

На 13 януари 1883 г. Областният управител на Източна Румелия с Приказ № 2 насрочва нови избори за подновяване състава на градските съвети. На 24 януари 1883 г. Иван Ст. Гешов подава оставка и отправя следното прощално Постановление №101: ”Като се оттеглям днес от длъжността на Пловдивският градски кмет за обезателна длъжност считам да си спомня старанията и грижите на градския

¹ Шивачев, С. Европейското наследство в архитектурата, градоустройството и парковото строителство на Пловдив от края на 19 и началото на 20 век. – Годишник на РИМ-Пловдив, кн. 3, 2004, с. 137-138

съвет, както и на всички служещи в управлението и да изразя моята крайна и искрена благодарност”.²

Изборите за нов градски съвет се провеждат на 20 март 1883 г. Градът е разделен на 11 изборни района (отдела) с точно определени граници и места за гласуване. Съгласно приказа на Богориди отново се дават привилегии на българо-католическото, еврейското и арменското религиозни общества да си съставят по-особени избирателни райони и си избераат по един съветник. Упоменати са махалите, в които живеят различните етнически и верски групи от населението, поради което даваме пълното описание:

I отдел: В черквата „Св. Богородица” гласуват българите от околните махали: Исар ичи, Чохаджиян, Пазар ичи, Арменска, Коч Хюсеин, Пулат, Ине ходжа, Джамии кебир, Ибни късьм, Зиман, Ибни касъм маф одалар, Керхане, Бей меджид, Курби бостан, Хаджи Хасан, Кечеджи ине бей, Тюлбеки ходжа, Табак хисар, Хаджи Месут, Якуб факъ, Мусин Факъ и Кая меджид.

II отдел: В Българското училище в Новата махала гласуват българите от махалите източно от Трихълмието: Боюк Лаут, Каптиян християн, Кючюк Лаут, Демирджилер, Католическа махала, Гюл бахча.

III отдел: В Градский дом в Дондуковата градина гласуват българите от махали: Русин, Мараш, Мюселле, Аслан бей, Аладжа меджид и Хаджи Омер.

IV отдел: В Българското училище в „Каршияка“ гласуват българите от махали: Българска Рилска част, Саид Мехмед, Хафъз ефенди, Хаджи Омер, Хюсюн ефенди и Ибрям ефенди.

V отдел: В джамията на Хаджи Хасан махала гласуват турците от махалите северо-източно от Трихълмието: Хаджи Хасан, Коч Хюсеин, Бей меджид, Курби бостан и Каптиян Исмиян.

VI отдел: В Кьосе шехи медресе гласуват турците от махалите около „Чифте баня“: Кечеджи Ине бей, Тюлбеки ходжа, Табак хисар, Якуб Факъ, Мусин факъ, Хаджи Ян, Кая меджид, Хаджи месут, Саид Мехмед ефенди, Фавуз ефенди, Ибрям ефенди, Хюсюн ефенди, Хаджи Омер и Керхане.

VII отдел: В Таш кюпрю джамиси гласуват турците от махали западно от „Четвъртък пазар“: Окчулар, Хаджи Омер, Аслан бей, Мюселле, Керван сарай, Аладжа меджид, Джамии кебир, Мараш, Чохаджиян и Арменска.

VIII отдел: В църквата „Св. Марина” гласуват гърците от махали: Арменска, Полат, Чохаджиян, Юскюлюбеч, Исар ичи, Коч Хюсеин, Пазар ичи, Ине ходжа, Румиян, Хаджи Хасан, Бей меджид, Кечеджи Ине бей, Табак хисар, Тюлбеки ходжа, Мусин факъ, Якуб факъ, Хаджи Ян, Хаджи Месут, Кая Меджид, Ибни Касъм, Зиман, Делинджи-

2 Райчевски, Г. П. Петков Пловдивските кметове, с. 15.

лер, Ибни Касъм маф одалар, Гюл бахче, Боюк Лаут, Каптиян християн, Ине ходжа, Керхане, Католическа, Кючюк Лаут, Мараш, Джами кебир, Аладжа меджид и Хаджи Омер.

IX отдел: В българо-католическото мъжко училище при Католическата катедрала гласуват българо– католиците от махали: Бей меджид, Хаджи Хасан, Керхане, Кючюк Лаут, Делинджилер, Черковна улица, Костооглу улица, Касап Иван и Гюл махала.

X отдел: В Арменското училище на Трихълмието гласуват арменците от махали: Юскюлюбеч, Коч Хюсеин, Арменска, Табак хисар, Тюлбеки ходжа, Хаджи Хасан, Кечеджи ине бей, Ибни Касъм, Хаджиян, Якуб факъ, Хаджи Месут, Керхане, Боюк Лаут и Католическа.

XI отдел: В Еврейското училище на „Орта мезар“ гласуват евреите от махали: Керван сарай, Аслан бей, Мараш и Мюселле.”¹

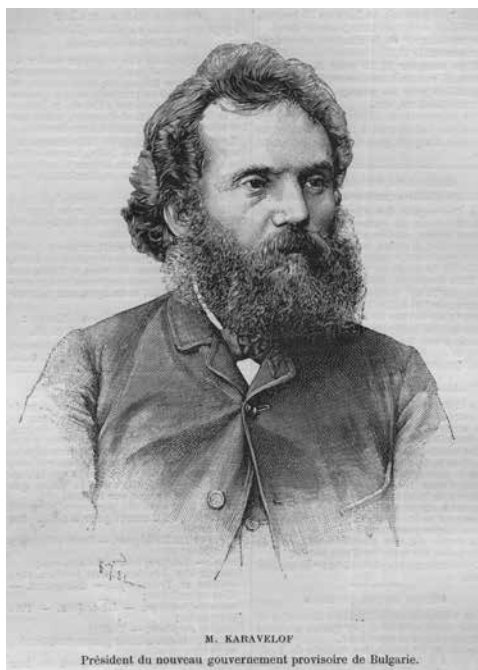
Изборите през март 1883 г. са първите, в които участват вече конституирани основните политически сили в столицата на Източна Румелия в лицето на Народната и Либералната (Казсионна) партии. Те са румелийското съответствие на политическите групировки в Княжеството – консерватори и либерали. След обявяване на Режима на пълномощията в Княжеството през 1881 г. и прогонване водачите на либералите от София, Петко Р. Славейков и Петко Каравелов пристигат със семействата си в Пловдив, започват работа като учители, но главната си енергия насочват към укрепване на Казсионната партия.² Нейните дейци хвърлят големи усилия и успяват да спечелят изборите. Избрани са 11 общински съветници, които на 21 април избират от средата си за кмет Петко Каравелов, а за негови помощници Йозо Карапиров и Хафуз Ахмед ефенди. Новият кмет е роден през 1843 г. в Копривщица в заможено семейство като по-малък брат на възрожденския писател и революционер Любен Каравелов. Завършва Юридическия факултет на Московския университет. Депутат е в Учредителното събрание и един от създателите на Либералната партия в Княжеството. След идването в Пловдив е преподавател по история и руски език в Пловдивската мъжка гимназия и един от редакторите на вестник „Независимост”.³

Петко Каравелов започва с много амбиция своето кметуване. През месец юни 1883 г. организира пренасянето на общинските служби в новото здание. Общинският съвет решава да отстъпи безвъзмездно общинското здание „Ислахане”, намираща се до Конака, за да се построи на това място сграда за Областната библиотека и музей, като за

1 ДА – Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 1, л. 2-7; ПОВ, бр. 279 от 20 февр. 1942.

2 История на България. Т. VII, Изд. БАН, София, 1991, с 148 ; Спомени на Данаил Юруков – ЦДА, Ф. 954К, оп. 1, а.е. 32, л. 29, според когото за първи път на сцената като избиратели излизат пловдивските цигани.

3 Райчевски, Г., Петков. Пловдивските кметове, с. 18.

Петко Каравелов

целта правителството е гласувало сума от 2000 лири. Но въпреки голямото желание на Петко Каравелов, тази сграда не е построена.

За 1883 г. общината има бюджет от 1 220 408 гроша. В приходната част на бюджета най-доходоносен е налога „октроа“ с предвидени 400 000 гроша. В първите години след Освобождението не е възможно пряко облагане на населението и затова се залага на косвено облагане. Спират се на стария османски налог „октроа“, който всички вносители на стоки и материали трябва да платят на градските бариери. Събира се от един наместник и 12 агенти, настанени в 6 бараки на входните пътища на града. До 20 % от приходите на общината се формират от запазените също от османско време на-

лози „интизап, „кантарина“, „шиник парасъ“, които с що се събират лесно от малък на брой персонал. Около 10 % от приходите са от отдаване под наем на празните градски места, дюкяни, салаши, градини и оризища., а останалите приходи се формират от такси за направени на гражданите услуги / издаване на удостоверения и позволителни за откриване на разни заведения / и проценти върху събираните от държавата данъци. Основната част от разходите са предвидени за издръжка на служителите на общината.⁴

През 1883 г. общината започва да води поредица от дела за неиздължени суми, емблематичното от които е срещу пловдивския грък Тома Кацигра с иск от 250 турски лири неизплатени от откупуването на градския налог „интизап“. Съдът го осъжда да ги изплати, но той обжалва. Чак през 1896 г. излиза окончателното решение вече за сумата вече от 25 000 лева, но изпълнението се отлага до 1907 г., когато общината получава като обезщетение една от градините на Кацигра, ¼ от Кацигра хан на ул. „Търговска“ и ½ част от чифлика му в с. Дермендере. Това са едни от първите уроци за отношенията на общинската управа със съдебните власти.

4 ПОВ, бр. 257 от 15 юни 1940, с. 5-6

Основната причина за краткото кметуване на Петко Каравелов в Пловдив става отмяната на режима на пълномощията и разведряването на политическия климат в Княжеството. В края на 1883 г. той заминава за София и тъй като не се завръща, оставката му е приета на 13 януари 1884 г. Така Каравелов загубва голяма част от обаянието, което е спечелил през предните години в Пловдив.

На 13 март 1884 г. се провеждат извънредни избори във втори избран отдел в Новата махала за освободеното от Петко Каравелов място на общински съветник. Избран е Костаки Пеев, когото на 8 май 1884 г. градският съвет избира за пловдивски кмет. По този повод в един от вестниците четем: ”Градският съвет е избрал г-н Костаки Пеев за кмет. Не можем да не се радваме, че се е турило край на това аномално положение, като за глава на града се е избрал човек, който познава нуждите му и който притежава всичките способности, за да изпълни полезно длъжностите, които му се възлагат...”¹.

Деен и упорит Костаки Пеев и през втория си мандат продължава да защитава интересите на града, като не пропуска да се противопоставя на вмешателствата на областната управа. Към края на източнорумелийския период общината вече има ясно определена структура и достатъчен брой служители в основните отдели:

Кмет с трима помощници

Административен отдел със 7 служители

Финансов отдел с 8 служители и 22 събирачи на налози

Санитарен отдел с 2 градски лекари, които са служители на общината

Полицейско комисарство с 57 служители, от които 24 агенти и пазачи

Технически отдел с 19 служители, от които 8 кантонери и надзиратели

Пожарна команда с 15 служители

Чистителен отдел с 33 служители, от които 6 градинари.

На 1 януари 1885 г. е извършено първото официално преброяване на населението в Източна Румелия / данните са за преспалите на територията на областта на 31 декември 1884 г. / . Столицата Пловдив е с население от 33 442 души. Домакинствата в града са 6 823, мъжете наброяват 18 199 души, а жените са 15 253. Българите са 16 752 души, турците - 7 144, гърците - 5 497, евреите – 2 168, арменците - 1 061. Освен това в града живеят 151 италианци, 112 немци, 80 французи, 61 руснаци.²

През 1885 г. основният акцент в обществения живот се измества към въпроса за съединението на двете български държави. В Пловдив - столицата на Източна Румелия, са завършени две забележителни държавни сгради с различна съдба. И двете са дело на известни

1 Народний глас, бр. 478 от 12 май 1884.

2 ЦДА, Ф. 425К, оп. 1, а.е. 13 – Правилник за преброяване населението на областта на 1 януарий 1885г.; Резултатиот преброяване населението в Източна Румелия на 1885 януарий 1. – Кн. 1, Пловдивски окръг, Пловдив, 1888.

ят пловдивски архитект от онова време Пиетро Монтани. Първата е Областното събрание на Източна Румелия, което трябва да събере за първа сесия депутатите от автономната област през есента на 1885 г. Съединението на Княжество България и Източна Румелия на 6 септември 1885 г. лишава тази сграда от първоначалното ѝ предназначение. Малко по-късно с решение на правителството, подписано от министър – председателя Петко Каравелов, в нея е настанена Народната библиотека и музей, която се превръща в основен културен институт на Пловдив. Другата сграда е на Мъжката гимназия приела името на княз Александър I, който участва в нейното осветяване на 20 октомври 1885 г.

Авторитетът на Общинското управление в Пловдив проличава и в събитията през 1885 г., променили съдбата не само на града, но и на България. На 6 септември 1885 г. за член на Временното правителство е избран кмета на Пловдив Костаки Пеев. По този начин се подчертава, че в този акт са ангажирани всички значими политически и обществени фактори.³ В литературата е изказано и мнение, че това е плод на случайността. При съставянето на списъка на правителството от д-р Георги Странски Костаки Пеев се намира в сградата.⁴ Но освен кмет на града, той е и представител на Народната партия. По този начин се показва общонародния характер на делото – освен членове на БТЦРК и военните, в правителството се включват и представители на двете основни партии. Целта на правителството е да се осигури спокойствието и реда в областта и присъствието на кмета на Пловдив е гаранция за нормалния живот в столицата. Тази тактика е успешна, защото пристигналите дни след Съединението чужди кореспонденти признават, че в Пловдив всички се занимават със своите занаяти и търговия и обстановката въобще не е революционна.⁵ Факт е, че заседанията на Временното правителство се провеждат в сградата на общината, а през ноември 1885 г. кметът Костаки Пеев се включва в организиране съпротивата срещу акцията на Високата порта с изпращането на Габдан ефенди и Лебиб ефенди.⁶

3 ЦДА, Ф. 954К, оп. 1, а.е. 32, л. 38. (Спомени на Данаил Юруков)

4 Танкова, В. Когато Пловдив не е вече столица. С., 1994, с. 21.

5 Фон Хун, Артур Борбата на българите за съединението си. – 2 изд. Пловдив, 2013, с. 38-39.

6 Танкова, В., Цит.съч., с. 46.

ПЪРВА ГЛАВА
ДЕЙНОСТТА НА ОБЩИНА ПЛОВДИВ В ПЕРИОДА ОТ
СЪБЕДИНЕНИЕТО
ПРЕЗ 1885 Г. ДО ВОЙНИТЕ ЗА НАЦИОНАЛНО
ОБЕДИНЕНИЕ

1.1 Привеждане дейността на Община Пловдив в съответствие със Закона за градските общини от 1886 г.

Обликът на следосвобожденския Пловдив (и неговото общество) е описан по различен начин, често противоречиво, от множество съвременници. Големият приятел на българите, френският учен Луи Леже, който посещава Пловдив през 1882 г., нарича града „Българската Атина“ заради културния и политическия му напредък, макар че централната градска част да се е видяла на автора като „един безизходен лабиринт“¹. Иван Вазов, за когото Пловдив е градът „дето се бях учил да обичам България“, разказва, че в началото на 80-те години на XIX век той има „странен вид“: „Улиците, оживени и шумни, гъмжаха от непознати хора, от червени фесове. При българския език се чуваше и гръцки, и турски – той се говореше от турците и арменците. По кафенетата се четяха освен българските вестници „Марица“ и „Народний глас“ и гръцки, и турски вестници. Хотелите и ресторантите се държаха от гърци, които ми отговаряха по гръцки, макар че аз им говорих по български. На пръв поглед Пловдив изглеждаше не български, а космополитичен град.“².

Емблематично е описанието на Константин Иречек: „Съвършено друго нещо е Пловдив: стар град с отдавнашни коренни жители, с изтънчени постарому граждани, който напомня на малките италиански или гръцки градове. Целият живот в Румелийската столица не беше нищо друго, освен продължение на по-старото развитие, тъй като градът е бил винаги център на голяма и богата провинция. Пловдивската интелигенция се облича по най-новата мода, много млади мъже говорят плавно френски и английски (от цариградските училища), а в обществените отношения изпъква по-голямата изтънченост на нравите...“³. Но това е сравнение със софийското общество по това време, което Иречек нарича „ново, саморасло, оригинално“.

Всъщност, Пловдив е град, който съчетава характеристиките на

1 Цит. по: Стателова, Е. Източна Румелия (1879-1885). Икономика, политика, култура. С., 1983, с.15.

2 Вазов, И. Събрани съчинения. Т.10. С., 1977, с.256-257.

3 Иречек, К. Пътувания по България. С., 1974, с. 212.

двата типа селища в България от края на 19 век: „планински“ с построяните на гъсто, излизащи на самата улица къщи по Трихълмието и „равнинен“ тип с пръснати в полето останали махали, населени със смесено население. До началото на 90-те години на века запазва своя ориенталски облик: без планировка и нивелация, с разделеност на махали по етнически и верски признак; с търговска улица (чаршия) и пазарна част като ядро на града; с тесни криви улици, кални през зимата и прашни през лятото, като само по Трихълмието те се отличават с т.н. „калдъръмена“ настилка от камъни с право лице; с липса на канализация, като на места водата се отвежда по минаващите по средата на улицата открити канали; със снабдяването на населението с вода е от р. Марица или от открити кладенци; с наличието на улично осветление на много малко места; с преобладаващи паянтови едноетажни или двуетажни къщи.⁴

Картината се допълва от рапорт на двамата градски лекари Янкулов и Драгомиров. Те търсят причините за постоянните епидемии, върлуващи сред населението, в пиенето на вода от река Марица, която носи нечистотиите от Белово надолу; многобройните гьолове в града, където с месеци се събира мръсна вода; нечистата градска почва, напоена в продължение на векове с всевъзможни органически нечистотии, най-вече от тоалетните по дворищата. Това състояние може да се преодолее само с разширение и изправяне на улиците, канализация на града и целесъобразно устройване на помийните ями.⁵

Пловдивското землище далеч надхвърля границите на жилищните махали, като достига на около пет-шест километра в различните посоки по шосетата за Одрин, Станимака /Асеновград/, Фердинандово /Първенец/, Пазарджик и Карлово и има площ от приблизително 140 000 декара. През 1887 г. е направено първото измерване на поземлените имоти, което показва, че обработваемата земя е 61 819 декара (138 ниви, 31 ливади, 21 зеленчукови градини, 4 лозя, 7 гори). Важно е да се отбележи, че на северо-запад и на север от Пловдив са разположени стотици оризища (чалтици), които са постоянен източник на маларична треска. Останалите 78 000 декара представляват общинска мера и пътища.⁶ Съдбата на мерата и постоянното и заграбване през следващите десетилетия ще бъде един от „най-костеливите орехи“ за общинското управление.

За социалната характеристика на населението е важно да се отбележи, че собствената земя се обработва от 660 семейства, като само 4 домакинства притежават повече от 200 декара, 382 владеят от 30 до 100 декара и 184 са собственици на 10 до 30 декара. В същото

4 Даскалов, Р. Българското общество, т. 2, с. 242.

5 ПОВ, бр. 8 от 22 ян. 1891.

6 ДА – Пловдив, Ф. 29К, оп. 3, а.е.1, л. 2-6; ПОВ, бр. 34 от 22 февруари 1930г.

време 1 768 домакинства притежават домашен добитък.¹ Тези данни говорят, че близо една четвърт от населението на града в крайните квартали се занимава със земеделие и скотовъдство, а земята е крайно разпокъсана.

По-значимите ндустриални предприятия в Пловдив са спиртната фабрика на Бомонти, двете бирени фабрики на Фридрих и Сулцер („Каменица“) и Лаушман с общо производство от 75 000 литра пиво, фабриката за сапун „Родопска пчела“, 6 български и 1 гръцка печатници и 6 тютюневи фабрики, в които преработката на тютюн и производството на цигарени изделия е все още на занаятчийски етап. По-голямата част от квалифицираните работници в печатниците и производството на пиво са чужденци.²

Благодарение на извършеното прецизно преброяване на населението в Източна Румелия през 1885 г., разполагаме с подробни данни за етническия, верски и социалния състав на пловдивските граждани.³ От общо 33 442 души най- много са българите -16 752, като броят им постоянно ще се увеличава през следващите години, съобразно историческото развитие на страната. За да улесним сравнителния анализ за този и следващите периоди от развитието на Пловдив в Таблица 1 представяме обобщените данни за населението на града по народности.⁴

Таблица 1: Брой на населението на Пловдив по народности за разглеждания период

година	население	българи	турци	евреи	гръци	арменци	цигани	други
1885	33 442	16 752	7 144	2 168	5 497	1 061	112	708
1888	33 032	19 542	5 615	2 202	3 930	903	343	492
1893	36 033	20 834	6 449	2 801	3 906	1 024	237	782
1900	43 033	26 070	4 706	3 602	3 908	1 942	1 934	871
1905	45 707	28 336	4 852	4 325	3 497	2 097	1 701	879
1910	47 971	32 727	2 946	4 436	1 571	1 794	3 524	983

1 Доклад за състоянието на Пловдивското окръжие. Пловдив, 1891г., с. 18. През този период земята се измерва все още в старите мерки дюлом или уврат, но за повече яснота ги предаваме в съвременната мярка декар. Дюлом, уврат = 919 кв.м.

2 Доклад на Пловдивския окръжен управител за общото състояние на окръга през 1887 – 1888г. Пловдив, 1888г., с. 4

3 Резултати от преброяване населението в Източна Румелия на 1885, януарий 1. Кн. 1, Пловдивски окръг, 1888г.

4 Таблица е изградена на база официалните данни от преброяванията на населението в България, публикувани в: Резултати от преброяване населението на Княжество България на 1 януари 1893г. Кн. 8, София 1893г.; Кратки сведения за преброяване населението 1905г.. София, 1906г. и останалите статистически издания.

Както е видно от таблицата, броят на турците постоянно намалява поради изселване в съседната Османска империя. Намалява прогресивно и гръцкото население, поради връщане към българския си етнически си корен на част от гърчеещите се жители (наричани лангери или гудили) и в резултат на масовото изселване след антигръцките вълнения в началото на ХХ век.⁵ На база на естествения прираст и преселване от съседните балкански държави евреите и арменците в Пловдив до Втората световна война увеличават броя си почти три пъти и засилват своя дял в неговия стопански и обществен живот. Много труден е анализът на циганското присъствие в града, поради липса на уседналост. До 1888 г. те живеят разпръснато в почти всички махали. Интерес предизвиква европейската колония в Пловдив, чийто жилища са съсредоточени в южната част на града по протежение на Станционната улица към железопътната гара. Наред с десетте чужди консули в града живеят 151 италианци, 80 французи, 112 немци, 61 руснаци, 375 поданици на Австро-Унгарската империя, от които около 80 чехи, главно работници в печатниците.

От цялото население, възлизащо на 33 442 през 1885 г., мъжете са 18 189, а жените – 15 253. Родените в Пловдив са 23 396 души, в други селища на окръга са родени 4 019 души, на територията на Източна Румелия са родени 2456 души, в Османската империя – 2469 и в други държави – 767 души. Грамотността на населението надминава средната за страната през този период, като грамотните са 10 776, а неграмотните – 22 666 души. Сред мъжете грамотността е значително по-висока – при 8 074 грамотни, неграмотните са 10 115 души, докато при жените положението е коренно различно – при 12 551 неграмотни, грамотните са едва 2 704.

По вероизповедание от общо 33 442 души население, 19 885 души са православни християни, 7 216 са мохамеданите, 2 487 са българите католици, 485 са чужденците изповядващи католицизма, 130 са българите протестанти при 34 протестанти чужденци. Съобразно броя на евреите в Пловдив израелтяните са 2 168, а изповядващите Арменската апостолическа православна църква са 976. Тази картина и липсата на остри сблъсъци потвърждават утвърдената представа за своеобразен пловдивски етнически модел на толерантно съществуване на етнически и верски общности.

Населението на Пловдив е разделено на 6 823 домакинства, които притежават 5 262 къщи на територията на града. В 490 от тези къщи са разположени и търговските и занаятчийски дюкяни на собствениците, а други 1 450 дюкяни са в самостоятелни постройки. Тези данни

⁵ Бурнаски, Г. Антигръцкото движение в България /1906/ - предпоставки, развитие и последици. – Сп.Минало, 2014, кн. 1, с. 39; Танкова, В. Българската историография за гърците в Пловдив. – В: Солун и Пловдив и тяхното успоредно историческо, културно и обществено развитие 18 – 20 век. Солун, 2000, с. 167 и сл.

се потвърждават и от избирателните списъци по махали, изготвени във връзка с първите избори след Съединението. Те включват имената на 8 122 избиратели мъже и са публикувани от общинската управа за сравнение от населението на 24 март 1886 г. В 15-дневен срок трябва да се обадят всички, които са пропуснати, а всеки може да внесе предложение за изключване от списъците на някой, който не отговаря на изискванията за избирател.¹

Всъщност това е една от първите мерки на общината за адаптиране към новите условия. В напрегнатите месеци от края на 1885 и началото на 1886 г. основният въпрос пред българското общество е за практическото обединение на доскоро автономната област с Княжеството. От 23 декември 1885 г. в бившата Източна Румелия започват да действат съдебните закони от Княжеството. Няколко дни по-късно излиза Указ за обединение на войската и ликвидиране на жандармерията и милицията. От март 1886 г. се реорганизират финансовите отделения и е въведен в обръщение българския лев. На 1 май 1886 г. в Пловдив е открит клон на Българска народна банка, а съществуващия клон на Отоманската банка се характеризира с вече затихваща дейност.²

Но промените в Пловдив са много по-дълбоки. Въведен е новият данък емляк, от който селското население е освободено през румелийско време, увеличен е и поземления данък. Населението е обложено с т.н. пътна повинност, която до тогава не се практикува. Вследствие на това през 1887 г. жителите на Пловдивски окръг дължат 2 340 438 лева данъци, срещу 2 043 000, плащани през 1885 г.³ Стопанските инициативи и търговията са в застои след ограничаване достъпа до пазарите на Османската империя, наложените мита за българските произведения и увеличените тарифи за превоз по Баронхиршовата железница. Значително е намален броят на чиновниците. Техните заплати в Княжеството са с около една трета по-ниски от получаваните в Източна Румелия или както се изразява един съвременник: „преди вземахме по една шепа златни лири, а сега по 250-300 лева“.⁴

Всичко това се отразява негативно на благосъстоянието на пловдивското население и еуфорията от Съединението на България е много бързо изживяна. Отиват си старите патриархални времена с установените вековни традиции. В миналото фалитът на търговеца е свързан задължително с 40-дневен затвор и още поне шест месеца самоизолация и поява само в крайните махали северно от Марица - в

1 ДА - Пловдив, 29К, оп. 3, а.е. 18, л. 10 и сл.

2 Танкова, В. Когато Пловдив вече не е столица, с. 38; ЦДА, Ф. 285К, оп. 1, а.е. 5, л. 113-114

3 Доклад на Пловдивски окръжен управител за състоянието на окръга през 1887 – 1888г., с. 20-22

4 Спомени на Данаил Юруков – ЦДА, Ф. 954К, оп. 1, а.е. 32, л. 44.

Каршияка, където никой не го познава. Едва тогава ще има смелост да се покаже по чаршията. Новите времена извикват на преден план безкруполност, не само в обществения живот, но и в бизнеса и търговията.⁵

Първоначално въпросите за промените в местното самоуправление остават на заден план. Още повече, че общинските дела и по-специално градското самоуправление в източнорумелийските земи, са по-добре уредени от тези в Княжеството. Но министър-председателят Петко Каравелов е принуден да бърза, защото Турция прави опит за въвеждане на вилаетските закони за местно самоуправление. През месец юли 1886 г. е прието новото законодателство, като за първи път в Княжеството влиза в сила специален Закон за градските общини.⁶ В него се доразвива утвърдения в Търновската конституция принцип на децентрализация в териториалното деление на държавата и правото на общините да вършат самостоятелно своите домашни дела. Общината стои най-близо до населението и дава възможност за прякото му участие в нейната уредба и функциониране. Но във всяка държава действа и принципът на централизацията, чрез който централната власт осъществява правото си на контрол върху органите за местно самоуправление. Така се възпират местничество, партизанщина, политически съперничества и борби. Но всяко излизане от тези права на централната власт води до ограничаване и често даже до замиране на самоуправлението.

Разделянето от закона на общините на градски и селски се обяснява с голямата разлика в дейността им. Целта на законодателите е да се преодолее възможността „окръжните управители да правят каквото си искат с общините“, което води до замиране на обществения живот.⁷ Общините се грижат сами за своите интереси и своето самоуправление в рамките на този закон. Те са припознати от закона за юридически лица. Всяка градска община носи името на града, в който се намира общинското управление и има своите предели, в която влизат близките до нея предградия. Всеки български поданик трябва да бъде член в една община, да плаща общинските берии и да носи общинските тегоби. Членството се придобива по рождение, със заселването или с придобиването на недвижим имат или с упражняването на някакъв занаят или търговия. Всяка община е длъжна да осигури здание за общинските власти и учреждения, да се грижи за първоначалното образование на децата и осигури помещения за училищата, да има

5 Пак там, л. 98.

6 Държавен вестник, бр. 69 от 19 юли 1886г.; Ангелов, А. Общинско право. С., 1947, с.23

7 Манолова, М. Законодателство и реформи в местното самоуправление / 1878 – 1944 – 1989г. / - С., 2005, с. 20 и сл.

пожарна команда и да поддържа градските служби за планиране на улиците и благоустройството.

Възстановява се изборното начало с прякото избиране на общинските съвети от населението за срок от три години. За градове като Пловдив с население над 15 000 души, общинският съвет се състои от 16 души. Изборът на кмета и на неговите помощници измежду членовете на общинския съвет вече става с тайно гласоподаване. За градове с над 25 000 души население помощниците на кмета са трима. Кметът и помощниците му трябва да бъдат грамотни на официалния български език. Те могат да бъдат уволнявани само на заседание на общинския съвет, но остават негови членове. Заплатата на кмета за градове над 20 000 жители не може да бъде по-висока от 6 000 лева годишно. Прекратява се постоянното вмешателство на централната власт, като разтурянето на общинския съвет вече става от окръжния управител, но след мотивирано постановление на окръжната постоянна комисия.¹

Поставен е на преден план и въпросът за обезпечаване на общините с нужните средства за посрещане на набеязаните в закона задължения при поддържането на училища, читалища, библиотеки, болници, приюти, пожарни команди. Бюджетите се съставят от кмета, приемат се от общинския съвет след 15 септември и за големите градове с бюджет над 100 000 лева се утвърждават от министъра на вътрешните работи след доклад на окръжния управител. Основните приходи продължават да идват от налога „октроа“, който се събира върху всички внесени в града стоки.

Вземането на най-важните решения се повелява не на кмета, а на общинския съвет като колегиален орган на местната власт. Те са три вида. Първите се изпълняват направо от кмета и произтичат от правото на общинския съвет да обсъжда и одобрява правилниците във връзка с управлението на общинските недвижими имоти; да определя начина на ползване на общинските мери; да установява реда за събиране общинските данъци; да определя реда за отстъпване общинските имоти в полза на училища, както и отдаването им под наем за срок до три години; да определя заплатите на общинските служители и средствата и начините за подпомагане гражданите в случай на бедствия.

Вторият вид решения подлежат на утвърждаване от висшестоящите органи и имат за предмет приемането на подаръци и завещания; отдаване общински имоти за срок повече от три години; купуване на недвижими имоти, когато разноските не могат да се поемат от текущия бюджет.

Третият вид изискват утвърждаване с княжески указ и се отнасят до отменяне на редовни и извънредни налози; до прокарване на улици

¹ Колев, В. Общините в България /60-те-80-те години на XIX век/, с. 168-169

и площади и тяхното наименоване; до отчуждаване или замяняне на общински недвижими имоти и до сключване на заеми.² Общинските съвети се събират на заседания четири пъти годишно - в първия понеделник на януари, април, юли и този, който иде след 15 септември. Заседанията са публични и общинските съветници не получават заплащане за дейността си.

Регламентира се и правото на общинския съвет да отнася пред по-горестоящи органи спорните с окръжния управител въпроси. Съветът получава правото на контрол върху дейността на кмета в качеството му на изпълнителен орган и възможността да бламира кмета, което издига неговото върховенство в общинската система. Въведени са ограничения при избора на общинските съветници - те не могат да бъдат държавни чиновници, членове на окръжните постоянни комисии, военни и с полицейски чиновници, предприемачи на общински и държавни сгради или получаващи пенсия или помощи от общината.

Разнообразните компетенции на кмета като носител на общинската власт и служител на държавната администрация правят службата му несъвместима с каквато и да е друга общинска или държавна служба. Кметът и помощниците му не могат да бъдат съдебни заседатели и да се занимават с адвокатство. В специализираната литература и българската историография е наложена положителната оценка за Закона за градските общини от 1886 г. Въпреки че през следващите десетилетия той е променян и допълван 22 пъти, до коренната промяна в средата на 30-те години на 20 век законът е добра основа за развитието на местното самоуправление в българските градове.³

Приложението на новото законодателство в българските градове и села през следващите години окончателно трансформира общините от религиозно-народностни обединения, каквито са преди Освобождението, в административно-териториални единици. Общината губи старата си роля на всеотраслен регулатор на социалния и духовен живот на общността (правораздаване, нормиране на поведението, обществен живот) и все повече се превръща в придатък на държавния управленчески апарат.⁴

Недостатък на този закон е липсата на обвързаност между предоставените на местната власт многобройни задължения за поддържане живота на местната общност и финансовата обезпеченост на дейността. Изследователите определят като незначително участието

2 Манолова, М. Законодателство и реформи в местното самоуправление, с. 31

3 Спасов, Б. Общинско право. С., 1997, с. 20; Виж също: Ангелов, А. Общинско право / лекции /. С., 1947; Колев, В. Общините в България / 60-те – 80-те години на 19 век. С., 2006, с.174; Манолова, М., Цит. съч., с. 38-39; За промените в Закона за градските общини виж: Държавен вестник, бр. 284 от 23 дек.1897; Пак там, бр. 269 от 10 дек. 1902; Пак там, бр. 5 от 9 ян. 1904; Пак там, бр. 272 от 11 дек.1904.

4 Даскалов, Р. Българското общество, Т. 2, с. 145.

на приходите на общините в националния доход. През следващите десетилетия то пада под 3 %. Преките местни данъци са върху доходите, приходите, върху имуществото / сгради, земя, добитък, занятие / и върху прехвърлянето на имущества. Но от тях по-голямата част прибира държавата, а за общините остават т.н. „връхнини“ / малък % от данъците, който остава в общинската хазна /. Но този процент много често се мени, държавата отнема изцяло данъците или ако оставя някакъв процент, то е за кратък период. Основните приходи на общините идват от налозите и главно от останалия от османския период „октроа“, наричан още „градско право“.¹ Общинските съвети сами определят сумите, с които се облагат внесените в града стоки и начина на събирането им. Например в Пловдив налогът е от 2 стотинки за литър вино, до 5 стотинки за стъкло от ½ литър пиво и 30 стотинки за запечатани в стъкло ликьори. За внесен килограм захар са предвидени 4 стотинки, за килограм варива и плодове – 10 стотинки и за килограм кафе – 15 стотинки. Килограм суров тютюн се облага с 10 стотинки, рязан тютюн – с 30 стотинки. Една кола / каруца / внесени в града тухли се облагат с 10 стотинки, а кола гасена вар или дялан камък - с 1 лев.² Бюджетът на общината се допълва от годишни такси върху надписите на заведенията, включително адвокати, архитекти, лекари; за работата на работните коли и файтоните, свирачите, театралните представления и публичните домове; за издаване на разре-

Пловдив в края на 80-те години на XIX век

¹ Даскалов, Р. Българското общество, т. 2, с. 410; Колев, В. Българските общини /60-те-80-те години/, с. 172

² ПОВ, бр. 61 от 30 март 1892г.

шителни, преписи на актове, отстъпване на гробове и др.

Превратът на 9 август 1886 г., абдикацията на княз Александър и размирната година на регентството довеждат до криза в управлението на страната и забавяне приложението на Закона за градските общини и провеждане на общински избори. В Пловдив продължава дейността на общинската управа начело с кмета Костаки Пеев, насочена преди всичко към решаване текущите проблеми на града. Най-напред се утвърждава новото наименование – Градско общинско управление.³ Държавата отлага решаването на наболелите проблеми и до 1888 г. даже болницата се издържа от общинската управа.⁴ През втората половина на 1886 г., за да се справи с проблема с липсата на дребни монети на пазара, Пловдивската община публикува „Правилник за издаване и туряне в кръгообръщение на определени количества различни монети“. За срок от две години са отсечени близо 2000 турски лири дребни разменни монети на стойност 10 и 20 пари и 1 грош. Гарантирани са с депозита внесен от общината в касата на ковчевника. Едва с приказ на окръжния управител от 25 февруари 1889 г. по силата на Закона за рязане на монети в Българското княжество се въвежда задължително плащанията да стават в левове и стотинки, а не с „грошове“ и „пари“.

През 1887 г. Градското общинско управление по предложение на градския лекар д-р Драгомиров устройва на остров на река Марица първите студени бани за мъже и жени за сумата от 1269 лева. Този остров се намирал при единствения по това време градски мост, свързващ централната част с кв. „Каршияка“. Но зачестява недоволството на гражданите от недобрата организация на градската управа и пречките пред издаване на строителни разрешения.⁵

Променящата се политическа обстановка от есента на 1886 и през 1887 г. се отразява и в Пловдив. Още превратът на офицерите–русофили ясно разграничава очертаващите се лагери. От една страна са бившите дейци на БТЦРК, подкрепени от спонтанното недоволство на членската маса на либералите в Южна България. Заедно с тях са капитаните В. Велчев и Г. Атанасов и подполковник Сава Муткуров, които оглавяват контрапреврата. Срещу тях са русофилите заедно с тогавашния командир на 9 пехотен полк майор Стефан Кисов, които провеждат малобройно събрание в сградата на кметството, организирано от кмета Костаки Пеев. В дните на контрапреврата водачите на русофилите, включително и кмета, са арестувани, а домовете им

3 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, , с. 2 - Историческа справка; Виж и Приложение 56 Печат на Община Пловдив

4 Доклад на Пловдивския окръжен управител за състоянието на окръга през 1887-1888г., с. 32

5 Пловдив, бр. 31 от 1 ян. 1887.

разграбени.¹ През следващите месеци се оформят противостоящите политически структури. От една страна на либералите (от дейците на бившата Казионна партия и БТЦРК), сред които изпъкват и бъдещите активни участници в общинските дела Христо Дюкмеджиев и Иван Андонов. Именно те са в основата на изграждането от 1887 г. на дружинките „България за себе си“. В Пловдив структурата е оглавена от д-р Стоян Чомаков със заместник Христо Дюкмеджиев и достига численост от 500 души. От другата страна са дейците на Народната (Съединистка) партия. Последната има преимуществото на по-добрата организация още от румелийско време. Мнозина от нейните привърженици като Михаил Маджаров, Данаил Юруков, Костаки Пеев, Димитър Стамболов също вземат участие по различно време в местното самоуправление на Пловдив. Но през октомври 1886 г. нейните водачи Иван Ст. Гешов, Георги Хаканов, Димитър К. Попов, Драган Манчов са арестувани и бити и за да спасят живота си емигрират. Организационният живот на Народната / Съединистка / партия в Пловдив прекъсва за доста години.

Така в процеса на практическото обединение на двете български области надделяват партизанските страсти и ежби, най-вече в заемането на местата в държавната администрация. Предизборната борба между южнобългарските либерали и Народната партия при парламентарните избори достига невиджани до тогава шайкаджийски митарства.² На парламентарните избори депутатите се избират вече представени от политическите партии по околии, а това е предпоставка Народното събрание да се напълни с всякакви случайни, непознати за избирателите хора. Все по-често при избори по улиците шестват тълпи цигани с тъпани и зурни, наричани „новите избиратели“.³

След избора на Фердинанд за княз на България през август 1887 г., новото правителство на Стефан Стамболов поема курс на вътрешно умиротворяване. От този период се очертава тенденция общинските избори да следват с известно закъснение промените в политическото управление в национален мащаб. Редовните избори за нов градски съвет и кмет се провеждат на 4 октомври 1887 г. Те са първите след Съединението и по новия Закон за градските общини. За малцинствените групи в Пловдив (турци, гърци, арменци и евреи) вече не се предвиждат определен брой места. Изборите преминават под знака на неоспорваното преимущество на либералите националисти, без фракционни борби и са слабо отразени в политическия печат. Единодушието между казионните и бившите дейци на Съединението е потвърдено от равния брой съветници от двете страни. Първото за-

1 Танкова, В. Когато Пловдив вече не е столица..., с. 62.

2 Пак там, с. 50, с. 81 – 85.

3 Спомени на Данаил Юруков – ЦДА, Ф. 954К, оп. 1, а.е. 32, л. 55, л. 99.

седание на новоизбрания общински съвет е на 13 ноември, когато за кмет е избран Христо Дюкмеджиев, а за негови помощници Георги Крумов, Лазар Костадинов и Исмаил Хакъ.⁴ Седмица преди да бъде избран за общински съветник Дюкмеджиев е избран за депутат и се включва в дейността на парламента с предложение за подпомагане на българската индустрия.

Новият пловдивски кмет е роден на 6 септември 1847 г. в Дупница, но това е случайно, защото тогава родителите му са на пазар в града. Родът му е от Самоков, където преминава и основната част от живота му. Преди Освобождението е известен майстор леяр (дюкмеджия). Участва в Освободителната война като опълченец. Установява се в Пловдив през 1881 г. и се прочува с работилницата в кв. „Капана“ за леене на камбани, свещници и звънци. Член е на БТЦРК за съединение на България, след което е сред основателите на Народно-либералната (Стамболова) партия. За неговата безкористност, честност и скромност се разказват легенди. За някаква услуга към княз Фердинанд е награден с орден „Св. Александър“ – V степен. Излизайки от двореца в София, пред група свои приятели той заявява: „Господа, давам ордена за по една бира! Кой ще почерпи?“ Князът научава за тая подигравка и няколко пъти настоява пред Стамболов да отстрани Дюкмеджев от пловдивското кметство.⁵

По време на тригодишния си мандат общинската управа, първа след Съединението, реализира своя градоустройствена и благоустройствена програма, амбициозно насочена към модернизация на града. Не случайно кметът Христо Дюкмеджиев в историографията е определян като съзидател с мащабно и перспективно мислене, с неизчерпаема енергия и като един от редките примери за безкористна и честна обществена дейност в период на меркантилизъм и ускорено натрупване на капитали.⁶

Той успява да постигне единство между местната и централната власт в лицето на окръжния управител Петър Димитров, което се отразява благоприятно за решаване на наболелите проблеми. А те не са никак малко. В доклад на окръжния управител се набелязват основните задачи: крайна необходимост от работа по създаване на градоустройствен план; обособяване на първо време на поне няколко главни улици и поставяне на нови наименования; номериране на всички къщи и дюкяни; да се заставят притежателите на здания покрай глав-

4 В. Пловдив, бр. 76 от 12 ноември 1887г.; Танкова, В. Когато Пловдив вече не е столица, с. 121

5 ЦДА, Ф. 549К, оп. 1, а.е. 1, л. 1-2; а.е. 15, л. 1; Ганчев, Д. Спомени за княжеското време. С., 1983, с. 28;

6 Алваджиев, Н. Пловдивска хроника. Пловдив, 1984, с. 146; Кесякова, Ел. и др. Книга за Пловдив, с. 153; Пижев, Ал. и др. История на община Пловдив, с. 4, Танкова, В. Когато Пловдив не е вече столица, с. 121-122 и др.

ните улици да си направят тротоари; да започне засаждане по улиците и тепетата на дървета, понеже лете градът става почти необитаем; осигуряване на вода за пиене от близката планина.¹

Стъпка по стъпка започва решаването на натрупаните проблеми, като основната цел е привеждане дейността на общинската управа в съответствие с новото законодателство. На 16 март 1888 г. е издадено Окръжно № 894 на Пловдивската градска община и през следващите дни жителите на всичките 34 махали избират свои старей с по един помощник, които да ги представляват пред общинските власти. Така е ликвидирана институцията на наследените от турско време мухтари.² Впоследствие територията на града за първи път е разделена на шест района: Първи с територия от 348 264 кв.м. и 4 294 жители; Втори с площ 334 281 кв.м. и 2 841 жители; Трети с територия 278 163 и и 1 763 жители; Четвърти с 814 908 кв.м. и 10 846 жители; Пети с територия 570 843 кв.м. и 6 714 жители и Шести с територия от 393 293 кв.м. и 3 809 жители.³ Всеки район се представлява пред властите от общински служител.

С драстични мерки кметът решава и въпроса с циганите. Те живеят разпръснато из всички части на града, обитавайки нехигиенични сламени колиби, кирпичени бордеи и изоставени полусъборени джамии. По тази причина се появяват периодично епидемии, които вземат големи размери в целия град. Окръжният хигиенистически съвет взема решение циганското население да бъде преселено на 2 километра източно от града, между р. Марица и Цариградското шосе, на определеното от Общината място, назовано Циганско село. Там циганите да живеят според своите нрави и обичаи, без да пречат на останалото население. С Приказ № 87 от 25 април 1889 г. кметът разпорежда колибите и бордеите да бъдат изгорени, полусъборените сгради разрушени и местата им дезинфекцирани. В тримесечен срок всички цигани трябва да се заселят в новото Циганско село. Остава незасегнатата от преселването най-старата циганска махала „Кирпич“ (днес неправилно наричана „Аджисан“ или „Хаджихасанова“), в която има действаща джамия, а населението живее уседнало в нея още преди Освобождението.

За 1888 г. е приет първия съобразен с новото законодателство бюджет с редовни приходи от 275 311 лева и редовни разходи от 253 311 лева.⁴ За първи път е повдигнат въпроса да се търси споразумение с Военното министерство за заплащане стойността на завезитите от него части от градската мера за казарми, плацове и околностен затвор.

1 Доклад на окръжния управител за 1887-1888г., с. 44.

2 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, а.е. 16, л. 2; Пак там, оп. 4, а.е. 1, л. 61 – 120.

3 ПОВ, бр. 2 от 1 декември 1890.

4 ПОВ, бр. 4 от 15 декември 1890г.; бр. 258 от 1 юли 1940г., с. 5

Общинската управа започва събирането на т.н. недобори (несъбрани вземания) за периода след 1879 г. Това позволява общинската управа да реализира значителна програма през годината. За сумата от 8 000 лева на 4 ноември 1888 г. е закупен чифлика на Етреф Ходжа Зааде в махалата „Гюл-бахча“ със сграда с 17 стаи, два каменни хамбара, обор, широк двор и нива от 12 декара. На това място се разполага Пожарната служба на града. Самата пожарна команда е преобразувана с разширен щат, закупени са най-необходимите средства за гасене на пожари, а впоследствие започва строителството и на нови сгради. През годината е разширена с две нови крила с по няколко стаи сградата на общината, разширени са две главни улици, поправена е калдъръмената настилка на пет улици, построени са четири нови общински сгради за месарници. С държавни средства в Пловдив е открит разсадник (пепиниера) за плодни и декоративни дървета и храсти, в който през следващата 1889 г. вече има 193 134 фиданки.⁵ Разширява се социалната дейност на общината. Ежеседмично се дава отчет за проведените от градските лекари прегледи, които достигат до 6 208 броя годишно, от които 4 179 са домашни. Въвежда се строга система на мъртвопроверителство, като частните лекари са длъжни да вписват диагнозата на смъртта. Назначени са специален фелдшер-мъртвопроверител и градска акушерка. Общината организира дарителски кампании сред заможните граждани за волни пожертвования в полза на бедните ученици.⁶

Общинската управа успява да стабилизира щатния състав на общинската администрация, който през следващите години до войните нараства съобразно увеличените задачи и градското население. Това личи от следната таблица:

Таблица 2: Нарастване щатния състав на общинската администрация

Наименование служба	1887 г.	1895 г.	1905 г.	1915 г.
Кмет и помощници	4	4	4	4
Административен отдел	7	12	14	21
Финансов отдел	8	8	23	31
Комисарство	57	69	43	55
Технически	4	27	28	51
Пожарна команда	15	36	48	51
Санитарна служба	2	9	23	35

⁵ Доклад на окръжния управител за общото състояние на окръга през 1888/1889г. – Пловдив 1889, с. 58; ПОВ, бр. 4 от 13 декември 1890г.

⁶ ПОВ, бр. 3 от 1 декември 1890г.; бр. 8 от 22 януари 1891г.

Статистически		2	2	8
Чистителен отдел	33	отделно	отделно	отделно
Градска градина	3	6	12	13
Адвокатура	-	1	-	4
Старопитал	-	-	-	3

Управлението на Христо Дюкмеджиев е свързано и с промените в средите на пловдивските либерали. Постепенно се изострят противоречията между представителите на казионните и бившите дейци по Съединението. През 1889 г. открито се сблъскват честолюбието и личните амбиции на Иван Андонов и Христо Дюкмеджиев. Това ще се отрази на личната съдба на двамата, на формирането на структурите на Народно-либералната (Стамболова) партия в Пловдив и на местното самоуправление. След изтичане на редовния тригодишен мандат, на 9 септември 1890 г. са проведени редовните общински избори с пълна победа на стамболовистите. Водач на ортодоксалните от тях в града вече е Иван Андонов. Той е твърде енергичен, деятелен, умен, със значителен революционен актив зад гърба си, личен приятел на Захари Стоянов и на Димитър Петков, най-доверения чавек на Стефан Стамболов за Южна България. През следващите десетилетия Андонов ще играе голяма роля и в общинските дела в Пловдив. Христо Дюкмеджиев въобще не е включен в листите и остава извън избраните общински съветници.¹ По този начин той е прогонен от Пловдив. Две седмици преди общинските избори е избран за депутат, но от Самоковската избирателна околия. Прибира се в родния си град, където отдава сили в развитие на леярството, а пет години е и кмет на Самоков. Но Христо Дюкмеджиев остава в историята на Пловдив като инициатор и първоначален организатор на изпълнението на двата най-значими проекта за развитието на града в края на XIX в. – снабдяването с планинска вода с изграждането на водопровода от Родопите и създаването на първия градоустройствен план на Пловдив. Тяхната реализация далеч надхвърля времето на неговото управление и затова ще я разгледаме в следващия параграф на изследването.

1.2. Пловдивската община през последното десетилетие на 19 век

Мъдростта в управлението на един град в крайна сметка се изявява в способността да се набележат важните за идните поколения проекти, чието осъществяване ще остави следа поне за следващите няколко

¹ Танкова, В. Когато Пловдив не е вече столица, с. 135

десетилетия. Такава далновидност проявява Христо Дюкмеджиев по време на своето управление, схващайки че Пловдив ще запази ориенталски си облик без нов градоустройствен план и без съвременно решение за неговото водоснабдяване. За подобни решения до тогава пречат натрупаните при неговите предшественици неудачи в опитите за водоснабдяване и страхът от неуспех при евентуално градоустройствено решение на Пловдив, съчетал уникални природни дадености с наследството на изминалите векове.

Водоснабдяването с изграждането на т.н „Сотирски“ водопровод е първият реализиран значим инвестиционен проект след Съединението на България. Още в началото на дейността си като кмет Хр. Дюкмеджиев прави няколко важни извода. Пловдивчани продължават да се снабдяват с питейна вода от река Марица, пренасяна с кожени мяхове от сакаджиите, или от плитки кладенци. Тази вода е замърсена, не може да бъде пречистена и е в основата на ежегодните епидемии в града. Снабдяването с питейна вода от Родопите няма алтернатива.² Това се потвърждава и в доклад на окръжния управител през 1888 г., където се извежда приоритетна задача „да се докара в града вода за пиене от близките балкански места, защото става ясно, че водата от река Марица, която жителите пият, е вредна за здравето“. Но как да стане това, като утвърденият бюджет на общината за годината включва едва 275 311 лева приходи и 253 311 лева разходи. Проявява се основният недостатък на Закона за градските общини от 1886 г. – липсата на възможност за финансово осигуряване реализацията на инвестиционни проекти. На общините е вменено задължението да осигурят водоснабдяването на градовете, а средства могат да се набавят само от продажба на общинска собственост. При липсата на кадастър и неизяснения статут на имотите, това е невъзможно. Трудно могат да се отделят средства даже за предварителни проучвания, а по предварителни изчисления самата реализация би струвала близо един милион лева.³ Дюкмеджиев отправя до министър-председателя Стефан Стамболов молба да се осигури инженер за извършване на предварителните проучвания за нов водопровод на града, като ще му бъде набавена необходимата техника. Със съдействието на окръжния управител Петър Димитров с тази задача е натоварен софийският окръжен инженер Карл Трънка, който е запознат с водоснабдяването на градовете в Германия. Той е строителен инженер, роден в Пилзен, Чехия. След Освобождението идва в България, работи дълги години в София. Родоначалник на голяма фамилия български инженери

2 Виж: Шкорпил, Х. Някои бележки върху пловдивските води, с. 6-10; ПОВ, бр. 8 от 22 януари 1891г.; Наименованието на водопровода идва от името на село Сотир / днес Храбрино /

3 Доклад на окръжния управител за състоянието на окръга за 1887/1888г., Пловдив, 1888, с. 44; ПОВ, бр. 258 от 1 юли 1940.

и офицери. Необходимият нивелир и комплектна сонда за сондиране във вододайната зона са осигурени със съдействието на директора на Дирекцията на обществени сгради в София. По това време в България няма натрупан опит за разрешаване на проблемите с водоснабдяването. Въпреки планинския характер на страната, съществуващите дотогава на някои места водопроводи са с плитко вкопани глинени тръби, през които водата се просмуква и няма гаранция за нейната чистота. Единствено в столицата София през 1885 г. са каптирани Боянските извори, а през следващите години са построени Боянският, Бистришкият и доста по-късно Рилският водопровод.¹ За сравнение едва през 1896-1898 г. са направени първите проучвания за водоснабдяване на Русе, но до 1908 г. там все още не е решен основния въпрос от къде да се вземе вода – от река Дунав или от подпочвения слой, а окончателното решение се проточва за дълги години. През 1921 г. едва 11 града в България имат сравнително модерни водопроводи, изградени по предварителни планове.²

На 17 януари 1889 г. Хр. Дюкмеджиев моли за помощ дипломатическия агент на България в Цариград д-р Георги Вълкович, който е наследник на фамилията на Чалъковци и е бил директор в Източна Румелия. С негова помощ е уредена консултация с цариградския инженер Шарл Сет, който е подготвял плановете за водоснабдяване на имперската столица. Дюкмеджиев моли за съдействие и Йосиф Франк и други пловдивски търговци, да помогнат с контакти при техните пътувания в Европа.³

На 3 март 1889 г. Градският общински съвет приема условията на инженер Трънка и му възлага извършването на предварителните проучвания. Започват да постъпват и първите дарения за нов водопровод. Княз Фердинанд и височайшата му майка княгиня Клементина често гостуват в Пловдив, знаят за проблема и на 15 април изпращат чек за 5 000 лева. На 24 април правителството превежда 25 000 лева. С тези средства се финансират предварителните проучвания през летния сезон на годината.⁴

Инженер Трънка подготвя цялостен доклад, в който потвърждава изводите на Х. Шкорпил от 1882 г. и доказва, че снабдяването на града с вода от река Марица може да осигури достатъчно вода в количествено отношение, но със съмнително качество, поради невъзможността за пълно пречистване. Подобен проект би изисквал големи ивес-

1 Даскалов, Р. Българското общество, т. 2, с. 147; Станишев, Хр. История на строителството и съобщенията в България. – С., 1948, с. 67.

2 Даскалов, Р. Българското общество т.2, с. 107; Радков, Ив., Л. Златев. Русенската община 1878 – 1949 г., с. 51.

3 ПОВ, бр. 89-90 от 1 окт. 1931.

4 ПОВ, бр. 89-90 от 1 окт. 1931.

тиции за филтри, и би довел и до големи експлоатационни разходи впоследствие, защото помпите за качване на водата във водохранилището на Бунарджика трябва да работят постоянно / разходи за материали, гориво, персонал и поддържане /. Тенденциите в Европа са за снабдяване на градовете с планинска вода, макар и с водопроводи с дължина над 30 километра. Първата обследвана вододайна зона е на река Въча над Кричим, но за да се получи необходимия напор на водата за качване във водохранилището на Бунарджика, водопроводът трябва да бъде с дължина от 30 км, което го прави прекалено скъп и нерентабилен. Необходимо е голямо резервно водохранилище и множество кранове, вентили и обезвъздушители, което покачва прогнозната инвестиция 1 750 000 лева и около 20 000 лева годишни разходи за поддържане. Другата вододайна зона – тазци на река Асеница / Чая / над Асеновград, изисква водопровод от поне 24 км, преминаване по трудно трасе през множество завой на реката и по протежение на целия Асеновград. Прогнозната инвестиция е също 1 750 000 лева.

Най-доброто решение според специалиста е снабдяването на града с чиста планинска питейна вода от района на Тъмръшката река в Родопите / землището на село Сотир, днес Храбрино /. Аргументите му са следните: само на 13,5 км от Пловдив се постига необходимата надморска височина от 300 метра. Долината на реката по трасето е по-широка, с по-малко закривявания. Водосборният басейн на реката е цели 320 кв.км., в най-големите летни засушавания водата в нея не пресъхва и дебитът е пет пъти над необходимия за захранване на тогавашния град. Принципът е с водовземане от малък резервоар над с. Сотир, зидан водопровод от 358 метра до трите резервоара за избистряне на водата. Следват филтрите за пречистване на водата с площ от 1 360 кв.м. Филтрацията се извършва през пясък, като освен механичното пречистване при преминаване на водата през ситния пясък се извършва и известно химическо пречистване чрез задържане на част от органичните частици. След филтрите има резервоар за чиста вода с вместимост 80 куб.м.и тръби с диаметър 300 милиметра. По пътя на водопровода има 20 затварящи крана, 12 изпускателни и 9 за изпускане на наличния въздух.⁵ Докладът на инженер Трънка от 14 август 1889 г. е приет от Градския общински съвет, след което на 9 септември на градския инженер Йосиф Шнитер е разпоредено да прекрати работата по градоустройственото планиране и да започне планиране на уличните водопроводи.

Двамата инженери Трънка и Шнитер подготвят и добре обмислени поемни условия за отдаване предприятието на предприемач. Условието е то да се извърши по подготовения от Градското общинско управление проект, който разделя водопровода на две части. Първата

⁵ ПОВ, бр. 1 от 1 ноемв. 1890.

с дължина от 13,5 километра от водохранилището до хранилището на Бунарджика. Втората е градският водопровод с 6 000 метра главни тръбопроводи и 2 000 метра второстепенни, с двајсетина чешми в рамките на Пловдив. Градът е разделен на две зони: висока, включваща кварталите по хълмовете и ниска с постъпваща вода с високо налягане и резервоар за намаление на напора. Двете части на този водопровод се съединяват при моста на река Марица, от където тръгва тръба за снабдяване на северната част на града „Каршияка“.

По-късно са реализирани отклонения за квартал „Мараша“, по „Цариградско шосе“ и по улица „Станционна“. За жителите, покрай чиито домове минават линиите на водопровода, се предвижда да се включат веднага при допълнително уточнени условия. Експлоатацията на построения водопровод не е предмет на предприятието.¹ Поемните условия са разгласени в българските и много европейски вестници със срок до 18 ноември 1889 г., който впоследствие по искане на австрийската водопроводна компания е удължен с един месец. Условието е „доброволно спазаряване по единични цени на отделните групи предмети и работи“.²

Едновременно с това се работи и по най-важния въпрос за осигуряване на финансовите средства. Единствената възможност е целеви заем от Българска народна банка. Ситуацията е благоприятна, защото се променя политиката на БНБ. През 1888 г. на български общини са отпуснати само два малки заема, през 1889 г. заемите вече са пет, а през периода януари – юни 1890 г. – 12, включително по 100 000 лева на общините в Бургас и Шумен и 80 000 лева на общината в Дупница.³ БНБ в съдружие с английска British foreign bank обсъжда и въпроса за отпускане на заем от 10 000 000 лева на Столична община при 6 % годишна лихва за благоустройствени мероприятия. Гаранциите по заема са приходите от недвижими имоти, от общинските налози и бъдещите приходи от реализираните общински сгради с този заем.⁴ Цифрата е стряскаща и по-късно на Софийската община е отпуснат заем само от 3 000 000 лева.

Първото искане на Пловдивската община за заем от 1 000 000 лева на 27 юни 1889 г. получава отказ от БНБ. Причината е, че „пловдивското управление от десет години не е платило нито лев от заемния капитал, но и от лихвите, на взет предишен заем“.⁵ Става въпрос за отпуснатия от БНБ на 10 февруари 1882 г. заем от 5 000 златни турски лири за водоснабдяване от река Марица. Както вече посочихме,

1 ПОВ, бр. 89-90 от 1 окт. 1931.

2 ПОВ, бр. 273 от 7 окт. 1941.

3 ЦДА, Ф. 285К, оп. 1, а.е. 2, л. 42 – 58.

4 Пак там, л. 76-77.

5 Пак там, л. 80.

по този дълг не е плащано нищо, гаранцията на правителството на Източна Румелия е отпаднала след Съединението и към 31 декември 1887 г. той възлиза на 251 937 лева.⁶ За сравнение към същата дата най-големи са задълженията към БНБ на Софийската градска община в размер на 600 000 лева, на Русенската община - 80 000 лева и Варненската – 60 000 лева. Освен това като обезпечение на искания заем Пловдивската община е предложила само прихода от налога „октроа“, който годишно е в размер на 80 000 лева и не е достатъчен.

След намесата на правителството общинският съвет на извънредно заседание на 29 януари 1890 г. взема ново решение за теглене на заем от БНБ в размер на 1 500 000 лева. Исканетое утвърдено на заседание на 9 февруари 1890 г. на управителният съвет на БНБ при следните условия: от сумата от 1 500 000 лева БНБ ще си удържи най-напред дотогавашните задължения – главница и лихви по заема от 1882 г. определени окончателно на сумата от 220 000 лева, а остатъкът ще бъде изплатен на Пловдивската община. Лихвата по заема е 8 % годишно, а изплащането за срок от 30 години. Като обезпечение на заема са заложени приходите от общинските налози „откроа“, „бач“, „шиник“, „кантирие“ и „интизап“.⁷

Така реализацията на първия значим инвестиционен проект на Пловдивската градска община е осигурена благодарение на промяната в политиката на БНБ и отпускането през 1890 г. на повече от 20 заема на българските общини. При задължение към 31 декември 1889 г. на общините по заеми към БНБ от общо 3 806 260 лева, в края на 1890 г. за отпуснати заеми българските общини вече дължат 6 920 416 лева. За сравнение най-големи са задълженията на столицата София – 2 213 894 лева, следват Пловдив – 1 500 000 лева, Русе – 595 088 лева, Ямбол – 288 000 лева, Варна – 280 473 лева, Сливен – 185 000 лева, Шумен – 127 320 лева и др.⁸

Работата по изграждане на водопровода стартира с бюджет от 1 310 000 лева / 1 280 000 от заема и 30 000 от дарения /. При проведеня търг общото ръководство на строежа на водопровода се възлага на белгийската компания *Compagnie generale des conduites d'eau – Liege* / „Компани женерал де кондюи до – Лиеж“ / с договор от 21 април 1890 г. за срок от една година. Дружеството наема само работата по строежа и инсталирането, всички материали са изплащани по фактури от общината. Негови представители са първоначално инженер Ватрен, а по-късно инженер Дебант.⁹

На 17 май 1890 г. е направена първата копка. Започва изсичане-

6 Пак там, Ф. 285К, оп. 12, а.е. 134, л. 30.

7 ЦДА, Ф. 285К, оп. 1, а.е. 2, л. 111; ПОВ, бр. 89-90 от 1 окт. 1931.

8 ЦДА, Ф. 285К, оп. 12, а.е.134, л. 70

9 ПОВ, бр. 89-90 от 1 окт. 1931г., с. 9

то на голям резервоар в скалите на Бунарджика. Но още от първите дни започват проблеми, които увеличават цената на предприятието. Цената на отчуждените имоти за прокарване на водопроводните тръби с изправяне на улиците под натиска на алчните собственици се увеличава неколkokратно, което повишава общата цена с над 10 %. На 13 март 1891 г. Общинският съвет взема решение за отчуждаване на нови 68 имота за прокарване на водопровода в чертите на града на стойност 32 800 лева. На 9 април са отчуждени още 40 имота на стойност 47 000 лева. Част от тези суми са покрити от опрощаването на вносното мито за железните тръби в размер на 57 000 лева, което е гласувано на 22 ноември 1890 г. от Народното събрание.

Първите проби на поставените по трасето тръби са неуспешни, защото част от тях са спукани от падащи камъни. Допълнителна опасност идва от летните бури и порои. На 3 юли 1891 г. придошлата река почти унищожава направения бент на Сотирската река за водохващането. Налага се изготвяне на нов проект и увеличаване височината на стената с 50 сантиметра. Така вече има достатъчно вода, която се процежда през пясъка направо в каналите и осигурява необходимия дебит. Допълнително се строи желязна конструкция под съществуващия в Пловдив каменен мост на река Марица, за да се прокарат тръбите за водопровода в северния квартал Каршияка. Допълнително се проектира и реализира фонтан в сърцето на Пловдив на площад „Джумаята”.¹ На всеки 200 метра по трасето на водопровода е изградена чешма и поставен пожарен кран. Но реализацията потвърждава изключително добрите планове, които са подготвени от инженер Карл Трънка. Бентът преди резервоара на водохващането осигурява вода и през най-сухите месеци на годината. Резервоарите за избистряне на водата, когато е мътна при дъждове, заместват множеството скъпи филтри. В тях водата е спокойна и се избистря за шест часа. Когато водата зиме и лете е бистра, те служат като резервоари. Филтрирането на водата през ситен пясък осигурява ниски експлоатационни разходи. Но в процеса на изграждане на водопровода се появяват търкания между двамата чешки инженери и на 17 януари 1891 г. договорът на Карл Трънка е прекратен, като отговорността по надзора остава в градския инженер Шнитер.

Всъщност противоречията са вътре в средите на управляващите в Пловдив. От началото на 1890 г. на различни места в града от средите на либералите се свикват събрания за обсъждане дейността на общинската управа, без на тях да е канен кмета Дюкмеджиев. Пускат се слухове за злоупотреби и за огромни суми, които общинската управа е теглила като заем от някаква банка, за да изплаща заплатите

¹ ПОВ, бр. 32 от 24 юли 1891г.; бр. 37 от 30 авг. 1891г.

на учителите.² Целта е да се zlepостави Христо Дюкмеджиев и да се елиминира от листите в предстоящите през септември 1890 г. редовни общински избори. Като резултат заслужилият кмет е прогонен от Пловдив от политическите си противници около Иван Андонов и за кмет е избран Димитър Свещаров.³ Той е роден в Пловдив през 1851 г. и произхожда от стара копривщенска фамилия. Занаятчия свещолеяр, участник в национално–освободителното движение и обществен деец. След известието за обявяване на Априлското въстание, подпалва дюкяна си в Узун чаршия /днес ул. „Райко Даскалов“ / с цел да се създаде суматоха сред турската власт в града. След Освобождението се включва в дейността на комитетите ”Единство” за борба срещу Берлинския договор.⁴

*Откриване на водопровода на
6 септември 1891г.*

Нова общинска управа отново е напълно овладяна от избраните стамболовисти Иван Андонов, Георги Данчов, Христо Търнев, Стефан Калчов, Петър Гатев и др.⁵ Продължава дейността по изграждане на водоснабдяването и на 6 септември 1891 г. – денят на 6-та годишнина от Съединението, бистрата планинска вода потича в направените десет чешми на главните улици на града. Капацитетът на водопровода за 24 часа е 5 280 000 литра, т.е. на един жител се падат по 160 литра бистра планинска вода на денонощие.⁶ Тържеството е в Градската градина. Присъстват членовете на комисията по приемането - общинските съветници Иван Андонов и Рифат ефенди и помощник кметовете Хаджи Мушон Гарти и Петър Кръстев. По предложение на инженер Ватрен е взето решение на площад „Джумаята“ да се постави фонтан със скулптурна фигура като за направата е определена сума от 6 100 лева. Новият водопровод е от изключително значение за града. Осигурява бистра планинска вода за населението, намалява опасността от епидемии, Пловдив вече има друг облик и само година по-късно това

2 Пловдив, бр. 14 от 25 февр. 1890г., бр. 20 от 18 март 1890.

3 Пловдив, бр. 72 от 20 септ. 1890.

4 Райчевски, Г., П.Петков Пловдивските кметове, с. 24.

5 ПОВ, бр. 1 от 1 ноевври 1890.

6 Доклад за състоянието на Пловдивското окръжие през 1891г., Пловдив, 1892, с. 61.; Пловдив, бр. 100 от 10 септември 1891г.

ще бъде един от аргументите за определяне на града за домакин на Първото българско земеделско-промишлено изложение.¹

Каква е цената на този водопровод, платена от Пловдивската общинска управа през 1891-1892 г. и защо през следващите години това става причина за голямата задължнялост на града? Прекият отговор на първия въпрос е следния. Понеже работата по изграждане разклоненията на водопровода и нови градски чешми продължава и след официалното откриване, съставът на комисията за приемане на извършената работа е променян многократно. Чак на 8 октомври 1892 г. Общинският съвет разглежда доклад от комисия начело с Георги Данчов – помощник кмет, и членове общинският съветник Иван Андонов, общинският инженер Бобоца, архитект Андроникос и представителя на компанията М. Дебант. Приложени са подробни протоколи, според които материалите са на стойност от 724 029 лева. Компанията е извършила всичко точно и акуратно и работата и по клаузите на договора е оценена на 527 669 лева, включително възложените допълнително дейности на сума от 40 447 лева. Обща сума за стойността на водопровода е 1 251 698 лева. На шест последователни вноски на компанията общо са изплатени 1 004 040 лева и остава да се заплащат 247 658 лева. Простото сравняване на осигурените от заема и дарения 1 310 000 лева и цената на реализацията от 1 251 698 лева показва, че парите би трябвало да стигнат. Но се появява сумата от около 315 000 похарчена за други дейности на общината в периода 1890 – 1892 г. За жалост пълната документация за бюджета на общината за трите години не е запазена и можем само да предполагаме, че тези суми са изразходвани за неколкоратното увеличение цените на отчуждаваните имоти за изграждане разклоненията на водопровода и за непредвидени в бюджетите разходи по подготовката и провеждането на Първото българско изложение.²

Този въпрос ще бъде анализиран в следващите страници на изложението, но важното в случая е, че белгийската компания е изпълнила професионално, точно и акуратно своите задължения по договора от 1890 г. Това проличава и от решението на Общинския съвет от края на 1892 г. да и възложи експлоатацията на водопроводната мрежа за срок от следващите две години срещу сума от 3 200 лева месечно. Пловдивската община се задължава през този период да закупи не по малко от 20 000 метра чугунени тръби за изграждане разширения на водопровода. При всяко включване на отделни къщи към водопровода компанията прави по 10 лева отстъпка от първоначалните разчети.³ Добрата оценка за извършената от фирмата-изпълнител работа се

1 ПОВ бр. 40 от 5 окт.1891.

2 Пак там, бр. 76 от 7 дек.1892.

3 Пак там, бр. 76 от 7 дек. 1892.; бр. 86 от 10 авг. 1893.

потвърждава и в протокол от 17 май 1894 г. на нова комисия за окончателно приемане на водопровода. Констатира се, че няма никакви повреди през изминалите три години и е разпоредено да се върне на компанията заплатената гаранция, която е в размер на 10 % от изплатените през 1890 и 1891 г. суми.⁴

Христо Дюкмеджиев остава в историята на Пловдив и със създаването на първия градоустройствен план. Освобождението заварва планова и пространствена структура на селищата в българските земи, формирана през вековете без предварително създадена идея или план. Градовете се нагаждат към конкретните топографски, социални и икономически условия. Структурата им се организира на принципа на махалите, които се формират най-често по етнически белег и оформят тесни и криви улици, като типичен елемент е задънената улица, т.нар. тупик. Уширенията на улиците са пред култовите сгради – черкви и джамии. Основното обществено място, без особена пространствена стойност, е чаршийската улица. Типичен пример е Пловдив, а това което го отличава, са християнските махали с богати къщи по Трихълмието, чиято структура се оформя още през Средновековието със свободно очертани улици и картали. Турските махали са в ниската част покрай река Марица с тесни, криви, покрити с белезникава пръст улици.⁵

Началната дейност по планиране на българските градове датира от времето непосредствено след Освобождението и е дело на европейски инженери и техници. По време на войната град Стара Загора е унищожен напълно от турските войски и започва неговото ново изграждане по първия за страната улично-регулационен план. Той е дело на чешкия строителен техник Лубор Байер / Либор Байер /, който по думите на един съвременник „сяда на масата и начертава скоро плана, който прилича на калъп за кирпичи“. Всъщност планът е създаден по модните за това време правила за строителството на градовете в САЩ с прави улици в посока изток-запад и север-юг и еднакви по размери правоъгълни и квадратни жилищни квартали. Така Стара Загора получава прозвището „град на правите улици“, но оценката за плана на Байер не е положителна.⁶

Необходимостта от строителство на нови обществени сгради и изправяне на улиците в десетхилядното градче, след определянето на София за столица на Княжество България на 3 април 1879 г., извиква необходимостта от бързо градоустройствено планиране. В началото

4 ПОВ, бр. 115 от 4 юни 1894.

5 Шивачев, С. Европейското наследство в градоустройството, архитектурата и парковото строителство на Пловдив от Освобождението до първите десетилетия на 20 век. – Год. на РИМ-Пловдив, кн. 3, 2004, с. 136

6 Димов, Л. Първите пионери по планирането на градовете у нас след Освобождението. – Год. НПМ, кн. 11, 1981г.; Тонев, Н. По пътя на българското градоустройство. – С. 1987г.

на 1880 г. Общинският съвет на София утвърждава първия градоустройствен план на столицата, който съчетава правоъгълна с радиално-кръгова улична мрежа, продиктувана от съществуващия дотогава отбранителен окоп около града. Този план също не получава впоследствие добра оценка, защото не съхранява почти нищо от урбанистичната автентичност на дотогавашния град.¹

По различен начин протича планирането на Пловдив, определяно като една от най-значимите градоустройствени операции в България след Освобождението. В града има удивително съчетание на природноисторическа ситуация / хълмове, река, поле / и културноисторическа ситуация – видимите останки на поне седем културни пласта. Както вече посочих, първите стъпки са свързани с Временното руско управление и подготовения през 1878 г. от руския инженер капитан Илински кадастрален план. След това за близо десет години не са предприети следващи стъпки. Само във вестниците от време на време се повдига темата, но най-често с призива правителството на помощ, защото общината не разполага с необходимите средства.²

През 1888 г. Хр. Дюкмеджиев назначава за главен инженер и началник на техническия отдел в общината вече споменатия архитект Йосиф Вацлав Шнитер. Той е роден на 6 октомври 1852 г. в град Нови Биджов, Чехия. Наследник е на род потомствени строителни инженери. Според неговите спомени учи във Виенската политехника инженерство и архитектура и поради участието си в чешкото национално движение емигрира в Русия. Работи като строителен инженер в Москва, където през 1877 г. приема православието. Участва като доброволец – младши офицер в инженерните войски, в Руско-турската освободителна война. През 1878 г. се устанявява в Пловдив и започва работа заедно с инженер Георги Михайлович по възстановяване опожарения мост на река Марица. До Съединението работи като окръжен инженер в столицата на Източна Румелия, но същевременно проектира много частни и обществени сгради, които и днес са част от архитектурното богатство на града – камбанарията на катедралния храм „Св.Богородица“, сградите на храмовете „Св.Св. Кирил и Методий“ и „Св. Петка“, зданията на Пловдивската девическа гимназия, на Техническия отдел на Община Пловдив, както и частните домове на Иван Андонов, Йоаким Груев, Драган Манчов, Иван Герджиков.³

През същата 1888 г. Общината му възлага изработването на градоустройствено-регулационен план. Забавянето от десет години в случая изиграва положителна роля, защото в страната дотогава е на-

1 Желева, Д., Ю. Фърков Градоустройствена еволюция.- В: София – 120 години столица. – С.,БАН, 2000г., с. 467-469.

2 Пловдив, бр. 49-50 от 22 декември 1888г.

3 Книга за Пловдив, Пловдив, 1999, с. 166-167

трупан опит, а архитект Шнитер живее от доста години в Пловдив и вече го познава добре. Можем да кажем, че и обиква този уникален град. Шнитер най-напред изготвя кадастрален план в мащаб 1 : 500. По голямата част от заснемането на съществуващите улици се извършва нощно време на осветление от факли и фенери, за да не пречат любопитните граждани, а и да не се възпрепятства градския живот. Съставена е триангулална мрежа от 73 пункта, отбелязани на терена с побити в земята отрязъци от водопроводни тръби с диаметър 12 сантиметра. За жалост цялостната документация, съзнателно или не, е унищожена по време на Първата световна война и не могат да се възстановят подробностите по изравняването и изчисляването на триангулалната мрежа. Вероятно измерването на базите е ставало по трасето на железопътната линия за София, а контролната база е била при река Марица, успоредно на улица „Войнишка“. Изработена е крайулична снимка върху листове милиметрова хартия в мащаб 1 : 200 на всички отворени и задънени улици и площади, граници на по-големи имоти, всички обществени и по-големи частни постройки.⁴

Шнитер избира мащаб 1 : 500 поради наличието на големи пространствени имоти и дворове, рядко застрояване и сравнително ниската цена на земята. Така той дава възможност не само за улична и дворна регулация, но и за такава за стопански цели.⁵ Кадастралният план е завършен през 1890 г. и неговият автор веднага продължава работата по изготвяне на регулационен и градоустройствен план също в мащаб 1 : 500. Първоначално това става в дървена барака в двора на жилището на Шнитер, а по-късно в специално изграден от общината дървен осмоъгълен павилион в Градската градина, непосредствено до нейната сграда. Тук и кметът сваля обувките си и по бели терлици влиза да разгледа „как изглежда града на чертеж“. За да бъде елиминирано влиянието на температурните изменения, през зимата е отопляван с печки от трите страни, а през лятото буйната растителност покрай павилиона се полива обилно с вода. За да бъде предпазен от прах е покриван със специално платно. Планът е на двойно подплатен картон с размери 6 на 7 метра, общо 42 кв.м. Начертан е целия град – крайулична снимка, реки, потоци, площади и всички по-важни постройки. При работа техниците са били принудени да ходят върху него по корем и това довежда до бързо изтъкване на някои от изчертаните линии. Затова по-късно е разрязан на квадрати, които се съхраняват в Пловдивската община.⁶

4 ПОВ, бр. 133-134 от 21 март 1933, с. 5

5 ПОВ, бр. 155 от 21 февр. 1934., с. 4

6 Шивачев, С. Европейското наследство в градоустройството, архитектурата и парковото строителство на Пловдив, с. 139; Дончев. В. Един опит за урбанистична реконструкция на Пловдив. – В: Сб. Пловдив по пътя към модерния свят. Пловдив, 1998, с. 206.

Градската легенда разказва, че изправен пред завършения през 1891 г. план, архитект Шнитер възкликва: „Старий граде, досега какъвто си, както си строен, това ще бъде вече история за теб! От сега нататък ти поемаш по нов път, влизаш в друга ера, в която ще се видиш преобразен основно, за да станеш друг град – модерен, благоустроен, хигиенен, за да се увеличиш бързо, и при твоето благоприятно положение, ти ще станеш в скоро време голям и прочут град. Този план тук ти сочи пътя – в него е въплотено всичко, което ще трябва да посрещне утрешни и по-далечни нужди и изисквания за стохилядно население в тебе“.¹ Планът предизвиква огромен интерес сред гражданството, а от Министерството на благоустройството пристига петчленна комисия за проучване регулацията на самото място. През същата година започват проучванията на Шнитер и неговият екип за прилагането на уличната регулация.

На 29 януари 1891 г. Общинският съвет приема нова структура на техническия отдел, който е в състав: началник - инженер Николов, негов помощник - инженер Момчилов, инженер по водопровода Кожухаров, по благоустройването на града инженер Захариев, инженер Бобоца като инженер-кондуктор, а Шнитер остава да се занимава само с приложение на градоустройствения план.² Няколко дена по-късно отделът е настанен в наета просторна сграда срещу наем от 1000 лева годишно. На 9 септември 1891 г. Общинският съвет взема решение никому да не се разрешава да строи сграда, докато не се утвърди плана. Намеренията обаче така и не се осъществяват и още през следващите години започват градоустройствени мероприятия, залегнали в неокончателно утвърдения план. Например на 27 юли 1893 г. Общинският съвет взема решение пазара за хранителни продукти да се премести от търгавската улица („Узун чаршия“) пред сградата на Народната библиотека и музей, където остава до средата на 80-те години на 20 век.³ Този няколкогодишен процес завършва в 1896 г., когато планът на Пловдив е окончателно утвърден.

Благодарение на творческия подход на арх. Шнитер Пловдив запазва своята урбанистична идентичност и неповторимост. Първият подход на Шнитер е при регулирането на новите части на града, при което се утвърждават квартали с четириъгълна и триъгълна форма, задължително изискване на новата модернистична структура с квадратно матрични по форма елементи. При регулиране на съществуващите градски части авторът максимално се съобразява със съграденото от предците, при което структурата се превръща в мозайка от разнообразни по форма и размери многоъгълници. Това най-ярко

1 ПОВ, бр. 155 от 21 февр. 1934.

2 ПОВ, бр. 10 от 5 февр. 1891.

3 ПОВ, бр. 88, 28 авг. 1893.

личи при Стария град на Трихълмието. Така Пловдив и днес е жив урбанистичен пример и феномен на прехода от средновековие към модерност. В първоначалния си вариант планът предвижда тотално урегулиране на старите улици, което не оставя на собствено доразвитие във времето тези части от градския организъм, които имат изявена историческа характеристика, например Трихълмието и квартал „Капана“. Впоследствие тази категоричност е смекчена.¹ За добра участ, поради обективни обстоятелства – труден релеф, изместване на градските активности, липса на достатъчно финансови средства, новата регулация на Трихълмието не е проведена. Благодарение на това е спасена най-хубавата част на средновековния Пловдив, която сега е неговата голяма гордост.²

Чертите на града са ограничени във формата на правилен квадрат с около три километра дълги страни, заключени между булевардите – източен, южен, западен и северен при тогавашния канал „Рибница“. Те са с ширина от 24 метра и очертават своеобразния, характерен за европейските градове, ринг. Градското пространство е разделено на пет части. Всички нови квартали извън ринга влизат в отделни предградия. Шнитер успява да предвиди бъдещото развитие на Пловдив и дава правилна преценка за новите пътища, местоположението на мостовете, пазарищата, парковете и всички други обекти, които са събирателни фокуси на заселване и бързо застрояване около тях. На плана на Шнитер дължим трилъчието, свързващо гарата с центъра – булевардите „Васил Априлов“, „Руски“ и „Иван Вазов“ и рамката от булевардите „Христо Ботев“, „Източен“, Марица“ и „Васил Априлов“, очертаваща днешната централна градска част.

Планът коригира коритото на река Марица, която при квартал „Мараша“ на запад е била с ширина 300 метра, а в източна част само 60 – 70 метра, изравнявайки го по цялото протежение на града с ширина от 165 метра. От двете страни на реката са булевардите Северен и Южен с ширина от 24 метра. Планът утвърждава идеята да се озеленят за паркове хълмовете, които през 80-те години на 19 век са осеяни с разкопани турски гробища и трапове. И днес се учудваме на голямата смелост, самоотверженост и преданост към делото на пловдивското благоустройство на тогавашните технически и обществени дейци, за да изработят и утвърдят един регулационен план с разширени улици и площи, засягащи дребните интереси на хиляди частни собственици, да могат да избегнат партизанското и приятелско давление и се наложат за обществените интереси.

1 Топалова, А., Й. Андреева-Кертикова Хронология, принципи и приемственост при градоустройственото планиране на Пловдив. – В: Сб. Пловдив по пътя към модерния свят, с. 190; Матеев, М. Архитект Шнитер - Строителство Имоти, бр. 32 от 2 септември 1996г.

2 Дончев, В. Един опит за урбанистична реконструкция на Пловдив, с. 206-207

Защитата на идеите на архитект Шнитер, който е известен със своя непоколебим характер и крайна упоритост, наистина е въпрос на тежки битки и продължителна борба. Запленен от широките булеварди на Виена и останалите европейски градове, в първоначалния вариант на плана той предлага главната улица на Пловдив от площад „Джумаята“ на юг да бъде с ширина от 50 метра, но това засяга интересите на общински съветници и съветът приема ширина от 12 метра. На свои разноски Шнитер заминава за София, разяснява в министерството своята позиция и успява да се пребори за ширина поне от 16 метра. За жалост Шнитер не е могъл да се пребори за по-големи размери на площад „Думаята“, където се събират цели девет улици в центъра на града.³ Той успява да предвиди местата на бъдещите мостове, но без достатъчно широки площи северно и южно от реката. Неблагодарна е работата на инженера – създател на един градоустройствен план. Ако проектира мост или обществена сграда, всички граждани му съчувстват и се радват на творението му. Но при създаването на градския план, колкото това дело е с голяма обществена полза за бъдещите поколения, толкова засяга и интересите на хиляди дребни собственици и е в конфликт с частните имуществени интереси на същите граждани. Разбира се, начертания на картоната план може да стане музейна ценност, може да изчезне, но проектираната в него регулация никога няма да изчезне.⁴ Планът на архитект Шнитер става наистина добра основа и гаранция за правилния развой на града през следващите десетилетия, до средата на 30-те години на 20 век когато градът достига планираните 100 000 жители. След 1896 г. се изработват кварталните планове с дворищна регулация, първоначално по полигонова, а към 1910 г. и с осова мрежа.⁵

С приложението на плана в Пловдив се въвежда принципа на плановото градоустройство, оформя се една Главна улица и още няколко също толкова важни улици в новото градско ядро. Центърът се измества на юг, като се оформя пространството на централния площад и естественото продължение по улица „Станционна“ към железопътната гара. Там се предоставя достатъчно пространство за нови жилищни сгради на богатата прослойка от търговци и индустриалци и престижни учебни заведения, като Френския мъжки колеж, Френския девически колеж, Немското училище. Централната част се застроява с по-големи къщи по европейски образец, вече с т.нар. „склучена архитектура“. Започва свободно разместване на населението, като се различава старото разделяне на махали по народност и вероизповедание.

3 ПОВ, бр. 155 от 21 февруари 1934.

4 Петкова, Т. Неоченимото дело на архитект Йосиф Шнитер. – Сп. Архитукура, 1990, кн. 1, с. 51.

5 ПОВ, бр. 133-134 от 21 март 1933.

Но специфично за Пловдив е, че се запазват квартали по народностно-религиозен признак. Новите булеварди и улици се оформят при строги изисквания и задължително озеленяване.¹

Третият значим проект, който се реализира през 90-те години на 19 век е организирането и провеждането на Първото българско земеделско-промишлено изложение през 1892 г. Идеята за това грандиозно събитие е на правителството на Стефан Стамболов, което през месец май 1891 г. взема решение за провеждане в Пловдив на Първо българско земеделско – промишлено изложение и Земеделско-промишлен събор под покровителството на княз Фердинанд. Целта е да се демонстрират възможностите и успехите в модернизацията на българското стопанство и страната да стане съпричастна с постиженията на индустриална Европа. В изложението е заложена и общонационалната идея. Затова за място на провеждане на изложението е избран Пловдив, като огнище на идеята за съединение и заради близостта и уредените комуникационни връзки до българите в Тракия и Македония. Открива се възможност жителите на Османската империя да участват в изложението при еднакви условия с българите от Княжеството. България през този период икономически и търговски е ориентирана към Турция и се слави като житницата на Цариград. От международноправна гледна точка градът все още е столица на Източна Румелия, с чието управление е натоварен българския княз. Не без значение е и творческият потенциал на Пловдив с традициите и утвърдените фамилии от времето на българското Възраждане. Градът е център на най-плодородната област на страната, с развито селско стопанство и зараждаща се индустрия.² Това събитие остава паметно за историята на Пловдив, като бъдещ панаирен център.

Организацията и провеждането на изложението е държавен проект, като отговорността е възложена на министъра на финансите Григор Начович, който трябва да осигури и финансирането на изграждането на градината, където да се разположат павилионите и строителството на националните павилиони. За директор е назначен видния български писател и общественик Михалаки Георгиев. Започва да излиза национален вестник „Нашето първо изложение“, който осведомява и координира подготовката на изложението. На Окръжните постоянни комисии във всички окръзи на страната е възложена подготовката и финансирането на представянето на регионите. Най-големите градски центрове като столицата София, Русе, Варна, Сливен подготвят свои

1 Даскалов, Р. Българското общество, т. 2, с 144.

2 Шивачев, С. Пловдив и Първото българско земеделско-промишлено изложение. – В: Сб. Първо българско земеделско-промишлено изложение, Пловдив, 1992, с. 18-19

павилиони.³ Но голяма част от тежестта по организацията естествено пада върху Пловдивската община, а времето за подготовка е недостатъчно. Правителството обещава да поеме финансовите разходи на общината по подготовката на изложението. Тук изпъква на преден план дейната фигура на кмета Димитър Свещаров и близките до правителството пловдивски либерали, които имат мнозинство в общинската управа. На 4 септември 1891 г. Общинският съвет взема решение да изпрати Свещаров и архитект Йосиф Шнитер в Прага, столицата на Чехия и общинския съветник Иван Андонов и председателя на Постоянната окръжна комисия Петър Шилев в Тимишоара, Румъния, за да се запознаят с опита на тамошните изложения. На всеки от тях са осигурени по 1 500 лева командировъчни разходи.⁴

Турското гробище „Шехидлик“, 1890 г.

На изоставените турски гробища „Шехидлик“, южно от Сахат-тепе, които са общинска собственост, започва изграждането на голям парк с площ от 80 декара, в който трябва да се построят 36 павилиона за българските и чуждестранни участници. За да дооформи терена на 11 октомври 1891 г. Общината отчуждава редица имоти на Хаджи Гьока Павлов, Васил Исак, Станчиди, Филипovich, Михаил Петрович, Йозо Петров, къщата на хаджи Иваница и бирарията с градина на

3 Танкова, В. Първото българско земеделско-промишлено изложение в политиката на Стамболовия режим. – В: Сб. Първо българско земеделско-промишлено изложение, с. 12; ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 33, л. 9 и сл.

4 ПОВ, бр. 39 от 21 септември 1891г.

Зилберман. През следващия месец поради искане от правителството за разширение терена на изложението на 92 декара са отчуждени полуразрушения чифлик на Чекердека, част от мястото собственост на наследниците на Григорий Цукала и мястото на Киру.¹ Още десетки имоти са отчуждени до пролетта на 1892 г. Средствата са заплатени от общинския бюджет. Съгласно съществуващото законодателство, мнозина от собствениците обжалват решенията на Общинския съвет и през следващите години по решения на Окръжния съд са заплатени доста по-големи суми. Например с решение на съда от 12 април 1894 г. на Аглая Цукала и Георги Киру за отчуждените нива от 2 622 кв.м. и блато от 5 076 кв.м. е заплатена значително увеличената сума от 3 628 лева.²

Люсиен Шевалас

Заслугата за създаването на градината на изложението е на озеленителя Люсиен Шевалас. Няколко години преди това той е назначен от общината за градски градинар и с държавни средства вече е изградил на общински терен Пипиниерата /Шеваласовия разсадник/ с фиданки на най-различни видове декоративни дървета и храсти и голямо разнообразие от цветя. Тук Шевалас работи и по създаването на нови сортове плодни дървета. Това е неговият звезден миг. Само за девет месеца трънливото поле с побити надгробни камъни се превръща в модерно устроена паркова територия с централна ос, фланкирана успоредно от две главни алеи. Първоначалната композиция е в смесен стил, като

централната част е в геометрични форми, които преминават в по-свободни пейзажи – езерото „Рибарче“, голямото езеро, пещерата с водопада и водоскока и други. След края на Изложението с княжески указ градината е наименована „Цар Симеон“ и подарена на пловдивчани, с едничкото условие Община Пловдив да се грижи за нея.³

1 Пак там, бр. 42 от 23 октомври 1891; бр. 48 от 14 декември 1891г.; бр. 62 от 13 април 1892г.

2 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, а.е. 1, л. 4

3 Шивачев, С. Европейското наследство в градоустройството, архитектурата и

На 31 януари 1892 г. Общинският съвет в Пловдив взема решение по време на Изложението да се организира индустриален панаир, като за целта на празното място юго-източно от „Бунарджика“ се изградят 200 дървени бараки. Започва засаждане на дървета на прилежащата територия на „Бунарджика“ и е назначена специална охрана за опазването им.⁴ Реализирана е мащабна благоустройствена програма със завършване на настилката по Фердинандовското шосе, нови покриви за подслоняване пътниците на перона на железопътната гара, нова настилка и осветителни фенери по ул. „Станционна“, сграда за представления на столичната трупа „Сълза и смях“. нови чешми по улица „Търговска“. Отчуждени, пресушени и засипани с пръст са терените на над десет блата, които се намират в близост до терена на изложението. Сред собствениците са наследниците на Цукала – блато с площ от 12 800 кв.м., Ст. Михалос – с площ от 2 200 кв.м., Димитър Ставриди – с площ от 1 130 кв.м., Ст. Дренски – с площ от 1 430 кв.м. и др. Общината изработва плана за водоснабдяване на терена на изложението и финансира полагането на водопровода от белгийската компания.

Прокаран е канал за отводняване на заблатените места северно и западно от терена на изложението.⁵ Създадена е квартирна комисия начело с кмета, която има задача да осигури настаняването на очакваните многобройни гости от страната и чужбина. Хотелите и странноприемниците в града са недостатъчни и затова са осигурени 760 легла в 242 частни къщи, разпределени в четири категории със заплащане от 1 до 6 лева на нощ. Осигурени са подходящи квартири за официалните лица и чужденците за откриването на Изложението, като условието е да има прислуга, която да говори поне френски или немски език. С Приказ № 242 от 16 юли 1892 г. Пловдивската община задължава гражданите да украсят домовете, магазините и дюкянните си с български национални знамена с размери не по малки от 2 на 1 метра.⁶ Увеличен е състава на санитарния отдел на общината и му е възложен пълния контрол върху публичните домове в Пловдив, където са регистрирани 40-45 явни проститутки и издирването на останалите около 250-300 тайни проститутки по данни на полицията.⁷

парковото строителство на Пловдив. – Год.РИМ-Пловдив, кн. 3, 2004, с.147;

4 ПОВ, бр. 59 от 13 март 1892г.

5 ПОВ, бр. 41 от 17 окт. 1891г.; бр. 59 от 23 март 1892г.; бр. 62 от 13 апр. 1892г.; Нашето първо изложение, бр. 4, ян. 1892г., с. 6; бр. 31, с. 1 и др.; Балканска зора, бр. 626 от 14 май 1892г.;

6 ПОВ, бр. 69 от 22 юни 1892г. и сл. броеве.

7 ПОВ, бр. 57 от 25 февруари 1892г.; бр. 59 от 23 март 1892г.

Първо българско изложение, 1892 г.

Най-стилният подарък на Пловдив за изложението е фонтана на италианския скулптор Арнолдо Дзоки. Първоначално е предвидено този фонтан да се разположи на площад „Джумаята“, като символ на новия водопровод. След решението на правителството за изложение в Пловдив Общинският съвет решава фонтанът да бъде разположен пред главния вход на изложението. Изработването на фигурата на богинята на плодородието е възложено на Арнолдо Дзоки, а отливането се извършва от виенската фирма „Рудолф-Филип Вагнер“ в град Вайдлинг.¹

В подготовката на изложението е мобилизиран целият потенциал на държавата и Пловдивската община. За строителството на павилионите са привлечени едни от най-добрите архитекти и инженери, които работят в България по това време. Главен проектант е швейцарският архитект Хенри Майер, а инженерните работи се ръководят от пловдивчанина инженер Стефан Гешов. Стотици майстори от Пловдивския край изпълняват за първи път такава грандиозна програма по строителството на 36-те павилиона, чиято обща стойност е 453 500 лева. От тях 11-те държавни павилиона са построени за 202 000 лева, т.е. по 27 лева на кв.метър, а останалите павилиони са построени за 251 500 лева, т.е. по 43 лева и 50 стотинки на кв.метър. Цената е значително по-висока, защото например Варненският павилион е целият от метал, изработен във Виена, докаран с кораб до Цариград и оттам по железницата до Пловдив и монтиран на място.

Според началника на Техническия отдел за подготовка на Изложението Пловдивската община е направила следните разходи: за отчуждаване на здания и места – общо 124 523 лева; за разчистване

¹ В. Нашето първо изложение, бр. 11, с. 3

и заравняване мястото на изложението – 19 941 лева; за направа на Станционна улица с пътно платно и тротоари – 80 290 лева; за канал с осем моста за изтичане водата на езерото в парка на изложението – 161 147 лева; за 198 бараки за панаира при изложението - 40 194 лева; за фонтана на скултора Арнолдо Дзоки с фигурата на богинята Деметра, който общината подарява на Изложението - 15 277.38 лева; за инсталации и водопроводи за изложението и панаира – 31 060.80 лева. Всичко - 473 032.39 лева. През следващата година някои от тези разходи са коригирани, например за бараките и общо за панаира сумата вече е 70 000 лева. Задълженията към водопроводната компания нарастват от заплащане на изразходваната вода през месеците на изложението.²

Панорама на Изложението, 1892 г.

Общината осигурява отделно големи количества камъни и плочи от кариерите по хълмовете, необходими при стротелството на павилионите, пожарни помпи, водопроводните тръби, фенерите за нощно осветление, дори живите риби с които се зарибява езерото с големият водоскок. Във връзка с предстоящото изложение управата на компанията „Източни железници“ предлага изграждането на трамвайна линия с коли задвижвани с газов мотор. Линията ще трябва да свързва Пловдивската гара с главният вход на Изложението за бързото и удобно превозване на пристигащите гости. Идеята не се реализира поради недостатъчното време до откриването на изложението.³

Как са посрещнати от общината тези огромни за времето си разходи? Сухите цифри от бюджетите през тези години показват един доста голям хаос от 1890 г. насетне. За 1889 г. приходите и разходите са балансирани на сумата от 278 131 лева. През следващата 1890 г. чрез първите вноски от взетия заем и заплащане на първите дейности

2 ПОВ, бр. 87 от 20 август 1893г.; ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 33, л. 151, л. 169.

3 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 33, л. 20.

по това перо, бюджетът е балансиран на 484 549 лева приходи и толкова разходи. Но през следващата 1891 г. предвидените приходи са 1 4 98 671 лева, а разходите 2 053 671 лева. Тук някъде започва безконтролното харчене на финансови средства от общинската власт. През 1892 г. бюджетът отново е балансиран с приходи и разходи в размер на 2 417 741 лева. Или поне това се движида.¹

От къде идва това значително увеличение на бюджетните цифри. На първо място от постъпленията от взетия заем за водоснабдяване. Но при анализа на сумите за заплащане задълженията на Пловдивската община към Белгийската водопроводна компания през месец октомври 1892 г. се натъкнахме на неплатен дълг на общината към компанията от 247 658 лева. С тези пари са платени част от разходите на общината за мероприятията по подготовката на изложението. Но и те не стигат? Остава емитирането на нови заеми. На 16 януари 1892 г. Управителният съвет на Българска народна банка, по молба на Пловдивското градско финансово управление и с гаранция на правителството, взема следното решение. Понеже градът не е в състояние да изплати годишната вноска за погашението по взетия заем за водопровода, заедно с лихвите, засега временно да не му си иска тази сума, а да се прибави към сумата на капитала, докато се улесни градската каса. Така към дълга по заема се прибавя сумата от 162 000 лева.² Гаранцията на правителството е всъщност съдействие пред БНБ, защото първоначално банката отказва. В началото на 1891 г. е поставен добър старт по изплащането на заема за водоснабдяването, като е изплатени първата вноска от 166 000 лева, но в началото на следващата година, затиснато от големите плащания, свързани със изложението, Пловдивското общинско управление тръгва по тежкия път за непрекъснато увеличаване задълженията към банката. С подобна гаранция от финансовото министерство, но със залог приходите от общински налози, на 18 юли 1892 г. БНБ разрешава нов заем на Пловдивската община в размер на 60 000 лева. Средствата са предназначени за благоустрояване на града за предстоящото изложение.³ Това са сухите цифри, които показват начина на финансиране на общинските дела в Пловдив през 1891 – 1892 г. и началото на тежка финансова криза, която ще анализираме по-нататък.

Откриването на Изложението на 15 август 1892 г. (Празника Успение Богородично), както удостоверяват вестникарските хроники, става звезден миг за Пловдив. Топовни гърмежи от Сахат-тепе възвестяват началото на Първото българско земеделско-промишлено изложение в присъствието на княза, министрите, църковния клир, чуж-

1 ПОВ, бр. 258 от 1 юли 1940.

2 ЦДА, Ф. 285К, оп. 1, а.е. 3, л. 127

3 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 33, л. 157

дите консули, представители на чуждите фирми-участници, военна музика и хиляди войници за военния парад. За първи път в български град се организира такова грандиозно събитие. Изложението продължава 75 дни с участието на български производители и чужди фирми от 24 страни. „Градът имаше такова оживление, като че е „велики четвъртък“, хора, талиги, добитък, пазарлъци, хармоники, речи, гъмжило – струва ти се, че цяла България се е събрала тук“ – пише един съвременник.⁴ Със специални влакове пристигат депутации от всички големи градове. До 1 ноември 1892 г., когато е официалното закриване, изложението е посетено от 167 922 души с входни билети. Пловдив се справя достойно с организацията и провеждането и се утвърждава като нов търговски център на страната. Мнозина от пловдивските дейци са наградени с ордени „Свети Александър“ и „За граждански заслуги“. Градът свързва своето име с първата демонстрация на електрическо осветление и осъществена междуградска телефонна връзка, с първото излитане на балона на Евгени Годар. Но Изложението в Пловдив проправя пътя на бъдещия стопански възход на България. Още през следващите месеци в Пловдив се отварят нови търговски и индустриални заведения.⁵

Успешната реализация на трите значими за Пловдив проекти от началото на последното десетилетие на 19 век довежда до трудно предвидими последици, до тежка криза във финансовото състояние на Пловдивската община и поредица от промени в нейното управление. Къде можем да търсим причините? Най-напред в тежкото наследство от предишни общински управления. Това са онези 220 000 лева, които тежат на общинския бюджет заради безумията на кмета Иван Ст. Гешов в началото на 80-те години. Срещу получени през 1882 г. 5 000 златни турски лири, потънали незнайно в чий джоб при несполучливия опит за водоснабдяване на града, общината през 1890 г. плаща 220 000 лева натрупани задължения на БНБ. Така взетият за водоснабдяването на Пловдив заем от банката е увеличен от първоначално предвидените един милион лева на милион и половина.

На второ място направеният анализ на финансирането на водопровода и провеждането на Първото българско земеделско-промишлено изложение показва, че общинската управа далеч надскача своите възможности. Законът за градските общини от 1886 г. възлага големи задължения на местното самоуправление за водоснабдяване, градоустройство и благоустрояване, но те не са обвързани с необходимите приходи. Анализът на бюджетите до 1890 г. показва, че приходи-

4 ПОВ, бр. 16 от 7 октомври 1929г.; Нашето първо изложение, бр. 40 от 12 септември 1892г.; Балканска зора, бр. 741 от 6 октомври 1892г.; Свобода, бр. 945 от 29 октомври 1892.

5 Шивачев, С. Пловдив и Първото българско земеделско-промишлено изложение, с. 22

те стигат за заплати на администрацията и покриване на текущите нужди. За да реализира инвестиционни проекти, общинската управа е принудена да взема заеми. Увлечението по заеми е толкова голямо, че освен описаните по-горе взети заеми, през месец април 1891 г. Пловдивският общински съвет иска от правителството разрешение за вземането на нов заем от 2 милиона лева за отчуждаване на имоти и цялостно регулиране на улица „Търговска“.¹ При съвместна реализация на значим проект като Първото изложение, централната власт стоварва непосилни финансови разходи на общината, поема някакви фиктивни гаранции при вземане на заеми от БНБ, но впоследствие обещанията за опрощаване на задълженията са забравени. Така натискът на Министерството на вътрешните работи върху БНБ в началото на 1892 г. не довежда до опрощаване на вноската от 162 000 лева на Пловдивската община за погасяване задълженията по заема, а с тази сума е увеличена главницата на заема. Съществуващото законодателство не може да възпре алчността на собствениците на имоти в централната част на Пловдив. За изправяне улиците за прокарване на водопровода, за терените нужни за Първото българско изложение са отчуждени много имоти и изплатени крупни непредвидени суми, защото и двата проекта се реализират при изключително кратки срокове. За да изпълни своите ангажименти по организацията и провеждането на изложението, през 1892 г. Пловдивската община извършва непредвидени разходи за близо половин милион лева.

По отчета на БНБ на 31 декември 1892 г. дългът на Пловдивското общинско управление вече е 1 634 960 лева. За сравнение към същата дата дълговете на общините в България към БНБ са 8 837 019 лева. От тях най-голям е дългът на София в размер на 2 160 000 лева, следва Пловдив с тези 1 634 960 лева, после Русе с 605 084 лева, Ямбол с 302 138 лева, Варна с 221 042 лева и т.н.² Тази справка показва, че не само Пловдивската община се оказва с непосилни задължения към БНБ, а и повечето от останалите големи градове, които са реализирали някакви проекти. Но за Пловдив положението е най-тежко, защото има и един скрит дълг към Белгийската водопроводна компания за неизплатената през 1892 г. сума от 247 658 лева за изграждането на водопровода.

Следващата причина за настъпилата криза можем да търсим в липсата на капацитет в дейците на общинското управление в проблематиката на финансирането и подготовката и изпълнението на бюджетните упражнения. Дейци като Христо Дюкмеджиев, Димитър Свещаров, Иван Андонов, Георги Данчов имат добри организаторски способности, натрупани в годините на национално-освободителните

1 ПОВ, бр. 26 от 5 юни 1891.

2 ЦДА, Ф. 285К, оп. 12, а.е.134, л. 110.

борби. Те ги проявяват при реализацията на тези големи проекти. Но им липсва тази специализирана подготовка и познания. Вземането на всеки заем, трябва да бъде обвързано с точни разчети за срокове и суми за изплащането му. В противен случай, както става в Пловдив, се отива на произволно съставени бюджети и неизпълнение на най-важната приходна част. Например при подготовката на бюджета за 1891 г., когато трябва да започне изплащането на заема за водоснабдяването на Пловдив, е предвидено сумата за задълженията към БНБ да бъде осигурена от таксата за ползване на вода от населението в размер на 90 074 лева. Но завършването на проекта се забавя от първоначалния срок 18 април до 6 септември 1891 г. Подготвя се правилник, който разделя населението на 8 категории - в зависимост от местоживеенето и близостта за чешмите гражданите ще плащат от 20 стотинки до 15 лева водно право годишно.³ Но през 1891 г. са изградени двойно по-малко чешми, приемането на правилника се проточва чак до юли 1892 г. В резултат през 1891 г. от водно право не е събран нито лев, а същото става и през 1892 г., когато в бюджета вече са планирани 150 000 лева приходи от водно право.

Доколко са фиктивни предвидените приходи в бюджета за 1891 г. личи от справката за събираемостта през първото полугодие. Добра е само събираемостта на приходите от общинските налози, но от таксата за провеждане на публични търгове са събрани едва 2 %, от таксата за надписи на заведенията са събрани само 6 %. От продажба на градски места са предвидени 400 000 лева приходи, а са постъпили само 5 лева. От предвидените да постъпят 200 000 лева от Военното министерство за заплащане завзетите градски места за казарми не е постъпил нито лев.⁴ Всичко това се отразява и на разходната част на бюджета, където например при планирани 30 000 лева за направа на нови улици са изплатени едва 825 лева. Същите цифри откриваме и при следващите годишни бюджети. Например за 1892 г. са планирани 50 000 лева от продажба на общински места, а са постъпили едва 1 162 лева. Появява се термина „пробити бюджети“. В края на всяка година се появяват платежни заповеди за задължения на общината, които не могат да бъдат изплатени. Например за 1892 г. те са за сума от 159 325 лева. Във финансовия отчет за 1891 г. е фиксиран излишък в края на годината от 79 819 лева, а в касовата книга е записан като 32 лева и 9 стотинки.⁵

Появява се и проблем със събираемостта на приходите от общинските налози. Въвежда се практиката да се определя прогнозна сума за годината и след това да се обявява търг за избор на предприемач,

3 ПОВ, бр. 40 от 5 окт. 1891.

4 ПОВ, бр. 33 от 3 авг. 1891.

5 ПОВ, бр. 87 от 20 авг. 1893г.; бр. 113 от 14 май 1894.

който да я събира от гражданите. Ако някой предложи по-висока сума, нему се възлага събирането. Ако няма добро предложение, общината сама събира приходите. Но и при двата случая прогнозната сума не се достига. Започват непрекъснати дела срещу предприемачи, които не са изпълнили сключените с общината договори и не са внесли сумите. А тези суми никак не са малки. Комисията за проверка сметките на общината констатира, че дългогодишният помощник кмет Хаджи Мошон Гарти е събирал приходите от налога „октроа“ от 1 септември 1883 до 25 ноември 1887 г. и дължи на общинската каса сумата от 69 539 гроша. Бившият кмет на града Иван Ст. Гешов през 1892 г. е наемател на налозите „октроа“ и „бач“, но не е внесъл в общинската хазна дължимата сума от 40 121 лева.¹

Вестниците от тези години са пълни с описание на случаи на корупция или поне с данни, потвърждаващи далавери в средите на управляващите Пловдивската община. По договора с предприемача за пресушаване на блатата на териториите в близост до Изложението са предвидени за изплащане 60 000 лева / по 70 стотинки за 1 кв. м. земя /, но по-късно сумата без допълнително споразумение нараства почти тройно на 162 142 лева, т.е. по 2 лева на кв. м.² Многобройни са случаите на закупуване на материали без търг на цени далеч над пазарните. През 1892 г. проведенният търг за дърва за училищата на стойност 5 000 лева не е утвърден от Общинския съвет, поради съмнения за завишени цени. В общината няма назначено материалноотговорно лице за опазване на закупените материали. Съзнателно се погубва архивата, за да се прикрият далаверите. Държи се в една изба в безпорядък. Липсват квитанционни книги и данъчни партидни книги на бирници. Други са изгнели от влагата. Запазен е протокол от 5 октомври 1894 г. за предаване на делата на административния отдел от бившият вече кмет Никола Чалъков на новоназначения председател на тричленна комисия Михаил Маджаров. Педантично е отбелязано, че липсват две дела от периода 1887-1888 г., шест дела от 1889 и едно дело от 1890 г., които не са предадени от предишни кметове.³ Назначават се голям брой работници за поддържане чистотата на града на чисто партизански принцип. В двете градини през 1893 г. работят 50 работници-надничари, през август новият кмет ги намалява на 15 души, а работата се върши същата. На 7 март 1892 г. предприемач предлага да чисти за 30 000 лева годишно, Общинският съвет отказва, но през годината са

1 ПОВ, бр. 1 от 1 ноември 1890г.; ПОВ, бр. 87 от 20 авг. 1893г.; бр. 89 от 1 септ. 1893г.; ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, а.е. 8, л. 2, а.е. 13, л. 5; НА на БАН, Ф.19К, а.е. 708, л. 29-30; БИА – НБКМ, Ф. 14, а.е. 4352, л. 23.

2 ПОВ, бр. 88 от 28 авг. 1893.

3 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 23, л. 49.

похарчени 66 000 лева, без в града да е по-чисто.⁴

За изследователя е много трудно да прецени взаимовръзката между финансовата криза и организационното състояние на общинското управление. Дали проблемите с финансирането предизвикват честите смени на кметове и общински съвети или пък те от своя страна задълбочават проблемите? Доколко политическите борби и крамоли са в основата на тази вече прераснала в институционална криза на Пловдивското общинско управление? Ето кратката хроника на промените, чието начало е непосредствено след края на Първото българско изложение. Вследствие тежката, претрупана с много отговорности, година по подготовката и провеждането на изложението Димитър Свещаров се разболява и в началото на 1893 г. подава оставка, заедно с помощниците Христо Търнев и Хафуз Ахмед. Поне такава е обяснението пред обществеността за смяната на кметската управа. Всъщност тя е следствие на конфликт от средата на 1892 г. между Никола Генадиев, който декларира членството си в Стамболовата Народно-либерална партия, но не и в нейната пловдивска организация, и групата на Димитър Свещаров и Иван Андонов. На страниците на „Балканска зора“ Генадиев започва кампания с цел тяхното дискредитиране. По това време Иван Андонов е с изключителни позиции в партията – председател на нейното Окръжно бюро, подпредседател на Народното събрание, общински съветник и адвокат на кметството. Но постепенно започва да губи позиции пред Ст. Стамболов.⁵

На 6 февруари 1893 г. Общинският съвет избира за нов пловдивски кмет един от общинските съветници - Стефан Калчев. Той е наследник на възрожденския род на Хаджи Калчо Дренски, но остава на кметския пост за краткото време. На 3 март 1893 г. целият състав на Общинския съвет подава оставка поради нагнетеното напрежение от върлуващите партизански шайки в Пловдив и побойте над общински служители.⁶ По закон трябва да се назначи Тричленна общинска комисия, която да управлява Пловдив. Стамболовистите предлагат за председател д-р Стоян Чомаков, Костаки Пеев или Ангел Семерджиев, който в крайна сметка е утвърден от Министерството на вътрешните работи. Той е известен пловдивски издател, журналист и обществен деец. Единственото по-важно събитие при кратковременното му управление до края на май 1893 г. е официалното посещение в Пловдив на княгиня Мария Луиза, съпроводена от княз Фердинанд. Тържественото посрещане става при специално издигнатата триум-

4 ПОВ, бр. 89 от 1 септ. 1893г.

5 Балканска зора, бр. 871 от 18 март 1893г.; Танкова, В. Когато Пловдив не е вече столица, с. 148

6 ПОВ, бр. 80 от 10 март 1893г.

фална арка на пл. „Джумаята“.¹

Извънредни избори се провеждат на 16 май 1893 г. За 16-те съветнически кресла се състезават 53 кандидати. Резултатите показват, че вътрешната опозиция срещу ортодоксалните стамболовисти около Иван Андонов в Пловдив печели позиции и сред избраните с най-много гласове са неговите опоненти Константин Хаджикалчов, Манчо Манев, Никола Чалъков, Аргир Балджиев, Милю Балтов, Атанас Самоковец, Ангел Семерджиев, Хаджи Гьока Павлов, Ради Стамболов. В първото си заседание на 1 юни те избират за пловдивски кмет Константин Хаджикалчов с помощници Манчо Манев, Божил Попов и Риза Ибрахимов.² Новият кмет е роден в Пловдив през 1856 г. и е първороден син на хаджи Калчо Дренски. Завършва Робърт колеж в Цариград и право в Париж. Сведенията, които дава на Европейската комисия за турските жестокости след Априлското въстание, са публикувани в английския печат, а той е хвърлен в затвора. След Освобождението е депутат в Областното събрание и един от най-богатите пловдивски граждани. Сред пловдивското общество се обсъждат и негативните черти в характера му – сребролюбие и егоизъм. Мандатът на новата общинска управа е ограничен поради предстоящите през септември редовни общински избори, но е достатъчен да покаже липсата на ръководни качества, политически умения и такт у новия кмет.³

Падението в средите на управляващата Народно либерална партия в стремежа им за достъп до властта достига до инцидента от 2 август 1893 г. в Пловдив, когато в разгара на тържеството по случай годишнината от възшествието на Фердинанд на престола, враждуващите правителствени привърженици стигат до въоръжено сблъскване, в резултат на което са убити двама и ранени двама души. Арестувани при разследването са 60 души, повечето привърженици на Ив. Андонов.⁴

Редовни избори за общински съветници в цялата страна са проведени на 5 септември 1893 г. След няколко спречквания по повод искането на Ст. Стамболов за изменение на конституцията и несъгласувани с него атаки на Иван Андонов срещу министър Григор Начович, той оттегля своето доверие от довчерашия си политически приятел. В резултат на местните избори в Пловдив листата на Иван Андонов печели едва 30-на гласа. Малко преди допитването противниците му съставят второ бюро на Народно-либералната партия в Пловдив и печелят изборите. Кмет става Манчо Манев – противник на Иван

1 Райчевски, Г., П. Петков Пловдивските кметове, с. 26.

2 ПОВ, бр. 84 от 17 юли 1893.

3 Танкова, В. Когато Пловдив не е вече столица, с. 153.

4 Балканска зора, бр. 975 от 4 август 1893.

Андонов и водач на новата структура. Новоизбраната управа е от средите на градските банкери, лихвари, предприемачи и търговци, които търсят финансови облаги чрез достъпа до властта. През следващите месеци те все повече се ориентират към набиращата сила български княз Фердинанд.⁵ Показателно е, че Константин Хаджикалчов също е избран за общински съветник, но при гласуването неговата кандидатура получава едва 3 гласа. Междувременно той е избран и за депутат и даже не присъства на въпросното заседание на общинския съвет.

Новият пловдивски кмет е роден в Панагюрище, участник в Априлското въстание, опълченец. След Освобождението се установява в Пловдив. През 1893 г., макар само с основно образование, е избран и за народен представител. Но предвид важността на дейността му като кмет, през месец октомври Общинският съвет не дава съгласието си той да е и депутат и да отсъства заради заседанията на Народното събрание в София.⁶

На 17 май 1894 г. Стефан Стамболов подава поредната оставка на кабинета, на следващия ден князът я приема и с това се слага край на Стамболовия режим. В общественно-политическия живот и управлението на Пловдив настъпва нов етап, свързан с продължаващата неустойчивост и честите смени на общински управители. Назначаването на новото правителство на д-р Константин Стоилов е посрещнато със седемхиляден митинг, организиран от бюро с председател хаджи Гьока Павлов и членове казионни дейци като Константин Хаджикалчов, Стефан Странски и Георги Бенев и съединисти като Димитър Стамболов. През следващите месеци общинско управление остава в ръцете на стамболовистите и едва на 7 юли 1894 г. кметът на Пловдив подава оставка. Общинският съвет избира за нов кмет дотогавашният помощник Никола Чалъков, но и той се задържа едва три месеца.⁷

Междувременно в София е създадено настоятелство на нова политическа партия – Народната, в която влизат личности с различна политическа принадлежност, представители на различни съсловия – адвокати, предприемачи, фабриканти, търговци. На 11 юни 1894 г. по покана на хаджи Гьока Павлов в Пловдив група казионни дейци избират настоятелство на Народната партия (казионни). На следващия ден 12 юни 1894 г. в дома на бившия кмет Костаки Пеев, в присъствието на 120 видни граждани, също е създадено настоятелство на Народната партия (съединисти). В него влизат Иван Ст. Гешов, Михаил Маджаров, Данаил Юруков, Димитър Стамболов, д-р Георги Янкулов.⁸

5 Танкова, В. Когато Пловдив вече не е столица, с. 157; Балканска зора, бр. 1002, 8 септември 1893.

6 ПОВ, бр. 97 от 18 дек. 1893г.

7 ПОВ, бр. 117 от 16 юли 1894.

8 ЦДА, Ф. 600К, оп.1, а.е. 771, л. 104; Танкова, В. Образуване на Народната партия

Битките за превес между стамболовистите и новата Народна партия отново започват, най-напред по улиците на Пловдив между шайките от „Новата махала“ и „Каршияка“. Каззионните са компрометирани от излезлите в пресата информации за връзките им със стамболовистите около Иван Андонов. Пловдивските съединисти получават подкрепата на министър-председателя д-р Константин Стоилов, вземат преднина и спечелват убедително окръжните избори на 7 август 1894 г. (избрани техни 26 от общо 27 окръжни съветници) и парламентарните избори на 11 септември (избрани са 12-те техни кандидати). В началото на октомври е постигнато пълно съгласие между новоизбраните южнобългарски депутати (съединисти) и д-р Константин Стоилов и те се присъединяват към неговата партия.¹

Идва ред и на местната власт и на 5 октомври 1893 г. д-р Стоилов разпорежда разтурване на общинския съвет в Пловдив, където кмет е неговият родственик Никола Чалъков, а министърът на вътрешните работи назначава Временна тричленна комисия начело с Михаил Маджаров и членове Димитър Стамболов и Георги Груев, която да упоеме управлението на града до провеждането на нови избори.² Михаил Маджаров е роден в Копривщица през 1834 г. Завършва Робърт колеж в Цариград и се установява в Пловдив, като един от водачите на румелийската Народна партия. Само месец след избирането му за председател на тричленната комисия е назначен за министър на обществените сгради и съобщенията и напуска поста си в общината. На 30 октомври 1894 г. са проведени извънредни общински избори, спечелени от крилото на Данаил Юруков и Иван Ст. Гешов в Народната партия (съединисти). На първото си заседание на 17 ноември общинският съвет избира с тайно гласуване от състава си за кмет Данаил Юруков.³ Той е роден през 1852 г. в Брацигово. Участник в национално-освободителното движение, обществен деец и публицист. Като русофил през 1887 г. емигрира, а след завръщането си през следващата година се оттегля в бащиния си чифлик в Брацигово.⁴ При неговото управление до октомври 1896 г. е направен известен опит за стабилизиране на управлението, но и в общинските дела личи разцеплението в управляващата града партия и оформянето на отделна група около помощник кмета Теню Начов.

Публикуваните в Пловдивски общински вестник протоколи от заседанията на общинските съвети през 1893– 1896 г. показват, че те се занимават изключително с текущи въпроси – регулиране на някои

в Пловдив / 1894 /. ИМЮБ, т. 11, с. 164.

1 Танкова, В. Образуване на Народната партия в Пловдив (1894), с. 168-169.

2 Малък лист, бр. 23 от 8 окт. 1894.; ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 5, л. 216.

3 Държавен вестник, бр. 281 от 26 дек. 1894.

4 Райчевски, Г., П. Петков Пловдивските кметове, с. 34-35

улицы, даване на строителни разрешения, провеждане на търгове за отдаване на предприемачи на събирането на общински налози, събиране на помощи за бедстващото население през зимните месеци, определяне списъци на бедните с право да получават безплатни лекарства и др. Единствено може да се отбележи разширението на сградата на Общината - започва строителството на две нови крила, разположени симетрично на съществуващата фасада по нейната дължина от източна и западна страна. Но и това не решава напълно проблемите, защото през следващите години на два пъти избеното помещение, в което се съхранява общинската архивата, се наводнява и така практически документацията е погубена. През 1895 г. по решение на Общинския съвет са отделени средства и Люсиен Шевалас започва засаждане на дръвчета по някои от главните улици на града.⁵

Кметът Данаил Юруков на прием във френския колеж в Пловдив

Отлагането на разрешаването на важните проблеми, довежда до тяхното задълбочаване. На първо място това е въпросът с общинския дълг. На 5 януари 1893 г. УС на БНБ взема решение да се отговори на

⁵ Малък вестник, бр. 55 от 16 ян. 1893г.; ПОВ, бр. 84 от 16 юли 1893.

ходатайството на Министерството на вътрешните работи, че банката не е съгласна към заема на Пловдивското общинско управление да се прибавят дължимите към 1 януари 1893 г. суми по лихвите и главницата. Причината е, че това е допуснато само веднъж по изключение в началото на 1892 г., за да може Пловдивската община да поеме разходите по подготовка на Изложението.¹ Но в течение на 1893 г. тя не е в състояние да плаща и на извънредно заседание на общинския съвет на 31 декември 1893 г., по предложение на кмета М. Манев, се приема предложението на банката сумата от 176 796 лева амортизация и лихви по дълга за 1893 г. да се прехвърли за увеличаване на главницата. Взема се и още едно по-тежко решение. Понеже общината не може да плати на 1 януари 1894 г. и новата сума по дълга в размер на 203 000 лева, БНБ съгласно гаранцията по заема започва да получава всички събрани суми от налога „октроа“, като ще връща само оставащото след като си приспадат месечните вноски.

Тази спогодба с банката се счита за изгодна, защото в противен случай на общината ще бъде наложена глоба в размер на 4 % върху дължимата сума, както това е направено през изминалата 1893 г.² На 31 март 1894 г. Общинският съвет отново потвърждава прибавяне към главницата на заема за водопровода неплатените през 1893-1894 г. суми, възлизащи съответно на по 188 995 лева и 142 992 лева. Към главницата на взетия през 1892 г. заем за Изложението от 60 000 лева се прибавят неплатените през 1894 г. лихви в размер на 4 840 лева. Кметът Манчо Манев е упълномощен да подпише документи, които удостоверяват, че дължимите средства по заема за водопровода вече са 1 906 245 лева, а по този за Изложението 64 840 лева.³

За да не се загубим в дебрите на цифрите и като база за сравнение, привеждаме следната таблица за задълженията на някои от българските общини към БНБ през периода 1891 – 1896 г.⁴

Таблица 3: Задълженията на някои общини към БНБ в лева

Задължения към дата	Общо за страната	София	Пловдив	Русе	Варна	Бюджет на Пловдив
31 дек.1891	6 331 419	2 199 737	1 450 000	585 000	260 000	1 498 671
31 дек.1892	6 382 290	2 160 000	1 634 960	605 084	221 042	2 417 741

1 ЦДА, Ф. 285К, оп. 1, а.е. 3, л. 146.

2 ПОВ, бр. 102 от 5 февр.1894.

3 ПОВ, бр. 111 от 30 апр. 1894.

4 Таблицата е съставена по данни от отчетите на БНБ – ЦДА, Ф. 285К, оп. 12, а.е. 134, л. 89, 110, 122, 153, 172.

31 дек.1893	8 837 019	3 120 685	1 823 955	671 701	208 490	758 796
31 дек.1894	11 357 444	4 900 445	2 152 830	643 200	213 032	753 349
31 дек.1895	12 678 896	4 867 695	2 601 000	616 400	238 652	832 900
31 дек.1896	12 418 359	4 230 118	2 720 264	589 600	267 290	879 200

В последната графа сме привели цифрите за приходите в бюджета, които са съотносими към дължимите суми. Анализът на данните показва, че Пловдив е единственият град в страната, чиито задължения към БНБ непрекъснато нарастват и само за период от пет години се увеличават почти двойно. Наистина те са по-малки от задълженията на столицата, но там през този период се реализират значими градостроителни мероприятия. В същото време задълженията на Пловдивската община през 1896 г. вече са 4,6 пъти по-големи от задълженията на Русе и повече от десет пъти по-големи от тези на Варна. Ако в края на 1893 г. приходите в бюджета на града са 41,5 % от дължимата към БНБ сума, то за 1896 г. те вече са 32,5 % от дължимата сума. От 1894 г. финансовата институция вече прибира всички приходи от основния общински налог „октроа“ и връща по нейна преценка само това, което е над дължимата месечна сума. Това още повече изостря финансовата криза и свежда разходите само до изплащане на заплати на чиновници и учители. До 1892 г. правителството на Стамболов дава някакви, макар и фиктивни гаранции, за заемите на Пловдивската община и има някакви надежди за помощ за погасяването им. След това местните власти постепенно загубват доверието на всесилния министър-председател, а след неговото сваляне от власт обстановката се променя коренно.

Поредните редовни избори за Градски общински съвет в Пловдив се провеждат на 13 октомври 1896 г. Най-много съветници са избрани от листата на управляващата страната Народна партия, включваща утвърдени имена като Христо Г. Данов, Иван Найденов, Нестор Абаджиев, Стефан Обрейков. Всъщност в местното бюро на партията няма единомушие и в първият вариант на листата липсва името на Христо Г. Данов. След преговори между двете фракции сред народняците е постигнато съгласие за единна листа, която печели изборите, преминали „тихо, спокойно, без никакъв инцидент и оплаквания от чиято и да е страна”.⁵ Изборните резултати са утвърдени от правителството и на 2 ноември 1896 г. Пловдивският градски общински съвет избира за кмет Христо Г. Данов. Този избор всъщност е отрицание на утвърдената дотогава практика да се избират кандидати от средите на

⁵ Прогрес, бр. 4 от 16 окт. 1896.

партийните дейци. В трите години преди избирането на Данов са се сменили седмина кметове или председатели на тричленни комисии, един от друг по-правоверни или ортодоксални стамболовисти, а след това съединисти – народняци. И тази листа е предложена от Народната партия, но в нея намираме и белезите на това, което по-късно ще се нарича „гражданска листа“. Според характеристиката на един от тогавашните вестници „именно тези лица, познати по своята безукорна честност, са достатъчна гаранция за процъфтяване на втората столица“.¹

По това време няма пловдивчанин, който да не познава, да не уважава и обича дядо Данов, както всички го наричат. Той винаги е избягвал административните постове и избора му е неочакван, поради неговия добродушен и отстъпчив характер. Освен това е вече на 68 години – преклонна за времето си възраст. Роден в Клисурса през 1828 г., още като юноша той идва в Пловдив да учи занаят, после е учител в Епархийското класно училище, а през 1855 г. издава първата си книжка „Старопланинче. Календар за 1856 високосна година“, с което поставя началото на модерното книгоиздаване в България. През следващите пет десетилетия той е издател на близо хиляда учебници и учебни помагала, които разпространява по цяло Българско чрез книжарниците си в Пловдив, Русе и Велес. След Освобождението създава в Пловдив своя печатница и издава първия общобългарски вестник „Марица“.²

Христо Г. Данов

Христо Г. Данов сформира свой екип с помощник-кметове - Иван Найденов, Стефан Обрейков и Хакъ бей Исмаилов. От 1898 г. последните двама са заменени от Пантелеймон Наботков и Никола П. Краварев. За всички, които обичат Пловдив и са притеснени от нерадостните тенденции в неговото развитие, избирането на тази общинска управа е надежда за съществени промени. Основа на програмата на новия управленски екип са грижите за общинските имоти, спиране източването на общинския бюджет и разумна пестеливост, модернизация на града и приложение на първия гра-

1 Прогрес, бр. 11 от 9 ноември 1896.

2 Димитров, А. Книжарят, когото наричаха министър. С., 1988, с. 206-208.

доустройствен план.³

Кметът заема твърда позиция в защита собствеността на общината. В началото на 90-те години на 19 век се утвърждава тезата, че вследствие на непрекъснатото изселване турското население вече е в пъти по-малко, поради което мюсюлманските гробища и техните територии са използвани за обществени строежи на развиващия се град. В отговор с писмо от 15 декември 1895 г. пловдивският окръжен мюфтия Ибрахим Хакъ предявява претенции за компенсации за местата и надгробните камъни на бившите гробища „Шехидлик“, на територията на които през 1892 г. е създадена градината „Цар Симеон“ и „Бунарджик алтъ“ по северо-източните склонове на хълма, където започва залесяване. Близко година писмото се прехвърля между областния управител и общината, докато в свое заседание на 16 януари 1897 г. Общинският съвет по предложение на кмета Данов отхвърля тези претенции, защото тези гробищните места винаги са били нейна собственост и са отстъпени временно за заравяне мъртвите от мюсюлманското вероизповедание. После тя си ги взема обратно и в замяна отстъпва ново място за гробища на мюсюлманите в източните покрайнини на града. По същата причина и камъните не могат да бъдат отстъпени нито на мюфтията, нито на частни лица, „които не могат да докажат правото си на собственост, защото не е могло да се различи кой гроб на кое семейство е бил“. Общината е продала камъните, а средствата е използвала за задоволяване потребности на населението, част от което са и мюсюлманите. Според кмета на някои от тези места се откриват останки от римски некрополи, което прави претенциите на мюфтията още по неоснователни.⁴

Дълги са преписките между Общината, Мюфтийството, окръжния управител и Министерството на вътрешните работи относно претенциите за заплащане на отчуждените вакъфски имоти в Пловдив. През 1898 г. кметът Христо Г. Данов назначава специална комисия, която оценява доказаните вакъфски имоти, отчуждени за градоустройствени мероприятия от 1880 до 1896 г., на сума от 30 214 лева, които веднага са изплатени на Пловдивското мюфтийство.⁵

От началото на 90-те години се увеличават опитите за завладяване на общински земи. По Предписание № 6165 на кмета Христо Г. Данов в началото на 1898 г. общинските агенти в четирите градски части и старшите стражари правят първото обследване и съставят актове на всички, които са заграбили незаконно части от общинската мера. На тях е предложено да ги напуснат, но посъветвани от хитри адвокати,

3 Иванов, Хр. Христо Груев Данов и дейността на общинския съвет в Пловдив през периода 1896-1899г. – ИМЮБ, т. 11, 1985, с. 176.

4 ДА - Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 8, л. 60-63; ПОВ, бр. 42 от 5 май 1930, с. 7.

5 ДА- Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 8, л. 17.

те отговарят, че това ще стане когато всички освободят заграбеното. Съставени са 153 акта за нарушение на чл. 97 от Отоманския наказателен закон и даване под съд / юридически територията на Източна Румелия продължава да бъде част от Османската империя /. Става дума за над 2 000 декара. На първо място сред нарушителите е държавата, която без санкция на общинския съвет е завладяла 300 декара за създаването на разсадник и над 400 дка за конезавод. Отделно са завладените от военните терени за построяване на казарми и полигони за обучение на войниците. Рекордьори сред частните лица са Костадин Трифонов от Пловдив със завладяни 300 дка и Илия Георгиев от село Скуtare с 200 дка, Димитър Нанкинов със 120 дка, Киро Николов и Иван Ненов по 100 дка. Интересно е, че някои от тези имена през следващите години ще откриваме на възлови позиции в общинското управление.¹ На 20 октомври 1899 г. е съставен нов списък на 127 лица, които са присвоили градски места с описание на махалата, местността и големината на местото. В списъка е отбелязано и последващото действие, но на много малко от тях фигурира „напуснал”. По-късно заграбените земи са оценени по 20 лева декара, но заплащането им се проточва до 30-те години на 20 век.

За жалост тази практика продължава, защото на 20 април 1900 г. Пловдивският общински пристав изпраща рапорт до кмета, с който го уведомява, че е извършена проверка за заграбени места в квартал „Каршияка“ и заключава: „От всичко това се вижда, че много лица в разни времена са присвоявали и присвояват градската мера, което ако не се ограничи по съдебен или административен начин, ще опропасти цялата мера“. През периода 1896-1898 г. са заведени от общината десетки дела за присвоени части от градската мера и неиздължени суми по наемни договори за ползване на градски имоти.²

Започва разследването и на явни далавери, чието изясняване ще пълни страниците на вестниците през следващите години. Например пловдивският гражданин Алфонс Маркопуло е закупил от някаква туркиня имот от 16 дка до железопътната станция, след което е заграбил още 24 дка от мерата около него и обявява собственост от 40 дка. Общината завежда дело, но едва през 1902 г. наетият от нея адвокат доказва след проверка в Цариград, че документът за собственост на туркинята е фалшив и цялото място е от общинската мера. Съдебната сага завършва чак през второто десетилетие на 20 век.³

Управлението на Христо Г. Данов в Пловдив съпада с приемането и влизането в сила през 1897 г. е приет нов Закон за изменение и допълнение на Закона за градските общини. Целта е да се постиг-

1 ПОВ, бр. 34 от 22 февр. 1930.

2 ДА- Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, а.е. 11, 21, 30, 32, 40.

3 ПОВ, бр. 35 от 5 март 1930.

Сахат тене“ и булевард „Цар Освободител“ в края на XIX век

не тяхното организационно и финансово укрепване. За градове като Пловдив с над 15 000 души население броят на общинските съветници се определя на 16, включително кмета и тримата му помощници. Съветниците не получават възнаграждение, а ако са назначени да изпълняват общински задачи получават дневна надница от 8 лева. Съветът заседава четири пъти годишно, като всяка сесия трае най-много 15 дни. Решения се вземат при положение, че има 50% кворум и с поне 50 % от гласовете. Когато гласовете са равни се счита гласът на председателстващия, който гласува последен.⁴

Кметът се избира с тайно гласуване от общинския съвет, може да получава до 6 000 лева годишно възнаграждение и има трима помощници, грамотни на официалния за държавата език. Той и помощниците му могат да бъдат уволнявани само на заседание на общинския съвет с надлежен протокол. Заповедите на кмета се изпълняват от всички членове на общината, а неизпълнението се наказва с глоба до 50 лева, която не подлежи на обжалване. В изпълнение на закона с публичен приказ от 5 юни 1897 г. кметът Христо Г. Данов за първи път определя задълженията на помощниците си по събиране на общинските приходи, работата на техническия отдел и стопанисването на имотите. Започва да излиза Сборник на правилници, прикази и други наредби и разпореждания на Пловдивската градска община.

Във всяка община има бирник, натоварен да събира разните общински приходи и да произвежда разноските на общината. За назначението му се изисква ценз и гаранция, която за Пловдив достига до

⁴ ДВ, бр. 284 от 23 дек. 1897.

100 000 лева. Бирникът може да нареди изплащането само на разходи, предвидени в приетия бюджет. Всяка неправилно отпусната сума остава за негова сметка.

Друга цел на промените в закона е да се въведе ред в общинските приходи и се стабилизира „отчайващото“ финансовото състояние на градските общини. Общинските налози и данъци / берии / не са променяни от 60-те години на XIX век, когато в Османската империя на общините се възлагат важни за населението функции и за целта им се осигуряват приходи от октроа / налог върху внасяните в града стоки/, интизап / 2 % от стойността на добитъка продаван в града /, кръвнина / приход от всяка глава заклан добитък, чието месо ще се консумира в града или извън него /, кантарина или шиник парасъ / облагане претеглянето на стоките по пазарите /. С промените в закона се залагат и нови приходи в редовния бюджет от налог на луксоznите и впрегатни коне, 2 % върху публичните търгове, такса от 20 стотинки за всяка натоварена кола влизаща в града, 1.50 лева за печат върху картите за игра, годишна такса от 3 до 20 лева върху надписите на всички търговски заведения / пет пъти по-голяма, когато са на български и чужд език и десет пъти по-голяма, когато са само на чужд език /. Общинския съвет определя размера на приходите от наеми на общински места за продавачи, отстъпване на гробове, позволителни за строежи, такси за преписи на актове, налога върху публичните домове, файтоните, луксоznите кучета, върху керемидарниците, варниците и тухларниците, таксите за домино и други игри, таксите върху театралните представления, свирачи и певци, връхнини върху държавните патенти за отваряне на кръчми, гостилници, хотели, таксите за сметта, абонаментите за вода. Извънредни приходи в бюджета се формират от стойността на продадените недвижими имоти, заемите и всички други случайни доходи.¹

Основните пера на редовните разходи по бюджета на общините могат да бъдат за заплати на служителите, лихви и амортизация на дългове на общината, за наеми, за пожарна команда, помощи за училищата, издръжка на болници, читалища, за поддържане на пътища, мостове, гробища, водопроводи, осветление, за отчуждаване на места по планиране на града. Извънредните приходи са за строителство на мостове, пътища, водопроводи, нови общински сгради, за отваряне на учебни заведения. Бюджетът се обнародва в Държавен вестник и заедно със сметките на общината винаги е на разположение на данъкоплатците.

При избирането му за кмет Христо Г. Данов наследява един напълно „продънен“ бюджет за 1896 г. Предвидените приходи са за 887 700

¹ Манолова, М. Законодателство и реформи в местното самоуправление 1878-1944-1989г., с. 47.

лева, а разходите за 1 199 230 лева. Бюджетът е утвърден от МВР на 3 април 1896 г. с дефицит от 311 520 лева, който да бъде покрит от икономии от предишния бюджет. Това нехайно отношение на предишната градска управа и министерството е видно от факта, че икономииите са само 13 725 лева.² Проблемът се задълбочава защото до края на годината в бюджета са постъпили приходи едва от 664 608 лева, т.е. има неизпълнение от близо 25 %. От налога „октроа“ са предвидени да постъпят 396 000 лева, а са само 181 338. От такса „смет“ са предвидени 20 000 лева, а нищо не е постъпило.

Към БНБ е трябвало да бъдат изплатени през годината за лихви и погашения по старите заеми 580 000 лева, а са платени само 103 559 лева. Така за останалата сума продължават да се трупат лихви върху лихви. Дългът на втория български град към БНБ през 1897 г. достига 3 435 538,12 лева. За сравнение дълговете на общините към банката са общо 13 552 153,28 лева, от които най-голям продължава да е този на столицата София в размер на 4 137 868.70 лева, следва Пловдив и далеч по-назад Търново с 430 000 дълг и Варна с 227 168 лева дълг.³ Но със съдействието на министъра на финансите пловдивчанина Иван Евстр. Гешов кметът Христо Г. Данов успява да състави баланс за дълга към банката и установява, че БНБ неправилно налага глоби за просрочия на общината и така неправомерно дългът се е увеличил с над 250 000 лева.⁴ Но и с тази корекция дългът на Пловдивската община остава огромен. Общинската управа за първи път започва да търси разрешение с рефинансиране с нов заем от БНБ. През същата 1897 г. Народното събрание дава разрешение за нов заем на Пловдив от 3 344 000 лева отново от БНБ. С него трябва да се погаси дългът на общината в размер на 2 944 851 лева, а остатъка от 495 148 лева да се употреби за належащи нужди на града. По неизвестни причини този заем не се реализира. През 1898 г. бюджетът на Пловдив е 834 640 лв, но постъпват приходи само от 621 907 лв, а направените разходи са 808 525 лева. Отново от налога „смет“ нищо не е събрано, а при предвидени приходи от „октроа“ 502 300, са постъпили едва 372 601 лева.⁵

През 1899 г. е планиран приход от 1 108 051 лева, но до края на бюджетната година постъпват само 734 642 лева. Има фрапиращи неизпълнения в приходната част, например от такса надписи (табели) при предвидени 15 000, са постъпили едва 2 274 лева; от налог върху публичните домове при предвидени 10 000 лв, са постъпили 3849 лева; от продажба на празни градски места при предвидени да постъпят

2 ПОВ, бр. 258 от 1 юли 1940.

3 ЦДА, Ф. 285К, оп. 4, а.е. 1137, л. 1-9

4 Сборник на правилници, прикази и други наредби и разпореждания по управлението на Пловдивската градска община, Пловдив, 1897, с. 76

5 ПОВ, бр. 2-3 от 16 окт. 1910.

150 000 лева, не е постъпил и един лев. От предвидените да се изплатят за лихви и погашения по заема на БНБ 365 100 лв, са изплатени само 25 000 лева, което довежда до ново главоломно нарастване на дълга. За отчуждаване частни имоти по урегулиране на града са предвидени 60 000 лева, а са изразходвани едва 15 640 лева.¹

За да се извършва тази важна дейност по приложението на градоустройствения план общината забавя изплащането на отчуждените имоти, вследствие на което са заведени съдебни дела. Така например през 1898 г. Димитър Кондодимо завежда дело с иск за 15 116 лева, неизплатени за отчуждено място в Пловдив. Съдебните разходи по тези дела по правило са за сметка на общината и увеличават нейните задължения.²

Тези данни показват, че и изменението на Закона за градските общини от 1897 г. не постига планираното оздравяване на техните финанси. Но въпреки тези трудности с изпълнението на бюджетните упражнения общинската управа успява да реализира доста идеи за развитието на града и въвеждане на ред на неговата територия. Въстъпването на Христо Г. Данов в кметската длъжност съвпада с окончателното утвърждаване на градоустройствения план на Пловдив на архитект Йосиф Шнитер. Това преобръща нагласите и дисциплинира институциите и гражданите в техните строителни намерения. В свое писмо от началото на 1897 г. командирът на 9 пехотен полк подполковник Васил Делов моли кмета да назначи комисия, която съответно утвърдения план на града да определи окончателно казармения район, за да може да се ограда и се направи улица с калдъръм до входа. Дотогава военните безконтролно са заемали терени между шосето за Пазарджик и левия бряг на река Марица. На 13 март 1899 г. Общинският съвет предоставя безвъзмездно на Офицерското събрание място на ъгъла на градината „Цар Симеон“ и улица „Станционна“ за построяване на офицерски клуб, но с условието местото завинаги да остане общинска собственост.

При прилагането на градоустройствения план общинската управа отстоява обществения интерес и налага заложените тенденции в развитието на отделните градски части. За главната улица „Княз Александър“ и улица „Търговска“ започва да се прилага т.нар. склучено застрояване с прилепени една към друга жилищни сгради. За улица „Станционна“ и останалите улици в новопроектираните квартали се допуска и ново строителство навътре в отредените имоти. През 1897 г. е приет първият Закон за благоустрояването на населените места, което подпомага прилагането на плана.³

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 8, л. 11

2 ДА -Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, а.е. 34, л. 2

3 Станишев, Хр. История на строителство и съобщенията в България. С., 1948, с.

Общинската управа започва обсъждането на някои перспективни за града проекти. През месец май 1897 г. за първи път се поставя въпросът за електрификация, осветление на града и създаване на електрически трамваен градски транспорт. Възможността е за концесия, която да обедини тези три дейности. Отправено е първоначално предложение до различни фирми, като на 21 юни е получено заявление от предприемача Хенри Краканер от Виена. С писмо подписано от помощник кмета Наботков от 31 юли кореспонденцията продължава, а през септември са получени и уточнени в 27 точки условия за реализация на концесията от Краканер.⁴ Това предложение няма развитие, вероятно поради трудностите с финансирането с провалилия се нов заем на общината.

В края на 1898 г. в Пловдив пристига ново предложение за електрификация и трамваен транспорт от барон Калваер (Theo de Calvaert) от град Лиеж, Белгия. На 5 януари 1899 г. помощник кмета Наботков докладва на общински съвет предложението, което включва ангажимент на Калваер да посредничи при осигуряване на заем от 6 милиона лева от европейска банка с годишна лихва от 5 и половина процента и срок на изплащане 40-50 години. Залог за изплащането ще бъдат общинските приходи в размер на 80 000 лева годишно. Второто условие е Общината да предостави концесия за добив на електричество, осветление и електрически трамваен транспорт на цялата територия на града за срок от 50 години. Предприемачът ще постави 900 електрически осветителни лампи в града / 900 ще работят до полунощ и само 450 от полунощ до сутринта / и за тяхната работа общината ще заплаща по 50 000 франка годишно. Частните абонати на електрическа енергия ще заплащат по максимум 80 стотинки на кв.час. Общинският съвет приема условията, но с уговорката, че ако Калваер не осигури заем до 15 април 1899 г., отпада и концесията. Но на 19 февруари пристига ново писмо на барона, с което той уведомява, че поради някаква финасова криза, разговорите му с широк кръг белгийски финансисти – негови приятели са пропаднали, заем не може да бъде осигурен и иска само концесията, а по-късно ще „употреби старания и за заем“.

Общинският съвет съзира нечестните намерения на предприемача и назначава комисия начело с помощник кмета Иван Найденов и членове съветниците Хакъ бей Исмаилов и Атанас Гюмюшгердан и инженерите Т. Марков и М. Шамаревски, която да поиска и други оферти за концесия и ги докладва. На 30 март комисията докладва, че са постъпили оферти и от фирма „Драйфус-Майер“ от Цюрих, от П. Дукас от Париж, от А. Вешин от Париж и на Карл Франк от Берлин.

Заклучението на комисията е да се даде предпочитание на офертата на „Драйфус-Майер“ от Цюрих. Общинският съвет решава да се изготвят общи поемни условия за концесията за осветление и трамваи и по тях да се преценяват офертите. Но през месец април 1899 г. мандата на общинската управа начело с кмета Христо Г. Данов е прекратен и временно този въпрос е изоставен.¹

Христо Г. Данов поставя началото и на наименоването на пловдивските улици. До тогава техническият отдел на общината многократно е сигнализирал, че болшинството от улиците в града или въобще нямат наименование, или имат по няколко, най-често производни от името на известен гражданин, който живее там. Например д-р Чомаковата улица, която носи и названието „Св. Константин“ или Д-р Рашковата, наричана още „Света Богородица“ по името на близката църква. От друга страна има по 5-6 улици, които имат еднакви наименования. Например Сакаджийските улици, където се пълни вода от река Марица. Единствените улици с по едно утвърдено наименование са „Узун чаршия“, „Главна Станционна“, „Станимашка“, „Карловска“ и площадите „Джумаята“, „Орта мезар“, „Хисар капия“, „Нова Света Петка“. Това причинява неудобства на гражданите, но най-вече на административния, техническия и финансов отдел. Наименования на улиците е и задължително условие за прилагане на новия градоустройствен план.²

Общинският съвет взема решение на 5 юли 1896 г., с което натоварва кмета да създаде комисия за наименоване на улиците, но то е изпълнено от Хр. Г. Данов едва през 1897 г., като за целта са привлечени авторитетни пловдивски дейци като Йоаким Груев, Георги Данчов, Недко Каблешков, д-р Никола Геннадиев. Благодарение на тях улиците на Пловдив получават нови безспорни български наименования. През 1897 г. по предложение на Христо Г. Данов званието „Почетен гражданин на Пловдив“ е присъдено за втори път, като с него е удостоен заслужилият просветител Найден Геров.

На 25 май 1897 г. е създадено „Дружество за разхубавяване на Пловдив“ с председател бившия кмет Костаки Пеев. Целта е „Пловдивското общинско управление и дружеството с общи сили да превърнат красивите, но голи местности и хълмове около Пловдив, в едно гнездо от зеленина, благоухание и прохлада“. Постигнато е съгласие с правителството и със заповед на кмета от 12 ноември 1897 г. държавният градинар Люсиен Шевалас поема надзора и прякото ръководство на дейността на общинските градинари по поддържане на градините и

¹ ПОВ, бр. 92-93 от 4 ноември 1931, с. 1-2

² Шивачев, С. Градът и паметта за неговите улици. – В: Сб. Град и памет. – Доклади от национална научна конференция. Пазарджик, 2012, с. 177.

залесяване на тепетата.³ Опити за залесяване на тепетата са правени още в началото на 80-те години на 19 век, но за първи път Шевалас и лесовъда Байкушев създават план за залесяване на хълмовете и се постига устойчивост в тази дейност, като през следващите години са залесени значителни площи по склоновете на „Сахаттепе“ и „Бунарджика“ и по улиците „Станционна“ и „Цар Освободител“. За първи път по инициатива на Пловдивската община се залесяват 130 декара общинска мера на запад от Пловдив покрай река Марица, като се слага началото на гората на т.нар. „Царски остров“.

Началото на озеленяване на „Бунарджика“

В историята на Пловдив този въпрос винаги се свързва със съдбата на „Бунарджика“. Още на 4 април 1896 г. с писмо № 3444 Окръжното управление предлага на Община Пловдив да отстъпи на държавата „Бунарджика“ за залесяване, тъй като там е избрано място за построяване вила на княз Фердинанд. Князът отдавна е харесал северните и източни склонове на хълма и всъщност иска след залесяването да си построи дворец. Благовидният предлог не може да заблуди общинската управа и кметът Христо Г. Данов многократно отказва. През втората половина на 1897 г. се получава ново писмо, с което правител-

3 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 8, л. 12; ПОВ, бр. 119 от 8 авг. 1932г.

ството иска да изпълни на хълма само залесяване. Княз Фердинанд болезнено изживява това разочарование и докато е на престола винаги ще изразява своето пренебрежение към пловдивските кметове. На 26 февруари 1898 г. на гарата пред голяма група граждани той се изказва неодобрително за кмета на Пловдив по повод „нечистотията владееща града“ и препоръчва „да се извика сопотския кмет, който да въдвори чистотата“. Същата ситуация се повтаря по време на великденските празници, когато князът не се ръкува с кмета и другите общински дейци.¹

В средата на 90-те години на 19 век, след Първото българско земеделско-промишлено изложение и създаването на Пловдивската търговско-индустриална камара, градът преживява подем в икономическото си развитие. Новите индустриални заведения по-скоро са на границата между разширеното занаятчийско производство и фабриката, но към 1897 г. според доклада на окръжния управител в Пловдив има 2 пивоварни фабрики, 6 за преработка на грозде, плодове и производство на спирт, 3 за сода, 7 тухларни, 8 кожарски и още няколко за производство на въжета, макарони, сапун и преработка на тютюн.² Това развитие предизвиква и първите опити за намеса на общината за подпомагане на индустриалното развитие. Предните години на акционерно дружество „Извор“ са предоставени за безплатно ползване за срок от 10 години 2 500 кв.м. на северната страна на „Бунарджика“ за постройка на винарска изба.

По време на своя мандат Христо Г. Данов става инициатор на създаване на първото в Пловдив и страната акционерно дружество за построяване на Захарна фабрика в града. По негова молба на 13 ноември 1898 г. общинският съвет отпуска безплатно 200 декара от общинската мера в северо-западната част на землището за построяване на индустриалното заведение. Но за жалост поради интриги тази идея не се реализира.³

Но трябва да отбележим, че усилията за подпомагане на индустриалното развитие от страна на Пловдивската община са несравнимо по-малки от други големи общини като Русенската например. Там още през 80-те години общинската управа финансира със свои средства построяването на сгради на шест табачни фабрики / за преработка на кожи /, които впоследствие се предоставят на частни предприемачи. През 1891 г. отпуска безплатно място за построяване на леярна, след излизане на Закона за насърчаване на местната индустрия през

1 Западна България, бр. 11 от 15 апр. 1898; Отечествон глас, бр. 4395 от 11 дек. 1958.

2 Доклад на Пловдивския окръжен управител М. Марков за състоянието на окръга през 1896-1897 г. Пловдив, 1898, с 6.

3 Сборник правилници, прикази и наредби на Пловдивската община, 1898, с. 105.

1895 г. са отстъпени безплатно парцели за строителство на кибритена и химическа фабрика и за изграждане на държавен конезавод край града.⁴

Модернизацията на Пловдив включва и дейността по подобряване на санитарното състояние на града, още повече че това не изисква значителни инвестиции. През 1896 г. общината издава специален правилник за санитарния контрол върху проститутките със задължение да се явяват периодически на преглед и правилник за определяне местата на публичните домове в квартал „Гюл-бахча” и по десния бряг на река Марица на изток от Мъжката гимназия. Жителите на тези квартали се чувстват ошетени и започват протести за закриване на домовете, но това няма как да стане поради значителната им клиентела. На 24 декември 1897 г. със заповед на кмета се определя работното време на кафешантаните, бирариите и сладкарниците до 2 часа след полунощ по Главната и Станционната улица и до 11 часа вечерта в другите части на града. На 19 май 1898 г. Данов издава заповед, с който забранява пускането на безстопанствени кучета из града. Гостите на Пловдив трябва да оставят кучетата в хановете и страноприемниците. Безстопанствените кучета ще се изпращат в градския чифлик при пожарната команда. До пет дена стопаните им могат да си ги получат срещу глоба от 10 лв. Ако не се явят или не платят глобата, кучетата ще се умъртвяват. След голямото наводнение от водите на река Марица през 1897 г. общината разрушава зданията на братя Чалъкови, незаконно построени на острова на река Марица, защото те са причина за наводнението.⁵

На 9 септември 1898 г. кметът задължава всички търговци на храни в срок от 20 дни да се снабдят с кочани с разписки, които да дават при покупка на зърнени храни от селяните на единствения определен Житен пазар в квартал „Капана”. Приет е Правилник за хлебопекарниците и фурните с точно определяне на работното им време и изискванията за изпечения хляб. Определени са нови места извън града на складовете за дърва и въглища.⁶

През следващата година са подготвени списъци на 420 бедни ученици от пловдивските училища, на които общината ще раздава безплатни учебници по Естествена история, Закон божи и читанки. Средствата за издръжка на училищното настоятелство са увеличени с над 20 000 лева.⁷

След промяната в Избирателния закон на 1 март 1898 г. е съставен първият избирателен списък на Пловдивската градска община.

4 Радков, Ив., Л.Златев Русенската община / 1885-1949/, с. 35.

5 Сборник правилници, прикази и наредби на Пловдивската община, 1897, с. 230

6 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 22, л. 70.

7 Сборник правилници, прикази и наредби на Пловдивската община, 1899, с. 105

В него по избучен ред за четирите градски района са включени имащите право на глас мъже с име и фамилия, години, адрес, професия и грамотност. В първа градска част са включени махалите северно от Марица с 1200 избиратели, включително 116 офицери и подофицери от 9 пехотен пловдивски полк. Във втора градска част са махалите на запад от улица „Търговска“ / „Мараша“, „Мюселе“, „Аслан бей“, „Русин махала“, „Аладжа Меджит“, „Хаджи Меджит“, „Якуб факъ“ и „Гюл бахча“ / с общо 1713 избиратели, включително от 3 конен полк и дивизионната болница. В трета градска част са махалите на изток от улица „Търговска“ и източно от Трихълмието / „Хаджи Хасан махала“, „Бей Меджит“, „Столипиново“, „Табак хисар“, „Хисар ичи“ и „Арменска“ / с общо 1527 избиратели. Четвърта градска част обхваща махалите на юг от Трихълмието и днешната улица „Гладстон“ / „Кючук лаут“, „Биюк лаут“, „Ибни земян“, „Деминджилер“, „Гьол махала“, „Църковна“, „Хаджи Джорова“, „Касап Иван“, „Станционна“, „Остра могила“, „Ново село зад станцията“ / с общо 2377 избиратели, включително 3 артилерийски полк. Тук се включва и създаденото по това време поселение от 20-на къщи на юг от днешната Железопътна гара, което е наричано първоначално „Новото село зад Станцията“, а по-късно получава името „Кючук Париж“, т.е. „Малък Париж“. Така в Пловдив има общо 6820 мъже имащи изборни права. Тези изборни списъци дават интересен материал за изследване на историческата география на града и социалния състав на населението.¹

Първите три месеца на 1899 г. са свързани с нервната обстановка след оставката на правителството на Народната партия начело с д-р Константин Стоилов. Княз Фердинанд предоставя държавното управление на Либералната партия (радослависти). Под ръководството на министъра на вътрешните работи Васил Радославов започва натиск над градските общински управи с цел превземането им от новата управляваща партия. От Пловдив е инсценирано писмо на „група граждани“ до министъра с обвинения срещу Данов. Те са безпочвени и в писмо до окръжната постоянна комисия от 6 март 1899 г. той напълно ги опровергава.

Обвинен е, че е сключил договор без оповестяване и търг с водопроводната компания за продължаване дейността и по поддържане на водопровода, но този договор е сключен на 26 май 1896 г. от предишната общинска управа. Не се чистят филтрите на водопровода, но това не е верно и може да се провери от редовно съставяните протоколи. Доставят се материали и водомери на двойни цени, но това е по договора на предишната общинска управа. Доставят се маркучи за пожарната команда от Австрия, а не от Русия, които са дсва пъти по-евтини, но маркучи през последните четири години въобще не са доставяни.

¹ ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, а.е. 41, л. 1-60

В събирането на общински данъци участват общински съветници, но протоколите от проведените търгове показват, че няма имена на съветници. Отчуждавани са места на една и съща улица на различни цени от 15 до 45 лева, но също не вярно. Съзнателно не се изплащат стари дългове, за да се трупат лихви. Точно напротив, по решение на съвета е изплатен стария дълг към водопроводната компания в размер на 434 517 лева и заведеното дело е прекратено и т.н. Просто това е възраждане на старата практика да се обвиняват общинските управи във всякакви грехове, за да се оправдае тяхното разтуряне от новото правителство.²

Използвайки поправката в Закона за градските общини, че при неколкостранно неизпълнение разпорежданията на окръжния управител, на кмета може да бъде наложена парична санкция до 1/4 от месечната му заплата, министърът се опитва да унизи Данов с подобна глоба. Оказва се обаче, че изпълнението е невъзможно. Христо Г. Данов не е получавал заплата си като кмет на Пловдив, защото „финансовото състояние на общината не позволява такъв разход и тези средства могат да бъдат използвани за по-важни обществени нужди“. Така той с облекчение посреща последното заседание на ръководената от него общинска управа на 12 април 1899 г. Остава споменът за неговата безкористна служба като кмет на Пловдив.³ На 13 април 1899 г. със заповед на окръжния управител № 4147 общинският съвет на Пловдив е разтурен и е назначена нова временна тричленна комисия.

1.3. Кризата в общинското управление в началото на 20 век

На 13 април 1899 г. окръжният управител назначава Временна тричленна комисия в състав Никола Чалъков, Аргир Балджиев и Вълчо Стефов, която да ръководи Пловдивската община и подготви идващите общински избори, така че да бъдат спечелени от правителствената партия. Потвърждава се правилото, в тричлените комисии да се включват хора, верни на партията дошла на власт в София. В случая избраните са доверени хора на министъра на вътрешните работи Васил Радославов. Отново не е спазено законовото изискване, че общинският съвет може да бъде разтурен в случай, че не изпълнява своите обязанности пред закона или поставя в опасност интересите на общината. Но това може да стане задължително след мотивирано предложение на Окръжната постоянна комисия, което да е утвърдено от Министерството на вътрешните работи. В случая това е самовол-

2 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 9, л. 205-210

3 Пижев, Ал. и др. История на Община Пловдив, с. 67; Рачев, Д. Христо Г. Данов. София, 1929, с.64

но, незаконосъобразно решение на окръжния управител. Така през месец април 1899 г. се поставя началото на практиката след всяка кабинетна промяна управляващата партия да превзема общината и я превръща в „свой инструмент“ за засилване на влиянието си. Тази практика ще продължи поне до 1904 г., когато с промените в Закона за градските общини се въвеждат по-строги критерии за разтуряне на общинските съвети.¹ Започва нов петгодишен период на чести смени на общинските управи, който няма да доведе до положителни резултати в управлението на Пловдив. За трите години след края на кметския мандат на Христо Г. Данов начело на общинската власт застават шестима кметове. Наивно е да се предполага, че за пет-шест или осем месеца някой от тях би могъл поне да се запознае със състоянието на общинските дела.

За председател на Временната комисия по жребий е избран Никола Чалъков. Той е роден в Пловдив през 1856 г. и е наследник на фамилията на Чалъковци. Завършва Султанския лицей в Галата сарай и Робърт колеж в Цариград. След Освобождението е личен секретар на Алеко Богориди и Гаврил Кръстевич, по-късно става член на Народно-либералната партия на Ст. Стамболов. Той е богат човек, наследил значителни имоти около Пловдив. Живее в обширен чифлик, където внедрява модерни методи за обработване на земята.²

Новият общински съвет е избран на 9 май 1899 г. Радославистите прибегват до фалшификации, насилия или т.нар. „морално влияние“ върху избирателите с помощта на стоящата, макар и само на разположение по време на изборния процес, въоръжена сила. Всички избрани съветници са из средите на либералите, но политическата заръка за „правилен избор“ не е изпълнена изцяло и Министерството на вътрешните работи протака два месеца утвърждаването на новия кмет. Чак на повторен избор на 8 юли 1899 г. съветът избира за кмет Никола Чалъков, а за помощници Манчо Манев, Георги Йовчев и ходжа Зааде.³ Проявява се още една характерна за управлението на радославистите черта – подмяната на основната част от служителите в общината, за които има и най-малки съмнения, че са симпатизанти на опозиционните партии. Тази практика, под влияние на засилващото се „партизанство“ и вкореняването му в чисто общинските дела, е повсеместна в големите градове на страната.⁴

Управлението на Никола Чалъков остава в летописа на Пловдив

1 Манолова, М. Законодателство и реформи в местното самоуправление. С., 2005, с. 45

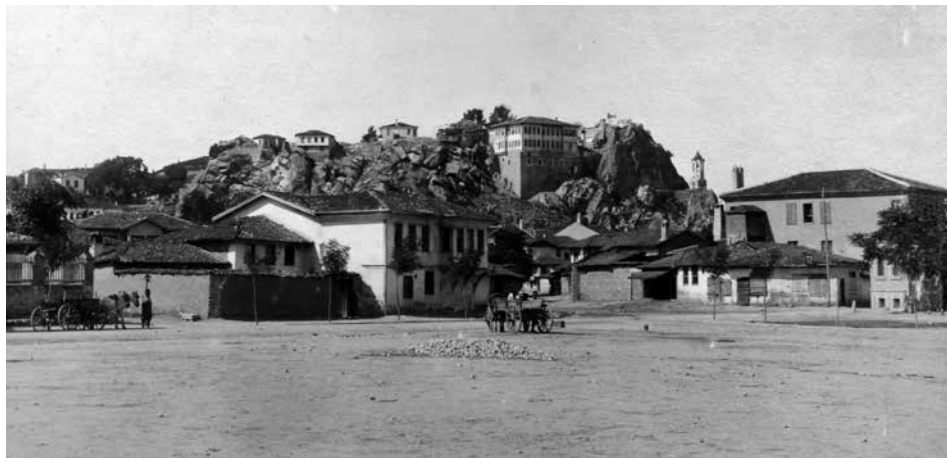
2 Левкова-Мучинова, М. Пловдивският общественик и кмет Никола Чалъков / 1856-1923/. – Год.РИМ-Пловдив, кн. 11, 2017, с. 55

3 Пловдив, бр. 26 от 13 юли 1899.

4 Радков, Ив., Л. Златев. Русенската община 1878 – 1949 г., с. 55

със създаването на първия Благотворителен дом за стари хора, наричан тогава старопитал. Решението е взето от Общинския съвет на 12 август 1899 г. с поръка към кмета да осигури подходяща сграда, а финансирането е изцяло от бюджета. Наета е сграда на ул. „4 януари”. Със съдействието на старшия лекар на Държавната болница доктор Драгомиров са осигурени 16 легла и облекло. Заимстван е моделът на свещеник Ян Симински от Лвов, който създава подобен дом в завещания от неговите родители имот. Уставът е приет на 15 декември 1899 г. и домът е осветен от пловдивския митрополит Натанаил на 2 януари 1900 г. В бюджета за 1900 г. са предвидени 6 000 лева за издръжка. По-късно домът е преместен на днешната ул. „Никола Войводов”.⁵

Управлението на кмета Никола Чалъков се свързва и с прехода на града към новия 20 век. Какъв е Пловдив по това време? Преброяването през 1900 г. констатира 43 033 жители, от които 22 404 мъже и 20 029 жени. Това показва, че в града продължават да живеят значителен брой мъже, които са намерили подходяща работа, а семействата им са по селата в Родопите и Тракийската низина. Домакинствата са 9 467, като най-много са четиричленните – 1616. По брой на населението Пловдив вече е на второ място в страната далеч след столицата София, която наброява 67 789 души. За 20 години след Освобождението София е увеличила своето население с над 300 %, докато за Пловдив увеличението е само 30 %. Все пак градът запазва своето място на втори български град, с население пред Варна, която има 34 922 души, Русе с 32 712 души и Сливен с 24 549 души.⁶

Пловдив, 1900 г.

5 ПОВ, бр. 132 от 6 март 1933, с. 2.

6 Резултати от преброяване на населението на 31 декември 1900г., том 6

От жителите на Пловдив 38 526 души са родени на територията на Княжество България, като 27 108 от тях са родени в Пловдив. Родените в Македония и Одринска Тракия са 2 229, а другаде в Османската империя са родени 1 339 души. Характеристиката на населението по етнически принцип е следната: 26 070 българи, 4 706 турци, 3 908 гърци, 3 602 евреи, 1 844 арменци, 1934 цигани и 2 769 жители от други националности. За последните осем години на XIX век броят на българите и евреите се е увеличил с по близо 30 %, на арменците - с 80 % след приемането на прогонените от Османската империя. Същевременно турците са намаляли с 23 %, а броят на гърците е останал непроменен. Поради неуседналия начин на живот на циганите при преброяването през 1892 г. са отчетени едва 237 души, докато промяната в начина на живот и задължителното записване на всеки жител в някоя от общините, довежда до увеличаване броя им през 1900 г. на 1 934 души. Декларирането на матерен език напълно съвпада с броя на етносите, като всички 1 934 души цигани декларират като матерен език циганския. Българско поданство имат 38 291 души от жителите на Пловдив, турско – 2 415 и гръцко – 1141 души.

В регистрите за умирация и раждания са отбелязвани всички данни за народност, вероизповедание, родители, адрес. Така в книгите на Пловдивската община за 1900 г. са вписани 1073 акта за смърт и 1333 акта за раждане. Т.е. прирастът в населението на Пловдив в този период е по естествен път. В избирателния списък за 1899 г. вече са включени 7 117 мъже с право на глас. За никой от тях не е отбелязано безработен. Следващият такъв списък е от 1 юли 1900 г. включва 7 649 мъже гласоподаватели. През 1901 г. избирателите вече са 7435, а през 1902 г. – 7551 души.¹

Грамотни са 19 605 от жителите на Пловдив и 23 428 са неграмотни. Ако през 1893 г. грамотните жители са били 38 % от населението на града, през 1900 г. те вече са 45 %. За сравнение за цялата страна грамотни са едва 23 %. Това показва, че системата на основното образование в Пловдив през изминалия период се развива добре. Съгласно действащия тогава Закон за народна просвета се реализира стремежа към евтино и демократично образование. В образователната система има три степени: безплатно и задължително начално образование с четири отделения; безплатна, но не задължителна прогимназия с три класа и гимназии в различните варианти с 3, 4 или 5 класа. До 1891 г. началните училища изцяло са на издръжка на общините и зависят от финансовото им състояние и партийните страсти при назначение или уволнение на учителите. Тогава е приет т. нар. „Живков закон“, според който държавата поема 2/3 от заплатите на учителите в начал-

¹ ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, а.е. 41, л. 61 – 118, л. 123, л. 192, л. 257.

ните училища.² Така за сградите и част от заплащането на учителите в дванадесетте български основни училища с петдесет учители се грижи общината чрез Училищното настоятелство. В тях се учат 2 035 деца, от които 1155 момчета и 880 момичета. През месец юни всяка година общината и училищното настоятелство провеждат държавни изпити. За първо отделение те са по всички изучавани предмети, а за по-горните отделения отделно по Закон божи, Смятане, Български език, Естествена и Отечествова история.

На издръжка на етническите и религиозни общности в града съществуват още няколко училища. Българо-католическите са три с общо 376 ученика, в българо-протестантското училище се обучават 26 ученика. Гръцките училища са три мъжки и едно девическо с общо 367 ученика. Арменските училища са мъжко и девическо със 174 ученика. Еврейските са мъжко и девическо с общо 540 ученика. Турските училища са четири с 306 ученика. Собствеността на сградите на тези училища и тяхната основна издръжка е на съответните общини. Българската държава отпуска ежегодни субсидии, които покриват около 10 – 15 % от разходите. Има и две основни училища към френските колежи със 106 ученика, които са изцяло на собствена издръжка.³

Каква е структурата на Пловдивската общинска администрация по това време и доходите на нейните служители. С най-висока месечна заплата от 500 лева е кметът. Тримата негови помощници се разписват срещу 250 лева месечно. В Административният отдел работят 72 души, включително 35 пазачи. Техните заплати са от 300 лева за общинския адвокат и 150 лева за общинския пристав, до 40 лева за пазачите. В чистителната команда работят 49 души, включително 28 метачи и 16 колари с по 35 лева месечна заплата. Във Финансовото отделение са заети 12 души, като заплатата на общинският бирник е 300 лева, а на писарите е 50 лева. В Техническият отдел работят 57 служители, като заплатата на неговия ръководител - общински инженер възлиза на 350 лева. Също толкова е заплатата и на старшия градски лекар – ръководител на Санитарното отделение, в което работят 23 души, включително още 4 лекари, 5 фелдшери и 3 акушерки. Пожарната команда е в състав от 50 души, от които 36 пожарникари с по 50 лева заплата. За градините и хълмовете в града се грижат 5 градинари, 9 работници и 7 пазачи. Целият щатен състав на Пловдивската община наброява 288 души. Съставът на Общинският съвет е от 16 души, които получават възнаграждение само когато са назначавани за специална общинска работа. Годишно се изразходват за тази цел до 6 000 лева, колкото е фондът за работната заплата на кмета на града. Надничарите получават значително по-ниски възнаграждения.

2 Даскалов, Р. Българското общество, т. 2, с. 351, с. 364

3 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 22, л. 174; ПОВ, бр. 117-118 от 23 юли 1932г.

Старши каменар на кариерите взема по 3,5 лева на ден, а младшите каменари и коларите по 2 лева.¹ Тези заплати показват едно силно разслоение в тогавашното общество, защото разликата между заплащането на ръководния състав на отделите в администрацията и най-нископоставените служители е близо десет пъти.

Стигат ли тези доходи за издръжка на семействата на служителите разбираме от цените на стоките през 1900 г. Един килограм хляб се продава от 0.17 до 0,23 лева, килограм ориз – за 0,47 лева, килограм свинско месо – за 0.71 лева, килограм сирене – за 0.90 лева, килограм захар – за 0.84 лева, килограм кафе – за 2,65 лева. Цената на един литър вино е 0.40 лева, на литър бира 0.57 лева, на литър зехтин 1.64 лева. Цената на една крава е 45 лева, на едно агне е между 5 и 6 лева.² Т.е. кметът на Пловдив през 1900 г. с месечната си заплата може да си закупи 704 килограма свинско месо или 555 килограма сирене. Но също така и 11 крави или 90 агнета.

Интересна е съпоставката между цените на стоките в София, Пловдив и Варна. От основните продукти за изхранване на семейството най-скъпи в столицата София са тези на рибата / шаран /, хляба, кафето и литър вино. В Пловдив най-скъпи най-високи са цените свинското месо, сиренето, яйцата и захарта. Във Варна най-скъпи са телешкото месо, кравето масло и кашкавала.

С идването на новия 20 век започват да се чувстват промените в града, най-напред в архитектурния облик на Главната улица. Според планът на Шнитер улица „Търговска“ (бившата Узун чаршия) се удължава на юг до гарата – днешните улици „Княз Александър“ и „Иван Вазов“. Започва преустройство и надстройка на част от старите сгради. Преобладаващо е обаче новото строителство, което вече се извършва по проекти на първите български архитекти, получили образование си в Европа. Постепенно започва да се оформя днешния вид на Главната улица – рамкирана от сгради с еkleктична стилова характеристика, доминирана от сецесиона, изобилстващ от декоративни елементи и мотиви. Но строителството на тези нови сгради е финансирано от частната инициатива. Върху общината са разходите за отчуждаване на местата за прилагане на градоустройствените решения. Например на 15 ноември 1900 г. в писмо до Управителния съвет на БНБ общината моли за нов заем, за да заплати отчуждените частни имоти, които пречат за откриване на достъпа до новата сграда на клона на БНБ на ул. „Търговска“.³

Започва строителството на жилищни сгради в проектираните от Шнитер нови квартали най-напред между Сахат тепе и Бунарджика.

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 29, л. 2-18.

2 Пак там, а.е. 41, л. 4-17.

3 ЦДА, Ф. 285К, оп. 2, а.е. 10, л. 412.

През 1901 г. е построен и първият салаш (ресторант с маси на открито) на хълма около някогашната „Бяла чешма” в района на днешния Летен театър.

Положението с финансите на общината продължава да бъде изключително тежко. През 1900 г. правителството започва да събира налозите „октроа“ и „бач“ вместо общините, но държавните чиновници не се справят по-добре. Освен това за дълги периоди „забравя” да им преведе сумите и като приходи на Пловдивската община за годината са събрани само 32 % от предвидените. Положението се усложнява, защото според споразумението между БНБ, правителството и общината, от събраните суми от най-доходоносния налог „октроа“ правителството най-напред изплаща задълженията на общината към БНБ по дълга, който вече надхвърля 4 милиона лева. След това се превеждат задълженията по дълга към Водопроводната компания, който вече е в размер на 689 269 лева. Накрая, каквото остане, се превежда в сметките на общината в Пловдив.⁴ Продължава и практиката да се залагат „кухи“ приходи в бюджета на Пловдив. От продажба на свои имоти общината предвижда да получи 202 000 лева, а са постъпили само 5 210 лева. От кариерно право, въпреки безразборното вадене на камъни от градските хълмове, се планира да постъпят 10 000 лева, а не е постъпил и лев. Това се отразява и на разходната част на бюджета. За прокаране на нови улици и залесяване на хълмовете са предвидени 40 000 лева, а са изразходвани само 461 лев. Появява се и проблемът със забавяне с месеци изплащането на заплатите на общинските чиновници.

Въпросът с изплащането на дълговете към БНБ в началото на 20 век засяга все повече общини в страната. Например Русенската община взема заем от 4 000 000 лева за завършване строежа на Доходното здание в града, но част от средствата са похарчени за текущи нужди и увеличение заплатите на чиновниците, а изплащането на заема остава да тежи като воденичен камък върху общинския бюджет. Вследствие на трудностите по изплащането, почти напълно е спряна строителната дейност на общината.⁵ През 1900 г. постъпват все повече искания за заеми и БНБ изисква с писма от градски общини в Берковица, Бургас, Варна, Лом, Русе, Самоков, Свищов, Сливен, Стара Загора сравнителни таблици с постъпленията в бюджетите им от наеми и продажба на имоти и общински налози по години през периода 1896 – 1899 г. Така банката иска да има сигурни обезпечения при отпускане на заеми.⁶

Кметът Никола Чалъков продължава опитите за разрешаването на

4 ЦДА, Ф. 285К, оп. 2, а.е. 10, л. 418.

5 Радков, Ив., Л. Златев Русенската община 1878-1949г., с. 63, с. 69

6 ЦДА, Ф. 285К, оп. 2, а.е. 10, л. 1 - 350

финансовите проблеми и изплащането на дълга към БНБ чрез вземане на нов заем. На 5 октомври 1899 г. той внася за разглеждане в общинския съвет предложение от Петко Хр. Тъпчилещов, негов стар познат още от годините в Робърт колеж в Цариград, да посредничи за сключване с банкерска група в Лондон на заем от 6 000 000 лева при 5,5 % годишна лихва и 1 % за амортизация. Залог за заема са приходите от „октроа“ и „бач“. Предложението е изгодно, но заемът трябва да бъде утвърден от правителството и потвърден с княжески указ, което изисква продължително време и преговорите са прекъснати.¹

Никола Чалъков не се отказва и от идеята за концесия за електрическо осветление и трамваи, като приема варианта за отделянето и от въпроса за заема. Техническият отдел на общината подготвя поемни условия, които са утвърдени от общинския съвет на 18 юли 1900 г. и публикувани в български и европейски вестници с тримесечен срок.

Но междувременно продължава грубото правителствено вмешателство в общинското управление на Пловдив. Кметът Никола Чалъков е от средите на либералите, но през 1900 г. все по-отчетлив става натискът за завземане цялото общинско управление от партията на Васил Радославов, която нашумява с корупционни скандали и изпразване на държавната хазна. На 13 октомври 1900 г. в Общинския съвет от привърженици на Радославов е поискан вот на доверие или недоверие на кмета Никола Чалъков. При преброяване на бюлетините за недоверие са гласували девет съветници, а за доверие само четирима, при две празни бюлетини. Така кметът е бламиран и в същия ден се провежда нов избор. Общинският съветник Деньо Манев от радославистите получава 11 гласа, Вълбо Стефов – 1 глас, при три празни бюлетини. Така общинският съвет избира за нов кмет Деньо Манев.² Той е роден около 1850 г. в село Розовец, Пловдивско. Потомък е на печално известен чорбаджийски род, близък с турските властници. Дядо му Дене Манюв е наказан със смърт от Добри войвода, а баща му Мане Денюв участва в преследване и ликвидиране четата на войводата Хаджи Димитър. След Освобождението, макар и само с начално образование, Деньо Манев е писар при Брезовския околийски съд. С натрупани от далавери с чужди имоти пари в края на XIX век той вече е собственик на книжарница и валцова мелница в Пловдив и откупвач на общински данъци. През май 1899 г. за първи път е избран за общински съветник, същевременно е и депутат.³

На 19 октомври 1900 г. се появява Приказ № 597: „Обявявам на г.г. гражданите и началниците на всички правителствени и изборни

1 ПОВ, бр. 92-93 от 4 ноември 1931 г., с. 2

2 Сборник на правилници, прикази и други наредби и разпореждания по управлението на Пловдивската градска община, 1900.

3 Райчевски, Г., П. Петков Пловдивските кметове, с. 58-59.

учреждения в града, че Общинският съвет в заседанието си на 13-й того е бламирал досегашния кмет г. Чалъков, като на негово място е избрал мен за кмет и днес встъпвам в изпълнение на кметската длъжност: Деню Манев”.⁴ Така в историята на Община Пловдив се появява „лицето Деню Манев“. Така го наричат в тогавашната преса, а през следващите години той ще играе крайно негативна роля в нейните дела. Всичко това е добре подготвен сценарий и „кметът” Деню Манев започва с разпореждания по общински дела, въпреки че според закона той става кмет, едва когато излезе указ на българския княз за утвърждаване на избора.⁵ Още на следващия ден той разпорежда телеграфически от София до общинския адвокат да бъде постигната спогодба в съда и общината да изплати 180 000 лева по дългогодишен спор относно съдебен иск на Павел Икономов. Куриозното е, че съдът не се е произнесъл в полза на Икономов, но веднага е издаден изпълнителен лист за изплащане на сумата. Поради невъзможност да се плати, към 1906 г. дългът вече надхвърля 250 000 лева. Така, без даже да е законен кмет, Деню Манев ощетява общината с близо една трета от годишния и бюджет!

Само десет дни след като се е самообявил за кмет Деню Манев задейства още една далавера. На 28 октомври 1900 г. общинският съвет приема офертата за електрификация и трамваен транспорт на Пловдив на никому неизвестните Ал.Моску и П. Тодоров и заедно с цялата документация я изпраща в Министерството на обществените сгради, пътищата и съобщенията за утвърждаване. На 14 декември се получава отговор подписан от инженерите П. Момчилов, Ст. Гешев и Б. Кинтишев, че министерството не утвърждава търга, защото всеки един от участниците е определял сам цените и поставял условията си. Заключение е, че трябва „да се изработят ясни и точни поемни условия, защото по тях ще се обвърже града за срок от 50 години“.⁶ С това въпросът се отлага, като изработването на нови поемни условия се възлага на инженерите Ст. Гешев и Б. Кинтишев.

Докъде е щял да достигне Деню Манев, можем само да гадаем, но Пловдив този път е спасен, защото княз Фердинанд през ноември 1900 г. отстранява от власт радославистите и МВР с предписание № 4598 от 1 декември, разпорежда „старият кмет тутакси да стъпи в изпълнение на длъжността си”. Същият състав на Общинския съвет отново с тайно гласуване вотира повторно доверие на Никола Чалъков. Той самият отказва да гласува, но въпреки това за него са подадени десет бюлетини! Този фарс само отлага края на неговото управление, защото след два месеца на власт идва ново правителство на Демо-

4 Пак там, с. 40.

5 Пловдив, бр. 1338 от 15 юли 1906.

6 ПОВ, бр. 92-93 от 4 ноемв. 1931.

кратическата и Прогресивно-либералната партия. Отново в Пловдив пристига специален правителствен ревизор, за да проверява делата и упражнява натиск върху общинското управление.¹ Поради „невъзможност да служи по-нататък“ на 23 март 1901 г. Никола Чалъков си подава оставката.

Драган Манчов

¹ Новости, бр. 8 от 8 март 1901.

Пловдивският градски общински съвет отново е разтурен, без да се спазват изискването на Закона за градските общини. На 29 март 1901 г. е назначена Временна тричленна комисия в състав Драган Манчов, Нестор Абаджиев и Георги Джевизов. За председател на 7 април по жребий е избран Драган Манчов.² Така старият книжар, роден през 1834 г. в Батак, който в продължение на четири десетилетия съставя буквари и читанки, превежда и издава учебници и атласи, записва името си и като кмет на Пловдив. Известен със своята гражданска доблест и постоянство в политическите си идеи като русофил и привърженик на Прогресивно-либералната партия, той остава на тази длъжност само месец и половина и след провеждането на изборите се оттегля. Следващите години са изключително трудни за стария книгоиздател. Покрай издаването на първата българска енциклопедия на Лука Касъров той задлъжнява и общината изкупува къщата му с прилежащия голям двор за 62 000 лева. Днес в нея на ул. „Христо Г. Данов“ се помещават службите на район Централен.

Проведените през май 1901 г. избори довеждат до изключително пъстър състав на общинския съвет, в който няма представители на управляващата Прогресивно-либерална партия на цанковистите. На 24 май 1901 г. за кмет е избран д-р Христо Танчев от средите на демократите. Той е роден през 1862 г. в Карлово, завършил е право с докторат в Лиежкия университет, Белгия. Работи в Пловдив като адвокат, съдия, прокурор, юристконсулт. Неколкократно е избран за общински съветник. По-късно е един от най-компетентните строители на банковата система, директор на Пловдивския клон на БНБ, основател и директор на Пловдивска популярна банка. За негови помощник-кметове са избрани Костаки Пеев, Петър Шилев и Димитър Влашкинов.³

И тази градска управа става жертва на правителствена промяна. В края на декември 1901 г. княз Фердинанд предоставя управлението на Прогресивно-либералната партия на д-р Стоян Данев и новото правителство разтуря на 6 февруари 1902 г. градския общински съвет в Пловдив, в който няма нито един цанковист. Новата Временна комисия е в състав Георги Джевизов – председател и членове Х. Чаушов и Ат. Киров.⁴ Те подготвят добре изборите на 10 март 1902 г., когато Правителствената листа печели избора с 2 300 гласа, а всички опозиционни партии получават едва 850 гласа. И това при положение, че същата тази Прогресивно-либерална партия никога не е имала значимо влияние в Пловдив!

2 Конституция, бр. 11 от 8 апр. 1901.

3 В. Конституция, бр. 25 от 4 юни 1901г.; Райчевски, Г., П.Петков Пловдивските кметове, с. 44

4 В. Пловдив, бр. 1143 от 9 февруари 1902г.

Градината „Цар Симеон“ в началото на ХХ век

На 27 март 1902 г. Общинският съвет избира за кмет Георги Джевизов, с помощници Никола Попов, Христо Чаушов и Хакъ Мехмедов. Джевизов е роден в Пловдив, завършва образованието си в Цариград, индустриалец - един от основателите на винарско дружество „Извор“ и Търговско-индустриалната камара през 1895 г.¹ Той е първият кмет от началото на ХХ век, който има възможност да състави навреме бюджет за текущата година и да започне неговото изпълнение. До тогава хаосът при приемане на бюджетите е пълен. Например за финансовата 1901 г., която би трябвало да започне на 1 април с. г., бюджетът се разглежда на заседания на новоизбрания общински съвет чак на 4, 9, 14, 22 и 30 юни. След приемането му е утвърден с постановление на МВР от края на юли 1901 г. При това е балансиран само на хартия, защото заложените приходи в редовния бюджет са 791 250 лева и допълнителни приходи в извънреден бюджет още 207 000 лева, а общината дължи на Лиежкото водопроводно дружество за поддържане и разширение на водопровода от предните години сумата от 689 269 лева и само годишните лихви по нея са 69 000 лева. Въпросът с този дълг вече има международен отзвук, защото с писмо от 16 юни 1901 г., по настояване на посланика на Белгия, Министерството на външните работи моли Министерството на вътрешните работи на представителя на дружеството М. Ребанд / М. Rebende / да се изплати дължимата сума. Отделно е приложен списък на дълговете на общината към 33 физически лица за 87 765 лева.

¹ В. Новости, бр. 70 от 30 март 1902г.

След края на финансовата 1901 година цифрите са още по фрапиращи. Събрани са само 587 648 лева, което прави 59 % от заложените приходи и са извършени разходи за 501 469 лева, т.е. 51 % от предвидените.² През 1902 г. приемането на бюджета за финансовата година, която започва на 1 април, също закъснява, поради избирането на новия кмет чак на 27 март същата година.³ Но от същата година се въвежда отпечатването на утвърдения от МВР бюджет в отделна книжка в обем над 30 страници, за по-пълно информиране на гражданството и осъществяване на контрол.

Анализът на първия подготвен навреме бюджет на Община Пловдив за 1903 г., приет от Общинския съвет на 20 декември 1902 г., утвърден от МВР на 8 февруари 1903 г., показва тежкото и финансово положение. Редовният бюджет е с приходи от 871 382 лева и разходи от 799 103 лева. За сравнение редовният бюджет например на Варна е 740 430 лева, на Бургас - 276 134 лева, на Асеновград - 171 450 лева.⁴ Приходите се формират от предполагаема продажба на общински имоти – 100 000 лева, от наеми на общински имоти - само 5 000 лева, от такса за почистване на сметта – 60 000 лева, от абонаменти за вода – 90 000 лева и най-вече от налози и данъци: от законови връхнини върху всички държавни данъци – 100 900 лева / но без гаранция, че държавата ще ги събере и предостави на общината /, от общинския налог „октроа“ – 340 000 лева и останалите приходи са от десетки налози за клане добитък, мерене на стоки, върху публичните домове, велосипедите и файтоните, такси върху театрални представления, свирачи и певци, луксозните коне и кучета, надписите на заведения, игрите на билиард, домино, табла и др.

Основните разходи са за: заплати на служителите в общината – 229 000 лева / като сумата е намалена от министерството с 29 120 лева и общината е задължена да съкращава щатове и заплати, които вече по правило се изплащат със закъснение /; стари дългове на общината към граждани и служители в размер на 138 243 лева; помощ за училищата 36 000 лева; за лечебници и безплатни лекарства – 17 400 лева; поддържане пътища, мостове, градини – 50 000 лева; отчуждаване места и планиране на улици – 20 000 лева.⁵ Общината отделя 13 960 лева за изработване и поставяне за първи път на чугунени плочи с наименованията на улиците и площадите и номерация на къщите.⁶ Но

2 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 12, л. 47 и сл.

3 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 29

4 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 76, л. 9 и сл. – Бюджети на общините за финансовата 1903г.

5 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 41; а.е. 60, л. 6

6 РИМ Пловдив, ф. 07, № 1746 – Чугунена плоча с наименованието на улица „Станционна“

основният разход от 382 000 лева е предвиден за изплащане на лихви и погашения на старите заеми към БНБ.

Като извънреден бюджет на общината е заложена сумата от 766 250 лева нов заем от БНБ, с който да се изплатят задълженията към Лиежката водопроводна компания в размер на 741 738 лева. Но с него задължениостта на общината към финансовата институция нараства и вече значително надхвърля годишния ѝ бюджет.

Проблемите на Пловдив не са само финансови. Навсякъде се откриват остатъците от стария ориенталски град. В доклад на градския ветеринарен лекар четем: «сегашната скотобойна (кланица) са всъщност 14 дървени бараки по 8 кв.м., в които едновременно се колят по 3 – 4 глави едър добитък. За да се удовлетворят обичайните за Пловдив часове за продажба на месо, животните се колят в ранните часове, при липса на светлина и невъзможност за ветеринарен контрол. Стените и подът са напоени от години с нечистотии, месата се омърсяват от допира им с тях и трайността им е само няколко часа, а от тях се правят сурови луканки и суджуци. Всяка барака взема вода за премиване на месото от реката, в която по горните бараки са изхвърлили нечистотиите. А свинската скотобойна е най-долу, където водата е най-мръсна. Слугата-касапин взема вода от реката с една стара тенекия, в която редовно мие ръцете и обувката си. Входът е свободен за всякакви любопитни, безделници и шкембеджии, които се снабдяват на място с необходимото. Това е условие и за кражби на конфискувани меса, които после се появяват по пазарите. Месата се пренасят до града натоварени на коне, магарета или талиги. Същите превозни средства служат на стопаните си за изнасяне на боклуците или превоз на хора. По пътя всичият прах се полепя по месата, слънцето ги грее и това обяснява неприятния им вкус. Инфектираните по пътя меса се продават окачени на куки върху тротоарите».

По щат във ветеринарната служба се числят лекар и двама фелдшери, които са крайно недостатъчни и защото не могат да осъществяват контрол в 14-те бараки. Препоръката е построяването на нова скотобойна, за която ще са необходими най-малко 300 000 лева. Доставеното мляко в града е от животни на частни стопани в покрайнините. В техните къщи са организирани и млекарници за продажба в полутъмни помещения без прозорци. В съседното помещение обикновено се отглеждат биволиците, кравите и свинята. Млекарят след издояването прелива млякото в газени тенекии, които отдавна не са измивани и след това с магаре ги разнася из града. Контролът върху продаваните храни и питиета е възложен на полицията, но „никой не е предаден на съд за злоупотреби”.

Общинската управа се опитва да реши поне някои от проблемите. Приет е нов Правилник за абонамент на вода от водопровода, с който вече се събират такси освен от абонатите, които имат разклонения до

къщите си, и от стопаните на всички недвижими имоти на чиито улици има чешми. Тези чешми са едва 64 за целия град и годишния абонамент за вода е от 5 до 20 лева. За чешма вътре в имота се плаща 20 лева абонамент и по 20 стотинки за всеки кубик вода. Разклоненията на водопровода все още не достигат до крайните квартали.

Новият Правилник за чистенето на града разпорежда метенето на главни улици да става ежедневно, а на второстепенните през ден. Пазарните площади “Съединение” и „Житни пазар” в „Капана” се чистят 24 часа след свършване на пазара. Снегът по улиците трябва да се изхвърля до 24 часа от падането му. Вдигането на сметта става ежедневно от 4 сутринта до 11 преди обяд за летния сезон и от 8 часа до пладне през зимния сезон. Всеки стопанин е длъжен да нареди специален кош в двора си, от който да се вдига сметта. За хвърляне смет по улиците са налагат глоби до 25 лева. За вдигане на сметта се плащат годишно от 2 лева до 10 лева според големината на имота. Освободени от такса са училищата, религиозните сгради и общинските заведения. Магазините и дюкяните плащат от 2 до 8 лева, хотелите до 20 лева, фабричните заведения плащат до 25 лева.¹

Приет е правилник за файтоните, като се определят твърди цени от 1 лев за превоз от единия до другия край на града. На файтонджиите се забранява да карат в нетрезво състояние, да пушат когато имат пътници и още 19 забрани, като всяко нарушение се наказва с лишаване от правото за упражняване професията за 24 часа. Въвежда се нощно дежурство на 4 файтона на пл. «Джумаята» и при гарата за нощните влакове.

До 1902 г. въпросът със собствеността на имотите в Пловдив е в пълен хаос. Много от тях имат нотариални актове от турско време, написани на неразбираем за никого език. Едва през 1902 г. по разпореждане на правителството е извършено генерално измерване на имотите в страната и са съставени основните данъчни книги. В общината са запазени четири тома от тях, в които са описани имотите на всеки собственик с емлячната им оценка с цел облагане с данъци.

Назначена е специална комисия с председател помощник кмета Христо Чаушов и членове общинските съветници Иван Андонов и Мехмед Хаджи Ибрямов, която не намира никакъв предишен опис, обикаля града и от 22 юни до 3 август установява данните за собствеността на самата община чрез разговори с наематели и измерване на место.² Общината притежава 72 административни и училищни сгради, дюкяни и най-вече дървени бараки, за повечето от които с години никой не е търсил наем. Каменна общинска сграда при железопътната гара е продадена на публичен търг като държавна заедно с местото,

1 ПОВ, бр. 132 от 6 март 1933.

2 ПОВ, бр. 34 от 22 февруари 1930.

където новият собственик е заграбил още 70 кв.м. общинска земя и е отворил кафене с градина.

Построените от общината бараки за служителите, които събират налога „октроа“, в продължение на години се отдават под наем от частни лица, които не отчитат и стотинка в общинската хазна. Общината е собственик също на 22 ниви с площ над 5 000 декара, 4 ливади от 103 декара и 17 оризища с над 4 300 декара. Тази безстопанственост е причината в общинския бюджет за годината да постъпят едва 5 000 лева от наеми.¹ Въпросът за самоволното заграбване на части от градската мера достига до Министерството на вътрешните работи в писмо от жителите на махалите в юго-източната част на Пловдив. Подписано е от 260 души българи и 250 души турци, предимно овчари, които няма къде вече да пасат овцете си. Цялата мера в местността „Гладно поле“ е завзета от Военното министерство за построяване на артилерийските казарми. Големи площи от мерата в местността „Лаута“ са заети от държавния конезавод, други се отдават от общината под наем на родопски овчари или за чалтици за производство на ориз.² Общинската управа поканва с писма всички 67 граждани на Пловдив, които самоволно са заграбили места от мерата, да ги освободят, но и този път резултатите не са задоволителни.

За първи път официално се публикува приетите оценки за отчуждаване на части от имоти за градоустройствени мероприятия. Те варират от 100 лева за квадратен метър около площад „Джумаята“ и 80 лева по главните улици, до 2-3 лева по малките улици като „Цариброд“ и „Свети Пантелеймон“.

*печат на Пловдивската община
от началото на ХХ век*

1 ПОВ, бр. 156 от 14 март 1934.

2 ЦДА, Ф. 371К, оп. 4, а.е. 8, л. 4.

Другият основен въпрос за всички управи е осъществяването на намерението за електрическо осветление и трамваи. Опитите за неговото решаване вече имат своята история - на 22 октомври 1901 г. предишният кмет д-р Христо Танчев докладва изработените с помощта на инженерите от министерството точни и ясни поемни условия – построяване на водно-електрическа централа на река Чая между Асеновград и Бачково, която да захранва уличното осветление, битовите и промишлени

консуматори с електричество и изграждане на трамвайна линия между Асеновград и Пловдив и няколко линии в самия град. Приетите поемни условия отново не са утвърдени, защото „според Закона за железните пътища в княжеството всички железопътни линии, даже и трамвайни, които свързват два града / в случая Пловдив и Асеновград отстоящи на повече от 17 километра /, принадлежат на държавата и за утвърждаването на концесията трябва решение на Народното събрание. На онзи етап това е невъзможно, защото общинската управа и правителството са от различни политически сили.

А връзката между концесията за електрическо осветление и трамвай и осигуряването на заем за пловдивската община е много простичка. За да се прокарат трамвайните линии трябва отчуждаване на частни имоти за урегулиране и разширяване на улиците и укрепване на моста на река Марица. А за това общината не разполага със средства.

Така отминават няколко години от новия XX век без общинските управи на Пловдив да могат да излязат от задънената улица на безпаричието, огромните задължения по стари заеми, невъзможността да бъдат реализирани по-значими идеи и като последица от това все по-отчетливо изоставането на втория български град от столицата София.

През месец май 1903 г. правителството е принудено да подаде оставка и княз Фердинанд назначава за министър-председател своя довереник генерал Рачо Петров. Ключовите министерства са в ръцете на ръководителите на Народно-либералната (стамболовистка) партия Димитър Петков и Никола Генадиев. Новата власт идва с обещания за отказ от старите практики за насилствено завземане властта в общините, но действа точно обратното. Общинските съветници са принуждавани да подават оставка, а упорстващите са привлечени под съдебна отговорност от послушни на властта прокурори.

На 7 октомври 1903 г. Пловдивският общински съвет е разтурен „понеже седем от съветниците са подали оставка, а трима души, в това число и кметът Георги Джевизов са дадени под съд за злоупотрепление”.³ Назначена е нова Тричленна комисия Христо Милев - председател, Лука Обрейков и Петър Гатев. Христо Милев е роден в село Шипка, Казанлъшко. След идването си в Пловдив работи като следовател, съдия, околийски управител, контролор и секретар на общината. Чиновник с опит, известен и с проучванията си за четата на Хаджи Димитър и съставянето на „Историко-географски атлас на България”.⁴ Привърженик на новите силни на деня.

Новите общински избори в Пловдив са проведени на 9 ноември

3 Пловдив, бр. 1222 от 11 октомври 1903.

4 Конституция, бр. 168 от 17 октомври 1903.

1903 г. и за първи път в историята на града всички избрани общински съветници са от листата на една партия - Народно-либералната партия. На 3 декември Христо Милев е избран за кмет с помощници Димитър Нанкинов и Лука Обрейков.¹ Така стамболовистите завземат управлението с немерение за стабилизиране на финансите и решаването на важни въпроси. Общината фактически е във фалит - не са платени заплатите за шест месеца; ваят изпълнителни листове за стари задължения с по 12 % лихва. Към приетия бюджет е приложен списък на 170 души, към които общината има неизплатени задължения на стойност 110 594 лева.² Плащанията към БНБ обременяват всяка година бюджета с по 600 000 лева. Започват съкращения на щата на администрацията и фонда работна заплата. Кметът иска от правителството увеличение на приходите с регламентиране на нови общински налози. След като заплашва, че ще напусне и със съдействието на двама от министрите, БНБ отпуска сума от 100 000 лева за изплащане на забавените заплати. Министрите обещаваат съдействие за укрепване моста на река Марица и сградите на пловдивските училища, които „за нищо не ги бива”. Правителство е в паника, защото в трагично положение е и Софийската община.

През следващите години основният проблем в Пловдив е финансовата стабилизация. За 1905 г. бюджетът на общината достига 1 060 102 лв. Отново най-малки са приходите от собствени имоти – едва 41 201 лева и най-големи от общинския налог „октроа” – 373 490 лева. Големият дял от разходите се пада на изплащането на старите задължения – 373 970 лева. Следващата таблица 4 дава представа за структурата на приходите на големите градски общини в България през 1905 г. и мястото на приходите от наеми на собствени имоти.³

Таблица 4: Бюджети и структура на приходите на големите градски общини в България

Град	Общ бюджет	Редовни приходи	От тях приходи от имоти	Извънредни приходи
София	4 796 896	3 225 023	239 055	1 571 873
Пловдив	1 060 102	946 502	41 201	113 600
Варна	740 430	723 430	55 000	17 000
Русе	779 585	723 022	68 984	56 543

1 Пловдив, бр. 1225 от 15 ноември 1893г.; бр. 1228 от 13 декември 1903.

2 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 87, л. 16.

3 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 76

Бургас	276 624	260 455	33 000	16 179
Плевен	464 504	355 704	40 320	108 800
Сливен	413 230	355 300	39 020	57 930

Анализът на таблицата показва, че въпреки опитите за изясняване на общинската собственост и имотите, които се отдават под наем, в процентно отношение приходите от собствени имоти в Пловдив са най-ниски, в сравнение с другите големи български градове. Построяването на нови собствени имоти като например градски хали и доходни здания, които да дават по-късно значими и устойчиви във времето приходи, е все още в сферата на добрите пожелания.

Едно от първите решения на общинската управа е обявяването на Алеко Богориди – бивш областен управител на Източна Румелия, за почетен граждани на Пловдив. Министър Димитър Тончев е упълномощен да му връчи почетното звание при посещението си в Париж. На 5 май 1905 г., по повод 50-годишната книгоиздателска дейност на Христо Г. Данов, големият книгоиздател и бивш кмет на града става шестия по ред почетен гражданин. От тази дата Сахат тепе носи името Данов хълм.

Общинската управа очертава и започва да реализира амбициозна програма за благоустрояване. За първи път на 7 април 1904 г. се обсъжда намерението за канализация и строителство на градски хали с магазини. Получено е предложение от фирма Comptovr Commercial Anversois от град Анверс, Белгия, която предлага да ги построи по цени уговорени с общината, която ще ги експлоатира и ще изплаща инвестицията в продължение на 30 години с 6 % годишна лихва. Готова е да внесе в БНБ 5 % от сумата като гаранция и иска да се изпратят плановете и офертата на общината. По неизвестни причини общинската управа се отказва и на 5 април 1905 г. взема решение вместо хали да се построят дървени бараки за магазини / дюкяни / в Градската градина при кметството. Местото е общинско и макар, че ще се поразии градината, няма да се плащат големи суми за отчуждаване на частни имоти. Това показва липсата на перспективно виждане в общинската управа и непознаване на европейската практика, където по това време се строят стотици сгради за хали в най-големите градове.⁴

Продължава програмата за озеленяване на хълмовете. Кметът отново остава безучастен към намеренията от София, че князът има желание да си построи дворец по северните склонове на „Бунарджика“. Прокарано е улично водоснабдяване в квартала южно от гарата, носещ емблематичното наименование „Малък Париж“, което впоследствие придобива гражданственост като „Ключук Париж“. Започва

4 Пижев, Ал. и др. История на Община Пловдив, с. 85

строителството на първото училище в квартала. С бюджета за 1904 г. общината осигурява за първи път 3 000 лева помощ за любителската театрална група, която става единствения общински театър с професионален статут, свой устав и правилник за дейността.¹

Със съдействието на Народното събрание и правителството се осъществява пробив по въпроса за концесията за електричество и трамвай. С Указ № 11 на княз Фердинанд от февруари 1904 г. се утвърждава решението на XIII Народно събрание за приемане поемните условия и разрешение за използване река Чая и държавното шосе Пловдив – Станимака. Същността на поемните условия е концесионерът да се задължи да построи водоелектрическа централа на реката, която да бъде подсигурана и с малка топлоелектрическа централа в рамките на Пловдив. Целта е осигуряване енергия в случаите, когато дебита на реката не е достатъчен през лятото или пък замръзне през зимата. С енергията от тях в продължение на 35 години да се запазва градската електроразпределителната мрежа с частни абонати и улично осветление, задвижването на трамваите. Енергията, която остане, да се предоставя на държавата. Предвиждат се четири трамвайни линии в Пловдив и линия до Асеновград, която впоследствие да се разшири през селата Куклен, Белащица и Марково, където през лятото почиват пловдивчани.

Всичко е в ръцете на Общината и на 2 октомври 1904 г. е насрочен търг за отдаване на концесията. Това е знаменателна дата, защото е направена съдбоносна грешка с тежки последствия за развитието на града през следващите 25 години. Обявлението за търга не е достатъчно добре оповестено в европейските вестници и на него се явява само един кандидат – *Compagnie Generale de Construction Societe Anonim St Denis*, представлявана от инженер Бриан. От протоколите за дебатите в общинския съвет се установява, че тръжната комисия трябва да постанови, че търгът не се е състоял, понеже според законите на страната са необходими поне двама конкуренти и предложението на компанията е с изменени поемни условия, съобразно решението на парламента. Промените в поемните условия са значителни: цената на киловат/час електроенергия е увеличена на 90 стотинки за частните абонати и 35 стотинки за уличното осветление; срокът на концесията е увеличен на 50 години.² Но комисията намира предложенията за приемливи и възлага търга. В дебатите се очертават две тези. Кметът Христо Милев, неговият помощник Гаврил Георгиев и общинските съветници Иван Андонов и Вълко Шопов, все привърженици на управляващите, са за приемане на търга, въпреки промяната на условията. Кметът даже заявява: „при все че не са спазени формалностите по закона за

1 Райчевски, Г., П.Петков Пловдивските кметове, с. 47

2 ПОВ, бр. 92-93 от 4 ноември 1931г., с. 3

публичните търгове, но ако не се уважат измененията, които предлага компанията да се направят в поемните условия, тя ще се откаже“. Общинският съветник Аврам Асса е да се проведе нова процедура по отдаване на концесията. Общинският съвет решава „приема търга за редовно извършен и възлага концесията по поемните условия и направените от компанията изменения“.³

Така в се ражда тази концесия, която ще остане в историята на Пловдив като пример за неудачния път на компромисите и с огромната за времето си сума от 3 200 000 лева, която общината е осъдена да плати през 1924 г., като неустойка за сторените грешки. Но това решение оставя за години напред и съмненията за корупционен скандал. Със своята достойна позиция се отличава роденият в Пловдив евреин Аврам Асса.⁴

Другият изключително важен въпрос е за осигуряване заем за Община Пловдив. Първоначално местната управа се насочва към търсене на външен заем. Но това ще покаже, как една малка в европейски мащаб община като Пловдивската може да бъде подведена и да пратоса време и средства без никакъв резултат. Заемът е крайно необходим, защото задълженията към БНБ достигат 5 милиона лева. Те се облагат с 8 % лихва и 4 % глоба за просрочие, т.е. нарастват с 12 % годишно.⁵

Средства са необходими и за урегулиране на улиците и за укрепване на моста на река Марица, задължения, които Пловдивската община поема по концесията за осветление и трамваи. Има и желанието да се строят нова кланица и доходни магазини, с които ще се увеличат приходите в бюджета и през следващите години спокойно ще се изплаща заема. Общината поставя условия за 7 милиона лева заем, с 6 % лихва и изплащане за 50 години. Като гаранция ще се зложат приходите от налога „октроа“, от водопровода и таксата от клане на добитък. До месец септември 1904 г. оферти подават Банкерска къща «Мюллер», барон Аквинвиели и финансова група «Хенри – Дорле» всички с регистрация в Париж. Общината приема офертата на последната за 8 милиона лева заем, лихва от 6 %, срок на погасяване 50 години и държавни гаранции чрез правителството.⁶

За да даде съгласието си МВР иска мнението на БНБ, чийто директор не е съгласен заемът да е от чужда банкова институция. Това ще

3 ПОВ, бр.92-93 от 4 ноември 1931г., с. 4

4 Този достоен човек остава в историята на България и със съдействието си през лятото на 1913 г. пред посланика на Италия, който се намесва и спира румънските войски да не влязат в София. През 1915 г., при влизането на България в ПСВ и обявяване на мобилизацията, той изпраща на брат си във Франция телеграма: „ти си тук роден, българин си, тръгни веднага за мобилизацията“.

5 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 108, л. 19

6 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 23, л. 2.

е прецедент за общините и капиталите на БНБ ще останат нереализирани. Подобно поведение говори, че в кредитната политика на БНБ единствено важни са печалбите. И това не е единственият пример. През 1901 г. БНБ дава на Пловдив заем от 100 000 лева, от които са теглени само 50 000 лева, но банката си е пресметнала лихвите върху цялата сума, като при това е взимала след забавени плащания по 18 % лихва.

Очаквано на 13 октомври МВР не одобрява сключването на заема и оказва натиск на БНБ да отпусне на Пловдивската община поредния кредит в размер от 6,4 милиона лева, при лихва от 7 % годишно и погасяване за 40 години. Парижката финансова група също одобрява условията от името на кредиторите – заем от 9 милиона лева с 5 % лихва за 60 години. Комисия под ръководството на кмета Христо Милев изчислява, че при вземане заем от Френската финансова група общината ще изплати сумата от 22 811 850 лв за 60 години, а при вземане от БНБ ще изплати 24 525 000 лева. На хартия сметката е вярна, но общинската управа е некомпетентна по въпросите на международните финанси и пропуска факта, че Парижката група по това време прехвърля правата си по преговорите на финансова група от град Лион, представлявана от Жорж Симон.¹

На 1 декември 1904 г. Общинският съвет в Пловдив взема решение в полза на Лионската финансова група. Договорът за заем е подписан между кмета Христо Милев и Жорж Симон на 18 януари 1905 г. На 28 януари Народното събрание гласува Закон относно разрешение на Пловдивската община да сключи заем от 9 милиона лева, а на 10 февруари това е потвърдено с Княжески указ № 45. В последния момент заемът е договорен с публична емисия, която да се изкупува на борсата или с договорка с определени финансови къщи. Жорж Симон не е banker, а комисионер и не разполага със собствени средства. С други думи Симон трябва да набира средства и постепенно да ги предоставя на Пловдивската община. И от тук започват проблемите.²

Кметът Христо Милев пристига в Париж, за да подпише 18-те хиляди облигации по заема и ги предаде в тамошна банка, която да ги предоставя на Жорж Симон и срещу тях той да превежда парите в Пловдив. На 9 май 1905 г., когато според контракта трябва да се преведе първата вноска, Симон обяснява на кмета, че среща «големи мъчности с разпродажбата на облигациите, понеже bankerската къща «Мартен» отказала да изкупи обещаните 2/3 от тях, предпочитайки българския 5 % държавен заем, който е по-малко рисков». Първата вноска за 50 % от сумата по заема, е просрочена и започва игра на котка и мишка. Общинският съвет упълномощава кмета да протести-

1 Пижев, Ал. и др. История на Община Пловдив, с. 87.

2 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 23, л. 5.

ра контракта пред виновната страна и изтегли облигациите, като ги депозира в Българското дипломатическо представителство в Париж. Когато Симон преведе вноската те отново ще бъдат върнати в банката.

В доклада си до общинския съвет на 2 юни 1905 г. кметът изтъква: «от разговора с директора на банкерската къща »Мартен« разбрах, че едната причина да не изкупи облигациите е изкарването в едно и също време на държавния и общинския на никому неизвестния Пловдив заем, но втората причина е, че от София и Пловдив са ходили в Париж през зимата и пролетта на тази година трима видни хора: един от персонала на БНБ, вторият е бивш министър и третият е член от нашия общински съвет / имената им няма да кажа, защото ги знаете кои са /. Целта е била да се попречи на пловдивския градски заем. И те са сполучили, защото не са оставили в Париж банкерска къща необиколена. Бившият министър е говорил, че положението на сегашното кметство и правителството не било трайно, че неговата партия скоро ще дойде на власт и тогава да направи заем, както за общината, така и за държавата. А общинският съветник е отишъл още по-далеч и твърдял, че Пловдив е така западнал, щото не бил в състояние да посрещне никакъв заем. Към горните доброжелатели причислявам и г-н Матей Дебанд – бивш представител на Белгийската компания, която построи водопровода в Пловдив. Негова милост съблече гърба на Пловдивската община и за благодарност на града, който го направи милионер, той употреби простени и непростени средства пред банкерите, за да не вземат участие в пловдивския заем».³

На заседанието на съвета е поставен въпросът за залога по заема, който е внесен във френска банка чрез нотариус в Лион. През следващите месеци Общинският съвет ще се мъчи да изправи тази грешка, като прехвърли залога в БНБ, за да няма мъчнотии после при протестиране на заема, защото процедурите във Франция са дълги, тромави и изключително трудни за реализиране от България. От своя страна Жорж Симон се мъчи да протака с нови обещания. Получава се и друга опасност – при нов срок, да се достигне до влизане в сила на концесията за електрическо осветление и трамваи и общината да няма средства да разшири улиците и да не изпълни обязаностите си по концесията.⁴

Но тук вече стават заплетени юридическите казуси, кой какво е нарушил? Жорж Симон изтъква «ако не ми се връчат веднага облигациите, внасянето на сумите е невъзможно и всичко ще падне». Следват дълги спорове, кога започва да тече срока при връчване на книжата за заема или при връчване на подписаните облигации. Никой в Пловдив не познава френските закони и не знае при протестиране на кон-

3 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 23, л. 8.

4 Пижев, Ал. и др. История на Община Пловдив, с. 88

тракта, ще може ли да се вземе залога от нотариуса в Лион. Или е по-добре да се счита договора за нереализиран, за да не се влиза в нови разходи. Общинският съвет взема решение, че Жорж Симон е нарушил контракта, общината го държи отговорен за вреди и загуби, като туря ръка на гаранцията му. С предписание от 30 юли 1905 г. МВР одобрява решението, като препоръчва, ако се заведе дело в Лион, това да стане с посочен от министерството адвокат.¹

Но приближават редовните общински избори и съветът вече не може да събере кворум за провеждане на заседанията даже по изключително важния въпрос за заема. Поради тази причина и договорот не е протестиран в Париж.

Изборите са проведени през септември 1905 г. и отново са спечелени от стамболовистите. Но противоречията вътре в партията и влиянието на княз Фердинанд се изявяват по въпроса: кой да бъде кмет? Трудното решение взема окръжният управител Петър Манолов, защото от София считат, че „Милев не трябвало да кметува понеже не подарил „Бунарджика“, Андонов не може, понеже бил несимпатичен на високото място, Чалъков не бива, понеже не бил послушен...”² На 19 септември 1905 г. дотогавашният кмет Христо Милев, за да бъде отдалечен от Пловдив, е назначен за окръжен управител в Стара Загора. На първото си заседание на 19 септември 1905 г. общинският съвет при пълно болшинство избира Никола Чалъков за кмет на Пловдив с помощници Гаврил Георгиев, Христо Димитров и Атанас Николов.³

Първият въпрос за новия съвет, разбира се, е за заема от Жорж Симон, който в началото на октомври с телеграма съобщава, че при депозиране на 3 000 облигации е готов да внесе веднага сумата от 1,25 милиона и в следващите четири месеца да изплати останалото. Общинският съвет потвърждава старото решение за протестирането на контракта по заема. Но месец след това, по предложение на съветника Иван Андонов, решава „да се даде нов четиримесечен срок на Жорж Симон за реализация на заема по предложената от него схема“. Отново кметът на Пловдив е командирован в Париж на разноски на общината, където няколко седмици е разиграван от Симон, който вече иска акциите да бъдат внесени в банка в Брюксел.

И така до 5 февруари 1906 г., когато в Пловдив е получена телеграма от българския дипломатически агент в Париж Золотович: «Банкер-а Симон обявен фалит». Така завършва тази сага със заема на Пловдивската община. С проявена некомпетентност, загубени две години, потрошени на вятъра десетки хиляди лева общински пари и десетки хиляди облигации на Пловдивската община, които с години пълнят

1 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 23, л. 11.

2 В. Марица, бр. 29 от 11 септември 1905г.

3 В. Пловдив, бр. 1306 от 21 септември 1905г.

касите на Дипломатическата мисия на България в Париж.⁴

Междувременно «застъпниците» на вътрешен заем в София действат и с Указ № 34 от 6 февруари 1906 г. Народното събрание утвърждава закон, с който се разрешава на Пловдивската община да сключи с БНБ и Българска земеделска банка емисионен заем от 7 милиона лева под гаранция на държавата и при 6 % годишна лихва. Сумата ще се употреби за заплащане задълженията на общината към БНБ и частни лица, за отчуждаване на имоти и направа на някои постройки, предназначени за увеличаване общинските приходи. През следващия месец постепенно се изяснява тежестта на условията. В предложения договор от банките лихвата пада на 5 %, но срещу това Пловдивската община ще трябва да изплаща 8,4 милиона лева. Облигациите се погасяват от общината по схема за 50 години от 401 облигации през 1907 до 4383 облигации през 1956 г., съответно лихвите са от 420 000 през 1907 г. до 21 915 през 1956 г. или общо като анюитет за всяка от годините се падат приблизително по 460 160 лева. Така при новия вариант общината трябва да плати за 50 години 23 007 075 лв., а при първоначалния с 805 500 по-малко. Гаранция по заема са приходите от наеми на оризища, абонамент за вода, общински връхнини, общинските налози «октроа», «бач», «интизап», «кръвнина», «кантарина».⁵

В този си вид условията могат да се определят като диктат на банката, която получава за 50 години пълния контрол над приходите, а общината ще плаща по 28 000 лева годишно свръх лихвите. В договора не е определена сумата, която общината дължи дотогава на БНБ по предни заеми, така че банката може да си удържи от тези 7 милиона лева колкото си иска. В крайна сметка в графата «признати стари дългове» се вписва сумата от 5 768 000 лева.⁶ Общината прави опити да подобри условията, но МВР и банките са категорични, че «и те трябва да вземат нещо, затова заемът е наречен емисионен». Самото министерство определя списъка на частните кредитори, с които общината трябва да се разплати!

Поставен на колене, Общинският съвет на 3 май 1906 г. приема окончателния текст на договора. През следващите десетилетия ще се окаже, че общината срещу получени 7 000 000 лева, от които по-голямата част са за изплащане стари задължения към самата БНБ, изплаща над 26 000 000 лева. А официалната лихва по заема е 5 %.⁷ Може да се предположи, че по този начин в тогавашна България БНБ набира средства, за да финансира форсираното развитие на столицата и най-важните държавни проекти.

4 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 23, л. 14

5 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 674

6 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 108, л. 13

7 ДА- Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 23, л. 18.

Най-важният въпрос за новата управа продължава да е концесията за електричество и трамваи. Една година фирмата не представя планове за водноелектрическата централа и отказва да построи резервна мощност в Пловдив, за захранване в случаите, когато река Чая замръзне или пресъхне през лятото. Не са изпратени и проектите за електрическата мрежа и трамвайните линии. От своя страна Общината не е изпратила професионално изготвен кадастрален план на града. Но основният проблем е изтъкнат в писмо на фирмата от 1 декември 1905 г., подписано от инженер Бриен: „научаваме, че преговорите на кметството за заем, който да покрие работите по отчуждаване места, постройка на моста, нивелация и постилане на улиците не са дали никакъв резултат...” Фирмата признава, че има и финансови проблеми с набирането на необходимите средства за предварителни проучвания и строителство и предлага споразумение „за да се избегнат дългите и скъпи процеси, които двете страни могат да заведат една срещу друга, вследствие на взаимните си постъпки, имаме честта да ви предложим по приятелски начин за връщането на залога ни вложен в Българската народна банка.” Ако общината не приеме предложението за прекратяване на концесията, фирмата предлага да и се даде нов срок за изпълнение до 30 юни 1906 г.¹ Вместо да приеме това споразумение, по предложение на съветника Иван Андонов, съветът решава да даде на компанията нов двумесечен срок за представяне на окончателните планове.

До месец май на следващата 1906 г. нито Общината, нито *Compagnie Generale de Construction Societe Anonim St Denis* предприемат нещо. На 13 май 1906 г. кметът Никола Чалъков докладва на Общинския съвет предложение от фирмата за преотстъпване на концесията от сегашния концесионер на г-н Hector de Backer (Хектор де Бакер) с адрес в Брюксел улица „De la Revolution № 1. На заседанието той е представен от Роберт де Рот. Приложено е и предложение от Хектор де Бакер за съществени промени в първоначалните условия на контракта: общината отстъпва без никакви ограничения на де Бакер монопола върху раздаване на осветлението и двигателната сила, той получава правото да прокарва осветление без разрешение и извън зоните означени в първоначалния контракт и да построи резервна мощност / юзина / в Пловдив само по свое осмтрение, без да е отговорен ако река Чая замръзне, пресъхне или намали под 3 кубически метра дебита си за последствията и прекъсване на тока. По такъв начин той ще си спести финансови средства за издръжка на екипа на юзината. Интересите на Общината се ощетяват и със завишаване цената на киловатчас електричество за осветление. Това е нова промяна на поемните условия на концесията, което според кмета Никола Чалъ-

¹ ПОВ, бр. 92-93 от 4 ноемв. 1931, с. 4.

ков не е допустимо. Оформя се и противното мнение на общинските съветници Иван Андонов, Атанас Ибишев и Вълко Шопов – да се приеме проекто-контракта на Хектор де Бакер. Такова е и решението на Общинския съвет, взето с протокол № 43 от 13 май 1906 г., с което се утвърждава предложението нов договор с 72 члена.²

На 27 май 1906 г. на закрито заседание Общинският съвет по предложение на Иван Андонов приема оставката на кмета Никола Чалъков, който заявява, че при променените условия и настоятелното внушение от страна на някои съветници, не може да подпише контракта с де Бакер. За нов кмет, с гласовете на 15 от общо 18-те съветници, е избран Вълко Шопов. Понеже той се намира по частна работа в Лондон, съветът натоварва помощник-кмета Христо Димитров да изпълнява кметската длъжност и няколко дена по-късно той подписва контракта с Хектор де Бакер.³ По това време в Пловдив открито се говори, че сделката е подсладена с една сума от 75 000 лева, разпределена поравно между неколцина общински съветници. Изказани са и съмнения, че участват и хора от правителството, защото бързането с подписа на Христо Димитров става по внушение от София.⁴

Така продължава сагата с електроснабдяването на Пловдив с нови морални крушения на „общественици“, единични проблясъци на доблест, сваляне от власт на кметове, а като последици съдебни процеси и милиони платени от общината за „вреди и загуби на Хектор де Бакер“. Но това ще приключи чак след две десетилетия.⁵ За жалост урокът, че когато срещу дребни рушвети на чужди инвеститори се предоставят всички права, народът тегли десетилетия след това, не е научен и до днес.

Новият кмет Вълко Шопов е роден в село Мерицлери, Хасковско през 1856 г. Учи в Американското протестантско училище в Пловдив, завършва естествени науки в Лондон като стипендиант на лейди Странгфорд. През 1893 г. е представител на България на Световното изложение в Чикаго и популяризатор на България в САЩ. По-късно от 1913 до 1918 г. е председател на пловдивската Търговско-индустриална камара. Той е възпитан и вежлив човек, който по принуждение и партийна дисциплина сядат на кметския стол.⁶

По време на неговия мандат концесията за електричеството и трам-

2 ПОВ, бр. 92-93 от 4 ноемв. 1931, с. 6.

3 Пловдив, бр. 1334 от 3 юни 1906; В архива на общината е бил запазен и препис на оставката на Чалъков с дата 29 май 1906г., но двата дни разлика нямат съществено значение.

4 Спомени на д-р Иван Кесяков. – В: ИДА, кн. 25, 1973, с. 162-163; Райчевски Г., Петков. Пловдивските кметове, с. 48.

5 ПОВ, бр. 92-93 от 4 ноемв. 1931.

6 Райчевски, Г., Петков Пловдивските кметове, с. 49

ваите продължава да стои в задънена улица. През месец декември 1906 г. Хектор де Бакер представя 11 плана, но те са само за водния канал до електроцентрала на река Чая и за барака за подслоняване на персонала. В тях не става и дума за проекти и сметки за самата централа, за преноса на електроенергия до Пловдив, за електрическата мрежа в града, за трамвайната линия от Асеновград до Пловдив. Даже не се споменава думата електричество. Нищо не е казано за качеството на изпълнение на целите на концесията. Неизвестно защо тези планове са изпратени за мнение на инж. Б. Морфов – началник на Пристанище Варна. Той дава едно мъгливо формулирано положително мнение за проекта „общото положение на утаечната стая, както и всичката подредба за доброто функциониране на водата, намирам да отговарят напълно на изискванията“.¹ При приемането на доклада на инженер Морфов съветникът Иван Андонов обобщава: „Като се свърши това / направата на водната централа б.м. Ст.Ш./, остава много малко работа и то само поставяне на железата и почване циркулацията. Трябва да благодарим на инженер Морфов за доброто изучаване. Такива хора са рядкост в България“.² Пълна некомпетентност или търсене на оправдание за взетите рушвети.

Всъщност, без да е специалист по електроснабдяване, Морфов дава мнение, че 3 000 литра вода в секунда по река Чая са достатъчни с пад от 60 метра, за да задвижват турбината на централата и осигурят 1 300 к.с. мощност, с която да се захранват трамваите от Асеновград до Пловдив и вътре в града и за електроснабдяване на Пловдив и Асеновград. Но не става и дума, дали през цялата година ще има толкова вода в реката. По същото време става известно и мнението на пловдивския инженер Ангелов, който се чуди, как с инженер Морфов са завършили инженерство в един и същ университет, а той се произнася по въпроси не от неговата компетентност.² Но политиците много рядко слушат професионалистите.

Години по-късно при разнищването на въпроса за концесията на де Бакер електроинженери доказват, че предвижданията в този условно наречен проект са несвършени. Предвижда се на клемите на електрическата турбина да се осигури мощност от 1 300 к.с., която след няколкото трансформатора по пътя до Пловдив, ще бъде не повече от 700 к.с. По изчисления на инженер М. Кьосеиванов направени през 1931 г., необходимата мощност е трябвало да бъде поне 2 500 к.с. За сравнение при електрификацията на Пловдив през 1928 г. само мощността за захранване на електрическото осветление е 1 700 к.с. Нескопосано направените условия по концесията на Хектор де Бакер не са го задължавали да строи допълнителни мощности и да отговаря

1 ПОВ, бр. 94 от 18 ноември 1931г., с. 6

2 Пижев, А. и др. История на Община Пловдив, с. 92-93

пред общината за недостиг на електроенергия. Ако концесията е била реализирана за предвидения срок от 50 години това е щяло да вкара Пловдив в много по-големи беди, защото до 1956 г. е трябвало да се охранява от централа с мизерните 500 - 600 к.с. мощност. Това всъщност означава пълен фалит на предприятието. Но концесията е дадена безусловно и е щял да се повтори варианта от електрификацията на София, при който концесионерът купува от водноелектрическата централа енергията по 40 стотинки и я продава на гражданите по 7 лева. През 1931 г. са направени интересни изчисления. При приетите от общината в договора с де Бакер цени от 25 лева за КВт/час за осветление на частните домове и по 10 лева за градско осветление, през същата година само общината е трябвало да му плати 6 000 000 лева, а гражданите 29 838 000 лева.³

На 2 януари 1907 г. по предложение на Иван Андонов общинският съвет приема плановете и дава разрешение на де Бакер да започне строителството от 1 февруари 1907 г. Бившият кмет Никола Чалъков изтъква несъстоятелността на мнението на инж. Морфов и предлага да се покани като консултант професор Палас от Лозанския университет, който е консултирал софийското осветление и трамваи и за добрата си работа е награден от княз Фердинанд. Задава и въпроса, защо въпреки обещанието на новия кмет вече седми месец не се издават в брошура условията на контракта с де Бакер и така обществеността се държи в неведение. Но неговото мнение не е зачетено.

Концесионерът де Бакер не прави нищо и през цялата 1907 г., но компромисите продължават. На 18 декември 1907 г. е получено предложение на де Бакер за назначаване на взаимни арбитри за изглаждане на споровете. Общинският юристконсулт Г. Семерджиев обяснява, че съгласно чл. 128 на гражданското съдопроизводство са забранени помирителите по въпроси, които засягат интересите на общините и „ако съветът не се съобрази с мнението му, лошите последствия ще се видят отпосле“. Въпреки това по предложение на кмета с болшинство е назначен за арбитър общинският съветник Иван Андонов!⁴ Това е последното решение на управлението на стамболовистите по въпроса за концесията. Изходът от „задънената улица“ остава за следващото управление.

Управлението на кмета Вълко Шопов е свързано и с началото на още един дългогодишен тежък проблем за Пловдив, чиито последствия ще са видни и през следващите столетия. След Освобождението се утвърждава мнението, че пловдивските хълмове са „златна кокошка“ за общината и тя разполага с правото да разрешава и съответно да получава приходи от добива на камък за строителни и благоустрой-

3 ПОВ, бр. 92-93 от 4 ноемв. 1931, с. 8-9.

4 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 23, л. 24.

ствени нужди. Така постепенно се появяват малки кариери по снагата на Джендем тепе, Бунарджика, Марково тепе, Сахат тепе и Трихълмието. До 1906 г. всичко е безконтролно и „който не е поискал, нему не е разрешен добива на камък”. Справката за изпълнение бюджетите на общината показва, че всяка година се залагат по 15 000 лева приходи, но постъпват по стотина – двеста лева. След влизането в сила на новия Закон за обществените предприятия през месец май 1906 г. е проведен първият търг с тайна конкуренция за отдаване на предприемач градските каменни кариери за срок от три години. Спечелен е от Аврам Аврамов.

На 26 септември 1906 г. в общината е получено писмо от Българско акционерно индустриално керамично дружество „Изида”, че с решение на Министерския съвет е получило за срок от 15 години изключителното право за кариерна промишленост и машинно каменоделство в района на окръзите Софийски и Пловдивски. Дружеството е поело настилането с гранит на една част от софийските улици и се е спряло на пловдивските кариери за място, където да бъдат инсталирани модерни машини на нова фабрика за каменоделство, закупени от САЩ. Искат по Закона за насърчение на местната индустрия община Пловдив да им отстъпи градско място от 10 декара до кариерите на южната страна на Джендем тепе.¹

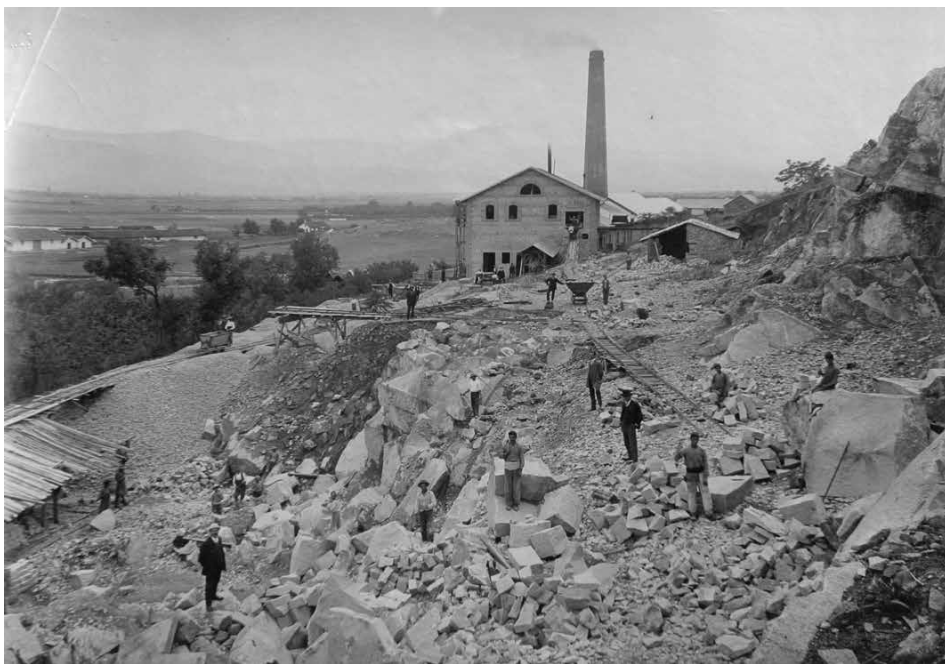
На 25 октомври 1906 г. Общинският съвет преценява, че това предложение на „Изида” ще създаде един постоянен приход в бюджета, във фабриката ще се ангажират работници от Пловдив, ще се осигури и по-евтин материал за павиране на пловдивските улици и решава: „отдава на предприемача дружество „Изида” по доброволно съгласие за 15 години, износът на разни видове изработени камъни и чакъл със задължението дружеството да плаща годишно не по-малко от 100 лева, като се смята по 30 стотинки на всеки кубически метър”. С това безумно решение Пловдивската управа хвърля интересите на града в полза на „Изида” по един необмислен и негарантиран начин. Никъде в протоколите не се открива и намек, че това ще доведе до унищожаване на част от вечните пловдивски хълмове. И то срещу минимална годишна сума, с която могат да се закупят две–три крави. А цената на един кубик материал от безценния пловдивски гранит е равна на хляб и половина. Под решението на Общинския съвет стоят подписите на кмета Вълко Шопов, помощника А. Николов, общинските съветници Иван Андонов, Д. Нанкинов, П. Гатев, Г. Дойчев и Х. Франжи.²

За радост решението не влиза в сила, защото е спряно от Министерството на търговията и земеделието. Отдаването може да стане само с търг, а такъв е проведен и спечелен от Аврам Аврамов. Управите-

1 Пижев, А. и др. История на Община Пловдив, с. 94

2 ПОВ, бр. 35 от 5 март 1930г., с. 3

лите на „Изида“ намират решение и на 21 ноември 1906 г. Аврамов прехвърля правата си на дружеството. На 30 юни 1907 г. Общинският съвет на Пловдив потвърждава правата на „Изида“ за тригодишния период отново срещу сумата от 30 стотинки на кубик материал. В изказването си пред съвета Иван Андонов изтъква, че приходите могат да достигнат до 15 000 лева годишно. Това всъщност са годишните възнаграждения на кмета и неговите помощници. Но през следващите години в бюджета не са отбелязани подобни приходи.³

Фабрика „Изида“ с каменоломните

На 23 ноември 1907 г. правителството в София признава на „Изида“ „изключителното право за кариерна промишленост и машинно каменоделство за срок от 30 години“. Дружеството получава правото да се ползва и от всички „облаги и привилегии от Закона за насърчение на местната индустрия“. „Изида“ вече се чувства в безконтролно привилегировано положение, започва да добива материал и от кариерата по северните склонове на Джендем тепе и отправя искане за ползване на всички пловдивски кариери. Едва с решение на Министерството на търговията тези претенции се ограничават само до Джендем тепе.

3 ПОВ, бр. 135-137 от 24 април 1933г., с. 3

Но това пък насочва общината да експлоатира останалите кариери, което има тежки последствия за хълмовете и пълното унищожаване на Марково тепе, наричано по това време „Марково коляно”.¹

Управлението на Вълко Шопов е свързано и със антигръцкия метеж през юли 1906 г. Общината в Пловдив официално не е сред организаторите, но няма информация и за противодействие от нейна страна. По-голямата част от героите на тези събития са от средите на стамболовистите. В отговор на антибългарските изстъпления в Югозападна Македония, в българските градове с компактно гръцко население на 16 юли 1906 г. са организирани протестни митинги. Провеждат се със знанието на министър Никола Геннадиев, самия той с родови корени от Македония, но без да е доказано съдействието на правителството. Според телеграмите на полицейския и военния комендант на Пловдив, в израз на общественото недоволство, сутринта в 6 часа „една голяма тълпа от пловдивчани превзема гръцката църква „Свети Харалампий”, насила докарва двамата свещенници и ги заставя да служат на български език. В 10.30 е организиран митинг на площад „Джумаята”, след който събраният народ се отправя към гръцката църква „Света Марина”, изпочупва прозорци и врати и изгаря църковните книжа. На погром са подложени Гръцката митрополия и община, Гръцката девическа гимназия, центъра “Омония“ и емблематичното Караманово кафене. Същото се случва и в църквите „Св. Петка”, „Св. Димитър” и „Св.св. Константин и Елена”.²

Около 5 часа след пладне става трагичен инцидент. Уплашен гръцки младеж стреля от къщата си в Старинен Пловдив и убива един от демонстрантите Кръстю Печатаря. Тълпата разбива врата и го линчува. Полицейските и военни власти взаимно се обвиняват за проявеното бездействие или по-скоро съдействие на митингите през деня и се намесват чак вечерта, когато спират тълпата да разбие „крепостта на гърцизма в частната църква на семейство Цукала в „Гюл-бахча”. На следващия ден е погребението на убития българин и са извършени погроми над 61 дюкяни на гръцки занаятчии, кафе „Акрополис”, тютюневите фабрики „Слънце” и „Железница”. Митингите продължават до 21 юли 1906 г.³ Тези събития са началото на значима промяна в етническия облик на Пловдив с изселване на гърците през следващото десетилетие.

През периода 1903 - 1908 г. кметовете от листата на Народно-либералната партия се опитват да внесат известна прозрачност в местното

1 ПОВ, бр. 61 от 22 ноември 1930г., с. 3-4

2 Апостолидис, К.М. История на град Филипопол от най-дълбока древност до наши дни / ръкопис /, с. 596-598; Бурнаски, Г. Антигръцкото движение в България /1906/ - предпоставки, развитие и последици. Минало, 2014, кн. 1, с. 45.

3 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 122, л. 192 и сл.

управление, като издават в отделни книжки пълния текст на приетите бюджети. За отбелязване е и факта, че за първи път с бюджета за 1906 г. се намаляват заплатите на кмета и неговите вече двама помощници. Намалява се броя на бирниците, пазачите и помощния персонал. Откриват се щатове за трима помощник-градски лекари и ветеринарен лекар. Сумата за работни заплати се намалява от 220 000 на 156 900 лева.⁴ Към бюджета е приложен пълен списък на общинските имоти отдавани под наем, като най-висок е приходът от бюфета при градината „Цар Симеон” – 567 лева месечно и бюфета на Бунарджика – 283 лева. Въвежда се ценоразпис на продаваните от оранжерията в градината „Цар Симеон” дървета, храсти и цветя, като най-висока е цената на екзотичните растения и годежните букети по 20 лева. За сравнение налогът за публичен дом е 25 лева месечно и отделно по 10 лева на всяка проститутка. Въвеждат се и глоби за повредено общинско имущество, като най-високата е 6 лева за съсипан стълб с фенер за улично осветление.⁵ На 6 февруари 1906 г. общинският съвет отпуска места по пет декара в квартал „Гладно поле“ на всеки от 78-те поборници и опълченци срещу символичната цена от пет лева на декар. Така всеки от тях със собствен труд ще може да изкарва прехраната си.

Захарната фабрика в Пловдив

4 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 108, л. 28

5 ЦДА, Ф.371К, оп. 1, а.е. 221, л. 7

На 27 юни 1906 г. по Закона за насърчение на индустрията Общинският съвет отстъпва „даром” 59 и половина декара место от градската мера в местността „Дерин арк” на фирмата „Нидеростеррайхисхе Есконтогезелшафт” - Виена, която е концесионер за построяване на Захарна фабрика. Така отстъпените от правителството 50 декара държавна земя се удвояват.¹ На 7 ноември 1906 г. Общинският съвет продава 22 860 кв.м. на фирма „Братя Калпакчиеви” на символичната цена от 15 лева на декар за построяване на нови пещи за изпичане на марсилски керемиди и построяване жилища за работниците.²

В началото на 1908 г. на власт идва правителството на Демократическата партия, което по традиция започва натиск върху общинските управи в големите градове. Назначени са финансови ревизии и правителственият вестник непрекъснато публикува материали за далавери, без да привежда преки доказателства. Отново се заговорва за прословутото „чекмедже” на Петко Каравелов, от което ще бъдат извадени страшни компромати за дотогавашните управници. Ревизията в Пловдив доказва „недоимък на касата“ от 45 стотинки, което се дължи на изплащането на сума от предприемач с монети, сред които е имало и гръцки по 5 и 10 лепти. Коментира се и неправомерна командировка на кмета, но тя е по решение на общинския съвет.

1.4. Управлението на Демократическата партия

През пролетта на 1908 г. в Пловдив отново се повтаря ситуацията, разиграваща се след всяка смяна на правителството в София. На 20 март кметът Вълко Шопов, помощниците Г. Георгиев и Ат. Николов и останалите общински съветници стамболовисти си подават оставките. Това е причината за разтурването на общинския съвет и назначаването на нова временна комисия, която да поеме управлението на града. Неин председател е д-р Иван Кесяков, а членове - Димитър Влашкинов и Иван Нейков от средите на управляващата страната Демократическа партия.³ Те успяват по правилния за демократите начин да подготвят и проведат насрочените за 4 май извънредни общински избори. В резултат правителствената листа получава 2 410 гласа, при само 416 за формирания опозиционен блок. На 4 юни 1908 г. новоизбраният общински съвет избира наричаното вече Постоянно присъствие на Общинския съвет в състав: кмет д-р Иван Кесяков и помощници Димитър Общински, Димитър Влашкинов и Павел Беловеждов. Обществеността приема с надежда новия кмет, който „за изминалите

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 1, а.е. 236, л. 132;

2 ЦДА, Ф. 371К, оп. 4, а.е. 30, л. 142

3 Марица, бр. 150 от 6 апр. 1908.

два месеца е показал енергия и добра воля“.⁴

Д-р Кесяков е наследник на виден копривщенски род и е роден през 1871 г. в малкото средногорско градче. Завършва медицина в Краков, Полша и през 1897 г. се установява в Пловдив като ординатор в Държавната болница. По-късно е околийски и окръжен лекар. След двегодишно пребиваване във Видин се завръща през 1906 г. в Пловдив като старши градски лекар и районен инспектор по маларията. Известен е в пловдивското общество като председател на Гражданския клуб, редактор на издаваното в Пловдив списание „Български лекар“ и с докладите си до предишната общинска управа, в които не спестява нищо от тежкото санитарно състояние на града. Според неговите спомени, писани доста години по-късно, държи на професията си, не гори от желание да става кмет, но се подчинява на партийната дисциплина и натиска на пловдивчанина д-р Тодор Кръстев, който по това време е министър на правосъдието.⁵

Д-р Иван Кесяков

Кметът Кесяков успява да сформира добър екип от специалисти, които се заемат с изпълнението на сериозно обмислена и широко популяризирана програма за модернизацията на Пловдив с няколко основни направления: благоустрояване, хигиенизиране и грижа за общественото здраве, развитие на просветното дело и повишаване на гражданското съзнание. Своята дейност общината провежда балансирайки между местното гражданство и централната власт, между амбициите на екипа специалисти и желязната хватка на общинския бюджет. Това е „златно време“ за развитието на страната и правителството може да подпомогне местното самоуправление най-вече за увеличаване приходната част на общинските бюджети. По стечение на

4 Марица, бр. 155 от 8 юни 1908.

5 Спомени на д-р Иван Кесяков. - ИДА, кн. 25, 1973, с. 159; Райчевски, Г.Петков. Пловдивските кметове, с. 50-51.

обстоятелствата с вземането на финансовия заем от БНБ, дейността на общинската управа е по-добре обезпечена финансово. Това е причината времето на неговото управление да бъде определяно от специалистите като успешно за град Пловдив.¹

Буквално от първите дни на своя мандат д-р Кесяков е затиснат от развитието на събитията по концесията за осветление и трамваи. Поради липса на средства и организационни причини общината не е изпълнила поетите задължения по сключения преди година договор с Хектор де Бакер. Съгласно чл. 31 общината трябва да направи моста на река Марица достатъчно солиден, за да понесе трамвайни вагони от 22 тона. На 27 ноември 1907 г. е проведен търг за направа на желязна конструкция, но до юни следващата година няма и едно сложено парче желязо. Не са извършени необходимите отчуждавания на имоти съгласно чл. 33, така че минималната ширина на улиците по трамвайните маршрути да бъде поне шест и половина метра, за да се предпази населението от движещите се машини. Не е извършена нивелация и поставена паважна настилка по улиците на трамвайните трасета и най-вече на потстъпите към площад „Джумаята“ и моста на река Марица, съгласно чл. 32. С лека ръка от предното управление са поети непосилни ангажименти – общината да издейства от правителството безмитно внасяне на всички материали за постройката и функционирането на предприятието, ако ли не митата ще се поемат от общинския бюджет; предприемачът да не плаща данък занятие при сключване на контракта, но този данък е държавен и не е от компетенцията на общинския съвет да бъде опростен.²

Само три дни след като д-р Кесяков встъпва в кметската длъжност, на 7 юни 1908 г. е получено писмо от пълномощника на концесионера с констатацията, че ангажиментите не са изпълнени в установения едногодишен срок и вината за проваляне на концесията е на общината. На заседание на общинския съвет на 10 юни главният инженер Йосиф Шнитер обяснява, че желязната конструкция на моста не ще реши проблема с усилване на неговата издръжливост, защото не се знае колко са устойчиви неговите основи, и е по-добре да се построи нов мост! Решава се, да се искат пари от правителството, защото мостът ще служи и за военни цели. Безумие е, пак според Шнитер, да се хвърлят 200 000 лева за павирането на улиците с широка каменна настилка, преди да е направена канализация, която пък трябва да се предшества от неизвършената нивелация. Истински „Параграф 22“, доведен от непрофесионализма и некомпетентността на предишните

1 Василева, Д. Ролята на демократическия общински съвет за модернизиранието на Пловдив 1908-1911г. – В: Сб. Пловдив по пътя към модерния свят, Пловдив, 1998, с. 25

2 ПОВ, бр. 92-93 от 4 ноемв. 1931, с. 8

градски управи.³

От своя страна назначената веднага комисия от общинските инженери Й. Шнитер, Н. Пачев и П. Богданов в доклад от 4 юли 1908 г. констатира, че концесионерът не е представил по надлежния ред в Министерството на обществените сгради окончателните проекти за електрическите мрежи и трамвайните линии. Извършените дотогава работи по направата на баража, утаечния басейн, подпорните стени, облицовката на канала и двата акведукта на река Чая са некачествени и не са извършвани в присъствието на представител на общината. Изводът е, че и двете страни са допуснали нарушения на договора. Но няма подписани от изпълнителя констативни протоколи.

На 22 юли 1908 г. Хектор де Бакер чрез своя пълномощник Робер де Рот уведомява кмета, че след неизпълнението на задълженията на общината и неплащането на митническите такси е спрял инвестирането на средства в проекта, прекратил работата и разпуснал работниците. Предявява иск за арбитраж за всички спорни точки от договора и искане за обезщетение за наложеното бездействие и причинените вреди. През следващите месеци по концесията не се прави нищо. След консултация с видните пловдивски юристи Недко Каблешков, Васил Коларов, Георги Юруков, Владимир Селджобалиев, Александър Христов и общинския адвокат Георги Семерджиев и по тяхна препоръка, на 27 април 1909 г. Общинският съвет взема решение да се обезсили контракта от 13 май 1906 г. с Хектор де Бакер и се конфискува залога от 100 000 лева.⁴ Министерството на вътрешните работи не утвърждава това решение, като се базира на мнението на софийските адвокати Тодор Тодоров, Фаденхехт и Данаилов, че общината също не е устояла на поетите задължения и ще изгуби делото. Общината потвърждава своето решение. Концесионерът завежда дело за вреди и загуби в размер на 1 200 000 лева в Пловдивския окръжен съд, което се гледа през март 1912 г., но е отложено. Идват войните и въпросът остава открит до създаването от държавите-победителки в Първата световна война на Арбитражния съд в Париж. Именно той взема злополучното за Пловдив решение за обезщетение на Хектор де Бакер с близо 700 000 белгийски франка, равняващи се през 1925 г. на 5 460 000 български лева!⁵

По времето, когато стои начело на общината, д-р Иван Кесяков успява не само да увеличи значително бюджета ѝ, да балансира приходите и разходите, но и да промени неговата структура. В приходната част се запазват постъпленията от налозите, от таксата смет и абонаментите за вода, но намалява относителния им дял. Промяната е

3 Пижев, А. и др. История на Община Пловдив, с. 101

4 ПОВ, бр. 92-93 от 4 ноември 1931г., с. 9.

5 Виж: Пижев, А. и др. История на Община Пловдив, с. 135

за сметка нанарасналите почти три пъти приходите от отдаване под наем недвижими общински имоти и от десетократното увеличение на приходите от продажба на неизпознаеми имоти. Следващата Таблица 5 дава представа за относителния дял на перата в приходната част на бюджета.

Таблица 5: Бюджети на Община Пловдив за периода 1908-1912 г.¹

Година	Приходи в бюджета	От тях: Наеми	От тях: Продажба имоти	От тях: от „октроа“	Разходи в бюджета
1908	1 817 340	35 383	12 163	472 000	1 817 340
1909	1 957 618	83 803	22 000	470 000	1 957 618
1910	1 700 268	69 687	155 418	456 100	1 700 618
1911	2 133 127	92 750	121 227	462 000	2 133 127
1912	2 229 838	95 230	138 400	468 300	2 297 226

Всяка година бюджетът на общината се издава в отделна книжка с приложения: Списък на общинските имоти, които се отдават под наем с определени месечни наеми; Списък на градските парцели по квартали, които ще се продават на публичен търг, като така се осигурява необходимата гласност и се избягва продажбата „под масата“. През 1910 г. е приет нов Закон за измерване, ограничение и използване на общинските мери, според който заграбените части до 1903 г. се търсят по съдебен ред, а след тази година се връщат по административен ред. Общината получава възможност да си върне всички заграбени след 1903 г. няколко хиляди декара ниви, които също започват да се отдават под наем чрез търг. Всяка година към бюджета се прилага списък на завзетите парцели в различните квартали, на които самоволно са построени жилищни сгради. Техните собственици научават и цените, на които могат да им бъдат продадени, за да си узаконят жилищните сгради.² Пристъпва се към твърдо събиране на недоборите – несъбрани данъци и такси главно от богатите собственици, които отлагат с години плащането, докато изтече давността или „изгорят архивите“. Към бюджета за всяка година се прилага Списък на длъжниците на общината със сумите на дълга.³ В разходната част, благодарение на изтегления заем, се осигуряват средства за строителство на училищни и обществени сгради: за 1908 г. – 246 202 лева, за 1909 г. – 209 309

¹ По данни от ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 184, л. 74 и сл.; а.е. 195, л. 68 и сл.: ПОВ, бр.258 от 1 юли 1940.

² ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 184, л. 87

³ ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 184, л. 94

лева, за 1910 г. – 381 938 лева и за 1911 г. – 457 320 лева. Сумите за заплати на общинската администрация от 225 000 лева през 1908 г., достигат до 300 220 лева в края на мандата. Издръжката на училищата и заплатите на учителите нарастват от 75 577 на 184 106 лева. Средствата за поддържане на чистотата нарастват от 27 808 на 42 000 лева. Едновременно с това просрочените задължения на общината намаляват от 186 426 за 1908 г., на 69 953 за 1911 г. Благодарение на стабилните приходи, за всяка от тези години общината изплаща дължимата на банката сума за покриване на главницата и лихвите по взетия заем в размер на 460 141 лева.⁴

Ролята на Пловдивската община като институция за развитието на града личи и от немаловажния факт, че бюджетът на Пловдивски окръг за 1911 г. например е едва 470 000 лева, с които се плащат заплатите на чиновниците / 43 810 лева /, поддържат се държавните прогимназии / 70 200 лева /, строеж на нови сгради / 238 686 лева /, подпомагане на селското стопанство и индустрията / 43 000 лева /, издръжка на санитарните и ветеринарни служби / 26 320 лева / и др.⁵ Това показва несравнимо по-големия обем работа на местната власт в сравнение с следващото по-високо ниво на управление.

На 1 октомври 1910 г. започва да излиза отново Пловдивски общински вестник с три отдела: официален, в който се печатат всички решения и наредби на Общинския съвет; неофициален, отразяващ живота в града и съседните общини и допълнителен, посветен на полезни съвети, обяви и реклами. В официалния отдел се публикуват не само решенията на общината, но и дебатите в общинския съвет. Това е рядка за времето си смелост, която дава възможност на гражданите, да контролират своите избраници. Допълнително улеснение е, че вестникът се изпраща даром, при поискване от всеки грамотен пловдивчанин. Така се формира едно активно обществено мнение в града. Вестникът се издава в тираж от 2 000 броя, предполагаемите активни граждани на Пловдив, който по тава време има 47 981 души население.⁶

Забележителна е тази страна от дейността на общинския съвет, целяща да осигури прозрачност в управлението и правила в обществения живот и изяви. Публикуват се правилниците за функционирането на обществените служби. Създаден е първия Правилник за държането на гражданите на обществени места. Съветът забранява провеждането на събрания под открито небе на определени места, но с изричната уговорка, че това се прави, за да не се затруднява градското

4 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 184, л. 91

5 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 195, л. 8

6 ПОВ, бр. 1 от 1 октомври 1910г.; Василева, Д. Ролята на демократическия общински съвет за модернизиранието на Пловдив 1908-1911г., с. 25

движение.¹ Чрез вестника общинарите призовават за опазване на общинската собственост, градските градини и залесените тепета. Поддържането им се заплаща с парите на всеки пловдивски данъкоплатец и на обществената собственост трябва да се гледа със същото уважение, с което се гледа на частната. За всяка нова наредба на общината се търси цялостното и въздействие върху обществения живот. Приет е нов правилник за модернизиране и хигиенизиране на пловдивските фурни, с регламент за качеството, грамажа и цената на хляба. Но едновременно с това се търси и отражението върху социалния живот, защото това е пътя за освобождаване на жената от отнемащите много сили и време домакински задължения, сред които е и приготвянето на домашен хляб.²

Д-р Кесяков въвежда нов стил на работа в кметството. Неговият работен ден започва рано сутринта с посещения на градската градина, пожарната команда, чистителния отдел или по улиците, по които се извършват ремонтни дейности. В 8 часа той получава ведомостта за движението на касата от предишния ден и започва приемането на докладите. Така всеки от подчинените получава навреме задачите за своя отдел. Кметът отговаря пряко за дейността на финансовата служба, санитарното отделение и водоснабдяването, а помощник кмета Влашкинов за благоустройството. До 1908 г. кметството ежедневно е отворено за посетители от сутрин до вечер. Едни идват по работа, други да се поразходят и научат новини, но никаква работа не се върши от чиновниците. Д-р Кесяков ограничава приемното време от 11 до 12 и от 5 до 6 часа вечерта. През останалото време служителите трябва да залягат в изпълнение на своите задължения.³

През 1905 г. е приета промяна в Закона за благоустройството на населените места в Княжество България. Това развързва ръцете на общинската управа в Пловдив през следващите години да се заеме с един от най-неблагодарните, но необходими за благоустрояването на града въпроси – регулирането на градските квартали. По време на управлението на демократите са утвърдени окончателно регулациите на 97 квартала / срещу 60 квартала до 1907г. /. Заедно с това 24 квартални плана са представени за окончателно утвърждаване, 36 имат първоначална регулация и в 16 са започнати измервания. Към 1911 г. регулацията – окончателна, в напреднала или начална фаза обхваща 173 от всичко 186 градски квартала.⁴

1 ПОВ, бр. 2-3 от 16 октомври 1910г.; бр. 8-9 от 20 ноември 1910г.; бр. 14 от 31 декември 1910г. и др.

2 Василева, Д. Ролята на демократическия общински съвет за модернизирането на Пловдив 1908-1911г., с. 26

3 ИДА, кн. 25, 1973г., с. 166

4 ПОВ, бр. 14 от 31 декември 1910г.; Василева, Д. Ролята на демократическия

При прилагането на градоустроения план на архитект Шнитер не са допуснати големи изменения, а промените са предимно в положителна насока. Основният булевард „Цар Освободител“ е разширен от 24 на 30 метра, променена е регулацията на квартал „Капана“ с цел съхраняване на неговата урбанистична идентичност. Допуснати са и някои неудачни решения, като например съкращаване на улица „Цар Асен“, която е започвала от градината „Цар Симеон“; премахване на площада при ул. „Никола Войводов“, където се е проектирал третия мост на река Марица; премахване на широкия площад „Съборище“ и др.⁵

Една от основните грижи продължава да бъде борбата с бедствията. Почти ежегодни са разливите на Марица в „Каршиака“ и махалите в ниското по десния бряг чак до подножието на „Бунарджика“ и Сахат-тепе. Започва изграждането на импровизирани диги с поставяне на камъни и набиване на колове успоредно на бреговете, като по този начин те се затлачват от наносите и спират разливите. През лятото на 1909 г. буря в Родопите разрушава на километър и половина водопровода по Сотирската река. За месец кметът и общинският инженер Йосиф Шнитер „променят местожителството си“ в планината до отстраняване на аварията. Бедстващото без водопровод население е снабдявано с водоноски, за да не се допуснат епидемии.⁶

Кесяков започва истинска война за разчистване на старите неподдържани и клонящи към самосрутване здания в централната част на града. Като такива са освидетелствани 829 и въпреки протестите на засегнатите, значителна част от тях са сринати. Емблематичен става случаят с изоставената сграда на бившия Гръцки граждански клуб на ъгъла на улиците „Княз Александър“ и „11 август“, която по заповед на кмета е разрушена от пожарната команда в 1 часа през нощта на 12 юли 1909 г. Гръцкото консулство в Пловдив предизвиква международен скандал за посягането на собственост на чужда държава и иска обезщетение от над 20 000 лева. Комисия на Общината обаче оценява материалите за 900 лева, които са платени на консулството. На искането българските власти да накажат кмета, той с достойнство отговаря, че общинските власти са автономни и в България законите се спазват.⁷

През тези години с „нощни акции по тревога на пожарната команда“ са съборени 173 изоставени сгради, които пречат на новото градоустройство в центъра. Разширяват се и улиците „Карловска“, „Брезовска“ и „Войнишка“ в северния квартал „Каршияка“. Само през 1911 г.

общински съвет за модернизиранието на Пловдив 1908-1911г., с. 27

5 ПОВ, бр. 155 от 21 февруари 1934г., с. 7;

6 ИДА, кн. 25, 1973г., с. 170

7 ЦДА, Ф. 371К, оп. 4, а.е. 21-30

с Царски укази са утвърдени отчуждаванията на 49 имота в централната част на града, които пречат на градоустройствени решения.¹ Общината закрива някои от старите ханища в централните части на града, като неотговарящи на предназначението си, макар собствениците да са се опитали да скрият мизерните условия за посетителите под модното име „хотел“. Решителността на общинарите е подкрепена и от дейността по предотвратяването на холерната епидемия през 1910 г.² По този начин се разчистват терени за градоустройствени мероприятия и ново строителство.

През 1910 г. е обявен търг и за сумата от 50 000 лева инженер-землемерът Марко Иванов завършва тъй необходимия нивелационен план на Пловдив. Най-усилната техническа работа се извършва през периода 1910-1912 г. Трасират се и се поставят осовите кръстовици в почти всички открити улици и празни места. Те са от здрави сиенитни блокове с център железен болт и покрити върху видимия терен със означени каменни капаци, а в главните артерии на града от масивни чугунени тръби. Непосредствено след това се извършва пълната нивелация на града – главна и второстепенна нивелачна мрежа и осова мрежа. Пловдивският опит през следващите години става образец за

Строителството на Военния клуб, 1908 г.

1 ЦДА, Ф. 371, оп. 4, а.е. 57, л. 75

2 ПОВ, бр. 11-12 от 9 декември 1910г.

работа в другите градове на страната.³

Приет е нов правилник за строеж на частни сгради, който регламентира градските зони с поименно изброяване на улиците и площадите, включени във всяка от тях. Определени са търговските улици и промишлена зона във от града. Правилникът регламентира етажността и качество на строежите във всяка зона. По улиците от първа зона се насърчава принципа на „склученото строителство“ в близост или на самата улична линия. Във втора зона се прилага противоположното изискване – разполагане на сградите на минимум 5 метра навътре от уличната линия. Общината насърчава високото строителство, като сама построява четириетажна сграда на улица „Търговска“. През 1910 г. от всичко 99 нови здания, само 1/3 са едноетажни.

Благодарение на обществената и частна инициатива се появяват знакови за Пловдив сгради – Военният клуб изграден по проект на архитект Никола Лазаров, първият модерен киносалон „Екзелсиор“ по проект на архитект Александър Ставрев, новата сграда на Железопътната гара и хотел „Молле“, където са монтирани първият асансьор, самостоятелно парно отопление и генератор за електричество, изградени по проекти на италианския архитект професор Мариано Пернигони и др. През 1911 г. е извършено преустройство на градината „Цар Симеон“ по план на главния градинар Георги Николов. Той е автор и на плана на създадената през същата година градина пред железопътната гара.

Пловдивската община с новия правилник поставя под контрол и ремонтните дейности на старите сгради, стигайки до такива детайли като поставяне на капаци и ролетни щори на прозорците и подмяна на покривни покрития. За всеки ремонт се изисква разрешително от общината, за което се заплаща такса съобразно размера и луксозността на ремонта. Пълното прилагане на този правилник по това време едва ли е било възможно, но е въведен някакъв ред във вътрешното преустройство на жилищата и сградите с производствена и търговска цел. Пловдивчани бързо усвояват новите, по-съвършени строителни материали.⁴

Постепенно се ликвидират „знаците“ на стария ориенталски град. На 13 септември 1910 г. Пловдивският хигиенистичен съвет под ръководството на кмета взема решение да се затвори завинаги шантана на Лора Лейбович, именуван „Сан Стефано“ и разположен в сграда собственост на наследниците на Хаджи Гьока Павлов. Тя е изградена върху старо сметище, нужниците приличат на катакомби, посетителите се облекчават пред главния вход, а сметта от години се държи в

3 ПОВ, бр. 133-134 от 21 март 1933г., с. 6; ИДА, кн. 25, 1973г., с. 169

4 Василева, Д. Ролята на демократическия общински съвет за модернизирването на Пловдив 1908-1911г., с. 28

избите. Съставени са десетки актове, но собственичката е непоправима. На 1 октомври 1910 г. са затворени хотел „Родопи“ с гостилницата към него, хотел „Търново“ и кафенето в „Кацигра хан“ на Главната улица, защото „вонята, която издават е нетърпима, поправката на нужниците и кухните е невъзможна, а цялата почва наоколо е пропитата със зловонни нечистотии“.

Санитарното състояние на града в най-висока степен зависи от степента на водоснабдяване на населението. Водопроводът, оценен на около 3 500 000 лева по онова време, е най-скъпата собственост на Пловдивската община. Създаден е детайлно разработен правилник за поддържане и прокарване на водопроводната мрежа в града. Таксите за водоползване са съобразени, от една страна с количеството изразходвана вода, а от друга с материалното състояние на населението, представено чрез стойността на жилищния имот. Осигурява се вода на достъпна цена, като общината събира 1/3 от минималната такса водно право от всички жилища, които се намират на улица с водопровод, но не са свързани с него.¹

Обсъжда се и въпроса за градска канализация. Все още в града е наличен само канала за нечисти води по главната улица „Търговска“, т.нар. „гиризи“ – наследени от турско време канали, които отвеждат водите директно в река Марица. С минимални средства е поставено началото с първото измерване наклона на градските терени. Но поради необходимостта от изключително мащабни инвестиции, този въпрос остава да бъде решаван в бъдеще. С изключение на столицата София, която е канализирана през 90-те години по проект на архитект Михаил Момчилов, в другите големи градове също се правят само първоначални проучвания.² Важен за Пловдив е въпроса с поставянето на нови настилки на около 1/3 от градските улици. Въпреки че по пловдивските тепета безконтролно се добива каменен материал, най-модерния за времето си метод – павирането, се прилага само за част от Главната улица „Княз Александър“. Но трябва да отбележим факта, че поставянето на настилка се отнася само до улиците в централната част на града, а не за предградията, които все по-отчетливо се наслаgват към очертаната от четирите основни булеварда централна градска част. По това време се счита, че изработването на тротоари край улиците е дълг не на общината, а на частните стопани на прилежащите имоти. Общината апелира към тяхната гражданска съвест, залага в правилника и наказателни мерки, без обаче да ги прилага на дело.³

1 ПОВ, бр. 2-3 от 16 окт. 1910г.

2 Даскалов, Р. Българското общество, с. 148; Станишев, Хр. История на строителството и съобщенията в България, с. 60, с. 72

3 ПОВ, бр. 14 от 31 дек. 1910.

Първа пловдивска прогимназия

Благоустройствената политика на общината е тясно свързана с развитието на учебното дело и опазването на общественото здраве. През тези години образователното дело в страната е в подем благодарение на приетия през 1909 г. нов Закон за народното просвещение нарастващото държавно финансиране. През учебната 1910-1911 г. вече 67.8 % от подлежащите на задължително образование деца посещават училище, с което България изпреварва значително своите съседи.⁴ И в Пловдив ежегодно нараства броят на учениците в основните училища и необходимостта от строителство на нови сгради. Кметът е председател на Училищното настоятелство и осигурява откупуването на два типови проекта. През 1911 г. с 500 000 лева заем от БНБ е построена сградата на училище „Петко Каравелов“ в квартал „Мараша“. Започва строителството на основни училища в „Каршияка“ на улиците „Брезовска“ и „Поп Златан“, на ул. „Любен Каравелов“, на ул. „Митрополит Панарет“ юго-източно от Трихълмието, на пресечката на улиците „Авксентий Велешки“ и „Стефан Стамболов“, на ул.

⁴ Даскалов, Р. Българското общество, Т. 2, с. 364; Еничарова, Е. Политиката на българската държава за материалното осигуряване на учебното дело / 1909-1912г. / - Сп. История, 2015, кн. 5, с. 493-495.

„Арда“ в „Католическата махала“.¹ Но тази дейност не е реализирана докрай, поради прекъсване мандата на общинската управа.

Като лекар кметът д-р Иван Кесяков е особено ангажиран с въпроса за осигуряване на достъпна медицинска помощ. През 1909 г. Пловдивската община открива нови районни амбулатории с лекари, фелдшери, акушерки и санитарии на бюджетна издръжка. В щата на медицинската служба има вече и лекар - бактериолог.² По предложение на кмета се осигурява кредит за създаване на общинска аптека, която снабдява бедните граждани с безплатни лекарства, а на общинските служители ги продава на костумени цени. В аптеката се изпълняват и рецепти на заможните граждани срещу заплащане. Но за първата половина на 1910 г. са изпълнени 8 697 безплатни рецепти, срещу четири пъти по-малко срещу заплащане. Това показва, че аптеката може да работи само на дотации от общинския бюджет.³

Общината подкрепя развитието на индустрията като предоставя по Закона за насърчаване на местната индустрия 12 броя терени на символичните цени от 20 стотинки на квадратен метър за преместване предприятията на табашката индустрия в източната част на града, за да се избегне замърсяването на кварталите. На Н. Георгиев и Ю. Велев е продадено два декара празно общинско място по улица „Станимашка“ за изграждане на парфюмерийна фабрика.⁴ На Окръжната постоянна комисия е отстъпено безвъзмездно място от 3 653 кв.м. за създаване Окръжна ветеринарна лечебница в близост до река Марица.⁵ Започва да се променя структурата на населението на града и през 1910 г. вече 14 550 души се прехранват в сферата на индустрията, 14 750 – в сферата на търговията и едва 4 602 са заети в земеделието.

През 1909 г. в Пловдив е открит Висш педагогически курс с физико-математически отдел за подготовка на учители за прогимназиите. Първоначално финансирането е към Държавната мъжка гимназия, а през 1914 г. се отделя административно и финансово с 35 курсисти. Това е началото на Учителския институт в Пловдив.⁶

Финансовата стабилизация позволява на общинската управа да предприеме реализация на някои отдавнашни идеи за доходни здания. През 1910 г. се взема ново решение за строителство на градски хали. Идеята е за тази цел да се преустрои „Куршум хан“. Старият кервансарай, построен през XV век на площ от 3 630 кв. м., постепенно западал и в края на XIX век в него се нанасят сарафи, търговци,

1 ЦДА, Ф. 371, оп. 4, а.е. 57, л. 104-105;

2 Запрянов, Н. История на медицината в Пловдив. – Пловдив, 2008, с. 48

3 ПОВ, бр. 8-9 от 20 ноември 1910.

4 ЦДА, Ф. 371К, оп. 4, а.е. 57, л. 155, л. 175.

5 ЦДА, Ф. 371К, оп. 4, а.е. 57, л. 70

6 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 22, л. 53

занаятчий. С Царски указ от 12 февруари 1910 г. е постановено да се отчуждят за сметка на Пловдивската община частните имоти в Куршум хан. Общинската управа съобщава на собствениците оценките, но 64 от тях обжалват пред Пловдивския окръжен съд, че не са доволни от оценките и защото не са спазени процедурите! Надеждата им е, чрез сръчни адвокати „отново да съдерат кожата на общината“. Окръжният съд с решение от 5 май не уважава аргументите им, но те обжалват във Върховния касационен съд.⁷

На 14 април 1911 г. са уточнени условията за преустройството – да остане старата сграда, като външно от четирите страни се пристроят двуетажни крила с дюкяни в същия стил, а вътрешността се запази с магазини на първия етаж и кантори на втория. Министерството на вътрешните работи не одобрява и счита, че „идеята за превръщането на единствената историческа сграда в Пловдив не е щастлива, защото това е мъчно, ще струва скъпо и не може да се очаква добър резултат“. Общината упорства и обявява конкурс. В указания срок постъпват четири проекта на архитектите Койчев, Лазаров, Нешов и Торньов, които са откупени по 900 лева, без да са класирани, понеже изменят предварителните условия.⁸ По пощата пристига и още един проект с мотото „Марица“, чийто автор е архитект Стефан Джаков. На 26 ноември 1911 г. Общинският съвет решава Куршум хан да се преустрои именно по проекта на архитект Джаков със значителни подобрения, за които архитекта се е съгласил.

Другата добра идея е за строителството на нова кланица. Както вече посочихме, още като градски лекар д-р Кесяков в свой доклад описва ужасните условия, при които се коли добитъка и се обработва месото в съществуващата скотобойна. Подобно е състоянието на тогавашните скотобойни и в Бургас, Сливен, Русе и другите големи градове. Само в столицата София още през 1899 г. е построена нова кланица.⁹ На свое заседание Общинският съвет определя място за новата кланица в източната част на Пловдив след дотогавашната скотобойна, северно от съществуващите гробища. През 1911 г. е обявен конкурс с условието строителството на сградите да не е по-скъпо от 300 000 лева. Премирани са два проекта на архитект Хенингс от Щутгарт, Германия. Но строителството по всеки от тях надвишава сумата. Оказва се, че в получените в Германия поемни условия липсва точката с ограничението за сумата и това довежда до спорове и отлагане на строителството. Така не е построена и нова кланица, въпреки осигурените за това средства от заема.

При управлението на д-р Кесяков продължава безстопанствената и

7 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 5, а.е. 1, л. 21.

8 Пак там, л. 29.

9 Даскалов, Р. Българското общество, Т.2, с. 107

хищническа експлоатация на пловдивските кариери. След приемането на новия Закон за насърчение на индустрията през 1909 г., на дружество „Изида“ е предоставено правото за експлоатация на кариерата по южните склонове на „Джендем тепе“ с дължина по фронта от 200 метра, но продължава безконтролната експлоатация и на кариера по северните склонове. След търг през 1910 г. Правото за експлоатация на кариерите по останалите хълмове отново е дадено за три години на предприемач и то при още по-заробващи условия. Отново няма акт за предаване на кариерите с определени параметри или пък скици за контрол по-късно на дейността му. С акт на финансова ревизия през 1912 г. е констатирано, че по вина на кмета и финансовия контролор на общината е причинена загуба от 6 991 лева вследствие несъбирането от дружество „Изида“ на кариерно право за изнесения извън Пловдив каменен материал. Общинските кариери се експлоатират без никакъв контрол и „който не е поискал, той не си е вземал камъни“.¹

През март 1911 г. неочаквано правителството на Демократическата партия подава оставка и цар Фердинанд възлага управлението на държавата на Народната и Прогресивно-либералната партия. Редовните общински избори са чак през следващата година и отново започва натиск върху общинските съвети. На 14 април в Пловдив пристига финансова ревизия, която констатира дребни нарушения от кмета д-р Кесяков с характер на забавени плащания от концесионери. Но правителствите вестници тръбят, че актът ще влезе в съда и предстои разпускане на съвета. Не се обявява например, че ревизията е констатирала, че финансовата година е приключила с 270 000 лева икономия. За да докаже, че работи при „отворени врати“, общинският съвет публикува в „Пловдивски общински вестник“ пълните резултати от ревизията.² Така изминават месеците до началото на следващата година в противоборство с новото правителство и все повече трудности в изпълнение програмата на общинската управа.

По време на своето близо четири годишно управление общинската управа на Демократическата партия изпълнява широка програма за модернизирание на Пловдив. Тя дава отчасти непосредствени резултати, отчасти залага възможности за бъдещо развитие. Осигурявайки си значителни бюджетни средства управлението решава важни социални задачи. Успехите са в областта на градоустройството, благоустройството, образованието и общественото здравеопазване. Направени са първите, макар и невинаги успешни, опити за създаване на предприятия и създаване на общински имоти, които да удовлетворят обществени потребности и същевременно да повишат приходите в бюджета. Това е една решителна крачка в модернизацията на града.

1 ПОВ, бр. 135 – 137 от 24 април 1933.

2 ПОВ, бр. 20-21 от 10 май 1911г.

ВТОРА ГЛАВА

В ГОДИНИТЕ НА ВОЙНИТЕ И СЛЕД ТЯХ (1912-1931 Г.)

2.1. Дейността на Община Пловдив по време на войните за национално обединение

Новата 1912 г. слага край на един период (1903 – 1912) на стабилност в общинското управление на Пловдив, ознаменуван с пълните мандати на управление на Народно-либералната (Стамболовистка) и Демократическата партии. Време, в което общинските власти се опитват да разрешат някои от важните и съществени за града проблеми. Още в началото на годината коалиционното правителство на Иван Ев. Гешов насрочва редовни общински избори, които по традиция изменят коренно конфигурациите в общинските съвети, а от там и насоките в развитието на общините.

Изборите в Пловдив са проведени на 12 февруари 1912 г. Получава се пъстра картина в новия общински съвет, като правителствените партии на народняците и прогресивнолибералите получават по 4 места, демократите и тесните социалисти – по 5, радославистите и стамболовистите - по 2 и широките социалисти и радикалите – по 1. Резултатите не са изненадващи и повтарят тези от местните избори в други градове. Така например през септември 1911 г. в Софийския общински съвет са избрани представители на всички участващи в изборите 9 партии без БЗНС.²

Започват трудни разговори за коалиция, която да управлява Пловдивската община. Едва на 5 април представителите на Демократическата и Прогресивно-либералната партия (цанковисти) се обединяват и избират за кмет Георги Джевизов. Само три седмици по-късно коалицията се разпада и Джевизов подава оставка „пред невъзможността да кметува при такова положение“.⁴

За временно изпълняващ длъжността е назначен неговият заместник Никола Коларов от Прогресивно-либералната партия. За да отмъсти на неверните партньори, още на другия ден той уволнява двадесетина чиновници, симпатизанти на Демократическата партия. Едва на 9 май след ново „прегрупиране“ съветът избира за кмет Никола Козарев.⁵ Той е принуден да управлява с подкрепата на по-малко от половината общински съветници в 24-членния местен парламент, което блокира изначално инициативите в неговата дейност.

2 Николова, В. Софийският общински съвет между два кабинета 1911-1915., с. 13.

4 Сан-Стефанска България, бр. 630 от 28 апр. 1912.

5 Пак там, бр. 632 от 23 май 1912; Свободно отечество, бр. 33 от 12 май 1912.

Новият кмет е роден в Карлово през 1865 г. След Априлското въстание губи баща си и по-големия брат, обесени от турците при Стария мост на река Марица в Пловдив. Индустриалец, основател през 1886 г. на тютюнева фабрика „Левски“ в Карлово. По политически убеждения е привърженик на Народната партия. От 1890 до 1899 г. е кмет на Карлово и остава спомена за кадър, честен и справедлив управник. От 1900 г. се заселва в Пловдив, където е избран за подпредседател на Търговско-индустриалната камара. Пет пъти е избран за народен представител.¹

С всеки изминал месец през лятото на 1912 г. напредва дипломатическата и военна подготовка за предстоящата война с Османската империя. Това се отразява на живота в страната, като държавата изземва от общините грижите за училищата, пътищата, санитарните дейности, подпомагането на земеделието и промишлеността. Така за 1912 г. на Пловдив е утвърден по-нисък бюджет, осигуряващ заплатите на чиновниците и най-належащите потребности на града. За обезпечаване на дейността са предвидени и извънредни приходи от 263 424 лева, но те са от очаквани и по-късно нереализирани продажби на общински имоти. Ниските приходи се потвърждават и от данните за изпълнението на бюджетите през военните години. За 1912 г. са предвидени общи приходи от 1 371 237 лева, но са събрани 1 079 455 лева, което се отразява и на разходите, където при предвидени 1 356 495 лева, са изразходвани 1 094 051 лева. За следващата 1913 г. несъбраните приходи вече надхвърлят 24 % от предвидените.²

Къртене на камъни от пловдивско тепе

1 Райчевски, Г., П. Петков Кметове на Пловдив, с. 54.

2 ЦДА, Ф.- 371К, оп. 1, а.е. 221, л. 59.

През 1912 г. общината за първи път се насочва към темата за екологичното състояние на града, като се опитва да установи контрол над дейността по добива на камъни от градските тепета. На 7 юли Общинският съвет констатира, че са вършени огромни беззакония и злоупотреби, довели до разрушаването и обезобразяването на природните забележителности и приема решение „Изида“ да експлоатира само кариерата по южните склонове на Джендем тепе и то за машинна обработка на добития камък. Кметът разпорежда да се снимат точни скици на кариерите и да се разработи правилник за тяхната експлоатация, който „да пази естетиката на града, климатичните условия и здравето на работниците“.

Започва дългогодишната сага с опитите за прекратяване договора на „Изида“. На 25 август е подаден нотариален протест с иск за вреди и загуби на общината за 200 лева дневно във връзка с нарушенията на дружеството. Спира се ваденето на камъни и се поставя полицейска стража. Но се намесват Министерството на промишлеността и труда и Окръжният управител и дружеството продължава дейността си, като на общината е обещана финансова компенсация. През 1913 г. на Общината са разрешени повече контролни функции върху добива на каменен материал, но споровете продължават при непроменена твърда позиция на кмета.³

Началото на Балканската война през октомври 1912 г. поставя Пловдив във военно положение. Главната грижа на местната власт, както и на държавата, вече са прехраната и осигуряването на отопление за населението, подпомагане семействата на мобилизираните войници. Нагласите през 1912 г. са, че войната ще бъде кратка и държавата не предприема мерки за подпомагане на тези семейства, а общините нямат финансов капацитет да сторят това. Но тя се проточва близо година и когато войниците се връщат от фронта през август 1913 г., заварват своите семейства потънали в дългове.⁴

В Пловдив мъжете, които не са мобилизирани в армията, се включват в помощните стражи за охрана на града. Пристигат мисии на Червения кръст от Франция, Чехия и Русия и в сградите на Френския колеж, Мъжката и Девическата гимназия и училище „Маразлията“ са организирани етапни военни болници. В тяхната дейност като медицински сестри и санитарки се включват стотици пловдивчанки. Те помагат при превързване и обличане на ранените, обграждат ги с грижи, мият операционните зали и помещенията, изгарят мръсните превръзки. През нощта те често са на гарата, където се грижат за пристигна-

³ ПОВ, бр. 135 – 137 от 24 апр. 1933.

⁴ Янулов, И. Социалната политика на България през войната 1915-1918г. – Сп. на Българската академия на науките и изкуствата, кн. 62, 1941, с. 57.

Военна болница в Мъжката гимназия по време на Балканската война

лите със санитарните влакове ранени войници. На 12 ноември 1912 г. в Пловдив с финансиране от Министерството на войната е открито първото в страната сиропиталище за деца на загинали български войници и офицери в Балканската война.¹

Така се изнизват тежките военни месеци. Но победите на бойното поле са пропилены от неумели държавници и дипломати. България преживява първата национална катастрофа. В Пловдив през лятото и есента на 1913 г. пристигат над 8 000 души бежанци от Тракия и Македония. При разорението на българските селища в Източна Тракия над 51 000 души от 108 селища поемат пътя към старите български предели. В Пловдив пристигат цели кервани от волски коли с бежанци от Малгарско, Узункюпрійско и Одринско. Те дружно са вървели към неизвестността, помагайки си морално и давайки си кураж в тежките дни. Чувствали са се като едно семейство и затова искат да се настанят заедно. Малко по-късно през есента в града са приютени и част от прогонените от Беломорска Тракия българи. Техните села в Ксантийско, Гюмюрджинско, Дедеагачко и Димотишко са изгорени, имуществото разграбено, а потерите от башибозуци обират и малкото покъщнина и пари, които бежанците са взели със себе си.²

¹ Лесинска, М., С. Шивачев. Френската военна болница в Пловдив по време на Балканската война – Год. РИМ-Пловдив, кн. 5, 2008, с. 180.

² ДА Пловдив, Ф. 186К, оп. 1, а. е. 505, л. 3; Тракия, бр. 516 от 9 март 1933.

От запад през планинските пътища през Родопите върви вторият бежански поток – този от изгорените селища в Драмско, Серско, Кукушко, Прилепско, Битолско, Охридско. Още в края на лятото на 1913 г. проблемът с тяхното настаняване става изключително тежък. Създаден е Комитет по прехрана на бежанците начело с кмета на града. Първоначално те са настанени в казарми, училищни сгради и ханове, където посрещат зимата. В обстановката на национална криза условията, при които живеят с месеци, са покъртителни. В писмо до Пловдивския комитет, подписано от помощник окръжния финансов началник и главен касиер на комитета, четем: „Поставени са по стотици в една стая, без завивки и постелки, голи и боси, нямайки възможност да чистят себе си и помещенията си. Хранят се само с хляб и са замязали на сенки на човешки същества. Констатирах няколко смъртни случая, където мъртвците лежат наред с другите членове на семействата. Никъде не намерих стая, където да не лежат заедно с жените и децата по един или двама болни, най-много завити с някой парцал и да чакат с усмивка на уста часа и минутата да се отърват от този си живот”.³

Общината няма средствата да подпомогне бежанците и финансовият началник се обръща към правителството да отпусне поне 10 000 лева за подмяна на изпочупените стъкла, закупуване на печки и дърва за отопление. Загрижеността на този честен българин не намира отклик сред държавниците и притежателите на пловдивски фабрики и магазини, които да им осигурят работа и препитание. Намират се и състрадателни граждани, организирани от общината и митрополията, които в акция на 15 ноември 1913 г. събират дрехи, завивки, храни, за да облекчат тяхната участ. Няколкократно подпомага бежанците и Пловдивската търговско-индустриална камара. Помощи за над 10 000 лева постъпват от Петербургското славянско дружество, а българският тютюноотърговец Димитър Кудоглу предоставя от Дрезден по една златна турска лира на бежанците негови съселяни от село Габрово, Ксантийско.⁴

Процесът с устройването на бежанците е много динамичен. През есента част от тях се завръщат в Беломорска Тракия, която по силата на Букурещкия мирен договор остава в пределите на България. Останалите над 5 000 души, решили да се установят в Пловдив, започват самоволно да заемат свободни терени южно от гарата и да строят сами жилища. Така квартал „Кючук Париж“ е заселен с над 500 семейства от Македония, а създадените нови квартали също южно от гарата „Борислав“ и „Кирпич махала“ („Христо Ботев“) приютяват

3 Да Пловдив, Ф. 67К, оп. 2, а.е. 147, л. 50-51

4 Да Пловдив, Ф. 67К, оп. 2, а.е. 147, л. 20-60; а.е. 101, л. 1; Пловдивски търговски вестн, бр. 120 от 7 март 1914.

други 600 семейства на бежанци от Узункюпрю, Чопкьой и Еникьой, Източна Тракия. На запад от „Джендем-тепе“ възниква квартал „Сарай-кър“. Лишени напълно от собственост, разчитащи единствено на двете си ръце за прехрана на семействата, бежанците многократно увеличават броя на наемното работничество. Така пред общината възниква новият бездомнически въпрос, който ще тежи като воденичен камък в нейната дейност чак до средата на 30-те години.¹

Въпреки многото тежки проблеми през есента на 1913 г. кметът на Пловдив Никола Козарев е един от 8-те представители на български градски общини, който присъства на проведения в град Гант, Белгия учредителен конгрес на Международния съюз на градовете. Там те обсъждат идеята за създаване на Съюз на градовете в България, но след завръщането им тя е забравена.²

От месец юли 1913 г. България се управлява от правителствена коалиция на либералните партии начело с д-р Васил Радославов. Въпреки полицейския терор либералите не успяват да спечелят мнозинство на парламентарните избори през ноември 1913 г. и отново разтурят Народното събрание. „Победата на всяка цена“ на новите избори е постигната и с връщането на турските имена на мюсюлманското население в Западна Тракия и Родопите и разрешението да се носят фесове и фереджета срещу обещанието да гласуват за листата на Васил Радославов.

След като си осигуряват мнозинство в парламента, новите управляващи започват натиск за овладяване общинските управи в градовете, въпреки че не е изтекъл техният тригодишен мандат. На много места, като например в София, Русе и Пазарджик, д-р Васил Радославов дава под съд старите кметове. Това са скалъпени процеси с цел опозицията да бъде отстранена от местната власт.³ В Пловдив са изпратени финансови ревизори, които стъкмяват мними обвинения против кмета, докарани са нови съдебен следовател и прокурор. На 9 януари 1914 г. общинският съвет е разтурен и е назначена Временна тричленна комисия, която да управлява общината до провеждането на нови избори. Начело на Временната управа застава старият познайник Деньо Манев с помощници Аргир Балджиев и Петър Шопов.⁴ Новите общински избори са проведени по характерната за управля-

1 Шивачев, С. Тракийската организация в Пловдив. Пловдив, 1997, с. 35-36

2 Колев, В. Идеята за общинско взаимодействие и създаване на Съюза на българските градове. – Епохи, 1, 1995, с. 28. Авторът на статията упоменава града Гант, като се позовава на Столичен общ.вестник бр. 26 от 21 окт.1925г. Но в Белгия такъв град няма, градове със сродни имена са Гент и Генк.

3 Николова, В. Централна власт – партия – местна власт – В. Сб. 120 години изпълнителна власт в България, С. 1999, с. 121.

4 Свободно отечество, бр. 49 от 11 ян.1914; Спомени на д-р Иван Кесяков. – ИДА, т. 25, с. 172.

ващите схема - дадени са права да гласуват на 700 цигани от квартал „Столипиново“, преобразени в „турци-мохамедани“ и с много арести и побоища изборите са спечелени от управляващите. Радославистите получават 13 от общо 24 мандата. На 31 март 1914 г. Общинският съвет избира за кмет Деньо Манев.⁵ Както вече изяснихме неговата активна политическа дейност започва в края на XIX век. През 1900 г., след незаконно бламиране на кмета Н. Чалъков, за по-малко от два месеца той заема кметската длъжност и успява да ошети общинския бюджет с над 250 000 лева. През следващите години е арендатор за събиране на сумите по градските налози, но редовно не се издължава на градската хазна. През 1908 г. общината завежда срещу него дело за неиздължена сума от 3 116 лева и на 17 септември 1909 г. Пловдивският съд го осъжда да заплати сумата. Но той обжалва пред Апелативния съд и с различни юридически хватки, като например невявяване на свидетели, протака до 1925 г., когато неговите наследници са осъдени да заплатят сумата. До 1914 г. Манев е ошетил общинската хазна от неиздължени суми по аренды и договори с над 30 000 лева, за което има нови заведени дела.⁶

Новият кмет започва своя мандат с демагогска реч и с изхабени в миналото обещания за докарване водите на Хисарските минерални бани в Пловдив, за прокарване на нова канализация, електрическо осветление и трамваи. Но действията му са истинска напаст за Пловдив. Още по времето, когато управлява временната управа, той уволнява всички чиновници и на тяхно място назначава хора, които са „съвсем некадърни и хабер си нямат от длъжността, която им се поверява“. Ще дам само няколко емблематични примера. За стенограф е определен зарзаватчията Ячо Димитров. Бояджия и кръчмар са назначени за фелдшери. В Чистителния отдел вече има 28 работници и 31 надзиратели. За качествата на останалите кадри говорят техните прякори – Гарвана, Йолтикена, Коста Келеша, Коцкара, Куршума, Сердара, Цамбъра, Шантиклера.⁷

В общината е въведен „правов ред“ – свидетелства, удостоверения, разрешителни за строеж или водоразклонение, свидетелства за бедност дори, се издават само срещу рушвет. Ако се чака платежна заповед, срещу подпис за изплащане трябва ищецът да се раздели с половината сума. Добиват гражданственост изразите „На регулационната линия трябва да излезете!“, сиреч само с рушвет може да свършите работа в общината, и „От вас зависи!“ . С тази парола посрещат, гле-

5 Свободно отечество, бр. 55 от 3 апр. 1914.

6 Изложение на Милош Хр. Данов, д-р Минчо Багаров и Лазар Лазаров до общинския съвет за беззаконията, извършени по време на управлението на Деньо Манев. Пловдив, 1920, с. 2.

7 Пак там, с. 4-6.

дат в кесията и търкат палец в показалеца си.¹

Кметът заявява: „От българските съдилища не ме е страх. Всички общински съветници да са против мене, щом дядо Радославов е министър-председател, аз сам ще управлявам Пловдивската община“. От своя страна неговият патрон изтъква: „Мене ми са потребни в Пловдив само четири души честни партизани като Деня“.²

По новите порядки в общината бюджетът за 1914 г. е гласуван на трето четене чак на 13 май само за пет минути, като до края на деня е „изглаждан, кастрен и стъкмяван“. Приходните пера са увеличени два-три пъти, за да се оправдават раздутите разходи. Утвърден е без обсъждане от Министъра на вътрешните работи Васил Радославов. За да се освободи от контрола на 11-те общински съветници от опозицията, Деньо Манев разпорежда заседанията на съвета да се провеждат сутрин в 9 часа, но се откриват в 8 часа само в присъствието на „либералното болшинство“. На съветниците не се предоставят преписките по решенията и протоколите от предното заседание, които се фалшифицират. След зададени неудобни въпроси е изхвърлен от стаята и смазан от бой общинският съветник от тесните социалисти Никола Господинов. През същата 1914 г. при едно от посещенията си в Пловдив цар Фердинанд прави преценката: „Градът ви на село е заприличал“.³

В края на 1914 г. съветниците от опозицията успяват да доведат до обществеността потресаващи факти за управлението. При отчуждаване къщата на Иван Х. Гъков до улица „Лейди Странгфорд“ е направена оценка от „вещи лица“ за 65 000 лева, а няколко години преди това оценката е била 18 000 лева. През 1914 г. върху заграбени от общинската мера места, а всъщност „продадени“ от Д. Манев, са построени над 300 нови масивни къщи. За общинските служби се наемат сгради собственост на съветници и се плащат големи наеми, като например санитарната служба е настанена в сграда без прозорци и с течаща вода по стените. Закупен е кон за нуждите на общината за 750 лева, а само след месеци е продаден като негоден за 30 лева. Общински ниви от стотина декара се отдават за обработване без търг и конкурс на приближени на кмета, без да постъпват след това средства от наеми. Като резултат 1914 г. приключва с недоимък от 340 086 лева в приходната част на бюджета.⁴

Още по-фрапиращи са констатациите в бюджета за 1915 г. Предвиден е приход от наем от градските хали 31 784 лева, но за тях даже не е определено място, та камо ли да са построени. Има приход от

1 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 17, а.е. 40, л. 2-10.

2 Спомени на д-р Иван Кесяков - ИДА, т. 25, с. 173

3 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 17, а.е. 40, л. 1

4 Спомени на д-р Иван Кесяков. – ИДА, т. 25, с. 7.

такси за слугините от 28 000 лева, но такива такси по закон въобще няма. От заеми са предвидени 225 000 лева, а държавата забранява вземането им във военно време. Като разходи са предвидени 405 000 лева за строителство на нови сгради, а няма и един утвърден план и сложен камък върху камък. Съветниците от опозицията излагат целия този хаос в бюджета в писмо до МВР. Но бюджетът е утвърден с една забележка - да се включи за изплащане сума, предявена в иск към общината от съмишленика на либералите и тогавашен депутат Константин Хаджикалчов.⁵

В годините след войната ще се изяснят още стотици далавери на Деньо Манев. Още от времето на кметуването на Христо Г. Данов Общината е в съдебен спор с Алфонс Маркопуло за заграбените от него 40 декара около Централната железопътна гара. През 1914 г. Апелативният съд като последна инстанция взема решение в нейна полза. Но само след месец Деньо Манев сключва чрез съда нова сделка с Маркопуло за размяна на тези 40 декара срещу 25 декара негова собственост извън чертите на града. Председателят на съда не подписва протокола, защото има съмнения, че и това са земи, завзети от общинската мера. Въпреки това кметът Манев сключва сделката. Едва на 13 май 1919 г. Общинската управа решава да я развали, защото с нея „Общината е загубила 35 урегулирани парцела за жилищно строителство на стойност 665 000 лева срещу полски имоти на стойност от 5 000 лева“. Но се оказва, че цялата Протоколна книга с решенията на Общинския съвет от 1914 г. е унищожена от Деньо Манев и прокуратурата не може да вземе становище. Така и тази далавера е оставена на забвение.⁶

На 4 август 1914 г. градско място от 53.90 кв.м. на ул. „Княз Александър I“ е продадено на Йосиф Ково и Ели Сиди с оценка от комисия за 500 лева на кв. м. Кметът разпорежда, те да внесат само 3 005.20 лева, а останалите 23 944.80 лева потъват в нечий джоб. Най-брутално се потъпкват политиките и решенията на всички предишни общински съвети. Корупцията обхваща и съдебните власти, които с поредица решения узаконяват далаверите на кмета. На 4 октомври 1914 г. Деньо Манев сключва без съгласието на общинските съветници нотариален договор с АД „Изида“, като му предоставя правата върху всички кариери на Джендем-тепе. През февруари 1915 г. Манев взема подкуп от 3005 лева чрез Георги Ковачев за оценка на имот на ул. „Княз Фердинанд“, с което ощетява общината с 5710 лева. Градско място от 321 кв.м. е продадено по 7 лева кв.м., а оценката на комисията е за 50 лева на кв.м. Хазната е ощетена с 13 265 лева. По същия начин с нотариални договори са продадени още 15 места, а щетите за местните

5 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 17, а.е. 33, л. 8-10

6 Пак там, оп. 2, а.е. 7, л. 8.

финанси възлизат на 71 000 лева.¹

През месец септември 1915 г. България се включва в Първата световна война на страната на Централните сили. За разлика от 1912 г. държавата взема предварителни мерки за подпомагане на нуждаещите се войнишки семейства. Още през октомври 1915 г. е приет закон, който предоставя тази грижа изцяло на централната власт, а изпълнението се възлага на Централен комитет и на местни общински комитети. На общините се възлагат грижите за подпомагане на болните и безработните.²

Подпомага се с 40 стотинки на ден всеки член от войнишко семейство (съпруга и деца), но и баща, майка, брат или сестра, ако са били издържани от мобилизирания войник. В градовете председател на общинският комитет е мировия съдия, а касиер е градският бирник. В градове като Пловдив с над 10 000 души население има и участъкови комитети, които подготвят пълни списъци на правоимащите. Първоначално помощите се дават в натура, а по-късно в пари. За Пловдивски окръг от 1 октомври 1915 до 31 декември 1916 г. са подпомагани 19 654 семейства с обща сума от 7 106 211 лева.³

Така е създадена една стройна система извън общинските служби и благодарение на това се постига справедливо и достатъчно, поне през първите две военни години разпределение на държавните средства. Общините са с почти напълно разстроени финанси и почти липсват сведения за подпомагане на семейства на бедни и безработни от общините, с изключение на столицата София и Русе.⁴

В летописа на Пловдив са останали много малко следи от усилията на общинската управа за изхранване на бедното население и подпомагане на безработните в следващите години. При военните условия, както в останалите български общини, така и в Пловдив, кметът и общинската управа изземват функциите на общинския съвет. Те се превръщат в преки органи на централната държавна власт и се занимават основно с реквизиции, контрол върху цивилното население и поддържане на реда. Почти напълно е ликвидиран елементът на автономия. Самоуправителните органи работят в тясно взаимодействие с представителите на държавата в съответните териториално-административни единици – окръжните управители и околийските началници, които стават органи на Министерството на войната. Тази система продължава да функционира с редица изменения до вдигането на военното положение през март 1922 г.⁵

1 Пловдивски окръжен съд, Присъда по углавно дело № 4610/1919г.

2 Янулов, И. Социалната политика на България през войната 1915-1918г., с. 63

3 Пак там, с. 97.

4 Пак там, с. 107.

5 Колев, В. Общинското самоуправление и изпълнителната власт / 1879 – 1939 / -

И след влизането на България във войната продължава „дейността“ на Деньо Манев. През 1916 г. той взема аванс от 25 000 лева за залесяване на града, но не оправдава сумата с никакви документи. Заедно с пожарния командир Коста Келеша и началника на Чистителната команда ощетяват хазната с 15 762.40 лева – стойността на недоставените, но заплатени 63 тона ярма и трици. През 1917 г. присвоява за строежа на къщата на сина си 15 тона цимент от строежа на подпорна стена на общинския водопровод. Според свидетелски показания кметът си построява с материали от общински строежи вила в местността Бяла черква в Родопите и с общински дървен материал ремонтира воденицата на баща си в с. Розовец. През годините на Първата световна война за дърва за отопление на сградата на общината са изплатени 65 820 лева, а всички знаят, че дървата са от изсечени върби и тополи от Бунарджика и Царския остров край Пловдив.⁶

Най-голямата афера на Д. Манев е с продажбата на общинските места южно от „Сахат-тепе“ в идеалния център на града. На 5 юли 1914 г. с фалшив протокол от заседание на Общинския съвет, подписан в Протоколната книга на общината за 1914 г. на стр. 57 само от кмета, неговия помощник Балджиев и съветника Хафъз Исмаил Нюманов, по предложение на градския архитект М. Ненков, се намалява планираната широчина на булевард „Дондуков-Корсаков“ от 30 на 12 метра и се отнема отредената за парк зона от седем декара между булеварда и „Сахат-тепе“. Намерен е благовиден предлог: „въпросното място освен, че служи за отходно място на минаващите, но служи и за скривалище на разни празноскитаци лица, които от там наблюдават дворищата и къщите и после стават обири и кражби“. Така се обособяват три нови квартала 15а, 15б и 15в, разделени на парцели от по 300 кв.м. Министерството утвърждава фалшивия протокол със забележка, че предвиденият парк не е реализиран, местата служат за бунище, а общината от продажбата им по 30 лева на кв.м. ще спечели поне 200 000 лева. Освен това с новото застрояване „тепето ще придобие един художествен изглед“. Никой друг съветник не е нито виждал, нито подписвал подобен протокол, макар че най-отпред са изредени имената на останалите 14 членове на съвета.⁷

За да се заблуди общественото мнение и да се приспи вниманието на общинските съветници, по предложение на кмета, в края на същата 1914 г. Общинският съвет единодушно решава в новоучреденото пространство да се направи парк. Но следва нова фалшификация в Протоколната книга на общината. Без подпис на нито един общински

В: Сб. 120 години изпълнителна власт, С. 1999, с. 191.

6 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 2, а.е. 7, л. 13-14; Определение на Пловдивския апелативен съд № 92 от 30 юни 1920г.

7 ПОВ, бр. 166-167 от 29 юни 1934.

съветник, в София е изпратен протокол с подменено съдържание. Той е във вид на заверено копие с подпис само на секретаря на общината Ал. Тутев и текст, че е подписан от всички съветници и присъстващите длъжностни лица – окръжния инженер, градските лекар, архитект и полицейски пристав. Министърът на вътрешните работи - „нашият дядо Радославов“, го утвърждава. В протокол от заседание на Общинския съвет на 19 януари 1915 г. допълнително е вписан текст, че в бюджета на града за 1915 г. се записва приход от 217 195 лева от продажба на общински места. При дебатите по него и при трите четения не е разискван такъв въпрос. Изпратеният в София препис от този протокол носи само осем подписа на членовете на постоянното присъствие и съветници от управляващото мнозинство. Така е намерена вратичка и на 19 март 1915 г. в Държавен вестник излиза Указ № 36 на цар Фердинанд за утвърждаване на новите квартали, а на 24 юни 1915 г. е публикуван и следващият Указ № 348 на царя за окончателно одобрение на новообразуваните квартали и продажба на парцелите.¹

На 15 май 1916 г., когато отекват гърмежите от епичните боеве на българската армия при Дойран и Завоя на река Черна, когато десетки хиляди бащи и синове, не мислят за гладните си семейства в тила, а гинат за народния идеал, в неделен ден, в една полутъмна стая на общината в Пловдив се провежда търг за продажба на 20 парцела за строителство на къщи на общинските места под „Сахат-тепе“ от дома „Тракийски юнак“ до средата на ул. „Тодор Каблешков“. Участниците са една дузина „щастливо освободени“ от войската чиновници, наематели на общински оризища, притежатели на мелници, членове на реквизиционни комисии. Насрочените преди търгове не са утвърдени, но този път гешефтарите намират „правилния подход“ и търгът е утвърден на 24 юли 1916 г. с цени от 14.50 до 47 лева. Някои закупуват по един парцел, Андон Бозев цели четири, а Владимир Тошков – три парцела. По-късно се оказва, че някои от собствениците са подставени лица и парцелът собственост първоначално на М. Попов е станал притежание на председателя на окръжния съд Ст. Пелов; друг парцел се е оказал собственост на градския архитект М. Ненков. В касата на общината постъпват 203 069, 50 лева. Провеждането и утвърждаването на този търг по време на война става въпреки категоричните отрицателни писмени мнения на командира на Втора дивизионна област и Министерството на войната, въпреки писмата от фронта на офицерите – пловдивчани полковник Вълков, майор Андреев, поручик Данов и др.²

Когато през 1921 г. тази история се разнищва от комисия адвокати, представители на всички политически сили в Общинския съвет,

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 4, а.е. 88, л. 48, л. 93

2 ЦДА, Ф. 371К., оп. 4, а.е. 88, л. 51, л. 58

се оказва, че в техническия отдел на общината преписката по регулирането на квартали 15 а, 15 б и 15 в е „надлежно загубена“. За да се заличат следите е унищожена почти цялата архива на общината. Няма никакви документи и в Окръжното инженерство и Министерството на благоустройството. Комисията дава становище, че сделките по продажбата на парцелите в горните квартали са нищожни и общината запазва собствеността си върху тях. Протоколът на комисията е подписан от адвокатите Георги Тодоров, Тома Константинов, Никола Гълъбов, Илия Атанасов и юрисконсултите на общината Марин поп Йовев и Анастас Бобев. Част от парцелите са били препродадени, за да се заличат следите. Общинската управа през 1921 г. забранява издаването на разрешения за строителство и разпореждане с тези парцели. По-късно управата отрича напълно търга от 1916 г. и възвръща собствеността върху местата. Положените усилия са огромни. Следват съдебни процеси и обжалвания. Най-напред собственикът на парцел Петър Тенишев завежда дело срещу Общината в Пловдивския окръжен съд, който с Решение № 13 от 21 януари 1929 г. по гражданско дело № 1787/1928 г. отсъжда в негова полза. Общината обжалва пред Пловдивския апелативен съд през 1929 г., но решението на Окръжния съд е потвърдено. Продължава обжалване и във Върховния касационен съд. Междувременно се сключват и споразумения със собствениците, за да бъде спасена тази отредена за парк територия срещу големи обезщетения за тях. Така болезнено се изкупуват старите грехове на Деньо Манев.³

На още много страници могат да се разнищват делата на пловдивския кмет Деньо Манев. Според разследването през 1920 г. на Апелативния съд в Пловдив за периода от 24 януари 1914 до 30 юни 1918 г. Общината е ошетена от действията му с 245 434 лева. Всичко това е установено с ревизионни актове на финансовия инспектор от 7 август 1919 и 9 април 1920 г., със свидетелски показания под клетва на 17 души и експертизи на вещи лица.⁴ Излагаме всички тези факти, не за да популяризираме „делото“ на Деньо Манев или като наръчник за корупционни практики, а за да покажем до къде може да се достигне в толкова важното за гражданите местно самоуправление. След войната Окръжният съд налага възбрана върху имотите на Манев и съпругата му, Върховният касационен съд постановява и пловдивчани събарят къщата, строена незаконно за неговия син върху земя на Училищното настоятелство в двора на тогавашното училище „Карнеги“ (днес „Алеко Константинов“).⁵ Бившият кмет е съден, делата

3 ЦДА, Ф. 371К, оп. 4, а.е. 88, л. 48-53; ПОВ, бр. 166-167 от 29 юни 1934.

4 ДА Пловдив, Ф. 29К., оп. 2, а.е. 7, л. 12-13; Свобода, бр. 2331 от 2 дек.1918; Пловдивска камбана, бр. 18 от 29 ян.1920; Юг, бр. 441 от 24 апр.1920.

5 Мир, бр. 5509 от 17 септ.1918; Петков,П.,Вл.Балчев Забравеният град. Пловдив,

дълго се прехвърлят от окръжния във военния, после в апелативния съд. Получава влязла в сила присъда от пет години тъмничен затвор и умира презрян някъде в София или по затворите. Но има изказано и мнение, че „събраните“ от Манев средства са инвестирани не само в покупката на къщата в София, но и в модерна за времето си ферма за животни и други предприятия, далеч от погледа на съгражданите в Пловдив.¹

Мнозинството от изследователите на историята на Пловдив споделят крайно отрицателното си становище за дейността на кмета Деньо Манев.² В наскоро публикувана статия бе направен опит за реабилитиране на неговата личност, но текстът е неубедителен както заради избирателното използване на наличния изворов материал, произволното боравене с изворите, така и заради преповеряването от страна на авторката на лични спомени на родственици.³ От гледна точка на настоящата тема е важно дейността на кмета Манев да се преценява в контекста на последствията ѝ за Пловдив. Никъде в изворите не се открива и следа за нещо сторено от кметската управа по време на Първата световна война за развитието на града. През тези години се обрича на разруха всичко направено до тогава. Преди войната една от гордостите на града – Пепиниерата (разсадник за декоративна растителност с чудесна градина за неделен отдих на гражданите) е с площ от 125 декара. Поради липса на средства през военните години част от нея се преустройва в овощен разсадник. Другата по-голяма част е завладяна за нуждите на Товарната гара и никнещите един след друг тютюневи складове. Така от парка остават едва 20 декара. Езерото в градината „Цар Симеон“ е изоставено и постепенно запълнено от наноси. За дърва за огрев се изсичат големи части от запазената до тогава лонгозна гора в западните покрайнини на града.⁴

Но в никакъв случай не бива да отъждествяваме Пловдив през военните години с името на Деньо Манев. Целенасоченото унищожаване на документите на Общината и Общинския съвет от 1914 до 1918 г., довежда до огромни празноти в съвременните архиви за този период. В летописа на града има записани важни страници с дейността на дружество „Самарянка“ и дружество „Инвалид“. След като ста-

2012, с. 97.

1 Отечествен глас, бр. 5705 от 7 март 1963.

2 Дочев, Д. Из дейността на общинските съветници тесни социалисти през 1912-1915г. – Известия на българските музеи, Т. 1, 1969, с. 376; Същият, Покушение срещу демокрацията. Пловдив между двете световни войни (1918-1931), с. 9; Иванов, Хр. Общинско управление и кметове. – В: Очерци из историята на Пловдив. Пловдив, 1995, с. 127-128; Петков, П., Вл. Балчев. Забравеният град. Пловдив, 2012, с. 94.

3 Кривошиева, Й. Пловдивското общинско управление през периода 1914-1918г. – неизвестни факти за Деньо Манев. – Год. РИМ-Пловдив, кн. 11, 2017, с. 219-228.

4 Пухалев, Б. Първите градини на Пловдив, Пловдив, 2004, с. 73

ва ясно, че общинските власти не са в състояние при военновременните условия да подпомагат бедстващото население, на 1 октомври 1916 г. се свиква общоградско събрание, на което, подобно на други градове в България, се създава Върховен комитет на благотворителността със статут на юридическа личност и цел обединението на благотворителните дружества, подобряване организацията и засилване на дейността им. По време на Първата световна война този комитет успешно замества Общината в областта на социалната политика.⁵ В началото неговият бюджет е от 3 000 лева, за да достигне година по-късно 186 362 лева, през 1917 г. – 213 187 и през 1918 г. – 472 515 лева. Открити са 13 ученически трапезарии в различни части на града, подпомагат се 3 000 бедни семейства. В свой доклад до кмета и окръжният управител бившият министър д-р Станчев описва трагичното положение на общинския старчески дом. Въпреки обещанието на кмета, мерки за подобряване не са взети и Върховният комитет на благотворителността поема под свое покровителство и западналия старопитал. През 1917 г. дарителят Константин Хаджикалчов създава нов старчески дом, който впоследствие е обединен с общинския и съществува под ръководството на Върховния комитет на благотворителността.⁶

2.2. Следвоенната криза и опитите на БЗНС да управлява града

През пролетта на 1918 г. става ясно, че България и нейните съюзници ще загубят войната. Започват бунтове против глада и скъпотията. На 18 май 1918 г. в Пловдив е организирана демонстрация на над 5 000 жени, които протестират пред сградата на Комитета за стопански грижи и обществена предвидливост на тогавашната улица „Христо Г. Данов“ № 2. След като са изпотрошени стъклата с камъни, шествието се насочва към близкото Военно комендантство, после към сградата на общината и накрая достига до къщата на кмета на ул. „Лейди Странгфорд“ № 7. Уплашеният Деньо Манев се скрива на мансардния етаж, но жените пробиват полицейския кордон, разбиват вратата и прозорците и започват да изнасят торби с брашно, тенекии със зехтин, захар, консерви. Кметът стреля с пушка и убива една от жените Йорданка (Фану) Костадинова, а друга от участничките е ранена. Пристигат група пожарникари и офицер от комендантството с

5 Дарителството. Дарителски фондове и фондации в България 1878-1951. Енциклопедия. Т. II, с. 44

6 ПОВ, бр. 132 от 6 март 1933; Шивачев, С. Благотворителността в Пловдив след Освобождението. – В: Очерци из историята на Пловдив, Пловдив, 1995, с. 141.

войници, които спират разправата и отвеждат Деньо Манев.¹ Насъбралото се обществено недоволство ускорява края на неговото управление. Но големият аферист подготвя и бягството си от Пловдив, като на 9 юни 1918 г. съпругата му Лалка Манева закупува за 100 000 лева къща с пет стаи на ул. „Генерал Гурко“ № 70 в София. Същия месец правителството на Васил Радославов, който е най-яръстия покровител на Манев, подава оставка и е съставен кабинет на Демократическата и Радикалната партия.

Положението в Пловдив е нетърпимо и Окръжният съд на 4 юли 1918 г. разтуря Общинския съвет. Част от съветниците, начело с изцапания с кръв кмет, са дадени под съд за злоупотреби.² Със заповед на министъра на вътрешните работи е назначена Тричленна комисия начело с Милош Хр. Данов, която съгласно закона да поеме задълженията само на кмета и неговите заместници, но не и на общинския съвет. Тя не може да приема бюджет, да назначава началници на служби, да отдава под наем и продава общински имоти. Председателят на тричленката е най-големия син на Христо Г. Данов, който продължава книгоиздателската му дейност. Като офицер в трите войни достига до чин капитан. По-късно е заместник-председател на Търговско-индустриалната камара. Симпатизант е на Демократическата партия и има опит като общински съветник.³

Честен и уважаван от пловдивчани новият кмет се заема с осигуряване прехраната на населението и се поставя в помощ на съдебните органи за разследване делата на предишната управа. Тя наистина е довела състоянието на общината до просешка тояга. За годината в бюджета постъпват едва милион и половина лева, с които се изплащат част от заплатите.

Както споменахме, показателно за състоянието на града е положението на дома за възрастни хора (старопитала). Сградата е останала без прозорци и отопление. Грижите за питомците на дома са оставени на иконома - полусляп старец, и на готвачката – жена на възраст над 70 години, които сами имат нужда от грижи. В края на 1918 г. общинският старопитал се слива с мълчаливото съгласие на тричленната комисия със съществуващия частен приют за старци. Той е създаден в дареното от бившия пловдивски гражданин Константин Хаджикалчов двуетажно здание срещу църквата „Св. Богородица“ Дарението е узаконено с Указ на цар Фердинанд № 58 от 5 юни 1917 г.

Хаджикалчов е един от най-богатите българи, първороден син и наследник на пловдивския занаятчия и търговец Хаджи Калчо Станчов–Дренски. Той предоставя 30 000 лева за ремонт на сградата и

1 Отечествен глас, бр. 5705 от 7 март 1963.

2 Мир, бр. 5450 от 6 юли 1918.

3 Райчевски, Г., П. Петков Пловдивските кметове, с. 61.

създава фонд в БНБ от 100 000 лева (в акции от 6 % държавен заем) на името на настоятелството на дома, с чиито лихви да се осигурява минималната издръжка. С протокол № 47 от декември 1918 г. Временната управа дава съгласието си за сливането на двата дома под името „Старопитал Константин Хаджикалчов“, като форма на публично-частно партньорство. Общината помага за издръжката със суми от 50 до 100 хиляди лева, допълвани с дарения от юридически и физически лица.⁴

В един протокол от заседание на общинската управа от 1918 г. се очертава нерадостната картина за Пловдив, който изостава по отношение хигиената, благоустройството, училищното дело и културното развитие. В него се казва, че градът няма канализация, нечистотиите от кварталите по тепетата се изливат в ниските места по остатъци от стари канали, избликуват от отворите или се пропиват в почвата, което създава условия за ежегодни епидемии. Почти цялата площ на дворищата е служила за отходни места и това създава непоносима воня през летните месеци. Бреговете на р. Марица са ниски, неукрепени и водата почти ежегодно залива северния кв. „Каршияка“ и кварталите в ниското до полите на „Бунарджика“ и „Сахат тепе“. Улиците са тесни, без тротоари, прашни през лятото и кални през зимата. По-голямата част са в състоянието, както ги е оставило последното турско управление. Водата в съществуващият водопровод вече е недостатъчна за нарасналото население.

Пловдив първи от големите градове през 1906 г. се е задължил с огромен заем, чието обслужване не е дало възможност за създаването на крупни общински предприятия, които после да носят приходи. Общинските управи са се отнасяли с престъпна циничност към интересите на гражданите, били са загрижени преди всичко за своето забогатяване. За добър кмет се е считал този, който не е пречил никому да заграби общинска мера или да строи където реши. Голяма част от старите пловдивски фамилии са се изселили, заменени от пришълци, които слабо се интересуват от управлението и съдбините на града. Макар да има утвърден регулационен план, след 1896 г. е направено съвсем малко. Снет е нивелационен план, но не е утвърден. Недовършен е кадастралният план на кварталите.⁵

Черните краски в така резюмирания протокол изглеждат малко преувеличени, констатациите са формулирани в характерния за времето стил на оправдание със старите управници, но като цяло нарисуваната картина представя основата, върху която трябва да се гради новото управление след войната.

4 ПОВ, бр. 125-126 от 28 ноемв. 1932; Дарителството. Дарителски фондове и фондации в България 1878-1951. Енциклопедия. – Т. II, с. 45.

5 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 7, а.е. 6, л. 65-66

Завършването на регулационния и кадастралния план е най-важната задача за 1919 г., но общинската хазна е празна, за нов заем не може и да се мисли, защото тегобите по изплащането на стария са огромни, пък няма и какво от общинските приходи повече да се залага. Това принуждава временната управа да пристъпи към непопулярни и погрешни решения. Възприема се тезата, че „общински имот, който не дава печалба, не бива да съществува“. Най-напред жертва става Княжеската градина. Тя е създадена в пространството от 51 декара между река Марица и площад „Съединение“ през 1879 – 1880 г. След Съединението с нея се разпорежда Управлението на царските дворци.

При една от аудиенциите на кмета при новия владетел цар Борис III в края на 1918 г., той се съгласява да се откаже от градината и да я предаде като обикновен държавен имот на Министерството на земеделието. Следва споразумение между министерството и общината за ликвидиране на парка. Всъщност, интересът е към този огромен терен в центъра на Пловдив. Набързо са разграбени екзотичните растения, редките цветя и самите оранжерии. Дълги години като жалки остатъци стърчат няколко самотни дървета и палми. Остава и споменът у сестрата на цар Борис III княгиня Надежда: „в мен е останало дълбоко впечатление, че тази градина беше най-хубавата от всички, които съм виждала“. Тези думи са казани през 1928 г., когато тя вече живее в Германия. По-късно Общинският съвет в Пловдив утвърждава окончателното разпределение на терена: на двете министерства Военното и на Търговията и земеделието се отстъпва най-голямата част на север от улица „Кубрат“ за направа на Военна и Земеделска палата. Частта между улиците „Кубрат“ и „6 септември“ се предоставя на общината за разширение на площад „Съединение“.¹

На 24 януари 1919 г. с протокол № 6 тричленната комисия в Пловдив взема следващото безумно решение: „Да се парцелира Градската градина и да се продаде на търг, като с получената сума се амортизират консолидираните общински дългове към Българска народна банка и Българска земеделска банка“. Тази градина с площ от 21 декара е създадена през 1878 г. като първи обществен парк в България. Правят се сметки, че с продажбата могат да се осигурят до два и половина милиона лева приходи. Записани са и мотивите: „Градината е недвижим имот, който в тези преходни времена има голяма стойност, но който за града е ненужен и не би могъл да даде в бъдеще каквито и да било приходи на общината. В утвърдения план на Пловдив се предвиждат 519 000 кв.м. паркове и залесени места, а досега има 267 000 кв.м., плюс коритото на река Марица от нови 500 000 кв.м., плюс петте километра залесени булеварди, плюс държавния и общински раз-

¹ ПОВ, бр. 55 от 20 септ. 1930.

На 29 май 1919 г. Милош Данов подава оставка по лични причини. В следващите шест месеца като председатели на тричленни комисии се изреждат няколко души, представители на различни политически сили. Поели общинските дела по за месец-два, очаквано те не могат да оставят дияра в историята на града. Изпълняващ длъжността председател на тричленната комисия до 15 юни е Константин Грънчаров, когато с министерско решение за председател е назначен Стефан Гевгалов. Той е роден в Казанлък, учител по български и немски език в Търговското училище в Пловдив и се обръща с позив към гражданството, да му даде подкрепа за разкриване на всички нередности, които са извършвани и се извършват от общинските власти. Но твърде скоро разбира, че не може да допринесе нищо за подобряване на управлението и също подава оставка.¹ От 26 септември 1919 г. председател на тричленната комисия е социалдемократът Христо Павлов, на свой ред заместен на 11 ноември от Харитон Куев. Той също е достоен гражданин на Пловдив, внук на българския революционер поп Харитон, завършил фармация в Прага, строител на сградата и собственик на емблематичната аптека „Марица“. Член е на Народната партия и внася заплатата си като кмет в подкрепа на бедните граждани.²

Постоянните кадрили в Пловдивската община, потвърждават изводите на изследователите, че процесът на възвръщане към довоенните мирновременни структури е твърде дълъг поради чуждестранната окупация и продължаващата политическа криза. О юни 1918 до май 1920 г. се сменят шест ширококоалиционни правителства. Несигурността по върховете на изпълнителната власт, общественото недоволство, недоверието към традиционните партии съвсем естествено възпрепятстват и възстановяването на общинското самоуправление. Картината се допълва от сериозните финансови трудности по места от организационните проблеми във взаимоотношенията с изпълнителната власт. През октомври 1919 г. Министерството на вътрешните работи и народното здраве се поема от дейци на БЗНС и започва силен натиск върху изборните самоуправни органи. Народовластието на земеделците се свежда до овладяването от тях на всички структури в държавата.³

В края на краткото управление на тричленната комисия начело с Харитон Куев на 7 декември 1919 г. в Пловдив се провеждат първите след войната общински избори. Те са по пропорционалната система и резултатът е 10 съветници комунисти, 10 от демократическия блок

1 Юг, бр. 193 от 18 юни 1919.

2 Пак там, бр. 312 от 11 ноем. 1919 и бр. 333 от 6 дек. 1919.

3 Колев, В. Общинското самоуправление и изпълнителната власт (1879-1939), с. 192.

(демократи, радикали, народняци и прогресисти), 3 широки социалисти и 1 либерал (генадиевист).⁴ Земяделците на Александър Стамболийски нямат социална база в Пловдив и традиционно на избори в града получават по 70 – 80 гласа. Преодолявайки пословичната си неприязън, широките социалисти подкрепят БКП / т.с. / , която поема управлението на общината, наричана вече Пловдивска комуна. За кмет е избран Никола Гълъбов, роден в село Новосел / дн. Гълъбово, Пловдивско / през 1882 г., завършил право в Софийския университет и от 1914 г. адвокат в Пловдив. Участник като офицер във войните за национално обединение.⁵

Новата управа разширява прозрачността в своята дейност, като започва да провежда заседанията на Общинския съвет в кино „Екселсиор“ или салона „Тракийски юнак Първостепенно значение се отдава на проблемите с прехраната и отоплението на населението, жилищната криза. По отношение на данъчното облагане се предлага замяна на общинските косвени данъци и такси с прогресивно облагане на доходите и премахване арендата при събирането на общинските приходи. Заседанията на съвета стават достъпни за по-широк кръг граждани, засилва се обществения контрол. Общинският съвет подготвя и приема за първи път след войните редовен бюджет на града, който не е утвърден от МВРНЗ.⁶ По ред проблеми се проявява и характерния догматизъм и популизъм на партията на тесните социалисти. При обсъждане въпроса за заплащане на раздадените на бездомници парцели в крайните квартали, комунистите предлагат вместо те да ги закупят и станат собственици, да плащат 99 години по 50 стотинки на квадратен метър наем. Обявявайки се против частната собственост, те не осъзнават, че така тези парцели стават по-скъпи отколкото земята на централния пловдивски площад „Джумаята“.⁷ След близо тримесечно управление, на 16 март 1920 г., окръжният управител незаконно, без министерско постановление и писмена заповед, разтуря общинския съвет, арестува комунистическите съветници и ги откарва в София. Като мотиви се изтъква провеждането на политика на изостряне на социалните противоречия и подкрепа с 500 000 лева на стачката на тютюноработниците, което в никакъв случай не е работа на членовете на общинския съвет.⁸

Истинският подбудител на този акт е местната земеделска дружба, която не може да овладее управлението по друг начин. С него нача-

4 Юг, бр. 349 от 26 дек.1919.

5 Райчевски, Г., П.Петков Пловдивските кметове, с. 66-67.

6 Юг, бр. 407 от 14 март 1920.

7 Да Пловдив, Ф.999К, оп. 1, а.е. 151, л. 6; Пловдивска камбана, бр. 23 от 10 февр. 1920.

8 Дочев, Д. Покушение срещу демокрацията, Пловдив, 1993, с. 23

лото на период на диктат на земеделското правителство над местната власт в Пловдив. След два месеца съветниците са освободени, но градът от 17 март 1920 г. се управлява от нова тричленна комисия начело с Панайот Мутафчиев. Той е роден в с. Саранци, Софийско, завършил е Московската духовна академия. Преподава закон божи и етика в Мъжката гимназия, привърженик на БЗНС. Новата управа започва с уволнения на неудобни чиновници и назначаване партизани на управляващата страната партия, с провеждане на търгове, които се печелят от приближени на властта. Но основен проблем при този механизъм на управление е законовата пречка тези комисии да гласуват бюджета на общината. Още от началото на годината правителството разглежда възможностите на тези комисии да бъдат законодателно предоставени права на редовни общински съвети, но по-късно подобни прерогативи се дават главно за приемане на редовни бюджети.¹

Едва на 3 юли 1920 г. излиза царски указ за разтуряне на бившия общински съвет на Пловдивската комуна. Три дни по-късно за председател на временната тричленна комисия е назначен Петър Шилев. Той е роден през 1853 г. в днешния град Съединение, легендарен участник в съединисткото движение през 1885 г. Привърженик е на Народно-либералната партия, но по това време с публична декларация се отказва от нея и стремежът към властта го отвежда при земеделците.²

На 3 октомври 1920 г. в Пловдив са проведени общински избори, спечелени отново от комунистите, но касирани от земеделското правителство, защото са проведени по списък подготвен от общината без съблюдаване на избирателния закон. Но този списък е подготвен от земеделската временна управа. За „награда“ Петър Шилев продължава да управлява Пловдивската община, начело на временната комисия.³

Според проведеното първо след войните преброяване към 31 декември 1920 г. Пловдив вече има 64 415 души население, разпределено в 19 160 домакинства. В града живеят 46 889 българи, 5 605 турци, 5 144 евреи, 3 773 арменци, 1 342 цигани, 1 071 гърци и 591 от други народности. Градът запазва космополитният си характер, но вече с напълно преобладаващо българско население. Този конгломерат от народностни и религиозни групи е причудлива смесица от култури и езици, но има впечатляващо отражение върху формирането на специфичен бит и особен колорит на града.⁴

1 Колев, В. Общинското самоуправление и изпълнителната власт, с. 193.

2 Юг, бр. 499 от 7 юли 1920.

3 Юг, бр. 623 от 7 дек. 1920.

4 Шивачев, С. Пловдив космополитен град. – В: Очерци из историята на Пловдив, Пловдив, 1995, с. 80.

На 6 февруари 1921 г. са проведени нови избори, но без промяна на резултатите – 11 мандата на комунистите, 8 на демократическия блок, 3 на национал-либералите и по 1 на широки социалисти и земеделци. Комунистите, верни на своите доктрини, отказват да управляват Пловдив, гласуват с лозунги и на 1 март за кмет отново е избран д-р Иван Кесяков.⁵

Но това не е краят на управленската криза. На 18 април е получена Заповед № 482 на вътрешното министерство, с която на основание определение на Пловдивския окръжен съд д-р Иван Кесяков е отстранен от длъжност. Основанието е смешно – заведено през 1912 г. дело срещу него за злоупотребления, а всъщност това се дължи на услужлив на властта прокурор, който възобновява делото. Акцията по отстраняването на д-р Кесяков се осъществява не без знанието и внушението на изгряващият лидер на БЗНС Димитър Гичев, заел наскоро поста окръжен управител. Още при встъпването си в длъжност той заявява, че „ахилесовата пета на окръга е Пловдив“.⁶ На 21 април с гласовете на 13 общински съветници изпълнението на кметската длъжност е възложено на помощник-кмета Коста Божилов, ръководен член на Демократическата партия в града. Той е собственик на известния тогава „Байрактарски хан“ в кв. „Каршияка.“ Играта на котка и мишка продължава и на 16 юни 1921 г. общинският съвет обявява за незаконни действията на тричленните комисии на Панайот Мутафчиев и Петър Шилев, налага възбрана върху имотите им и ги дава под съд. Възстановени са на работа всички уволнени от тях чиновници. От конфронтацията между централната и местна власт никой не печели, най-малко гражданите на Пловдив.⁷

На 17 декември 1921 г. д-р Иван Кесяков е оправдан от Окръжния съд, след като същият прокурор оттегля обвинението си против него. Още на 18 декември 1921 г. той встъпва отново в длъжност и продължава реализацията на програмата за развитие на града.⁸ Избраният през февруари общински съвет приема и първия от години редовен бюджет за 1921/1922 г., който е утвърден през септември 1921 г. от министъра на вътрешните работи с редовни приходи от 15 763 760 лева и разходи от 13 073 612 лева. Включени са и извънредни приходи от 181 616 лева и разходи от 2 871 754 лева, като недостигът се компенсира от излишъка в редовните приходи. Анализът на цифрите показва изключително ниските приходи от 281 509 лева от отдаване под наем на общински сгради и 166 216 лева от наеми от отдаване на ниви, оризища и ливади на общината. Това е прекалено малко в

5 Юг, бр. 673 от 8 февр. 1921.; бр. 692 от 2 март 1921.

6 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 2, а.е. 12, л. 20

7 Юг, бр. 777 от 17 юни 1921.

8 Сан-Стефанска България, бр. 771 от 1 ян. 1922.

сравнение с бюджетите на София, Варна и други големи градове в страната.¹ Стабилизацията на финансите на града се дължи в голяма степен на мерките на правителството на Александър Стамболийски за заздравяване общинските финанси. Четири пъти е увеличен поземленият данък и предоставян вече изцяло на общините. За първи път е въведен ергенски данък, като част от него също остава в общинския бюджет. Въвежда се налог от 1 лев на килограм складиран тютюн, което донася на Пловдив като център на тази индустрия сумата от шест и половина милиона лева. През 1922 г. общинската управа приема нов правилник за таксата смет, която вече се определя на база данъчната оценка на имота, но и на броя на живеещите в сградата. Управата осигурява и приход от 2 025 000 лева от несъбрани вземания от предните години.²

С решение на Общинския съвет е създадено Общинско земеделско стопанство със задача върху част от мерата в местността „Лаута“ от 757 декара да се организира производство и така се подсигури зърно и фураж за животните към пожарната команда, а произведените плодове и зеленчуци да се продават на населението на нормирани цени. Общината отделя три милиона от бюджета за закупуване на зърно и продажбата на хляб по нормирани цени. Техният контрол се осъществява от специална комисия. Първо качество хляб се продава на свободни цени, но второ качество се продава на бедните граждани и чиновници по 4.90 лева за килограм.³

Групата на комунистите в Общинския съвет внася предложение за еднократен данък върху имуществата, който ще доведе до приходи от 15 000 000 лева. Провежда се референдум, на който се гласува с партийни бюлетини. В подкрепа се обявяват комунисти, демократи и народнопрогресисти, а против са либералите и земеделците. Положително гласуват 4 443 души, а против 1 759. Въпреки положителния вот Министерството на вътрешните работи не уважава волята на пловдивските граждани под предлог, че това противоречи на закона.⁴

Така с поредица от мерки общинските финанси са относително заздравени, което дава възможност на общинската власт да се обърне към неотложни задачи по благоустрояването на града.

През тези години по идея на правителството на БЗНС се въвежда и временната общинска трудова повинност. Тя е по шест дни на година и обхваща гражданите от 20 до 40 години. Така се поправят улици, укрепват се бреговете на река Марица, но за Пловдив най-голямо значение има прокопаването на канали и отводняването на крайните

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 245, л. 16.

2 Пак там, л. 23.

3 ДА Пловдив, Ф.29К, оп. 2, а.е. 7, л. 18

4 Борба, бр. 270 от 5 февр. 1922.

квартали. Така каналът „Рибница“ отвежда застоялите води от северния кв. „Каршияка“ и ликвидира огнищата на ежегодните епидемии от инфекциозни болести. Трудовата повинност може да се откупува за суми от 300 до 900 лева според материалното състояние на гражданите, като парите остават в общинския бюджет и могат да се харчат само за благоустройствени мероприятия. На търговци и директори на фабрики се разрешава, като откуп да доставят по десет кубически метра чакъл за настилане на улици.

Общинските разходи за култура и образование са второто основно направление в бюджета на общините след издръжката на администрацията. Изменението на Закона за народното просвещение от 1921 г. предава отговорността за функционирането на училищата в ръцете на общините и на финансово зависимите от тях училищни настоятелства. За да се осигури тази дейност са създадени Общински училищен фонд, който включва училищните недвижими имоти и капитали, и фонд Учителски заплати. Учреден е и фонд за кооперативен строеж на народни училища. Тези фондове се формират от определени общински налози, които се внасят в държавния бюджет и могат да се харчат само по определените със закон образователни цели. В Пловдив след приемането на закона на училищното настоятелство са дарени 4 000 декара общински земи за училищен фонд и подпомагане издръжката на училищата.⁵

Д-р Кесяков продължава своята битка за урегулиране улиците на Пловдив. На 1 май 1922 г. тя се превръща във война между общината и държавата. Поводът е „изправянето“ на Главната улица от площад „Джумаята“ на юг и съседните улици в централната част. Собствениците на съществуващи частни имоти не се съгласяват на отчуждаването на тези части от тях, които предизвикват криволиченето на улиците или на събарянето на напълно изоставени постройки. Пожарната команда, охранявана от общинската полиция, използва фалшиви тревоги за пожар и „атакува паянтовите постройки по краищата на имотите“. В отговор окръжният управител изпраща войскови части, които арестуват пожарникарите. След месеци разправии самите собственици разбират ползата от новите улици и започват да съдействат на общината. Така постепенно централната част на града придобива нов облик, а през 1922 г. със специално постановление на благоустройствената комисия са закрити и публичните домове, разположени в стари, паянтови сгради.⁶

На 7 март 1922 г. общинският съвет обявява конкурси за архитектурни проекти за построяване на общински дом, сграда на пожар-

⁵ Колев, В. Културната политика на общините при управлението на Демократическия сговор. – В: История и историография. С., 2008, с. 148.

⁶ ДА Пловдив, Ф. 999К, оп. 1, а.е. 4, л. 78

ната команда, общинско казино и общинска кланица. Те са основани на създадените през 1922 г. със закон фондове за събиране на финансови средства за инвестиционни проекти на общините. Докато тежат конкурсите, в продължение на същата 1922 г., значителна част от тези фондове са похарчени, главно за изплащане допълнителни възнаграждения на чиновници и учители и когато на 11, 12, 13 и 14 януари 1923 г. журито под председателството на новия вече кмет Иван Станчев разглежда постъпилите проекти, средства за тяхната реализация няма. Въпреки това за градски общински дом е присъдена втора премия от 15 000 лева на проекта на архитектурно бюро „Златев – Коев“ от София и трета премия от 10 000 лева на архитектурите Ангелов, Винаров и Шейнин. За градско казино се присъжда втора премия на архитект Никола Догоров. За градска кланица се дава първа премия на проекта на архитект Димитър Попов.¹ Така се поставя началото на поредица от архитектурни конкурси обявени от Пловдивската община за построяването на сгради, които не се реализират през следващите десетина години. Това е безсмислено харчене на средствата на данъкоплатците, като повечето от тези проекти не са запазени в документацията на общината

Общината успява да подготви и приеме проекти за улична и дворищна регулация на бежанските квартали „Кючук Париж“, „Борислав“, „Христо Ботев“ („Кирпич махала“), „Сарай-кър“. Приета е програма за поправка на улиците в централната градска част, която по-късно е коригирана в полза на улиците, свързващи крайните квартали с центъра.

Д-р Кесяков прави опит да изгони насилствено и работниците на акционерно дружество „Изида“ от кариерите по северните склонове на „Джендем-тепе“, но държавата отново брани интересите на фирмата и вандалското разрушаване на тепето продължава.²

Основните усилия на общината са насочени към възстановяване откраднатата поземлена собственост на общината. На 7 септември 1921 г. кметът на Пловдив назначава разграничителна комисия за градската мера съгласно закона от 1910 г. В състава на комисията влизат авторитетни пловдивски граждани Димитър Общински, Петър Анчев, Гено Неделев, Петър Пейков, Кунчо Пеев, Крум Дуденски и Йозо Карамизинов, заедно с вещи лица и свидетели, които работят под клетва и установяват едно безспирно разграбване. До 31 декември 1921 г. са обходени всички местности, установени са границите, измерени са имотите, за първи път са поставени трайни гранични знаци. В протоколите на комисията откриваме интересни констатации. Най-напред 21 161 декара са откъснати незаконно при

1 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 9, л. 78

2 ЦДА, Ф. 371К, оп. 4, а.е. 88, л. 88-89; Юг, бр. 1012 от 5 април 1922.

обособяване землищата на околните селски общини: през 1910 г. в Радиново отиват 6 550 декара; през 1922 г. в Труд – 8 220; през 1922 г. във Войводиново – 3 200 декара; през 1922 г. в Рогош - 1 821 декара и накрая в Брестник – 1 821 декара.³ Заграбени от частни стопани са 5 241 декара. В окончателния протокол от 31 декември 1921 г. са описани по местности всички отнети части с имената на нарушителите. Мильо Балтов е заграбил 382 декара в пет местности на землището, включително 208 декара, които вече са известни като „Балтовия чифлик“. Братя Папазови са присвоили 62,8 декара на границата със с. Брестник. Павел Калпакчиев е завладял 55,7 декара в „Остромила“ за добив на материал за неговата керамична фабрика. Общо са над 200 души. Не на последно място е и държавата със незаконно завладяни 450 декара за разсадника в днешния квартал „Прослав“ и 479 декара за казармите на 21 пехотен и 3 конен полк. И никои не е внесъл лев в общинската хазна.⁴

Според съществуващия закон всички заграбени след 1903 г. пространства се отнемат и се присъединяват към общинската мера след прибиране на последната реколта. Засадените с трайни култури и превърнатите в дворове с постройки в тях се оставят във владение на присвоителите им, ако те отстъпят свои частни места на общината в размер двоен на присвоеното или заплащат стойността им в размер двоен на определения от разграничителната комисия и общинския съвет. В заседание на съвета от началото на 1922 г. са определени и оценки на декара от заграбената земя на суми от 10 000 лева за местността Ландос до 30 000 лева за квартал „Столипиново“. Но според член 7 от този закон протоколът на разграничителната комисия трябва да бъде изпратен за утвърждаване в Министерството на земеделието и държавните имоти. След получаването министърът командирова двама чиновници, които правят анкета след „възражения от най-големите грабители - Балтов, Даракев, Калпакчиев и братя Папазови по формалния повод, че в него са включени и заграбени преди 1903 г. земи“. След констатация за някои единични случаи, че това е вярно, вместо да бъдат изключени от протокола тези малки неточности, министърът не го утвърждава. Това става чак след осем години на 20 ноември 1930 г. от министър Григор Василев. Но и през следващите години общината няма да може да си върне заграбеното.⁵

Друг изключително важен проблем за всички български градове след войните е „бездомническият“ въпрос. Той е особено остър в Пловдив, където се установяват над 20 000 българи - бежанци от Тракия

3 ДА Пловдив, Ф.29К, оп. 4, а.е. 28, л. 94 – 118, Юг, бр. 1012 от 5 април 1922.

4 ПОВ, бр. 63 от 8 дек. 1930; бр. 64 от 19 дек. 1930.

5 ПОВ, бр. 135-137 от 24 апр. 1933г.; Дочев, Д. Покушение срещу демокрацията, Пловдив, 1998, с. 61-62

и Македония без средства за препитание, без дом и осигурена работа. Те се препитават като колари на товарна гара или от сезонната работа в новосъздадените тютюневи складове. За устройването на бежанците по селата грижата е на правителството на БЗНС, а за тези в големите градове изцяло на общините. При самоволното настаняване постепенно възникват бежанските квартали „Кючук Париж“ на македонските бежанци, „Кирпич махала“, „Борислав“ и „Беломорски“ на тракийските бежанци и смесения квартал „Сарай-кър“. Част от бежанците се настаняват по северните склонове на „Джендем тепе“ и „Бунарджика“, в кварталите „Айгърите“, „Харманите“, „Лаута“ и в близост до циганския квартал „Столипиново“. Една незначителна част от тях разполагат с финансови средства или доходни професии и успяват да закупят места в централната градска част.¹ В Пловдив пристигат и стотици семейства от Родопите, където границата след Ньойския договор разделя планината от Беломорието и лишава населението от поминък. Анализът на данните показва, че местните жители съставляват едва половината от населението на града. Но част и от старите жители, предимно отделени от родителите млади семейства, също нямат свой дом и попълват категорията на бездомниците.

До 1921 г. процесът на самонастаняване е напълно неконтролируем. Бежанците, за да приютят многолюдните семейства, струпват по една–две стаи от кирпич, без да има трасирани улици. В махалите има по една–две улични чешми. В свое заседание на 29 юли 1921 г. Общинският съвет приема Правилник за дългосрочно отдаване под наем на парцели за застрояване от бездомниците в чертите на града. Условието е да са заселени в Пловдив преди 1 януари 1920 г., да имат поне двучленно семейство и да нямат дом. Инвалиди от войните, семейства на загиналите, македонските революционери и бежанците имат право на места, независимо от преживените в Пловдив години. Местата се отдават под наем за срок от 100 години, но понеже законът не разрешава по-дългосрочни договори, те се сключват за 10 години. Парцелите са от 200 до 350 кв. метра, а наемът по 50 стотинки на кв. метър за най-бедните и по 1 лев за тези с годишен доход до 30 000 лева. Условието е да се строят типови жилища, на пет метра от уличната линия, с каменни основи и стаи с височина от 260 сантиметра и прозорци, като се избягва северното изложение. Наемателите нямат право да променят предназначението на местата. Имотите се наследяват, но могат да се прехвърлят на други лица само с решение на Общинския съвет. Договорите се развалят и парцелите се отнемат, ако наемателят е укрил друг имот или е взел повече от едно място. Наемите се предплащат за всеки шест месеца. Условието на общината е парите от наемите да се изразходват само за благоустрояване на

¹ Шивачев, С. Тракийската организация в Пловдив, 1997, с. 59-60

тези квартали. Веднага се появяват възражения с подписите на близо 2 000 души с искане за разсрочено заплащане на парцелите, а не на годишен наем. Така те са обречени винаги да бъдат наематели, а никой в годините не гарантира ниската наемна цена. Освен това имотите не могат да се ипотекират при вземане на заем. Но в общинския съвет, в който комунистите имат най-голямата група, те отново категорично се обявяват против частната собственост и решението остава в сила. През следващите няколко месеца са изготвени скици и са раздадени над 1 000 парцела за строителство в крайните квартали.²

Общинският съвет успява да подготви и приеме на заседания на 7, 11 и 15 септември 1922 г. и бюджет за финансовата 1922 / 1923 г., който на 2 ноември е утвърден от министъра на вътрешните работи Райко Даскалов с приходи на стойност 25 674 982 лева и разходи от 20 849 982 лева. За приходи от наеми на общински недвижими и полски имоти са предвидени 905 600 лева - два пъти повече спрямо предната година, но все още сумата е несравнимо по-малка от приходите например на столичната община. Приходите значително надвишават разходите, разликата е предвидена за допълнителни възнаграждения на чиновници и учители. Те се променят непрекъснато и държавата ги прехвърля на общинските бюджети. Например по действащия закон на държавните и общински служители се изплаща еднократно по една заплата увеличена пет пъти, плюс 40 % увеличение на месечните заплати. Това пак не може да компенсира инфлацията, но „продънва“ общинските бюджети.

В разходната част на бюджета са заложили и относително големи суми от 3 600 000 лева за обществено здраве и 3 110 000 лева за благоустройство. За първи път в този бюджет са предвидени и 150 000 за превод на документите на френски език по заведеното в Международният арбитражен съд в Париж дело от белгийския предприемач Хектор де Бакер срещу Пловдивската община за прекратената през 1910 г. концесия за електричество и трамваи в Пловдив. Това недобре обмислено решение, взето тогава под влияние на самозвани пловдивски адвокати, при новите условия след Ньойския мирен договор и статута на победена и с ограничени права страна за България, ще доведе до трагична развръзка за града след три години.³

В бюджета са включени и 4 666 000 лева за издръжка на основното образование в Пловдив, което по закон се финансира от общинския бюджет. Първоначалните училища в града са 14 – „Св.св. Кирил и Методий“, „Братя Чалъкови“, „Света Троица“, „Г.С.Раковски“, „Йоаким Груев“, „Васил Левски“, „Христо Ботев“, „Петко Каравелов“, „Христо Г.Данов“, „Кирил Нектариев“, „Стефан Стамболов“, „Душо

2 ЦДА, Ф. 371К, оп. 4, а.е. 115, л. 2-6.

3 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 256, л. 26-27.

х. Деков“, „Иван Вазов“ и в кв. „Столипиново“. В тях се учат 3 712 ученика, разделени на 83 паралелки, средно по 45 деца. За годината не са се явили на задължително обучение 797 деца. Класните стаи са 70, т.е. 13 паралелки са без стаи и посещават полудневни училища. В тях има 24 учители и 61 учителки, от които 90 % живеят под наем. В прогимназиалния курс съответно в I, II, III и IV клас се учат 1 702 ученика в 48 паралелки. Преподавателите са 65 души.

Само една от прогимназиите е в добра общинска сграда, другите две са в неподходящи такива, а останалите две са настанени в непригодни частни сгради взети под наем. Тази статистика показва, че държавата е стоварила върху градските общински бюджети основната тежест по издръжката на образователната система в страната. И ако в селата има по едно първоначално училище, то в Пловдив издръжката на училищата през този период е непосилна за бюджета и възнагражденията на учителите се изплащат с големи закъснения. В селата държавата по закон финансира построяването на училищните сгради, но в Пловдив няма сграда в системата на основното образование, която да е построена с държавни средства.¹

През 1922 г. общината успява да изготви и нови пълни избирателни списъци на пловдивските граждани. В тях са включени над 25 000 гласоподаватели мъже с трите имена / по две за турското и циганско население /, възраст, адрес, занятие и гласоподавателна секция. Списъците са обявени на подходящи места от общината и това премахва съществена част от условията за изборни злоупотреби.²

През септември 1922 г. в Пловдив отново надделяват политическите страсти. Комунистите не само отказват да участват в управлението, но предават и своите избиратели, като „по чисто революционни съображения“ подават оставки от общинския съвет, за да „пречат на буржоазните партии да управляват“. Тази практика е повсеместна в големите градове, вследствие на спазване централната директива на ЦК на БКП /т.с./, която не разрешава на местните партийни организации да поемат управлението на общините, ако нямат квалифицирано мнозинство в Общинския съвет. Например в Русе през 1921 г. комунистическата партия печели най-много гласове и има десет общински съветници. Но на първото заседание те гласуват с лозунга „Въпреки всичко да живее Комуната“ и фактически преотстъпват общинското управление на буржоазните партии. И това е въпреки традициите на Русенската комуна от предишната година.³

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 256, л. 91-95.

2 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, а.е. 44, л. 1-95.

3 Радков, Ив., Л.Златев Русенската община. Русе, 2002, с. 179

Окръжният съд в Пловдив е принуден да разтури общинския съвет. Общината отново „остава без стопанин“.⁴ След като не успява да осъществи траен контрол върху общинското управление в Пловдив, подобно на останалите окръжни градове, БЗНС се връща към старата практика на управление чрез назначени от централната власт общински тричленни комисии. Правителството се опитва да разшири техните права, но това не довежда до засилване на социалната база на Земеделския съюз в градовете.⁵ Неколкодневните крамоли сред градската земеделска дружба в Караул хан „раждат“ на 31 ноември 1922 г. нова Временна тричленна управа начело с Петър Янъков. Той е роден в село Тюркмен, Пловдивско, изявен „общественик и деец на БЗНС“.⁶ Управата на д-р Кесяков оставя 2 664 205 лева налични пари в касата на общината. Само за два месеца не остава и следа от тях и бюджетът отново е „продънен“. На 31 декември 1922 г. в Пловдив се провеждат нови общински избори, на които комунистите излъчват 11 съветници, демократическия блок 10, национал-либералите 4, широките социалисти 3 и листите на инвалидите и земеделците по 1.⁷ Окръжният съд утвърждава резултатите, с изключение на секцията в квартал „Столипиново“. Разбира се, правителството използва това и касира изборите.

Министърът на вътрешните работи Райко Даскалов, който за тези години е идвал един път в Пловдив на 13 октомври 1922 г., за да се разходи за час по Главната улица на бял кон, при което е бил освиркан, назначава нова Временна тричленна комисия с председател Иван Станчев и членове Стоян Железаров и Петър Шилев. Те са били начело на земеделската листа и са спечелили цял един мандат. Станчев е роден в Панагюрище, офицер с чин полковник, участник във войните за национално обединение, зет е в рода на бившия пловдивски кмет Костаки Пеев, но непознат и без авторитет в Пловдив. Крамолите в управляващия БЗНС достигат до там, че тази временна управа е посочена от градската земеделска дружба, но Окръжната постоянна комисия, също доминирана от земеделците, отказва да я представи за назначаване от министъра. Въпреки това Райко Даскалов издава указ за назначаването на тричленката.⁸

Както може да се очаква, новата партизанска управа, подобно на старата, няма авторитет и не оставя следа. В протоколите на нейните заседания не откриваме и едно решение в интерес на града. Всяка

4 Юг, бр. 1153 от 28 септ.1922.

5 Колев, В. Общинското самоуправление и изпълнителната власт (1879-1939), с. 194.

6 Пак там, бр. 1181 от 1 ноем.1022.

7 Народна воля, бр. 17 от 5 ян.1923.

8 Борба, бр. 551 от 6 ян. 1923.

седмица управата се занимава с нормиране на цените, отдаване под наем на ниви по 10-15 декара, неизплатени заплати. Като продължение на традицията за политическа разправа с предишните управляващи, идва и предложението на кмета Иван Станчев да се проведе референдум за изгонването на д-р Кесяков от Пловдив, като „възмездие за щетите, които е нанесъл на града“! След няколко месеца самият Иван Станчев ще бъде съден за фалшификация на резултатите от проведените на 22 април 1923 г. парламентарни избори „заради щедрост при раздаване на избирателни права“. Всъщност тогава гласуват близо 2 000 цигани от „Столипиново“, които помагат на земеделците за спечелване на трите парламентарни мандата от Пловдив. Преди изборите правителството нарежда на военните да направят понтонен мост в местността „Ландос“ за връзка на квартала с отсрещния бряг на Марица, защото иначе населението трябва да изминава по 6 – 7 километра пеша всеки ден, за да ходи на работа по нивите на север от реката. Но мястото е крайно неблагоприятно за поддържането на понтонен мост и по заповед на военните веднага след изборите и спечелената победа, понтоните са прибрани!¹

На 10, 12 и 13 март 1923 г. Тричленната комисия гласува Първи извънреден бюджет на Пловдивската община за финансовата 1922/1923 г. с приходи и разходи на стойност 2 602 505 лева. Пловдивската окръжна постоянна комисия не утвърждава бюджета, понеже е гласуван от временна управа, а не от общински съвет. Въпреки това Министерът на вътрешните работи го утвърждава по предложение на областния управител. Разходите са предвидени за добавъчни възнаграждения и еднократни помощи на чиновниците за сума от 1 312 000 лева и 1 250 000 лева за членство на Община Пловдив в Акционерното дружество „Водноелектрическа централа „Въча“. Идеята за тази централа тогава е много актуална в Пловдивския край, но строителството се забавя с 5 - 6 години и тези пари не носят никаква полза на града.

Изпразването на бюджета идва от това, че приходите за извънредния бюджет се осигуряват чрез изтегляне на натрупани суми по фондовете на общината: от фонд „Електрификация на Пловдив“ – 1 067 309 лева, от фонд „Построяване училище в квартал „Кючюк Париж“ – 226 976 лева, от фонд „Разширение на водопровода в крайните квартали“ – 141 336 лева, от фонд „Построяване градски хали“ – 77 560 лева, от фонд „Разширение на градски водопровод“ – 43 800 лева и др. Така правителството осигурява своята социална политика, но за години е блокирана възможността за някаква инвестиционна политика на Пловдивската община.²

1 ДА Пловдив, Ф. 75К, оп. 3, а.е.157, л. 1.

2 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 256, л. 4

Временната тричленна комисия на основание забележка към член 35 от Закона за допълнение на Закона за градските общини приема и бюджет за 1923 / 1924 година, който е утвърден на 31 май 1923 г. от министъра на вътрешните работи. В него редовните приходи са 37 680 995 лева, редовните разходи са 22 251 510 лева. Излишъкът е предвиден за компенсация на недостига при извънредните приходи само от 6 050 000 лева, при извънредни разходи от 21 479 485 лева. Но по-късно новата власт след 9 юни 1923 г. не го приема, именно защото е дело на временна управа и не е спазено условието в забележката на закона, че това може да стане само ако са произведени два пъти неуспешни избори и не е избран общински съвет. А в Пловдив са проведени само едни избори на 31 декември 1922 г. По-важната причина е, че този бюджет е нереален, без никаква сигурност за изпълнение на приходната част.

Връщането към практиката от началото на ХХ век за самоволно разпускане на общинските съвети и назначаване на временни тричленни комисии от окръжните управители под „зоркото око“ на министъра на вътрешните работи, не е нищо друго освен назначаването на хора, които се ползват с доверието на управляващия страната БЗНС. Това подменя демократичното начало в общинското самоуправление и специално в Пловдив не довежда до подобряване управлението на града. Напротив, властта попада в ръцете на представители на интелигенцията, но без никакъв опит в управлението като Стефан Гевгалов или Харитон Куев, в амбициозни отцепници от старите буржоазни партии като Петър Шилев или непознати в Пловдив и без никакъв опит в управлението активисти на БЗНС, като Петър Янъков или Иван Станчев. За всичко това спомага и факта, че чак през месец март 1922 г. е отменено военното положение в България. Нестабилността в земеделското управление и смяната на шестима министри на вътрешните работи за период от три години също оказва влияние.³

В спомените си д-р Иван Кесяков – местен лидер на Демократическата партия и кмет на Пловдив пише: „Партиите, в това число и водителите им, в своята дейност не се съобразяват с идеи и програми... Партийните организации в болшинството си се състоят от хора чужди един на други, случайно попаднали в среда уж еднородна, а с цели, намерения и интереси, различни и най-често себични и егоистични. Списъците на личния състав на партиите не се водеха или бяха нередовни, събрания рядко се свикваха, а доклади и сказки почти не се правеха. Само в навечерието на избори партийните редове се пораздвижваха, за да потънат пак в дрямка и сън.“⁴ Затова и превратът на 9 юни 1923 г. е посрещнат в Пловдив с въодушевление и нови надежди.

3 Колев, В. Общинско самоуправление и изпълнителна власт – В: Сб. 120 години изпълнителна власт в България, с.192.

4 Спомени на д-р Иван Кесяков. – Изв.ДА, 26, 1973, с. 191

2.3. Наченки на стабилизация при властването на Демократическия сговор

На 9 юни 1923 г. е извършен държавен преврат. Правителството на БЗНС е свалено и Военният съюз и Народният сговор овладяват централното държавно управление. Установяването на контрол върху общинските администрации става по-трудно и при сложни условия при въоръжена съпротива на най-влиятелната политическа партия БЗНС. Извършителите на преврата действат внимателно, според конкретното разположение на политическите сили в различните общини. На 9 юни управлението по места е поето от военните власти, които фактически прекратяват функционирането на общинските управи в страната. В следващите дни то се предава на граждански лица, верни на военните. От 12 юни започва разпускането на общинските съвети, контролирани от земеделците. През юни са разпуснати 54, през юли – 130, а през август – още 199 съвета. Съществуващите в много общини тричленни управителни комисии, назначени от Земеделската власт, са разпуснати веднага със заповеди на новите окръжни управители. На много места върху дотогавашните кметове и съветници е упражнено физическо или морално насилие. Всичко това задълбочава нестабилността на общинската власт и нейното бездействие ликвидира елемента на самоуправление.¹

В Пловдив на 9 юни 1923 г. военните завземат пощата, окръжното управление и общината. Градът посреща спокойно и даже с ентузиазъм промяната. Същия ден за председател на Временната тричленна комисия е назначен Петър Дренски, макар и имената на новите управители да не са обявени веднага. Дренски е роден в Пловдив през 1876 г., завършва Военното училище и воюва по фронтите на Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война като командир на Бургаския пехотен полк. Съкратен е от армията след Ньойския договор с чин полковник. Симпатизант е на Народния сговор.²

Още в средата на юни 1923 г. е назначена комисия, която да анкетира делата на „общинските тричленни комисии през дружбашкия режим“. Членът на Временната комисия Милош Данов заминава за София, за да се допита по основния въпрос – остава ли за изпълнение приетия от земеделците бюджет за 1923 г. или да се работи с една/дванадесета част от предходния бюджет за всеки месец. Той носи становище на комисия от адвокатите Ангел Станков, Никола Балтов и Димитър Дренски, че бюджетът е незаконен, поради неспазване зако-

1 Колев, В. Ликвидиране на общинското самоуправление от правителството на Демократическия сговор (юни 1923-май 1924). – В: модерният историк: въображение, информированост, поколения. С, 1999, с. 123-124.

2 Райчевски, Г., П. Петков Пловдивските кметове, с. 80.

новото изискване за провалени два поредни избора на общински съвет. Но правителството е на обратното мнение. От месец юли членове на тричленната управа стават Георги Джевизов и Георги Балтов.³

От месец септември в страната продължава разпускането на общински съвети и уволнение на кметове в управите, доминирани от комунистите и националлибералите, а от февруари 1924 г. същата мярка е приложена и спрямо социалисти, радикали и демократи. Така за около година местното самоуправление е напълно ликвидирано и функциите му са иззети от централната държавна власт чрез назначените от нея комисии. Новият кабинет също им дава извънредни права да гласуват бюджети.⁴

Новата общинска управа в Пловдив получава тежко наследство с разстроени финанси, празна хазна, неизплащани с месеци заплати и задачата да умиротвори града. Това никак не е лесно, защото идват септемврийските събития, на които жертва става бившият кмет Никола Гълъбов. Заедно с още десетина членове и съмишленици на БКП без съд и присъда той е разстрелян край Пловдив.

Чак в края на октомври министърът на вътрешните работи генерал Русев утвърждава първи допълнителен бюджет с приходи и разходи от 190 000 лева, предназначени за изплащане на заплати. На 16 ноември 1923 г. е утвърден втори допълнителен бюджет на Пловдивската община с приход от 506 860 лева и разходи за 1 116 860 лева. В края на годината общината получава временен заем от правителството в размер на 1 000 000 лева за изплащане заплатите на общинските чиновници и учителите. Предишното управление, при поземлената реформа, е посегнало на земите от училищния фонд и общинската мера и общината в лицето на председателя на Училищното настоятелство Божидар Здравков прави постъпки да си ги върне.⁵

По закон временните общински управи могат да действат до един месец, но нестабилното политическо положение в страната отлага насрочването на нови избори. За провеждането им се изказва и първата конференция на градските кметове на 22 октомври в София. На нея присъства Петър Дренски, заедно с кметовете на още 22 общини. Другото основно искане на кметовете е за подобряване финансовото състояние на общините. На втората конференция на кметовете на 27 януари 1924 г., отново с участието на Петър Дренски, е поставен въпросът за издръжката на училищата, оставена изцяло като ангажимент на общините. През 1923 г. средно 25 % от бюджетите на общините се изразходват за образование. През следващата 1924 г. с изменението

3 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 344, л. 17; В. Борба, бр. 629 от 17 юни 1923, Юг, бр. 1370 от 27 юни 1923.

4 Колев, В. Общинското самоуправление и изпълнителната власт, с. 194.

5 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 261, л. 1; В. Юг, бр. 1525 от 29 дек. 1925.

на Закона за народната просвета бюджетите на Училищните настоятелства окончателно са отделени от общинските, като общинските съвети могат да гласуват само определени суми като помощ за образованието.¹ Но и този лост на въздействие на общините чрез техните конференции върху централната власт изчерпва своите възможности, защото за третата конференция през месец април пристигат само кметовете на Пловдив, Хасково, Кюстендил и Дупница.²

Първоначално общинските избори са насрочени за 2 декември 1923 г., после за 17 февруари 1924 г., за да се проведат на 2 юни с. г. В Пловдив Демократическият сговор получава едва 32.52 % от гласовете и 12 места в новия общински съвет, демократи и радикали – 5, национал-либерали и широки социалисти – по 4, народно единство – 3 и земеделците – 2 места. На първото заседание на новия общински съвет при тайно гласуване с 16 от общо 24 гласа за кмет е избран Петър Дренски. Зад него застава нестабилна коалиция от Демократическия сговор и националлибералите. Практически Демократическият сговор в Пловдив е разединен още при тези избори. Но проблемите започват още през първите месеци.³ Основният от тях продължава да бъде за изхранване на населението, защото още през месец май житото в страната е привършило, а до жътвата има много време.⁴ Към общината е създадено комисарство с цел облекчаване на продоволствието и ограничаване на спекулата. Въпреки че Пловдив е център на един от най-плодородните райони в страната, цените в града са едни от най-високите в страната. Комисарството е подчинено на Министерството на промишлеността и търговията, но е контролирано и издържано от общината.⁵

След дългата поредица временни управи едва през 1924 г. избраният общински съвет подготвя и приема бюджет за финансовата 1924 / 1925 г. Редовните и извънредни приходи са 39 700 000 лева, а разходите 40 282 030 лева, в т.ч. и 8 000 000 лева за добавъчно възнаграждение на общинските учители. След неколнократните изменения в закона приходите на общината се формират главно от преки такси и данъци за водоснабдяване, изнасяне на сметта, върху отходните канали, незастроените дворни места и непавираните улици и тротоари, върху надписите и застрахователните премии при пожар. Включени

1 Колев, В. Културната политика на общините при управлението на Демократическия сговор. – В: История и историография, с. 151

2 Колев, В. Идеята за общинското взаимодействие и създаване на Съюза на българските градове. – Епохи, 1, 1995, с. 29-31.

3 Дочев, Д. Покушение срещу демокрацията ,с. 212; В. Борба, бр. 972 от 9 юли 1924.

4 Колев, В. Идеята за общинското взаимодействие и ..., с. 33.

5 ДА Пловдив, Ф. 29К, Историческа справка към опис 1, с. 7.

са и голям брой косвени данъци – акцизи върху електрическата енергия, автомобилите и мотоциклетите, върху добитите спиртни питиета, растителни масла, тахан, сапуни и парфюмерийни изделия, билетите за кино и театър. Не на последно място са и приходите от отдаваните на предприемачи общински налози - интизап, кръвнина, кантарина, върху файтоните и колите, сергиите, увеселителните заведения, хазартните игри, рекламите и обявите, изкопите и керемидарниците. Глобите за закъснение при плащането на данъците са 10 % за суми до 1000 лева и 20 % за суми над 1000 лева. Отново най-ниски са приходите от отдаване под наем на общински покрити имоти – 700 000 лева и отдаване под наем на общински ниви и оризища – 235 000 лева. Тревожно е положението с несъбираемостта на приходите, които за 1923 г. са с 41 % по-малко от предвидените.⁶

Държавата предприема мерки за подпомагане общинските финанси поне за изплащане на чиновническите и учителските заплати при високата инфлация. На 5 ноември 1924 г. общинският съвет приема втори допълнителен бюджет с 12 430 000 приходи и толкова разходи. Хаосът в дотогавашните бюджети личи и от факта, че през 1924 г. общината е събрала от недобори (неплатени навреме задължения от предните години) 7 000 000 лева. Освен тях за периода 1919 – 1925 г. има несъбрани суми от глоби за 5 320 265 лева, от данъци - 8 600 000 лева и от предприемачи – 1 600 000 лева.⁷

Най-голямата част от бюджета отива за изплащане на забавени и текущи заплати, като са въведени всевъзможни добавки и корекции. Едва 3 000 000 лева са отделени за благоустрояване – нови кладенци и тръби за водоснабдяването, покриване канала на ул. „Авксентий Велешки“ – 700 000 лева, нова сграда на пожарната команда, нова ограда и павилион при езерото в градината „Цар Симеон“. За първи път след войните са отделени и 814 000 лева за строеж на училищна сграда в квартал „Мараша“. Предвидени са и 3 000 000 лева за почистване, но те са недостатъчни, защото работят само двайсетина коли за извозване на сметта и градът редовно потъва в мръсотии.⁸

През тези месеци става известна и окончателната развръзка по делото на Хектор де Бакер срещу Пловдивската община за прословутата концесия за електрическо осветление и трамваи от 1904 г. След войната той използва статута на Белгия като страна-победителка и прехвърля делото в Арбитражния съд в Париж с искане за вреди и загуби за 1 630 000 франка поради прекратената концесия. На 16, 17 и 18 юли 1924 г. делото е разгледано в Парижкия арбитражен съд. Съдът иска допълнително девет документа, за чийто превод общината пла-

6 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 306, л. 243

7 Пак там, а.е. 294, л. 7.

8 Пловдивски общински вест, бр. 1 от 14 май 1926.

ща нови 25 000 лева. Същността на диктата става ясна на 27 януари 1926 г., когато излиза решението на този „справедлив съд“: Община Пловдив да изплати на наследниците на Хектор де Бакер (междувременно той е починал) „вреди и загуби“ на сума от 600 000 белгийски франка с лихви от 5 % от деня на подаване на исковата молба 29 юни 1922 г. и 1000 франка разноски. Така сумата доближава 700 000 франка. Но по тогавашния курс 1 франк вече не е равен на 1 лев, а на 7.80 лева. Т.е. Пловдив трябва да плати над 5 000 000 лева. Решението е окончателно и не подлежи на обжалване.

Българското комисарство по репарациите настоява за бързо плащане. Но Пловдивската община е в затруднено финансово положение и разплащането може да стане само по сключения Договор за изплащане от БНБ с облигационен заем репарациите и задълженията на българите към кредиторите им от Франция с отсрочка от 28 години, но с годишна лихва от 7 % . Това означава, че общината трябва да поеме нов огромен за нейния бюджет дълг, като първите шест вноски на стойност 1 000 000 лева трябва да се платят веднага на БНБ, а останалата сума ще се изплаща в продължение на 25 години. За да избегне новото задлъжняване местната управа забавя плащането и чак към края на 1926 г. кметът Петър Дренски използва изгодния тогава курс белгийски франк/лев и закупува 721 834 франка за 3 200 000 лева, които са изпратени по надлежния ред за покриване на дълга. Така историята с концесията от 1904 г. потвърждава древната мъдрост „Роденото в грях, умира в престъпление“!¹

Финансовите проблеми пред общината никнат като гъби след дъжд. През 1924 г. е приет от Народното събрание Закон за насърчение на жилищното строителство с фонд от 70 милиона лева. В Пловдив са създадени осем кооперации, които със заеми изграждат жилища. Но едно недомислие в закона задължава общините да бъдат гарантите. Впоследствие всички кооперации престават да се издължават на банката и години наред Община Пловдив изплаща техните задължения.

След изборите през 1924 г. стабилността в статута на новата общинска управа позволява да се търсят решения на някои от наболелите проблеми. Отново се поставя въпросът за кариерите по пловдивските хълмове и дейността на дружество „Изида“. Те се превръщат в източник на огромни корупционни практики. Всъщност „Изида“ експлоатира само кариерите на Джендем тепе, а останалите кариери по Бунарджика, Сахат тепе, Джембаз тепе и Марково тепе са дадени на пловдивски предприемачи. Но концесионерите от „Изида“ изкупуват добития от тях материал и го изнасят като павета за София и Турция. Един кубик материал се заплаща от предприемачите на общината по 65 лева, с които по цените от 1926 г. могат да се закупят 2 килограма

¹ ПОВ, бр. 92-93 от 4 ноември 1931.

ориз, половин килограм кафе или 6 хляба. Същевременно големите павета за износ се продават по 4,60 лева, а малките по 2,50 лева. Като резултат през 1925 г. в общинската хазна постъпват смешните 600 000 лева от експлоатацията на кариерите (приблизително това са четири годишни заплати на кмета) . Отгоре на всичко Пловдив не получава необходимия материал за застилане на улиците, които тънат в прах през лятото и кал през зимата. Производството на ситен чакъл и малък мозаечен паваж като машинно производство е монопол на „Изида”.²

Разследване през същата година установява пълно беззаконие при експлоатацията на общинските кариери – липса на скици за установяване границите на участъците и подбиране на камък само от „сърцето” на обектите. Общинският контрольор Р. Танков дава разрешение за работа на забранени участъци, срещу което присвоява десетки кубични материали, изнасяни от обектите срещу 2 000 лева изплатени на самия него. Той признава, че през месец юли от „Изида” са добити над 1 200 кубика материал, а са предадени бележки само за 810 кубика. Общинският съвет взема решение за уволнението и предаването му на прокурор, но безогледната експлоатация на кариерите по хълмовете продължава. Все още на пловдивските хълмове се гледа като на многомилionenно вековно богатство.³

Все пак през тези години се формира и набира привърженици и обратното мнение, че се нарушава екологичното равновесие и се нанасят невъзвратими щети на природата. На 10 септември 1924 г. Общинският съвет за първи път взема решение за закриване кариерите по северните склонове на Джендем-тепе и залесяване на хълма „в интерес на градското здравословие и благоустройственост”. На 3 декември се отпускат 64 650 лева за залесяване на тепетата и за доставка на посадъчен материал от държавните разсадници. Притиснато от тези действия на общината, дружество „Изида” се обръща към Министерството на търговията, промишлеността и труда, за да се отстранят препятствията за използване на кариерите. По негово ходатайство Министерството на вътрешните работи с писмо от 18 март 1925 г. предписва на Окръжния управител да се направи необходимото в защита на „Изида”.⁴

След няколкомесечни преписки Общинският съвет подава жалба във Върховния административен съд, с която иска да се признаят за незаконни разпоредбите на министерствата и Окръжния управител. Спорът приключва с решение на съда от 29 януари 1926 г. в полза на Пловдивската община. По силата на концесията от 1906 г. дружество „Изида” може да се ползва от държавните, общинските и окръжните

2 ПОВ, бр. 105 от 15 март 1932.

3 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 23, л. 33-35

4 ПОВ, бр. 61 от 22 ноември 1930.

кариери по силата на закона за насърчаване на индустрията, а не по съгласие на стопаните им. Споразумение се изисква само за цената на материала, който се вади от кариерите. Но щом общината е взела решение за закриване на кариерите, дружество „Изида“ престава да се ползва от тях. На местната власт е предоставено правото да използва тепетата, както намери за добре и в зависимост от нуждите на населението и има право да закрива кариерите. Дружество „Изида“ освобождава кариерите по северните склонове на Джендем тепе, но продължава дейността си в южното подножие явно с нови държавни протекции и подозрителното мълчаливо съгласие на общината и на общественото мнение в града. За тези южни склонове също се отнася решението на Общинския съвет за залесяване на Джендем тепе.¹ Една преценка от дистанцията на времето показва, че при по-голяма настоятелност, въпросът с изгонването на „Изида“ е могъл да бъде разрешен още тогава. На база на това решение на съда изцяло е трябвало да се прекрати добива на каменен материал от всички кариери, защото решението на Пловдивския общински съвет се отнася за залесяване на всички тепета.

Сагата с дружество „Изида“ продължава и през следващите години. Съгласно Закона за насърчение на местната индустрия от 1909 г., всички облаги по Закона за насърчение на местната индустрия от 1905 г. имат срок, който изтича на 31 декември 1925 г. Под натиска на частния интерес, Народното събрание приема на 30 декември 1925 г. нов Закон за насърчение, с който срокът се удължава до 1 май 1926 г. На 29 април с.г. е издаден нов закон, с който срока се удължава до 31 декември 1927 г. Постоянното отлагане продължава до 14 юни 1928 г., когато нов закон определя тригодишен срок за ползване на законовите облаги от „Изида“. Окончателното решение се отлага за 14 юни 1931 г.

През 1925 г. кметът Петър Дренски за първи път отправя искане до Министерството на земеделието и държавните имоти на Пловдивската община да се предаде землището на напуснатото от населението село Тъмраш. Там е основната част от вододайната зона на града. След бягството на помашкото население през 1912 г. землището се счита за безстопанствено и се стопанисва от държавата. Когато една площ не се обработва, естествено се покрива с гори и това премахва старите свлачища. Но от 1922 г. тези земи започват да се дават под наем на нищожни цени на селяни от Ситово и Лилково и с обработването им отново се връщат старите свлачища. Започнало е и самоволно заселване на село Тъмраш от хора, които обработват земите. Доказано е, че епидемиите от тиф в това село чрез водата от Тъмръшката река се пренасят в Пловдив. Така се появява и най-голямата епидемия

¹ ПОВ, бр. 135-137 от 24 апр. 1933.

през 1907 г., когато са регистрирани 835 случая на заболявания, 70 от които са със смъртен изход. За жалост искането на кмета Дренски остава без последствия, а през следващите 15 години това ще бъде кауза и на следващите кметове.

Приетият бюджет за 1925 / 1926 г. е утвърден от министър Русев на 30 април 1925 г., но също не успява да извади общинските финанси от хаоса. Предвидени са редовни приходи от 52 946 000 лева и редовни разходи от 34 046 500 лева. Излишъкът от 18 899 500 лева ще покрие недостига при извънредните приходи от 11 154 000 лева, където разходите са за 30 053 500 лева. В извънредните приходи са заложени 5 000 000 лева от еднократния 20 % данък върху преките държавни данъци, които, по специалния Закона за строеж на училищни сгради, са предназначени за тази цел. Също и заем от 1 600 000 лева съгласно Закона за кооперативен строеж на основни народни училища. Това показва, че държавата вече има идеята да подпомогне общините за развитието на образователната инфраструктура. Но помощта на държавата е насочена най-вече към изнемогващите селски общини. Тяхната борба е насочена и към незаконното отнемане на училищни земи от Главна дирекция на ТЗС с благородния претекст за оземляване на бежанците.²

Площад „Орта мезар“, втората половина на 20-те години

² Колев, В. Културната политика на общините при управлението на Демократическия сговор, с. 152.

Основната част от редовните приходи на общината отново се формират от отчисления от събираните от държавата преки и косвени данъци и налози. Но те не са гарантирани, защото процентът на тяхната събираемост е нисък. Приходите от наеми на общински имоти отново са нищожните 963 000 лева. От тук и разходната част от бюджета е под въпрос. Приоритетни са изплащането на заплатите на служители и учители и добавъчните възнаграждения, а инвестиционните намерения на общината трудно се реализират. Нещо повече, през годината са „обезкървени“ почти всички фондове на общината. Например от фонда за направа на осветление са изтеглени 1 067 309 лева и остават само 20 716 лева; от фонда „Общински дом“ са изтеглени 918 000 лева и остават само 48 171 лева, от социалния фонд за осигуряване прехрана на населението са прехвърлени 2 270 000 лева и остават 69 000 лева. Единствената по мащабна инвестиция, която общината прави, е в размер на 1 400 000 лева за откупуване зданието на Йосиф Бенбасат на ул. „Цар Фердинанд“ (срещу тогавашната сграда на общината) за настаняване на част от нейната администрация.¹

Съгласно действащия закон следващите редовни общински избори се провеждат на 14 февруари 1926 г. Управляващият страната Демократически съговор в Пловдив получава повече гласове в сравнение с изборите през 1924 г. и засилва своите позиции.² Новият общински съвет в Пловдив преизбира с 20 от 28 възможни гласа за още един мандат Петър Дренски.³

През 1926 г. се извършва ново преброяване на населението. Пловдив отново е втори по брой жители с 84 655 души, далеч след него остават Варна с 60 563 души и Русе с 45 788 души. Населението се е удвоило спрямо 1900 г., като прирастът се дължи най-вече на пристигналите над 20 000 бежанци – българи от Македония и Тракия. За същия период населението на София се е утроило и възлиза вече на 213 002 души.

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 344, л. 31.

2 Колев, В. Борбата на Демократическия съговор с опозицията за управление на общините (1926-1931). – Год.СУ – ИФ, т. 89-90, 2000, с. 195.

3 В. Юг, бр. 2170 от 13 март 1926.

Таблица 6: Увеличение/намаление на населението на някои градове в България⁴

Градове	1880 /1884/г.	1926 г.	Увеличение в % 1880 г. към 1926 г.
Анхиало	4 922	4 327	- 12.1
Борисовград	1 232	4 425	259.17
Бургас	5 865	31 157	431.24
Варна	24 555	60 563	146.64
Габрово	7 624	10 483	37.5
Казанлък	9 469	11 598	22.48
Карлово	7 545	7 211	- 4.43
Копривщица	4 811	2 161	- 55.08
Пазарджик	15 425	21 578	39.89
Пловдив	33 442	84 655	153.14
Русе	26 163	45 788	75.01
София	20 856	213 002	921.30
Асеновград	11 784	17 287	46.70
Стара Загора	12 258	28 257	89.78

Анализът на таблицата показва, че населението на Пловдив се увеличава с относително бързи темпове, което създава проблеми с неговото жилищно устройване и изграждане на инфраструктурата. Прирастът е изцяло от българския етнос, който се увеличава два и половина пъти. Броят на турците остава същия, арменци, евреи и цигани са се увеличили с по 50 %, но гърците са намалели седем пъти и броят им е едва 549 души. Вече 33 343 жители на Пловдив се прехранват от индустрията, 21 684 от търговия и едва 5 514 от земеделие. Това показва, че градът е сред основните индустриални центрове на страната. Градската площ е 9 квадратни километра с 526 декара градини и паркове. В градовете на Западна Европа на 1 000 души се генерира по около един тон смет на денонощие, а в Пловдив – по тон и половина. Колите на Чистителната команда са недостатъчни и често градът е потънал в смет.

⁴ Вж: Чанков, Ж. Населението на България, С. 1935 г., с. 201-205

Движението на населението и неговия етнически състав в периода между двете световни войни представяме в следващата таблица:

Таблица 7: Население на Пловдив и неговия етнически състав между двете световни войни¹

Година	Общо	Българи	Турци	Евреи	Гърци	Арменци	Цигани	Други
1920	64 415	46 889	5 605	5 144	1 071	3 773	1 342	591
1926	84 655	63 268	4 748	5 612	549	5 881	2 746	1 851
1934	99 883	77 449	6 102	5 574	340	5 316	2 728	2 374
1939	105 643	82 012	6 462	5 960	200	6 591	2 982	1 436

Интересно е да погледнем и индексите на цените на стоките в края на 20-те години спрямо 1900 година. Цената на килограм хляб се е увеличила 48 пъти, на килограм ориз - 57 пъти, на килограм картофи - 43 пъти, на килограм кафе - 49 пъти, на килограм свинско месо - 49 пъти, на литър вино - 40 пъти, на тон въглища - 19 пъти. За сравнение заплатата на кмета на Пловдив вече е 13 140 лева, на градския архитект - 6560 лева, на касиер - счетоводител - 4226 лева и най-ниската е на деловодителя - 2900 лева. Чиновниците получават по-добри заплати от колегите си в държавните учредения. Всъщност основните заплати са доста ниски, а към тях се добавя процентно възнаграждение от 130 до 370 % за различните категории служещи и добавъчно възнаграждение за семейно положение, което достига до 800 лева за женени с пет деца. Т.е. увеличението на заплатите за изминалите три десетилетия е около 25 пъти. Това показва намаляването на покупателната способност на населението и спадане на жизнения стандарт.

През тези години Пловдивската община участва активно в обществения живот на града. Създава се традицията за посрещане на Новата година в салона на Военния клуб с участието на командира на 2-ра дивизионна област като домакин, кмета на Пловдив и неговите заместници, офицери и видни граждани със съпругите си. Точно в 12 часа се дават обичайните топовни салюти, а танците продължават до зори. Гражданството отбелязва празника в другите салони и обществени заведения на Пловдив.

¹ Виж: Шивачев, С. Космополитен град. Махали и квартали в ново време. - В: Очерци из историята на Пловдив. Пловдив, 1995, с. 81

Общинската управа успява да подпомогне дейността на Пловдивския театър. Освен в столицата София, през 1924 г. само общините в Пловдив, Варна, Русе и Плевен издържат общински театрални трупи. Макар и при примитивни условия театърът съществува и през 1925 г. се нанася в подходящата сграда на Военния клуб, като през 1926 г. изнася вече 204 представления. През месец януари 1927 г. тази сграда изгаря при пожар и театърът е настанен в по-неподходящата сграда на Анастасиадис, придобита от общината по спогодбата с Гърция.² Субсидията на Пловдивската община за театъра през 1927 г. е милион и половина лева, несравнимо по малко от 18-те милиона, които Софийската община предоставя на Народния театър. Но трябва да се отбележи, че през следващите години субсидията нараства с по половин милион лева годишно и от 55 000 зрители през 1925 г., театърът отчита за 1929 г. 93 000 зрители на своите представления. Пловдивският театър показва, че може и да не бъде губещо предприятие.³

На 28 септември 1925 г., по повод отпразнуването на 40-годишния юбилей на Съединението, в града е създаден Комитет за въздигане паметник на Съединението на Южна със Северна България, чийто устав е утвърден от Министерството на вътрешните работи на 25 октомври с.г. В неговия състав влизат окръжният управител, кметът на града, началникът на гарнизона, обществениците Недко Каблешков, Петър Шилев, архитект Стойко Стойков и др. През следващите години съставът на комитета се обменя постоянно и са събрани над 1,5 милиона лева. Проведени са поредица от конкурси, поставен е макет на площада при Четвъртък пазара. Идеята паметникът да бъде открит през 1935 г. по повод 50-годишния юбилей не се реализира и по-късно парите са унищожени от инфлацията.⁴ До издигането на Паметник на Съединението в Пловдив ще минат близо 60 години.

На 18 октомври 1925 г. в София е учреден Съюз на българските градове. Съгласно приетия устав е избрано управително тяло от 12 кметове, сред които е и Петър Дренски.⁵

Най-важен за общината продължава да бъде „бездомническият въпрос“. До края на 1926 г. са раздадени 1497 дворни места за застрояване, но още хиляди семейства на бежанци се самонастаняват в крайните квартали и с мълчаливото съгласие на общината изграждат жилища. По-късно местната власт извършва улична и дворна регулация и издава нотариални актове срещу заплащане на парцелите. Заве-

2 Колев, В. Културната политика на общините при управлението на Демократическия сговор, с. 158-159.

3 ДА Пловдив, Ф. 120К, оп. 1, а.е. 10, л. 7-8

4 ЦДА, Ф. 264К, оп. 6, а.е. 1451а, л. 4

5 Колев, В. Идеята за общинското взаимодействие и учредяване Съюза на българските градове, с. 36.

дени са около 5 000 преписки за узаконяване. В централната градска част са 1147 преписки, в квартал „Малък Париж” – 1373, в „Лаута” – 431, в „Харманите” – 260, в „Голям Айгър” – 247, в „Каменица” – 242, в „Столипиново” – 116 и останалите са в другите квартали на града. До 1931 г. са издадени 1630 нотариални акта и остават още около 3 000 преписки, по които няма решения. Очакваните приходи в общинската хазна от таксите по узаконяването са около 7 000 000 лева, които се използват за регулиране и благоустрояване на крайните квартали.¹

Към 1926 г. се очертава и подобрена структура на общината, която включва: кмет с трима помощник-кметове; секретар и административен отдел; финансова служба; Пожарна команда с командир, помощник-командир, 3 старши и 38 младши пожарникари; Бюро за земеделското стопанство и залесяването начело с агроном, 21 служители и 18 полски пазачи; Санитарно отделение със старши градски лекар, 2 училищни, 6 участъкови лекари, 6 фелдшери и наемани акушерки и санитарки; химическа, бактериологична лаборатория и градска аптека; Чистителна команда с 52 души персонал; Ветеринарно отделение с 3 лекари и 3 фелдшери.² Особено важен за дейността на общината е Технически отдел начело с инженер, с регулационно-кадастрално, архитектурно и водопроводно бюро. По-късно е разкрито и електротехническо бюро.³

Все повече става ясно, че невъзможността Пловдивската община да реализира свои проекти, се дължи на изключително ниските приходи в бюджета. Това състояние на общинските финанси е характерно за повечето градове в страната. Подготвяният през 1925 г. от правителството на Демократическият сговор нов Законопроект за градските и селски общини отчита този факт, но при неговото обсъждане се оказва, че главите посветени на общинските финанси са най-слабо разработени. Поради правителствената промяна в началото на 1926 г. законопроектът въобще не влиза за обсъждане в Народното събрание и не е приет.⁴ Така пропада поредният опит на държавата да реформира генерално общините и тяхното финансиране.

Продължава да съществува огромната разлика в приходите на отделните общини. За сравнение от наеми на недвижими имоти в бюджета на Пловдивската община влизат едва около 3 милиона лева,

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 4, а.е. 1457, л. 2-5; ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, а.е. 183, л. 27 и сл.

2 Лесинска, М. Принос към историята на здравеопазването в Пловдив между двете световни войни. – Год.РИМ-Пловдив, кн. 11, 2017, с. 232-233.

3 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 306, л. 247-248.

4 Колев, В. Общинското законодателство на Демократическия сговор. – В: Държавността в историята. С., 2001, с. 83

при 135 милиона за бюджета на Софийската община. През 1926-1927 г. при кмета Петър Стоянов Варненската община изгражда първите модерни морски бани и градът се превръща в морски курорт. През 1928-1929 г. е построена сградата на Варненския общински театър. Тези инвестиции от своя страна през следващите години увеличават доходите на общината.⁵ Инвестиционни проекти трудно се реализират в Пловдив, защото например през 1927 г. във фонд „Изграждане на общински дом“ има едва 54 000 лева, а във фонд „Сграда на Пожарната команда“ – 3 693 лева.

Общината трябва да се превърне в стопанска единица, а не да бъде гнездо на партизанщина. Това е пътят, начертан в изданието през 1927 г. Закон за общинските стопански предприятия.⁶ Те се създават с решение на Общинския съвет, а това изисква по-широка негова компетентност и права.

Кризата в общинското управление става особено тежка от началото на 1927 г. и е следствие на проблемите в средите на Демократическия сговор. Александър Янулов застава зад по ляво ориентирана програма и има значителна подкрепа в бежанските квартали. Интриги, клевети,

⁵ Стоянов, П. Варна между двете световни войни (1919-1939). Варна, 2003, с. 63, с. 69.

⁶ ДВ, бр. 275 от 9 март 1927г.

борба за власт излагат организацията на угрозата от разцеплението, което настъпва през февруари 1927 г. Недоволните членове от управителното тяло, предимно демократи, но и лица от други партии, се обособяват в отделна организация. Отцепниците начело с Илия Янулов започват да издават вестник „Сговор“ и налагат разцеплението и в другите организации в окръга. Разцеплението обхваща и кварталните организации в Пловдив и групата общински съветници. Събранията на градската организация протичат при остри безсмислени спорове. Още през март 1927 г. Петър Дренски подава оставка, но тя не е приета.¹ В Пловдив пристига и министър-председателя Андрей Ляпчев, но опитите за помирение остават напразни.² В края на май въпросът с оставките на членовете на постоянното присъствие е отнесен до МВРНЗ, но от там отговорът е, че министерството не е компетентно по въпроса и проблемът трябва да се разреши от общинския съвет.³ В средата на юни става ясно, че единственият изход от безизходицата е оттеглянето на кмета и помощниците му. На 17 юни по нареждане на окръжния управител се провежда заседание на общинския съвет, на което с 23 гласа от 28 присъствали общински съветници за кмет е избран д-р Панайот Костов.⁴ На 1 юли 1927 г. излиза царски указ с утвърждаване избора на новия кмет. Д-р Панайот Костов е роден през 1874 г. в село Смърдеш, Костурско, Македония. Детството му преминава в Пловдив, където семейството се преселва след Освобождението. Завършва медицина в Москва и работи на частна практика в Пловдив. През 1903 г. е член на Пловдивския комитет за настаняване бежанците от Македония, а през 1905 г. става председател на Македоно-одринското дружество. Участва във войните като полеви лекар.⁵

Основният въпрос пред новата управа продължава да е финансовото оздравяване на общината. Причините за не доброто състояние често се дължат на раздорите в общинския съвет. Бюджетът за финансовата 1926/27 година е приет на 22 поредни заседания на общинския съвет след безкрайни и безплодни изказвания на съветниците от всички политически групи. Причината е, че не е спазена процедурата и не е обсъден в бюджетната комисия, където няма представители на всички политически сили. През 1927 г. бюджетът също е приет с шестмесечно закъснение. Проблем е нееднаквата относителна тежест на налозите и данъците. Заможните слоеве ги понасят лесно, а бедните не издържат.

1 Борба, бр. 1476 от 23 март 1923.

2 Дочев, Д. Покушение срещу демокрацията, с. 219-220.

3 Юг, бр. 2532 от 5 юни 1927.

4 Юг, бр. 2542 от 17 юни 1927.

5 Райчевски, Г. П. Петков. Пловдивските кметове, с. 84-85; Юг, бр. 2555 от 2 юли 1927.

Бюджетът на Пловдив за финансовата 1927/1928 г. е утвърден от Окръжния управител едва на 7 септември 1927 г. с редовен приход 41 576 500 лева и редовен разход 41 285 925 лева. Съгласно действащата система на подпомагане на общината от държавата и търсене на допълнителни приходи са утвърдени извънреден приход от 12 381 407 лева и извънреден разход от 12 681 982 лева. Заложеният дефицит е 290 575 лева. Анализът на бюджета в сравнителен план показва, че основният недостатък продължава да е в изключително ниските приходи на Пловдивската община от собствени имоти. Близко 15 000 000 лева идват от държавата чрез отчисления от събираните от нея данъци. Почти 18 000 000 идват от арендаторите на общински данъци и налози. Това е опасно, защото винаги бюджетът ще привършва с дефицит, още повече, че се приема в средата на финансовата година. Например бюджетът за 1926/1927 г. завършва с 9 000 000 лева дефицит, защото са постъпили толкова по-малко приходи. Съответно този дефицит се покрива от следващата година и финансите на общината влизат в една спирала, без възможност за измъкване. В разходната част на бюджета основното перо е за фонд „Работна заплата” на общинските служители – 15 500 000 лева. Към основните заплати продължава да се добавя процентно възнаграждение, което често се променя в течение на финансовата година. Така основната месечна заплата на кмета е 5 000 лева, процентното възнаграждение 8 160 и добавеното 720 и общо става 13 720 лева.

Но главният проблем е в невъзможността на общината да финансира дългосрочни мероприятия, които след години ще доведат до увеличение на нейните приходи. Те трябва да се реализират така, че тежестта им да легне и върху следващите поколения, които ще се ползват от техните облаги. Бюджетът е предназначен почти изключително за текущи нужди на града. Единствената възможност за излизане от това положение е общината да вземе заем, с който да се реализират най-належащите мероприятия - изграждане на трети филтър на водопровода в с. Храбрино за преодоляване тежкия недоимък на вода през лятото, изграждане на нова кланица, на градски хали с десетки магазини, от които да се получават наеми, подобряване на градското земеделско стопанство, електрификация на Пловдив.⁶ Належаща е необходимостта от актуализация щатния състав на общината, особено във финансовия отдел, като се въведе стандарта на двойно счетоводство и се обединят всички финансови служби.

Бюджетът за 1927/1928 г. за пръв път от доста години внася някои положителни промени, като увеличава разходните пера за общественото здраве (4 280 000 лева, включително 1 820 000 лева за изхвърляне

⁶ Бюджет на Пловдивската градска община за 1927/1928г., Пловдив, Печ.“Труд“, 1928, с. 8

сметта), за благоустройство (8 942 265 лева, включително за подобрене водопровода 1 500 000 лева и по над един милион за улици и набирателни фондове за „осветление” и „постройка кланица”). В извънредните разходи са предвидени и 5 000 000 лева за направа електрическа мрежа и 3 000 000 лева за нов филтър на водопровода. В издадения в отделна книжка и достъпен за гражданството бюджет са приложени за пръв път списъци на общинските имоти, които се отдават под наем с приходите от тях, списъци на таксите, които плащат гражданите.

Върху общинският бюджет продължава да тегне изплащането на заема от 1906 г. При направената рекапитулация се оказва, че по него общината е получила от БНБ 7 000 000 лева при 8 % годишна лихва. До 1927 г. са изплатени за лихви 7 247 000 лева и за погашения 2 838 800 лева. В текущия бюджет са предвидени за плащане 455 607 лева и остава да се плащат за лихви 2 777 430 лева и за погашения 5 379 100 лева. За този заем общината ще плати общо 18 697 944 лева.

Краткото управление на д-р Панайот Костов е свързано с няколко важни за Пловдив събития. Първото е търгът за електрификация на Пловдив. Неуспешната концесия за електрическо осветление и трамваи в Пловдив от 1905 г. тегне върху обществения живот и финансите на града в продължение на десетилетия. За сравнение в София нещата се развиват по коренно различен начин. През 1898 г. общината отдава на концесия за 40 години осветлението и трамваите и още в началото на ХХ век градът е електрифициран и първите трамваи се движат по определените маршрути. През 1909 г. концесията за трамваите се прехвърля върху Анонимно белгийско дружество, а за осветлението – на Дружество за електрификация на София и България. От 1916 г. Столичната община взема експлоатацията на двете предприятия. След войната чрез арбитражен съд собствеността се връща отново на двете дружества, които продават трамвайната мрежа на Столичната община. Така в София отдавна са забравили от кога имат електрическо осветление и трамваен транспорт, а Пловдив остава един от малкото големи градове без електрификация и обществен транспорт. Нещо повече, значителна част от приходите в бюджета на Столичната община идват от стопанските предприятия за електрификация и трамваен транспорт.¹

Успешна е и електрификацията на Варна. На 5 май 1911 г. е проведен търг за изграждане на електроцентраля и електрификация на града, спечелен от фирма „Сименс-Шукерт“ (Германия и Австрия). Въпреки военните години със заем от 5.5 милиона лева Варненската

¹ Пенчев, П. Електрификацията в стопанската политика на българската държава от Освобождението до 1944г. С., 2009, с. 18.

община успява да завърши проекта през януари 1914 г.²

След войните става ясно, че осигуряването на електрическа енергия ще допринесе за подобряване живота на гражданите и възстановяването на стопанството. В Пловдив се създават няколко малки централи с дизелови генератори с мощност до 130 к.с., които захранват „мъждукащите и мигащи лампи“ в централните квартали. След това идва идеята за водноелектрическа централа „Въча“ с 5 000 к.с. ефективна мощност, която ентусиазира града и почти няма пловдивчанин, който да не е член на синдиката и да не е внесъл своята лепта. Общината също е акционер с повече от 2 000 000 капитал. Но строителството се забавя и управлението на „Въча“ започва да строи през 1926 г. в Пловдив парна централа с два генератора по 1 000 к.с., която да захранва града, а по-късно да помага за осигуряване стабилно електричество през сухите летни месеци. Централата е завършена през 1928 г. За сравнение в София по това време вече има 4 централи с 14 генератора с обща мощност от 24 000 к.с. и цялостна електрическа мрежа със 140 трансформаторни поста.³

При започване строителството на парната централа общината решава да построи в града електроразпределителна мрежа. „Въча“ също иска да строи мрежата, като направи всички граждани членове и събере техните вноски, за да се осигурят необходимите 80 000 000 лева за строителство. После на членовете ще се продава електроенергия на по-ниски цени. Общината се противопоставя на това ограбване на населението, решава сама да строи мрежата и обявява търг, като поема по-късно закупуването на електроенергията от „Въча“ и продажбата и на нормирани цени на населението. Това е най-шумният търг в историята на Пловдив, поради недобре направените поемни условия. Те са одобрени от Министерството на обществените сгради на 25 февруари 1927 г. Проблемът е, че са описани видовете стълбове, кабели, трансформатори, но няма точно определени количества и кои квартали ще се електрифицират. Остава се фирмите да определят точните параметри, което довежда до големи различия в офертите им. Например една фирма предлага по-голям район на електрификация, друга по-малък; една фирма предвижда предимно железни стълбове, друга – дървени; едната предвижда малки опростени сгради за трансформаторните постове, друга – по-люксови, всяка в стила на обкръжаващите сгради. Оферти след обявяване на търга в Община Пловдив представят немската фирма „Бергман“ – Електрически заводи - Берлин, „Сименс – Шукерт“ - Виена” и Датски консорциум с фирма „Елин“ - Виена.

² Стоянов, П. Стара Варна, с. 127

³ Спиров, М. История на електрификацията на Пловдив и областта, С., 2003, с. 78-81

Като експерт е привлечен професор Кунцигер от Лиежкия университет. На 12 октомври 1927 г. ръководената от него комисия с общинските инженери Толев и Павлов и електроинженер Писомов разглежда предложените оферти и след обстоен анализ на 22 страници препоръчва на тръжната комисия да се възложи изпълнението на фирма „Сименс - Шукерт“ – Виена“, като смята, че нейната оферта е най-подходяща с оглед изгодността и техническите предимства на проекта. Оказва се, че сред членовете на тръжната комисия има заинтересовани лица, има изтичане на информация и постъпва официално възражение от фирма „Бергман“. Като вижда неразбориите, белгийският професор си тръгва и оставя три подписани празни листа, за да се нанесат резултатите и се подпишат от другите членове. Всеки от останалите членове на комисията защитава своето мнение и листовете остават празни. Впоследствие инженер Павлов е уволнен от общинска служба, но без да се огласяват мотивите на Общинския съвет. Оформят се лобита сред общинските съветници и след дълги заседания, на 22 октомври 1927 г. Общинският съвет решава да не признае протокола на тръжната комисия, поради това, че няма единодушие сред нейните членове. По-късно, по предложение на общинския съветник П. Манолов, съветът решава предприятието да се възложи на „Бергман – Електрически заводи“ – Берлин / „Бергман Електриситец Верке“ /. На 29 октомври е изпратено възлагателно писмо до фирмата. На 18 ноември е подписан договор, въпреки възраженията на австрийската и датската фирми. Години след реализацията на проекта наистина се установява, че офертата на „Бергман“ е била най-изгодна, с 2-3 % по-евтина от главния конкурент „Сименс“.¹

Немската фирма акуратно изготвя плановете и веднага след голямото Пловдивско земетресение през април 1928 г. започва реализация, като мрежата е завършена в края на март 1929 г. вече при управлението на седемчленната общинска комисия начело с Милош Хр. Данов.² Цената възлиза на 30 000 000 лева, но мрежата е солидна, добре оразмерена и за години отговаря на нуждите на града.

Общинският съвет допуска нова грешка, като не сключва веднага след търга за електрическата мрежа договор с „Въча“ за доставка на електроенергия, което впоследствие при готовата мрежа позволява на централата като единствен производител на енергия в района да изнудва общината. Едва на 31 януари 1929 г. е сключен договор между централата „Въча“ и новото общинско предприятие „Електроснабдяване“ за срок от пет години. Предприятието закупува електрическата енергия с напрежение 15 000 волта и я доставя на 380 волта за захран-

¹ ПОВ, бр. 92-93от 4 ноем. 1931.

² Илиева, А., Св.Запрянова Милош Хр.Данов – един позабравен пловдивски деец от XX век. – Год. РИМ-Пловдив, кн. 11, 2017, с. 160.

ване електродвигателите на фирми и на 220 волта за осветление. Условията на договора задължават да се купува енергия на доста висока цена от 3.40 лева за киловатчас при минимум 19 милиона киловатчаса за година, като всеки неконсумиран киловатчас се заплаща на доставчика по 2.90 лева.³ Така в края на 20-те години е разрешен въпросът с електрификацията на Пловдив. Въпреки пропуските, процедурните нарушения, шумните скандали реализацията на търга е успешна и реализираната мрежа става една добра основа за бурното развитие на електрификацията на града през следващите десетилетия.

Вторият разрешен проблем по време на управлението на д-р Панайот Костов е за усилване дебита на водопровода. Още от началото на 20-те години подаваната от водопровода от Родопите вода за Пловдив е недостатъчна, особено през сухите летни месеци. Оформят се две становища – за разширение на съществуващия водопровод и за артезиански кладенци на територията на града. През 1927 г. общинският инженер Вълчанов е уволнен, тъй като се опитва да подведе Общинския съвет, че само с артезиански кладенци може да се осигури достатъчно вода, а за това е нужен заем от 55 милиона лева. Всъщност той е свързан със фирма „Давид Грозе“, чийто предмет на дейност е направа на артезиански кладенци. Остават доста съмнения, защото в архивите през следващите години многократно се отбелязва, че протоколите на Общинския съвет за уволнението на Вълчанов, както и за избора на фирма за електропреносна мрежа в Пловдив остават тайна и така и не стават достояние на обществеността. На местото на Вълчанов е назначен инженер Индра Марек, който само за една година с 1,5 милиона лева инвестиции от бюджета на общината успява да изгради трети филтър и разширение на водопровода. По такъв начин е осигурена необходимата на този етап 10 000 кубически метра вода дневно за Пловдив.

През 1927 г. сред бежанските среди в Пловдив се разнася вестта, че големият тютюнотърговец Димитър Кудоглу ще строи нова болница. Той е роден в българското село Габрово, Ксантийско, Беломорска Тракия, чието население е прогонено през 1913 г. от гръцките войски и по-голямата част се установява в Пловдив. Именно лечението на близо 20 000 бежанци в Пловдив иска да осигури големия благодетел, който е натрупал богатство от търговията с тютюни и живее в Дрезден – център на европейската търговия със суров тютюн. Плановите за това ново здравно заведение се подготвят с участието на кмета д-р Панайот Костов, също наследник на преселници от Македония и с пълното съдействие на Пловдивската община. На 8 ноември 1927 г. – Димитровден, празник на народния дарител, почти цялото население на града е на Главната улица „Княз Александър“, за да приветства

3 Юг, бр. 2930 от 6 окт. 1928.

официалните лица и манифестацията по повод откриването на Дома на благотворителността и народното здраве „Димитър П. Кудоглу“. Заедно с големия дарител за българското здравеопазване са министър-председателят Андрей Ляпчев, кметът д-р Панайот Костов, професорите Стефан Ватев, Богомил Берон и Владимир Руменов, които са автори на концепцията за това уникално здравно заведение, с което Пловдив остава в историята на българското здравеопазване. Общинският съвет удостоява Димитър Кудоглу със званието „Почетен гражданин на Пловдив“.¹

Това ново здравно заведение от диспансерен тип е наречено Дом на народното здраве, защото в него ще се лекуват безплатно от най-опасните за времето си социалнозначими болести всички бежанци и бедни пловдивски граждани. Заможните пациенти ще заплащат своето лечение, като средствата ще останат за издръжка на дома. Диспансерът е разположен в сградата на бившия хотел „Цар Симеон“ на централния пловдивски площад. За нейното преустройство и издръжката на дома до 1944 г. Димитър Кудоглу осигурява близо 43 000 000 лева, което го прави най-големият дарител в страната. Домът на благотворителността и народното здраве „Димитър Кудоглу“ се превръща в явление в историята на българското здравеопазване.²

Заседание на Общинския съвет в градината „Цар Симеон“ след земетресението

1 Лесинска, М., С. Шивачев Кудоглу – Благодетеля, Пловдив, 2011, с. 34; Юг, бр. 2661 от 6 ноем. 1927 г.

2 Лесинска, М. Домът на благотворителността и народното здраве „Димитър П. Кудоглу“ – явление в историята на българското здравеопазване, Пловдив,

На 18 април 1928 г. Пловдив е сполетян от най-голямото бедствие в новата си история. Точно в 21.33 часа вечерта зловещо бучене се разнася по целия град, земята силно се разлюлява, като че пропада. Стени, огради, цели домове се рушат и падат с трясък. Населението изпълва улиците, площадите и градините. Утрото на следващия ден разкрива ужасните разрушения. В развалини са 3 600 сгради, 8 църкви, 23 училища, още 3 100 сгради са полуразрушени. По-късно ще изчислят щетите на над 620 милиона лева.³

В помощ на пострадалите пристигат цар Борис III и министър-председателят Андрей Ляпчев. В създадения ръководен екип се включват областният управител и кметът на Пловдив. Общинският съвет заседава в градината „Цар Симеон“, където е импровизираният щаб на всички спасителни и възстановителни работи. За преодоляване на щетите е назначен тричленен комитет, който да действа от името на държавата и общината. Няма нарушения на обществения ред и снабдяването с хранителни продукти и вода. Създаден е общограждански комитет за подпомагане на пострадалите начело с кмета д-р Панайот Костов. Събрани са 510 213 лева. Подема се дарителска акция в страната и са събрани 11 478 120 лева помощи. От цяла Европа постъпват над 55 милиона лева. Дирекцията по възстановяването и Община Пловдив поемат направата на хиляди дървени бараки. На 1481 пловдивчани са отпуснати от държавата и общината помощи от 500 до 2 000 лева за поправка на домовете им.⁴

През 1928 г. Обществото на милосърдните сестри на ордена „Свети Викентий“ със седалище в Загреб построява в тогавашния квартал „Лаута“ Международна католическа болница. Земетресението и налягането огромни щети, но със средства от 3,2 милиона лева от дирекцията за възстановяване на щетите „Дипозе“ тя е изградена наново. Като отведен жест Пловдивският католически владика Викентий Пеев с одобрението на Светия отец в Рим, подарява сградата на старата католическа болница срещу Католическата катедрала „Свети Людовик“ на Пловдивската община, за да служи за майчин дом.⁵

На 27 юли 1928 г. в Пловдивската община пристига писмо от чехословашкият вестник „Народни листи“, че е събрана сумата от 160 000 крони, които се равняват по тогавашния курс на 655 066 лева, в помощ на пострадалите от земетресението. Редакцията на вестника предлага да построи в Пловдив семейна вила, която ще носи неговото име и ще я подари на Пловдивската община, за да настани семейство от средите на интелигенцията. Общинският съвет приема това

2015, с. 55.

3 Каблешков, Н. Страшната народна злочестина, Пловдив, 1933, с. 23.

4 Кесякова, Е, Пижев, А. и др. Книга за Пловдив, Пловдив 1999, с. 183.

5 Елджъров, С. Католиците в България 1878-1989. С., 2002, с. 408.

предложение и след съгласието на главния редактор и голям приятел на България Владимир Сис, решава „да се построи на видно място в Пловдив един обществен дом под название „Дом на изкуствата и просветата „Народни листи““. През следващите месеци Община Пловдив дарява парцел на ъгъла на улиците „Княз Дондуков“ и „Найден Геров“ и е построена сградата, станала известна по-късно като Дом на изкуствата и печата / след 1972 г. стопанисвана от Радио Пловдив /. По волята на дарителя тази сграда трябва да остане във вечна собственост на Община Пловдив. И до днес този дарителски акт остава малко известен на широката общественост.¹

Партизанските страсти в общинския съвет отново избухват и на 28 юни 1928 г. четирима съветници от групата на Демократическия съговор също подават оставка. Окръжният съд взема решение за разтуряне на Пловдивския общински съвет понеже повече от половината от първоначално избрания състав съветници са излезли от неговия състав. Вестник „Юг“ търси причината в това, че „съветът е запълнен от неподготвени хора – представители на тясната махленска политика“.² Поради невъзможност да бъде намерено решение, д-р Панайот Костов остава на кметския стол до 6 октомври 1928 г. Тогава е назначена нова седмочленна градска управа по силата на забележка към чл. 2 от Закона за допълнение на Закона за подпомагане пострадалите от обществени бедствия.

Така, с мотивацията за преодоляване щетите от земетресението, неправомерно е използвана една вратичка в закона и тази временна комисия остава единствена по своя характер в историята на Пловдивската община. Неин председател е Милош Данов. Разговорите за нейното създаване са доста дълги и е договорено участието на представители на Демократическия съговор, Радикалната, Демократическата и Национал-либералната партия.³ Тази управа се ползва с пълните права на общински съвет. Милош Данов има дългогодишен опит като общински съветник, помощник кмет и председател на Временна управа. В края на 1928 г. той става инициатор за създаване по Закона за общинските стопански предприятия на първото в Пловдив общинско предприятие за електроснабдяване. Данов натоварва директора на Търговската гимназия Петър Малчев и общинския инженер Иван Попов да изработят финансовия план и правилник и поставя предприятието на солидни основи.

През първия месец кметът лично ръководи предприятието, което получава от Пловдивската градска община като капитал построената от дружество „Бергман“ електроразпределителна мрежа и резервните

1 Маринов, А. Дом на изкуствата и печата в Пловдив, Пловдив, 2002, с. 54-56

2 Юг, бр. 2848 от 29 юни 1928.

3 Пак там, бр. 2927 от 30 септ. 1928.

към нея материали на стойност 30 186 738 лева, като с изплащането на направения за това дълг се ангажира общината. Срещу това предприятие предава ежегодно на общината излишъка от финансови средства / печалбата /, като задържа само част от тях за амортизация на мрежата. Така за седем години капиталът на предприятието се увеличава с 2 656 232 лева. Самата община заплаща на предприятието консумираната електроенергия за улично осветление, в сградите на общината и помпените станции, но получава заделения акциз върху осветителната енергия. Предприятието има дежурни екипи от 7 до 24 часа, инкасаторите проверяват частните електромери и срещу заплащане извършват поправки и включване в мрежата.

Първоначално в Пловдив има 16 трансформаторни поста, кабелна мрежа високо напрежение 15 000 волта с дължина 10 350 метра, мрежа ниско напрежение 220 волта за улично осветление 6 064 метра с 1694 нощни и 1 101 работещи само до полунощ лампи. Мрежата 380/220 волта за производствени и жилищни сгради е 5 098 метра. Само за година мрежата се разширява до 67 километра, като снабдява 5 044 консуматори с продадена енергия от 969 988 квч. Първите нови електрически линии са до Държавната болница на бул. „Васил Априлов” и квартал „Лаута”. През следващата година се построяват нови 20 километра. Електрифицирани са почти всички периферни квартали и главните входи на града. Поради нередовното изсичане на клоните на дърветата в града и оттичането на част от енергията по тях в земята, през първите години са доста големи загубите на енергия по мрежата. Поради недостатъчния капацитет на мрежата на общинското предприятие „Електроснабдяване”, централата „Въча” сама снабдява с електроенергия повечето индустриални предприятия в Пловдив и доста граждани в периферните квартали. Пласираната от нея електроенергия е почти равна на пласираната от общинското предприятие. До 1944 г. общинското предприятие „Електроснабдяване” остава най-голямото в града.⁴

На 11 февруари 1929 г. се провеждат нови общински избори. След допълнителни избори в три от секциите са избрани 9 съветници от общата листа на Демократическия сговор и Демократическата партия, 3 от отделната листа на Демократическия сговор, 6 от Блока на труда, 4 от общата листа на национал-либералите и БЗНС, останалите 8 места получават по-малките партии. Представители на Национал-либералната партия участват в три отделни листи. Първоначално управляващата коалиция включва Демократическия сговор, Демократическата партия и съветници от други партии. Демократическият сговор все още има стабилни позиции в града и заема водещо място в коалицията. На 18 април 1929 г. с 16 гласа за кмет е избран Еньо Манолов.

4 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 554, л. 21

Той е роден в Борисовград / Първомай / през 1881 г., завършва пловдивската Мъжка гимназия и право в Софийския университет. Дълги години ръководи Пловдивската адвокатска колегия и е активен член на Демократическия сговор в Пловдив.¹

Новата общинска управа представя амбициозна програма за развитието на Пловдив. През 1929 г. е извършено ново административно делене на града, като за първи път са обособени 6 отделни района. Първият район е най-голям с население от 27 320 души и обхваща квартал „Капана“, Трихълмието и кварталите на изток. Втори район е на запад от Главната улица и на север от улица „Гладстон“. Трети район е на юг от булевард „Цариградско шосе“. Четвърти район е на юг от улица „Гладстон“. Пети район е на север от река Марица, а Шести – на юг от железопътната гара и включва кварталите „Малък Париж“, „Христо Ботев“ и „Борислав“. Създадени са и районни кметства за административно обслужване на населението, наричани тогава комисарства. На база на районите е преустроена и градската санитарна служба с амбулатория във всеки от тях с районен лекар, подпомаган от фелдшер и прислужник. Лекарите имат задача да преглеждат и лекуват бедните граждани, да освидетелстват работниците и собствениците във всички обществени заведения, да извършват ваксинации и събират сведения за обществено опасните болести. Освен това към общината има градска хигиенна служба с двама лекари и двама училищни лекари. В града е уредена здравно-съвещателна станция за детско здравеопазване и бактериологическа лаборатория.²

Комисия от общински съветници и историците Стою Шишков и Юрдан Крапчев извършва сполучливо наименование на улиците в новите квартали „Малък Париж“ / 52 улици /, „Борислав“ / 23 улици /, „Инвалиден“ / 11 улици /, „Съдийски“ / 23 улици /. Новите имена са на селища в Македония и Тракия, от където са дошли бежанците, на герои от борбите им и войните за национално обединение. По това време и някои от основните булеварди и улици получават своите имена - „Марица“, „Тутракан“, „Дунав“, „Васил Априлов“, „Генерал Николов“, „Константин Величков“.³ Дейността на комисията е изключително ползотворна, свидетелство за което е и факта, че повечето от наименованията в тези квартали са в употреба и днес.

Изключително важно за Пловдив през 1929 – 1930 г. се оказва намирането на решение по българо-гръцкия спор за собствеността на църковните и училищни сгради. Адвокат Ангел Станков, като дове-

1 В. Борба, бр. 2393 от 20 апр. 1929.

2 Лесинска, М. Принос към историята на здравеопазването в Пловдив между двете световни войни, с. 234.

3 ПОВ, бр. 54 от 6 септ. 1930; Справочник на улиците и Площадите на Пловдив. 2 изд., Пловдив, 2016.

реник на Пловдивската община, Училищното настоятелство и Митрополията, подготвя пространен доклад с доказателства че основните църковни сгради на храмовете „Света Марина“, „Св. св. Константин и Елена“, „Св. Петка – стара“, „Свети Димитър“ и запазените училищни сгради са строени с дарени средства от българските фамилии и не може да има претенции на Гръцката страна за тяхната собственост.⁴

През тези години започва процес на прехвърляне тежестите на социалната политика от държавата върху общините. Комисии от общински съветници и служители подготвят списъци на бедните, които се публикуват в Пловдивски общински вестник с имената и адресите, за евентуално осъществяване на обществен контрол. Те са разпределени в три групи според притежаваното жилище и дохода на семейството. Имат право на парични помощи (ако общината разполага със средства), безплатно лечение, акушерска помощ, лекарства и погребения. Проблемът е, че в списъците са включени голям брой семейства, много често с неточна информация за имотното състояние. При липсата на средства в бюджета подпомагането остава само на книга. Общината регулира със своя наредба и наемането на домашни прислужници, които в Пловдив са около 1540. Това става в нейното социално бюро, като се гарантира за строго спазване на техните права. По-голямата част от тях са от Севлиевско и Троянско, а близо 60 процента са на възраст от 14 до 18 години. Заплатите им са от 300 до 800 лева плюс осигурена храна, жилище и облекло.⁵

На 15 юни 1929 г. излиза брой 1 на „Пловдивски общински вестник“ с осем страници, тираж от 1 000 броя и цена от 1 лев. В него се публикуват наредби, заповеди и решения на Общинския съвет. Вестникът разширява публичността в дейността на съвета, защото се гражданите се запознават и с дебатите в протоколите от най-важните заседания на общинския съвет, със становищата на представителите на политически представените партии. Започват да се печатат материали за миналото на града и под редакцията на Никола Гашаров вестникът се превръща в желано четиво за гражданите. Днес това е един от най-пълноценните извори за историята на града.

Настъпилата световна икономическа криза, освен всичко друго, променя и възможностите на общинския бюджет. За 1930 г. са планирани редовни приходи от 54 680 000 лева, за 1931 г. – от 46 390 000 лева, а за 1932 г. – 43 649 000 лева. Но всяка година бюджетите продължават да завършват с голям дефицит. От началото на 30-те години финансовата година започва от 1 юни и бюджетът за финансовата 1930/1931 г. завършва с близо 12 000 000 лева дефицит. Това се дължи на недоброто планиране и разразилата се стопанска криза. Всяка

4 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, а.е. 183, л. 1 и сл.

5 ПОВ, бр. 21 от 11 ноември 1929.

година се планират и по 16 – 17 милиона лева извънредни приходи, но от тях налични в края на годината се оказват по няколко милиона, главно от издаване нотариални актове за раздадените на бежанците и бездомниците общински места. Останалите са от изтегляне на суми от различни общински фондове за изплащане задълженията към „Бергман“, допълнителни възнаграждения или някои благоустройствени мероприятия. Това е изрично забранено от закона и води само до провал на инвестиционната политика на общината.

От държавата през тези години Пловдивската община не получава никаква финансова помощ. Под влиянието на световната криза всяка година държавният бюджет се намалява с повече от 10 процента. Приходите от данъци и налози се събират от държавата, която предоставя част от тях на общината. Но нередовното издължаване от държавата довежда до намалението им от 25 344 000 лева през 1930 г. до 22 884 000 за 1932 г. Приходите от наеми от недвижими имоти и улични пространства и различни такси на Пловдивската община намаляват от 13 336 000 лева през 1930 г., до 10 527 000 лева през 1932 г. Всеки един бюджет на хартия си поставя за цел общината да се превърне в стопанска единица, а не да бъде гнездо на партизанщина.¹ Характерното за този период от историята на страната е, че огромната част от общините по време на кризата свеждат дейността си до изплащане заплати на чиновниците и чисто административни функции.

Улица „Търговска“ в края на 20-те години

¹ ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 7, а.е. 8, л. 3.

Над 30 % от разходите по бюджетите в Пловдив се използват за изплащане на работните заплати на 358 служители, включително новите отделения „Ветеринарно”, „Агрономическо” и Химически институт. Заплащат се и участията в заседания на членовете на Общинския съвет, които са 30 души, включително кмета и тримата му заместници, които формират Постоянното присъствие. За 1929 г. средствата за работните заплати са 14 551 000 лева, а през 1932 г. достигат едва 12 230 000 лева.²

Поне в своите документи Общинският съвет възприема философията, че богатството на общината са нейните фондове. Солидните инвестиционни проекти се изпълняват със значителни средства, а те се натрупват за по-дълъг период от време. Например в периода 1928 – 1932 г. от таксата водно право се отделят пари за амортизация на водопровода и накрая сумата достига 12 милиона лева. Тази сума би била достатъчна за реконструкция на градския водопровод, но в края на периода тя не е налична в градската хазна. Проблем на тази общинска управа е, че тези пари са изразходвани по решения на Общинския съвет за изплащане добавъчни възнаграждения, стари задължения, залесяване, павиране на улиците и др. Същото е и с таксите за канално право. Трябва да има събрана сума от 8 милиона, които ще са достатъчни да се започне канализацията на града. Но и те са похарчени за благоустрояване и изплащане задълженията към „Бергман” за електрификацията.

Единственият фонд с налична по-крупна сума е „Постройка кланица”, в който до 1931 г. са натрупани близо 8 000 000 лева. Останалите фондове „Направа на градски хали”, „Постройка девическа гимназия”, „Химическа и бактериологическа лаборатория”, „Ветеринална лечебница” имат по стотина хиляди лева, напълно недостатъчни за реализация на добрите идеи. За сравнение фонд „Димитър Кондодимо”, формиран в края на 20-те години от дарения на наследниците на известния пловдивчанин за подпомагане на бедни граждани, има натрупани 349 000 лева. Лихвите от него - годишно около 17 400 лева, се раздават в помощ на бедните.³

Усилията правилно са насочени към създаване и укрепване на стопански предприятия, които да станат източник на стабилни приходи. Но всичко това остава само на думи при планиране на годишните бюджети на общината. Единственият пример остава общинското предприятие „Електроснабдяване”, което осъществява снабдяването на населението с електричество. Чрез това предприятие по-късно през

2 Пак там, л. 19.

3 Доклад на пловдивския градски кмет за състоянието и дейността на общината през 1931г., по повод разглеждането на бюджета за 1932/1933г., Пловдив, 1932г., с. 28

1934 г. е намерен изход и от затрудненото положение с изплащане дълговете на общината към фирма „Бергман“.¹

От 1929 г. след дълги години застои започва развитието и на Общинското земеделско стопанство. Площта му се увеличава от 757 на 1660 декара, а през 1930 г. са добавени още 350 декара в местността „Лаута“. Обособени са 11 парцела, закупен е трактор, прокаран е 1200 метра канал за напояване, поставя се началото на горски разсадник за осигуряване на посадъчен материал за бъдещото озеленяване на хълмовете и улиците на Пловдив и създаването на защитен пояс от нови горски насаждения в покрайнините. От 1 юли 1931 г. стопанството получава статут на общинско предприятие. Със собствени средства са построени навес за земеделски инвентар, хамбар за зърно, свинарник, два артезиански кладенеца, създадена е нова овощна градина на 60 декара и зеленчукова градина от 135 декара в местността „Гладно поле“. Изоставането е в остарелите методи на обработка на земята и затова предприятието още години няма да носи печалба на общинския бюджет, а в отчетите са отбелязва само осигуряването на фураж за животните в Пожарната команда и Чистителната служба.²

През 1930 г. Общинският съвет започва реализацията на нов значим и дълго очакван инвестиционен проект с обявяване конкурс за първи етап на строителство и доставка с монтаж на съоръжения за общинска кланица в Пловдив. Предвиждат се отделни секции за клане на едър, дребен добитък и свине, изграждане на помпена, парна инсталация и хладилник. Софийска фирма печели търга за строителството за 8 милиона лева, а чешките заводи „Шкода“ търга за доставката на съоръженията за 8,2 милиона лева. Но строителството се забавя, появяват се проблеми с неговото качество и до края на мандата не е завършено.³

Общинската управа и кметът Еню Манолов са свързвани и с окончателното решение за съдбата на Куршум хан. След решението на Общинския съвет начело с кмета д-р Иван Кесяков от края на първото десетилетие на XX век за отчуждаването на Куршум хан, предизвиканите от собствениците съдебни процедури забавят неговото изпълнение. Войните за национално обединение и следвоенната криза отлагат с десетилетия решението на този въпрос, но през втората половина на 20-те години той отново е поставен на дневен ред. Идеята е старата – на местото на Куршум хан да се изградят градски хали. Този тип сгради от началото на века са актуални във всички европейски страни.

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е., 554, л. 21 ; ПОВ, бр.59 от 25 окт. 1930; Пак там, бр. 92-93 от 4 ноември 1931.

2 Отчет за дейността на Пловдивската община през 1930г. Пловдив, 1931, с. 7.

3 ПОВ, бр. 51 от 2 авг. 1930, Пак там, бр. 87 от 14 септ. 1931.

Куршум хан, 1927 г.

През 1927 г. общината вече е въведена във владение на сградата на Куршум хан и е възобновен първоначалният вариант за нейното преустройство. В края на 1927 г. Общинският съвет назначава комисия от осем инженери и архитекти, която да обследва сградата и се произнесе за възможността да бъде преустроена. Комисията констатира, че сградата „е със смачкани и разложени колони, опасно напукани сводове и стени, занемарена е и всеки момент може да рухне”. Включително и архитект Рашенов – член на Комисията за старините към Министерството на просвещението, изказва мнение, че „почти е невъзможно приспособяването на Куршум хан в хали и ако това, въпреки всичко се предприеме, то ремонта ще бъде толкова голям, че от старината нищо няма да остане“. Ще се харчат огромни суми и пак няма да има удобни и хигиенични хали, каквито би имало, ако общината ги построи наново”⁴

Така се оформят две нови становища. Едното е на Комисията за старините и Народния музей в София, оформено от архитект Рашенов – „старината Куршум хан, без да се употребява за каквото и да е, трябва да се закрепни в слабите си части и да продължи да съществува като старина, а бъдещите поколения да решат нейната съдба”. Междувременно на 27 декември 1927 г. Куршум хан е обявен за „народна старина”. Второто становище е на членовете на техническата коми-

4 ЦДА, Ф. 371К, оп. 4, а.е. 452, л. 31; ПОВ, бр. 5 от 15 юли 1929.

сия, аргументирано в пресата от градския архитект Васил Златарев – „сградата е занемарена, опасна за гражданите и всеки момент може да рухне и съгласно Закона за благоустройството трябва да се събори като клоняща към падане”. Тези две становища са израз на два принципино различни подхода към темата за опазване на културно-историческото наследство. Едната страна защитава необходимостта от изграждане на градски хали в Пловдив и се основава на мнението на техническата комисия и законната комисия по чл. 44 от Закона за благоустройството, както и на пораженията нанесени на Куршум хан при голямото Пловдивско земетресение през април 1928 г. Поставя се и въпросът – от къде ще се намерят тези огромни средства за укрепяване на Куршум хан в годините на икономическата криза. Без обаче да се отговори на въпроса – не е ли възможно новите градски хали да се построят на друго място. Другата страна се основава на Закона за старините и привежда аргументи в това, че тази сграда е изградена в XV век като керван-сарай – вид сгради, в които търговците са намирали подслон и възможност да пренощуват. Подобни сгради има в Скопие, Одрин и другите големи градове на бившата Османска империя на Балканите. Навсякъде те се съхраняват като едни от най-ценните паметници на миналото.

В крайна сметка решението на Пловдивската общинска управа начело с кмета Еньо Манолов е да се събори стария Куршум хан и през март 1930 г. е обявен търг за разчистване на останките с цел построяването на нова сграда на градските хали.¹ Това е още едно потвърждение на истината, че мъдростта на времето е най-добрият съдник при решаване на толкова важни за обществото въпроси. И днес в други градове на Балканите средновековните ханове с оловен покрив са едни от най-ценните паметници, а построените в средата на 30-те години на XX век пловдивски хали са просто един търговски център.

На 12 юни 1930 г. Общинският съвет пристъпва към реализация на втория голям проект за своя мандат - обявява конкурс за проектиране на „квартални хали и Общински дом над тях в кв. 39 на местото на стария Куршум хан” с фасада към улиците „Търговска” и „Йоаким Груев”. Тази мегаломанска по своя характер идея предвижда хали на първия етаж с хладилни съоръжения в подземие и сграда за всички отдели на общината на 2, 3 и 4 етаж, включително бактериологичен институт, ветеринарно и санитарно отделение, химически институт, агрономическо отделение и училищно настоятелство. Към документацията не е приложено мнение на лекари и инженери, възможно ли е съжителството на тези разнородни по своя характер институции в една сграда. През есента на с.г. са откупени няколко проекта за доста солидни суми. Благоустройствената комисия към Общинския съвет

¹ ЦДА, Ф. 371К, оп. 4, а.е. 452, л. 34; ПОВ, бр. 18 от 21 окт. 1929.

даже взема решение за възлагане изготвянето на технически проект на някой от архитектите спечелили премии на конкурса и начало на строителството, чието финансиране се изчислява на около 32 000 000 лева. Но средствата от фонда за построяване на хали и градски дом междуременно са отклонени за други „неотложни“ нужди на общината. Останали са около 3 000 000 лева, които няма да стигнат доникъде и реализацията на проекта до края на мандата пропада.²

Най-важната заслуга за града на общинската управа начело с кмета Еньо Манолов е ликвидиране концесията на „Изида“ и прекратяване безконтролния добив на каменен материал от пловдивските хълмове. Както бе изяснено по-горе, по силата на закона тази концесия изтича на 31 декември 1925 г. Но един ден преди това Народното събрание продължава срока за една година и това се повтаря до 1928 г., когато „специалните облаги“ на „Изида“ със закон се ограничават до 14 юни 1931 г. През 1930 г. все още надделява мнението, че „Изида“ трябва да се прогони и замени от общинско предприятие за „експлоатиране многомилionenното общинско богатство – природния дар кариерите“. Даже и редакторът на Пловдивски общински вестник Никола Гашаров се въодушевява от перспективата „от този ден от гърдите на тепето да се смъкнат взривовите и теснолинейките на „Изида“, да слязат в подножието многобройните каменари, за да се върнат пак по местата си, но сега вече по указанията на общинските инженери. Гръмливите каменотрошачки на „Изида“ ще бъдат заменени с най-модерна общинска каменоломна и каменоделска инсталация, със задачи достойни и съответствующи на голямата мощ на Пловдивската община“.³ Правят се предложения някой от общинските инженери да бъде командирован в Прага, където се намира най-голямата каменоломна фабрика, която доставя паважния материал за Виена.

Емблематични са думите на съветника Никола Ангелов, който нарича „Марково-тепе“ - „голяма каменна маса, която не се експлоатира рационално, а може да се срине за 7-8 години и от нея да се павира целия Пловдив“.⁴ Правят се планове за задоволяване пазара на страната и дори на Турция. През същата година държавата отчуждава нови 90 декара от южния склон на „Джендем-тепе“ за кариера за нуждите на трасирането и павирането на държавните пътища. Общината обжалва, но без резултат.

Едва на 28 юли 1931 г. Техническата комисия на Общинския съвет и кметът Еньо Манолов обхожда кариерите по „Бунарджика“ и останалите тепета и под впечатление на страшните поражения нанесени през предните десетилетия препоръчва да се сложи край на кариери-

2 ПОВ, бр. 46 от 16 юни 1930; Пак там, бр. 62 от 1 дек. 1930.

3 ПОВ, бр. 61 от 20 ноем. 1930.

4 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 7, а.е. 8, л. 119.

те. Но отново се предлага половинчато решение. За да не останат без работа стотиците работници, да остане кариерата по южните склонове на Джендем-тепе. След няколкократни опити на „Изида“ за ново отлагане, на 31 март 1932 г. Общинският съвет взема решение за отнемане „Джендем-тепе“ от дружество „Изида“, тъй като се закрива общинската кариера на тепето и от тази дата фирмата губи дадения и изключителен район на действие.¹ Това решение слага край на един период от три десетилетия, в който държавата и Пловдивската община се поставят над природата. Върху създадените преди повече от 200 милиона години уникални хълмове, около които е възникнал и се развивал в продължение на повече от 6 000 години града, са нанесени страшни, невъзвратими поражения. Едното от тези тепета – „Марково“, е изцяло унищожено.

В края на 1931 г. Общинският съвет подновява искането от 1925 г. пред Министерския съвет да получи в собственост от държавата района на Тъмрашката река за залесяване голите части от водопадната зона на Пловдив. Общината е готова да заплати направените до момента разноси по залесяването на 4 500 декара от местността „Бей-Бунар“ под връх „Модър“. Но е пропуснато ценно време след войните, селяните от селата Ситово и Лилково вече са откупили част от това землище, обработват го и това възобновява обезлесяването и свлачищата. Отново отговор от централната власт в София няма.

Възстановеното езеро в градината „Цар Симеон“

¹ ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 7, а.е. 8, л. 120; ПОВ, бр. 109 от 19 май 1932.

През 1930 г. Общинският съвет взема решение за залесяване на общинската мера „Лаута” и до края на 1931 г. се отчита, че са засадени дървета на 215 декара. През следващата година ще се окаже, че те не са повече от 40 декара, но е поставено началото. Най-накрая е намерено подходящо решение и за езерото в градината „Цар Симеон”, което по време на войните е изоставено, после засипано с пръст. От 1926 г. започва неговото възстановяване. Увеличена е площта му до 8 000 кв.м., изградени са каменни стени, монтирана е помпа. През 1929 г. Общината отдава стопанисването на езерото на организацията „Морски сговор“ и започва развитието на гребните спортове в Пловдив. Общината получава 30 % от приходите от лодките в езерото и 6 000 лева годишно от бюфета. За сметка на това продава електрическата енергия за помпата на половин цена. По-късно се отказва и от тези приходи, но езерото се превръща в едно от най-привлекателните места за отдих и спорт на пловдивчани.

Намирането на добри решения на някои от проблемите в града, определя привидно положителната оценка за общинската управа начело с кмета Еньо Манолов в периода 1929 – началото на 1932 г. Но в отчетните документи на общинската управа от началото на 30-те години откриваме и десетки нерешени въпроси, трупани с години, констатирани многократно, но без перспектива за намиране на решение. Територията на градските квартали през последните десет години е увеличена близо 4 пъти, но броят на павираните улици е незначителен. Необходимо е да се павират поне основните улици свързващи крайните квартали с центъра.

Пожарната команда на града е в състав от 49 души, но съоръжена с отдавна остаряла техника. При големи пожари, каквито са през 1931 г. в Католическата църква и в тютюневия склад на фирмата „Италианска режия“, тя е безпомощна, защото носи само 5 000 литра вода, които са достатъчни за 2-3 минути струи. Следва ново зареждане от река Марица, а това време е фатално. За сравнение Пожарната команда в София има 140 души щат и много по-модерни автомобили, а в град Бремен, Германия при 279 000 население пожарникарите са 180 с възможност в целия град да черпят вода от водопреносната мрежа.

В града не достигат 12 училищни сгради, като 32 паралелки в основните училища са без помещения, а като се вземат в предвид и децата, които не ходят на училище, паралелките стават 60. Сравнявайки разходите в бюджетите от края на 20-те и началото на 30-те години за училищното дело, трябва да изтъкнем, че в София има три пъти повече ученици отколкото в Пловдив, но ежегодно средствата по това перо в бюджета са 5 – 6 пъти по-големи отколкото в Пловдив.

Нищожна е социалната програма на общината. Средствата за обществено здраве за 1931 г. са намалени с 2 000 000 лева в сравнение с 1930 г. Половината от населението на Пловдив по време на кризата

е на границата на бедността, а за лечение на бедните са предвидени едва 300 000 лева.

На 20 ноември 1930 г. Министърът на благоустройството и обществените имоти Григор Василев след 8 години протакане утвърждава списъка на разграничителната комисия от 1922 г. на лицата, които са присвоили неправомерно земи от Пловдивското землище и трябва да ги върнат. Това е повод отново да се направи една печална равностетка. През 1887 г. в землището на града е имало 60 000 декара частни обработваеми земи. Като се извадят от тях 21 000 декара отнети земи от общините на околните села и 15 000 застроени земи, следва че през 1930 г. в Пловдивското землище трябва да има около 24 000 декара частна обработваема земя. Но емлячните регистри от същата 1930 г. показват, че обработваемата частна земя в землището на Пловдив е 50 788 декара.

Тази протичка сметка показва, че неправомерно отнетите от частни стопани земи са поне 25 000 декара. Констатира се, че и след изготвянето на протокола на разделителната комисия от 1922 г. продължава безразборното присвояване на земя. Това е повод за ново обследване на землището и констатиране на потресаващи факти. В Пловдивски общински вестник е публикуван списък на 109 пловдивски граждани присвоили парцели от 500 до 18 000 кв. метра. Общо това са над 315 декара присвоена земя.¹ Този списък предизвиква бурна обществена реакция. За 1931 г. общинската управа предвижда да бъдат върнати 2150 декара, но в края на годината няма никакъв резултат.

Огромен проблем е несъбираемостта на глоби и данъци. Например по списък от 1921 до 1930 г. са глобени 33 861 души за неучастие в трудовата повинност. В бюджета от тези глоби е трябвало да постъпи сума от 39 898 760 лева, които да се употребят за благоустройствени мероприятия в града. Общината се оказва безсилна и всъщност са постъпили в хазната само 80 300 лева. Останалите глоби са отменени или опростени с давност от пет години. Какво е могло да се направи с тези средства показва факта, че през 1931 г. за павиране на улици в Пловдив са предвидени 1 200 000 лева.²

Според общинска наредба трябва да се събира такса „ненаправени тротоари“. Когато общината е поставила бордюри на улицата пред имота, неговите стопани са задължени през следващите 4 месеца да направят тротоари. Но таксата се събира изключително рядко и за 1930 г. са постъпили едва 1653 лева. За сравнение от такса „пъдарщина“ за охрана на градините в землището на Пловдив са постъпили 379 000 лева.

1 ПОВ, бр. 64 от 20 дек. 1930.

2 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 17, а.е. 2, л. 14

Инвестиционната програма на общината за 1931 г., ако това може да се нарече такава програма, отчита направата на писоари в градината „Цар Симеон” и на Сахат тепе, направа ограда на Централните гробища и събаряне на бившата Католическа болница. Пловдив продължава да е без канализация, по някои улици има прокопани примитивни канали с дължина 25 100 метра, от които 4 500 са открити, но те не отвеждат доникъде обратните води. Крайните квартали нямат отводняване и застоялите дъждовни води създават условия за епидемии.

В края на мандата в публичен отчет кметът Еню Манолов изброява малкото постигнати успехи и многото повече натрупани с годините и нерешени проблеми. Но не бива да забравяме, че той управлява града в най-тежките години на икономическата криза.

ТРЕТА ГЛАВА

„ЗЛАТНОТО ВРЕМЕ“ НА МОДЕРНИЗАЦИЯТА НА ПЛОВДИВ (1932-1944)

3.1. Реализация на значими инвестиционни проекти в първия мандат от управлението на кмета Божидар Здравков (1932-1935)

Още през есента на 1930 г. става ясно, че кредитът на доверие към управляващия Демократически сговор е изчерпан. Сред опозицията започва да се оформя нова политическа коалиция, изкрystalизирала в навечерието на парламентарните избори във формацията Народен блок с участието на Демократическата партия, БЗВС „Врабча 1“, БЗНС „Стара Загора“, Националлибералната партия (кърчевисти) и Радикалната партия. Именно тази партийна концентрация на 21 юни 1931 г. спечелва мнозинството от мандатите в XXIII ОНС. В края на месеца водачът на Демократическата партия Александър Малинов става министър –председател. За вътрешен министър е избран неговият съпартиец Никола Мушанов, заместен малко по-късно от Александър Гиргинов. И двамата са привърженици на стабилно местно и регионално самоуправление, но тежките икономически условия в страната дават различно направление на тяхната политика. Голямата депресия активизира и привържениците на авторитарните и тоталитарни идеологии.¹

В Пловдив Демократическият сговор (общо за двете си листи) получава 23.16 % от гласовете, а опозицията събира 76.84%. Избрани са двама народни представители от листата на Народния блок и двама от листата на Трудовия блок.²

След победата на Народния блок в национален мащаб и съставянето на новото правителство, общинската управа начело с Еньо Манолов изпада в характерната за България патова ситуация – кабинет на друга политическа сила, която сваля доверието си от местната управа. В Пловдив се чуват гласове за подмяна на общинския съвет с временна тричленна комисия, но местното ръководство на Демократическата партия, която е водеща в Народния блок, предпочита да изчака 8-те месеца до редовните избори.

Общинските избори в Пловдив се провеждат на 15 февруари 1932 г.

1 Вж. подр. История на България, Т. 9, С., 2012, с. 251-257; Колев, В. Общинското самоуправление и изпълнителната власт 1879-1939. – В: 120 години изпълнителна власт в България. С., 1999, с. 197.

2 Дочев, Д. От демокрация към диктатура, Пловдив, 1995, с. 44

В две от секциите изборът е касиран и повторен, затова утвърждаването на резултатите от Окръжния съд се забавя. Изборният съвет е пъстър по своя състав. Най-много мандати печели Работническо-селският трудов блок - 9 места, управляващата коалиция Народният блок излиза разединена на изборите и получава 8 места. От тях демократите и националлибералите са с по трима представители, а радикалите са двама. БЗНС „Врабча 1“ участва със самостоятелна листа и печели 3 мандата, Другите места са за Демократическия сговор – 3, Народно-либерална партия – 2, самостоятелна листа на Демократическата партия – 1, Селската трудова партия – 1, Национал-либералната партия – 1, Земеделския съюз – 1 и Социалдемократите – 1 место.³ Изборът на нов кмет от 30-членния общински съвет е насрочен за 5 април 1932 г. Въпреки разноцветния партиен състав на съвета, с 14 гласа за кмет е избран водачът на листата на Народния блок Божидар Здравков, демократ по партийна принадлежност. Това става възможно най-вече поради поведението, възприето от групата общински съветници, избрани с листата на Работническо-селския блок. Празните бюлетини при избора са 4, а 12 съветници са гласували с лозунги. С поведението, което възприема още в началото на мандата и по-късно при обсъждане на всички въпроси, тази група общински съветници се самоизолира и се отдалечава от истинското си призвание да работи за интересите на своите избиратели. А избирателите им принадлежат към бедното население и очакват не пропагандни речи, а реални практически действия за подобряване материалното си битие.⁴ За помощник кметове са избрани Атанас Трифонов (радикали), Стоян Стоянов (национал-либерал) и Георги Лазаров (земеделец).

Началото не е добро за новия кмет, защото му предстои да управлява без мнозинство в Общинския съвет, но в следващите месеци той спечелва нови поддръжници в съвета със своята философия за управлението и безкомпромисната честност.⁵

Божидар Здравков е роден през 1884 г. в семейството на дребен занаятчия в Пирот, който след 1878 г. е в границите на Сърбия. Завършва средното си образование в Ниш. Започва да учи право в Софийския университет на издръжка на вуйчо си. След освиркването на княз Фердинанд от студентите и последвалата университетска криза през 1907 г., е изключен от университета и се дипломира в Загреб, Хърватия. Работи като мирови съдия в Ямбол и Сливен, през 1914 г. се установява в Пловдив. Назначен е като заместник-прокурор в Окръжния съд, а след 1919 г. започва адвокатска практика. Участва във

3 Борба, бр. 3281 от 6 апр. 1932; Дочев, Д. От демокрация към диктатура. Пловдив, 1995, с. 48

4 Дочев, Д. От демокрация към диктатура, с. 105.

5 ПОВ, бр. 107 от 9 апр. 1932

войните за национално обединение като офицер от 9 пехотен полк. Дългогодишен деятел и подпредседател на бюрото на Демократическата партия в Пловдив. През 1926 г. е избран за окръжен съветник. В общинските дела има опит като председател на училищното настоятелство през 1923 г.¹

Божидар Здравков

Второто неблагоприятно обстоятелство в началото на неговото управление са натрупаните в продължение на десетилетия проблеми, някои от които изглеждат нерешими. Житейската философия на новия кмет може да се обобщи с народната мъдрост, че умният човек вижда проблемите, а мъдрият – търси възможности за тяхното разрешаване. Предишната общинска управа на кмета Еньо Манолов още през 1929 г. е дефинирала доста от належащите въпроси за града, но не е успяла да предложи адекватни мерки. Опитите за реализация на някои добри идеи се сблъскват най-напред с липсата на воля за преодоляване на традициите на политическата партизанщина.

От тук започва новият кмет. При встъпването си в длъжност той заявява пред служителите:

„Вчера бях избран за кмет на Пловдив от Демократическата партия, но от днес съм кмет на всички пловдивчани“. Това е философията на управление, която той ще следва през следващите години - скъсване с партизанщината и залагане на професионализма при търсенето на подходящи хора и решения. Той е наясно, че в партиите в България дейно участие вземат онези, които чакат, щом се завладее властта, да я използват, да се настанят на служба или да я изкористят за други нечисти цели. В опозиция или на власт, те са дейният елемент в нея, те са по събрания, избират ръководството, те са, които го качват и свалят. Затова за водачите задачата е трудна, защото имат дълг да за-

¹ Райчевски, Г., П.Петков. Пловдивските кметове, с. 88, Шивачев, С. Родословието на най-успешния кмет на Пловдив Божидар Здравков. Родословие/Genedlogia, 2017, кн. 1-2, 172-173.

пазят чист моралния лик на партията, и от друга страна, да се справят с тоя елемент доминиращ в нея. За Здравков „дейността на Общината трябва да бъде под стъклен похлупак, за да може честномислещото гражданство да чувства и да вижда, че за него се милее истински и че неговите интереси се пазят“. Той започва работа с мисълта, че „кметството е една от най-благородните, най-почетните, плодотворни, с инициатива, свързана с целия живот на един гражданин служба“.² Каква би била другата алтернатива в новото общинско управление при положение, че кметът се поддаде на партизанските страсти личи и от приетото по това време в Народния блок съотношение за разпределение на чиновническите места в държавната и общинска администрация по 30:30:30:10 процента за съставляващите партии на демократи, земеделци, либерали и радикали. Това е перспективата за уволнение на подготвени и добросъвестен персонал, цялостното му заместване с партизански и от тук пълно разстройство на дейността на службите.

Така може да се каже, че Пловдив има своя шанс за честно и компетентно управление в години на политически борби и противопоставяния. Влизайки в общината Здравков сформира своя екип според качествата на служителите, а не от средите на посочените му от партийните централи партизани. След две години ще изтъкне, че нито един служител не е бил уволнен принудително, а всички са се захванали за работа. Така за първи път в историята на общинското управление в Пловдив е отхвърлена практиката „всяка нова управа да отваря прозорците, за да избягат старите служители и освободят места за партийните партизани“. Това довежда ред неприятности на кмета по партийна линия, но му спечелва уважението на служителите и гражданите. Той е наясно и с това, че всичко, което става в общината, добро или лошо, ще бъде вписано в неговия актив или пасив. Ето защо още от първия момент чувства цялата тежест на управлението, както и отговорността, която поема.³

Според кмета действащият Закон за градските общини от 1886 г., въпреки че е изменян 22 пъти, „представлява по-скоро археологически интерес, та камо ли основа за модерна община“. Тази констатация правят почти всички кметове в държавата, но с оправданието, че законът е такъв.⁴ Така кметът свежда до минимум несъстоялите се поради липса на кворум заседания на общинския съвет в Пловдив. Практиката до момента е, на повторните събирания да се вземат решения в присъствие само на 5 – 6 съветници. Това е най-лесният начин да се заобиколи липсата на мнозинство, но Здравков предпочита

2 Кметът Божидар Здравков. Из личния му архив, Пловдив, 2013, с. 110 - 111

3 Пак там, с. 121

4 Спасов, Б. Общинско право, С., 1997, с. 20

да убеди мнозинството съветници в своята правота и така да ги мотивира в реализацията на дадена идея. В отношенията си с общинския съвет кметът се придържа към следната философия – на първо място ясно дефинира съответния проблем, опитва се да убеди съветниците в правотата на предприетите мерки и така гради взаимно доверие. Затова на заседанията празното говорене престава и се въвежда делово обсъждане на предложенията. Така мнозинството за вземане на решения се изгражда за всеки конкретен случай. Като илюстрация ще цитирам обсъждането на въпроса и приемането на решение за вземане общински заем през август-септември 1932 г.¹ За по-добро информиране на обществеността се утвърждава практиката за публикуване на протоколите от важни заседания на общинския съвет в Пловдивски общински вестник. Приет е правилник за вътрешния ред на службите, с който се създават връзките между тях и се разчиства пътят за реорганизацията им. След като намира в благоустройствената комисия преписка, „която се е търкаляла по бюрата от 1912 г.“, кметът въвежда нетърпимост към забавяне молбите на гражданите.²

Извършена е и промяна в местоработата на отделните служби. По-

Божидар Здравков на освещаване знамето на Пожарната команда, 1932 г.

1 ПОВ, бр. 121 от 15 септември 1932.

2 Пак там, бр. 107 от 9 апр. 1932.

стоянното присъствие с кабинетите на кмета и неговите заместници, административният и правният отдели вече са в новата сграда на днешната улица „Христо Г. Данов“ № 39, а в старото кметство срещу нея остават другите служби. Работният ден на кмета започва рано сутрин не с разходка по Главната улица, а с посещения в общинските предприятия и строителните обекти. Затова Б. Здравков заявява: „Мен кучетата в крайните квартали ме познават и не ме лаят“. От осем сутринта кметът приема докладите на ръководителите на служби, среща се с общински съветници и граждани. И така до вечерта.

Остарели, безкрайно дълги и непонятни за населението са общинските наредби. Още през първата година от мандата са създадени нови добре обмислени, кратки и ясни правилници за общинските налози, такси и наеми. Издадени са в отделни книжки, за да достигнат до всички граждани. Определят се справедливи цени за дневни и месечни наеми за продажба по улиците и общинските пазари. Освободени от тях са производителите на земеделски произведения на територията на града. Пазарите за хранителни продукти са ситуирани по следния начин: в понеделник на улица „Преслав“, в четвъртък на площад „Съединение“ и в събота на площад „Трапезица“. Забранява се продажбата върху колички по главните улици.

Сделките с животни се извършват само на т.н. „Говежди пазар“ или при Кланицата. Кметът премахва порочната практика за даване под аренда събирането на общински налози, което е предпоставка за корупция и ниски доходи за общинската хазна. Най-напред общината започва сама да събира налога „Интизап“ и въвежда строги правила. Ако не е деклариран, налогът за всяко продадено животно се събира в троен размер, отделно се налага глоба от по 500 лева на продавача и купувача. Със заповед на кмета са поставени будки и табла за лепене на обяви, но срещу такса от минимум един лев на брой. За рекламни пана таксата е 50 лева месечно. Движещите се реклами се облагат по 30 лева на кв. м. дневно. Облагат се по строг регламент игрите за забавления на публични места, питейните заведения, файтоните, бричките и велосипедите за возене на пътници. По този начин почти двойно са вдигнати приходите.³

В областта на финансите общинската управа налага край на прехосничеството на обществените средства и правилото, че „парата трябва да се пести, че всяка разходвана стотинка трябва да бъде оправдана с реален резултат“. Гражданите искат да имат достатъчно количество питейна вода, чисти улици, добре подредени паркове, а не да слушат оправдания, че средствата са оскъдни и не стигат за нищо. Първият подготвен от общинската управа бюджет е за 1933 г. на сума от 58 881 000 лева редовни и извънредни приходи и разходи. При при-

3 ПОВ, бр. 133-134 от 21 март 1933.

емането кметът изтъква, че заплатите по време на кризата са сведени до минималната възможна сума от 10 050 000 лева, но се изплащат редовно и са едва 25 % от общите разходи, а „по-голямата част от общините в България харчат целия бюджет за заплати и не могат да си купят и писалки“. Политическите нрави по това време личат и от факта, че приходните и разходните пера в предходния бюджет – последен за управлението на Еньо Манолов, са били „надути“ толкова, че към следващия бюджет се прехвърлят над 3 000 000 лева неплатени задължения. За сравнение в първия си бюджет за 1929/1930 г. Еньо Манолов е платил за сметка на предшественика си само 5 099 лева.¹ Приходната част на бюджета продължава да се формира главно от преки и косвени данъци от населението. Но те са върху консумацията, а в кризата тя намалява. Ниската събираемост е довела до натрупването на несъбираеми вземания за периода 1919 – 1932 г. в размер вече на 19 632 939 лева. От тях през финансовата 1930/1931 г. недоборите са за 3 711 260 лева, а през 1931/1932 г. са за 4 277 126 лева. Това е повече от 1 / 10 от предвидените в бюджета приходи. Единственият изход е в обръщане на съотношението. Приходите от имоти на общината са 1,8 милиона лева, а трябва да се увеличат многократно. Най-големият приход от 165 934 лева годишно е от отдаване под наем на оризище от 352 декара. След него е приходът от 76 250 лева годишен наем от магазин на ул. „Търговска“ № 25. За сравнение Софийската община получава годишно 13 000 000 лева от халите, 3 000 000 лева от баните и 116 милиона от общинското предприятие за трамваите. Така се формира нейния бюджет от 400 милиона лева. Т.е. увеличението на приходите е възможно само със строителството на доходни здания и създаване на общински предприятия.²

Във финансовата служба след дълги години на безплодни разговори на заседания на общинския съвет се въвежда „двойно счетоводство“, което дава възможност да се проследи неиздължаването на данъците. Създадена е нова система за деклариране на имотите, с която се установяват 1 800 неверни декларации. Най-важното е, че общинският бюджет е изпълним. До февруари 1934 г. са събрани 32 милиона от планираните 42 милиона редовни приходи, а на края на бюджетната година са събрани 95 % от приходите, което не е постигала друга община в България. За сравнение бюджетът на държавата за годината е намален от 7 на 5 милиарда, като 80 % от него отива за издръжка на нейния апарат.³

Статистическите данни от 1933 и от националното преброяване на 31 декември 1934 г. показват значително нарастване на населението

1 Божидар Здравков Из личния му архив, Пловдив, 2013г., с. 137.

2 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 7, а.е. 1, с. 11-19.

3 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 674 и 704.

на Пловдив, а от тук и задълбочаване на затлачените с десетилетия проблеми. За първи път в края на 1934 г. населението на града надхвърля границата на стоте хиляди и наброява 100 485 души. За сравнение в този момент населението на София е 287 976 души, на Варна - 70 183, на Русе – 49 388 и на Бургас - 36 099 души.

Големият дял на бежанците в Пловдив е показателен от факта, че 19 915 души от населението на града са родени извън границите на страната. От тях 3 629 са бежанци руснаци и арменци с „нансенови“ паспорти, а останалите са български бежанци. Една значима част от тях все още не са устроени с жилища и работа за осигуряване препитание на семействата.

По възрастова характеристика населението на Пловдив се разпределя, както следва:

от 0 до 5 години -9429 души,
от 5 до 10 години -9480 души,
от 10 до 14 години- 10 525 души,
от 15 до 20 години-7 166 души,
от 20 до 29 години- 19 323 души,
от 30 до 39 години- 14 989 души,
от 40 до 49 години- 11 561 души,
от 50 до 59 години-8 424 души,
и на 60 и повече години - 8 380 души.

Горните цифри показват големият брой на децата в училищна възраст, а това неизбежно поставя проблемите с образователната инфраструктура на града. Най-значителен е броят на населението в трудоспособна възраст, което в годините на икономическа криза предопределя голямата безработица и значението на индустриалното развитие на града и социалните програми.

Данните показват и относително ниския образователен уровень на пловдивчани. С първоначално образование са 31 637 души, с прогимназиално – 16 675, със средно – 5 743, с висше – 1 703, самоуки са 470 и неграмотни са 33 655 души или над 33 % от населението. Това също затвърждава извода за голямото значение на образователната инфраструктура за първоначално и прогимназиално образование, която според действащите закони е изцяло отговорност на общината.⁴

Друго неблагоприятно обстоятелство за дейността на общината е в бушуващата вече трета година световна икономическа криза, която се отразява най-вече върху индустриалните предприятия. Още при встъпването си в длъжност новият кмет определя като свой приоритет борбата с безработицата в работническия Пловдив. Но тук всичко зависи от съвместната работа с централната власт, която се стреми да прехвърли тежестта на социалните програми върху общините. В

4 Статистика на населението на Пловдив, Пловдив, 1933, с. 12

предния мандат до 1932 г. в регистъра на общината са записани като признати за бедни 7 615 граждани – глави на семейства, с 30 065 членове. В списъците обаче фигурират много хора собственици на големи жилища или изоставени от собствените си деца възрастни хора. Този огромен брой торпилира системата за подпомагане, защото държавата определя, че те трябва да получават помощи в натура и пари, но липсват средства в общинския бюджет и те се свеждат до мизерни подаяния преди Коледа и Великден и безплатни погребения. Нужна е ревизия на списъците и определяне на точни параметри за това, кой се признава за беден, за да се предприемат истински мерки за ликвидиране на бедността.¹ По разпореждане на Божидар Здравков се изготвят нови списъци на бедните, но не от районните комисии без отговорности, а от специални агент-проверители. За всяко лице и семейство вече се води отделно досие и броят на бедните през 1933 г. е намален почти двойно. Постигната е пълна публичност на списъците и обществен контрол след тяхното публикуване. Това позволява наистина действена помощ за нуждаещите се. Въвежда се и нов правилник за подпомагане на бедните в Пловдив, като те са разделени на групи. В първа група са включени семейства, в които всички членове са негодни за работа и имат собственост на стойност до 20 000 лева по емлячен регистър. Те получават всички видове помощ. Във втората група са тези със средногодишен доход от 7 200 лева на главата на семейството – те са с право на топла храна на костуеми цени, безплатно лечение и лекарства и парична помощ при смърт на член от семейството. В трета група са семейства с доход до 7 2000 лева, но с дом на стойност до 50 000 лева, които имат право само на безплатно лечение в общинските стационари и лекарства на костуеми цени.²

По отношение на социалната дейност на общината и при определяне на взаимоотношенията и с дружествата и организациите, занимаващи се с благотворителност, Здравков споделя възгледа, че общинската власт стои най-близо до проблемите на хората и върху нея трябва да лежи отговорността за подпомагане на най-уязвимите граждани. За тази цел, според него общината е тази, която трябва да открива и издържа социални заведения, а не да финансира обществените инициативи в тази посока.³ Основателна или не тази позиция залага в цялостната дейност на общината.

В Пловдив са открити вторите за страната детски ясли. Първоначално домът е в приспособени за целта помещения и се приемат за отглеждане деца в кърмаческа възраст до навършване на 2 години, подхвърлени, без майки, незаконнородени. Издръжката на дома пада

1 ПОВ, бр. 115 от 9 юли 1932.

2 ПОВ, бр. 123 от 22 окт. 1932.

3 Кметът Божидар Здравков, с. 187.

почти изцяло върху общината. В продължение на три години са отпуснати над 600 000 лева. Местната структура на СЗДБ не разполага с достатъчно средства и поема само обзавеждането на приюта. Общината започва да строи нова удобна и хигиенична сграда за приюта, но тя е завършена по-късно.⁴

На 1 декември 1932 г. Общинският съвет приема Правилник за общинските народни кухни. Те се създават към общинското бюро „Социални грижи“ с цел да доставят храна на костуема цена на признатите за бедни пловдивски граждани. Средствата се осигуряват от общината, от стойността на храната заплащана от бедните и от дарения.⁵ През 1933 г. е завършен първият етап от създаването на нов общински дом за стари хора на булевард „Цариградско шосе“. Така се разрешава един дългогодишен спор между общината и частния дарител Константин Хаджикалчов, като старопиталът на негово име остава да съществува като частна инициатива.⁶ Създаден е и приют за просящите в Пловдив, разположен в манастира „Св. Георги“ в с. Белащица.

Новата философия за управлението на Пловдив на кмета Б. Здравков най-отчетливо се проследява при разрешаване проблема с недостига на училищни сгради. Според съществуващото законодателство общините отговарят за системата на основното образование, което включва степенята на задължителното първоначално образование с четири отделения и прогимназиалното образование с три класа. През 1932 г. в Пловдив в 21 първоначални училища с 97 стаи учат 6 600 ученици, разпределени в 153 паралелки средно по 44 деца. При това 20 от стаите са съвсем негодни за обитаване. Така около 130 паралелки имат само полудневни занятия и само 23 имат занятия през целия ден. Това предопределя ниското ниво на учебния процес, тоталната липса на хигиена, въпреки че мнозина от родителите се успокояват, че децата им все пак ходят на училище.

В шестте прогимназиални училища положението е малко по-добро. Там 3 100 ученици са разпределени в 72 паралелки, от които само 32 са без помещения и учат на полудневен режим. Състоянието на сградите на Трета и Пета прогимназии обаче е плачевно. Стаите са с прогнили подове, без достатъчно светлина. Като се вземат предвид и децата, които не ходят на училище, става ясно, че на Пловдив за системата на основното образование са необходими 18 нови учебни сгради. На този етап въобще не може да се говори за оборудване на училищата

4 Стоянова, Р. Обществената благотворителност в Пловдив (1878-1944г.), с. 47; Николова, В. Р. Стоянова, Споделена отговорност..., с. 181.

5 ПОВ, бр. 127 от 21 дек. 1932.

6 Дарителството. Дарителски фондове и фондации в България 1878-1951. Енциклопедия. Т. III, с. 47; Николова, В., Р. Стоянова Споделена отговорност, с. 221.

с читални, игрища, лаборатории, летовища. Заплашена е съдбата на поколения пловдивски деца. Проведените от Общината проучвания позволяват да се изработи детайлна картина за училищната инфраструктура по райони. Тя показва, че например в квартал „Каршияка“ северно от река Марица 27 паралелки учат само в 12 класни стаи, т.е. някои от тях трябва да учат на три смени. Необходими са 4 нови първоначални училища и една прогимназия, защото сегашната е в частна непригодна сграда. За изграждането им са необходими 4 – 5 милиона лева. Още по трагично е положението в южните квартали „Надежда“ („Малък Париж“, „Кючук Париж“), „Борислав“ и „Фердинандовско шосе“, където за 44 паралелки има 17 класни стаи, от които 4 са негодни за учебен процес. Необходими са 7 нови училища, за чието изграждане трябва минимум 7 милиона лева. В квартал „Столипиново“ е крайно необходима училищна сграда, защото учениците учат в общинската амбулатория. Подобно е положението и в останалите квартали. Пловдив е под угрозата, някои паралелки в първоначалните отделения в крайните квартали да имат полудневни занятия само един или два пъти в седмицата. Необходимата сума за строителството на нови училищни сгради надхвърля 28 милиона лева.¹

Първоначално кметът решава да се строи на година по една сграда с 800 000 лева от бюджета. Но това ще отнеме много време. Едва след десет години ще се построят необходимите през 1932 г. училищни сгради. А всяка година броят на учениците в системата на основното образование се увеличава с по около 250 деца. Така градът ще бъде обречен на постоянен недостиг на училищни сгради, което от своя страна ще има дълготрайни последици върху образователното и културно ниво на неговите жители. До 1932 г. проблемите на града са били разрешавани с малкото средства, които са отделяни в редовните бюджети, след като се осигурят нужните финанси за задоволяване текущите нужди. Даже електрификацията на града се извършва със средства от редовния бюджет. Като резултат градът е изправен пред угрозата вечно да догонва.

И кметът Б. Здравков се насочва към друг начин за решаване на проблема с училищните сгради - сключването на общински заем и построяването на поне осем–девет училищни сгради. Така въпросът ще бъде решен за няколко поколения напред. Затова е логично и те да вземат участие във финансирането със заем, който да се изплаща през следващото десетилетие. Натрупан положителен опит вече има. По тази схема в София е реализиран Рилския водопровод, а във Варна са построени Морските бани. За подобен заем в Пловдив се говори от години, но само в областта на пожеланията. Причините са главно психологически, но и извлечени от натрупания негативен опит. Наис-

¹ ПОВ, бр. 141 от 21 юни 1933.

тина само Пловдивската община от всички големи градски общини в България е без дългове, но цената е отлагане с години на важни благоустройствени и инфраструктурни проблеми. Но кметът и общинската управа са убедени, че не може повече да стоят със скръстени ръце и страхливо да оглеждат крещящите нужди на града.

В началото на 30-те години и българската държава взема курс на подпомагане на градските общини за решаване проблемите с инфраструктурата в системата на основното образование. Преодолявайки напластените предразсъдъци, кметът Божидар Здравков прокарва решение на Общинския съвет за 8 милионен заем с 5 % лихва и срок на погасяване 10 години, с който през следващите две години са построени и обзаведени 8 училищни сгради с 59 класни стаи и 6 гимнастически салона: прогимназията в квартал „Каршияка“, основните училища „Д-р Петър Берон“, „Св. Климент Охридски“, „Братя Миладинови“, „П. Р. Славейков“, „Любен Каравелов“, „Стефан Караджа“, „Елин Пелин“.² Мъдростта на това решение проличава и от факта, че и до днес в тези сгради, след необходимите преустройства и разширения, учат пловдивски деца.

Друг наболял проблем е екологичното състояние на града и благоустройството на неговите улици и квартали. Територията на града се е увеличила три пъти, а броят на павираните улици е незначителен. Даже и основните пътища към крайните квартали зиме са потънали в кал и в прах през лятото. При общо 196 километра улична мрежа са павирани едва 17.5 километра. През лятото голите все още скалисти хълмове се нагриват от слънцето през деня, а нощем излъчват приетата топлина и вследствие на изстиването се чува зловещ пукот. Във времето на криза 98 % от населението няма възможност да си осигури почивка и прекарва лятото в града.³

През месец юли 1932 г. Общинският съвет приема решение за окончателно закриване на кариерите по пловдивските тепета. На 8 август 1932 г. специална комисия, назначена от Министъра на търговията, промишлеността и труда с участието на кмета Божидар Здравков обхожда дотогавашните кариери и отхвърля новите претенции на „Изида“ за продължаване дейността на южните склонове на „Джендем-тепе“. Това решение е интересно с казуса на условието, че ако общината възобнови собствените кариери по тепетата или предостави правото на други да вадят камъни, това ще възобнови и правото на „Изида“ да добива каменен материал. Така завинаги се решава този важен за Пловдив въпрос.⁴ Опитите за нови кариери продължават и по-късно. В края на 1932 г. Министерството на търговията внася в Народното

2 ДВ, бр. 20 от 27 апр. 1934.

3 ДА – Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, а.е. 308, л. 7.

4 ПОВ, бр. 121 от 15 септ. 1932.

събрание законопроект, с който се дава право на всеки и навсякъде да създава стопански и индустриални кариери. Законопроектът минава на първо четене, но след това Б. Здравков, от името на Общинския съвет, внася възражение - от неговото действие да се изключат кариерите в населените места и заварените до влизане в сила на закона кариери.¹ Това предложение е прието от Народното събрание и така се облекчава участта на десетки български градове.

Не по-добро от хълмовете е състоянието на бреговете на река Марица, където между двата съществуващи тогава моста в централната част на града чистителната служба изхвърля сметта, а гражданите зариват умрелите си животни.

На 8 декември 1932 г. в салона на Дома на благотворителността и народното здраве „Димитър Кудоглу“, по идея на Б. Здравков, е създадено Дружество за украса и залесяване на Пловдив. Комисия под ръководството на кмета подготвя устав, който е приет на 26 март 1933 г. Дружеството се състои от действителни членове, които правят ежесмесечни вноски, спомагателни – с еднократни вноски от 2 000 лева и благодетелни – с еднократно дарение от 10 000 лева. Настоятелството с председател адвоката Георги Чичовски, заместник-председател архитект Христо Пеев и секретар Никола Аджаров може да харчи тези средства само за озеленителни мероприятия.²

Озеленяване на „Джендем тепе“

¹ Победа, бр. 23 от 1 февр. 1933.

² ПОВ, бр. 127 от 25 дек. 1932; В. Борба, бр. 3486 от 10 дек. 1932.

Работа по алеите на „Бунарджика“, 1934 г.

Общината приема и програма за озеленяване, като утвърждава максимата „Колкото павета се поставят в града, толкова дървета да се засадят по улиците и хълмовете“. От 1932 до 1934 г. на 400 декара на „Джендем-тепе“ са засадени 90 000 дръвчета, като на върха е осигурен резервоар за вода за поливане. Водата се добива от артезиански кладенци и се качва на върха с електрически помпи. От там по поточета напоява засадените дървета. Така е постигнато почти 100 % им прихващане. За да се превърнат хълмовете в любимо място за разходка на пловдивчани, са павирани панорамните пътища до върховете на „Джендем-тепе“ и „Бунарджика“, с което се осигурява достъп за автомобили.³

И всичко това става с труда по линия на временната трудова повинност. До тогава различни организации дават безразборно бележки, че всеки граждани от 20 до 40 години е изпълнил в натура 10-дневната трудова повинност. Другата възможност е да се откупи за сумата от 300 лева. Божидар Здравков въвежда ред и само общината може да издава такива документи и да събира тези средства. Още през 1933 г. почти всички започват да отработват десетте дни, а от откупуването се събира сума от 600 000 лева, с които се закупуват материали за благоустрояването на хълмовете. През 1933 и 1934 г. на „Бунарджика“ са

³ Спомени на арх. Васил Златарев за дейността на архитектурно-техническата служба при Пловдивската община. – Инф. док. сборник на ДА-Пловдив, т. III, с. 91.

създадени десетки алеи със свежа зеленина, водни площи и водопади, изградени са множество подпорни стени и стълбища, по които се стига до Руския паметник на върха. Така хълмът е превърнат в един терасовиден парк. Главният вход е устроен от изток, а цялата ниска част е обхваната от геометрично насочени дългообразни алеи. В по-високата хълмиста зона е реализирана идеята на архитект Златарев за пейзажно развит парк, което е най-подходящо при конкретните теренни условия. По цялото тепе е прокаран водопровод за поддържане на растителността. Изградени са два акведукта един над друг, лежащи на колонада в формата на арка, пръскащи водни струи в езерата под скалата. Възстановена е старата турска чешма „Бунара“, от която според легендата произлиза и името на хълма. За нея се говори, че който веднъж пие вода от чучура и, никога не напуска Пловдив. Поставени са красиви стълбове и улично осветление. Специално внимание е отделено на построените две детски игрища, свързани с бетонови пързалки чрез умело преодоляване денивелацията на терена.¹

През 1932 г. започва благоустрояването на „Дановия хълм“ („Сахат-тепе“) с направа на малка градинка на върха с геометрични очертания на фонтана, зелените и цветни петна. През следващата година се разширяват подходите от площад „Гроздов пазар“, откъм сградата

Ресторант на „Сахат тепе“

¹ Пухалев, Б. Първите градини на Пловдив, Пловдив, 2004, с. 77

на Певческото дружество и от ул. „Драговец“. Изградени са стълбища, площадки и подпорни зидове. Върху по-голямата територия от хълма се очертава свободна алейна мрежа. Божидар Здравков реализира една великолепна идея за изграждането на бюфет-ресторант на едно от най-живописните места на хълма. Със своя силует той се вписва хармонично в гънката на хълма и не влиза в конфликт както със скалния масив, така и със старата Часовникова кула. Растителността допринася благоприятно за приютяването му, а същевременно и за неговото открояване.²

Ресторант на „Бунарджика“

През следващата година е изграден и ресторант на „Бунарджика“, в продължение на десетилетия наричан от пловдивчани „Голям Бунарджик“ по проект на архитектите Никола Овчаров и Васил Златарев. Те са на служба в Пловдивската община и проектират тези обекти без да получават хонорар.³ Кметът формира екип от добри специалисти, които години наред осъществяват залесителните мероприятия по хълмовете – лесовъда Илия Георгиев, специалистите по паркова

² Пак там, с. 76

³ Спомени на арх. Васил Златарев ... - Инф.-док. сборник на ДА – Пловдив, т. III, Пловдив, 1989г., с. 91; Архитектура, строителство, имоти, бр. 44 от 23 апр.1999.

украза Манол Манолов и Иван Георгиев, строителния техник Манол Семерджиев, залесителят Георги Николов.

Благоустроява се и „Небет-тепе“ със заравняване на площадката, направа на метална предпазна ограда и декоративни стълби с походи от север и запад. Този парк поставя началото и на друга идея – разкриване и показване на Стария Пловдив по Трихълмието с калдъръмените улички и „Хисар капия“, където се изграждат бойници. Към гората в квартала „Сарай-кър“ са добавени още 150 декара и се осигурява зелен пояс в западната част на града за смекчаване въздействието на силните зимни ветрове. Създадени са квартални градинки при черквата „Света Петка“, на пресечката на булевард „Руски“ с улица „Преслав“, при площадите „Читалище“, „Цар Шишман“, „Цар Самуил“ и „Кочо Честименски“, пред Централна гара и в квартал „Малък Париж“. Продължава залесяването в местността „Лаута“ с нови 80 декара гора. Кметът издава наредба, с която задължава всеки стопанин пред чийто имот общината е засадила дръвче, да го ограда, да го полива и се грижи за него. Ако то изсъхне глобата е до 200 лева.¹

Общинската управа успява да реши поне за десетилетие и проблемът с водоснабдяването на Пловдив. Реализацията на проекта на инженер Марек през 1929 г. е увеличила двойно доставяната вода по водопровода от село Сотир / Храбрино /. Но до 1933 г. консумацията на вода в Пловдив е нараснала четири пъти. Счита се че животът на водопроводните тръби, хидранти и кранове е около 50 години, а Пловдивският водопровод е построен през 1891 г. Освен това по-голямата част от тръбите са с малък диаметър от 15 до 50 мм, а те се прояждат бързо и водата влиза в контакт със замърсената почва. От 280 километра водопроводна улична мрежа, само 50 километра са с големокалибрени тръби, които могат да хранят колите на противопожарната служба. Няма необходимите резервни водохранилища, за да хранят града във върховите часове или при авария.² Общината участва със средства в общодържавния фонд за покупка на водопроводни тръби и разширява мрежата с над 20 километра в крайните квартали. Дотогава хората са принудени да носят вода от улични чешми на 300-400 метра. Така е преодоляна е една десетилетна несправедливост. В чертите на града са само кварталите между булевардите „Марица“, „Източен“, „Христо Ботев“ и „Руски“. За тяхното благоустрояване след войните са изразходвани 38 милиона лева, а за всички останали крайни квартали само 2 милиона лева. В центъра на града има 6 000 домашни водопроводни отклонения, а в покрайнините само 140 публични чешми. А там са кварталите „Каршияка“, „Филипово“, „Харманите“, „Айгърите“, „Матинчеви градини“, „Русин махала“, „Инва-

1 Пак там, с. 88.

2 ПОВ, бр. 176 от 9 ноември 1934.

лиден“, „Сарай-кър“, „Малък Париж“, „Ухото“, Борислав“, „Христо Ботев“, „Фердинандовско шосе“, „Остромила“, „Беломорски“, „Царско село“, „Лаута“, „Каменица“, „Столипиново“, „Новото село“ и др. След дълги и безплодни спорове в предните години по въпроса за развитието на водоснабдяването – с удвояване на водопровода от село Сотир или с използване на подпочвените води, в началото на 1934 г. започва добив на 90 литра вода в секунда от 4 артезиански кладенеца покрай река Марица, които допълват дебита през летните месеци, при замръзване на Тъмрашката река зиме или при евентуални бедствия.

Общински съветници на проучване за разширяване водоснабдяването на града

Какво ли не прави кметът, за да осигури предоставянето от държавата на Пловдив на водосборния басейн по Тъмрашката река, но за жалост подготвения през 1932 г. законопроект отлежава дълго в бюрото на министъра на земеделието. На 17 октомври 1934 г. е подготвен нов протокол за замяна с Военното министерство, като Общинната доказва, че е предоставила на държавата безвъзмездно 2 000 декара в Пловдив за казарми и плацове на 9 пехотен полк между Пазарджишко шосе и река Марица, на 3 артилерийски полк и 2 инженерна дружина на Гладно поле, казарми и плацове на 3 конен полк на Пещерско шосе, казарми и плацове на 21 пехотен полк по северо-западните склонове на „Джендем-тепе“ и мястото на пансиона за

сираци на ул. „Никола Войводов“. Подарени са на държавата и 2 000 декара за военен конезавод, 1950 декара за военно летище, 265 декара за военна болница и изключително ценното място в градината „Цар Симеон“ за Военен клуб. Общината предлага срещу тази земя да получи водосборния басейн в землището на бившето село Тъмраш с площ около 40 000 декара, от който държавата да изсели 30-та жители на село Чурен и ги оземли другаде. Но така и не излиза наредба-закон за утвърждаване на протокола.¹

Голямата мечта на кмета е да започне канализация на Пловдив. Още по време на своя стаж като млад юрист в Бургас през 1909 г. той става свидетел на изграждането на канализационна мрежа в морския град, който тогава има десетина хиляди жители. По същото време и във Варна се изгражда, макар и частична за централната част, канализация.² Двадесет и пет години след това във втория български град ситуацията продължава да е отчайваща. По това време всяко денонощие в Пловдив се разходва по 6 000 кубически метра вода. Тази вода отвлеча по къщните канали всички нечистотии и се попива в земята чрез изкопаните в двора на всяка къща покрити ями, наричани тогава хазни. Според специалистите това е създало в ниските места едно обширно подпочвено блато, върху което е разположен града. Само в много малка част от кварталите има някакви първобитни канали / гиризи /, наследени от турско време, но и те отвеждат водата само до ниските части на града. Има и три по-големи канала, изкопани в миналото от населението. Единият е от пл. „Джумаята“ по ул. „Търговска“ и отвежда водите до река Марица. Вторият канал е по ул. „Авксентий Велешки“ и още по време на кмета Петър Дренски е покрит, което довежда до превръщането на улица в една от основните пътни артерии на Пловдив. Третият канал е по ул. „Богомил“ на изток от Централна поща, за да отвежда водите пак до реката но далеч на изток от Пловдив и през 1934-1935 г. също е покрит. Подпочвените води в града са толкова високи, че където и да се копне, бликва вода. В квартал „Гюл-бахча“, около градината „Цар Симеон“, около Френския колеж и гарата водата пълни сутеренните етажи на къщите и на места бликва по улиците. Заклченията на лекарите са, че епидемиите в града се дължат на застоялата през зимата и пролетта вода. Божидар Здравков започва стъпка по стъпка да се приближава към разрешаването на този проблем.

Първата грижа на кмета е завършването на нивелационен план. През месец февруари 1933 г. е обявен конкурс между българските фирми за „изработване проект за канализация, относително начина на отводняване и начина за обезвреждане и използване на нечистите

1 ПОВ, бр. 176 от 9 ноември 1934.

2 Стоянов, П. Стара Варна. На границата между две столетия. – В., 1995, с. 48.

канални води“. Така ще се реши стратегическия проблем – водата гравитачно или с изпомпване да се оттича от територията на града към река Марица. Проектите трябва да дават възможност за изпълнение на етапи за отделните райони на Пловдив. Задължително условие е използването на местни работници и материали. При обявяването на конкурса освен ситуационния план на града са приложени цялостни данни за територията на кварталите на града, населението им и здравното състояние, съществуващите подпочвени води, валежите в града, съществуващите канали „Рибница“ и „Фердинандовски“ и река Марица и прогноза за следващите 50 години. Това показва, че е свършена огромен обем работа и общината подхожда професионално към разрешаване на проблема. Общинският съвет държи да обяви конкурса и да бъде водещ при неговото провеждане, а не Министерството на благоустройството, защото общинските инженери познават най-добре особеностите на града и така ще излезе значително по-евтино. При проведена от министерството процедура ще трябва да се заплати на победителя в конкурса 1,5 % от прогнозната стойност за цялостната канализация на Пловдив, която може да достигне 300 милиона лева. В обявения от общината конкурс са определени I премия от 40 000 лева и II премия от 30 000 лева. Още след първоначалното обявяване на конкурса се получават запитвания за тръжните документи от 12 фирми предимно от София. Но по организационни причини конкурсът се проточва и решението е чак в началото на втория мандат на Божидар Здравков.³

Подготвените статистически данни за петгодишния период от 1927 до 1931 г. показват, че средногодишно населението на града нараства с 2 %. Средногодишно по 120 души се заселват в Пловдив, а останалото нарастване се дължи на естествения прираст на населението. Постройките в града към 1931 г. са 17 400, т.е. на една сграда се падат по 5,4 души. От 27 395 домакинства само 5 165 са свързани с градския водопровод, останалите се ползват от публични чешми. Пловдив продължава да се дели на централна част, заключена в карето от булеварди „Марица“, „Източен“, „Христо Ботев“ и „Руски“ и крайни квартали извън тези граници. Нещо повече отделя се ядро на града – кварталите около „Сахат тепе“ и „Трихълмието“, където живеят 35 001 души или по 140 жители на декар. В така наречените квартали от „Остатъка в чертата на града“ / това са кварталите на изток от „Трихълмието“, северно от гарата и около „Бунарджика“ / живеят 22 783 души или по 87 души на декар. В останалите квартали населението се разпределя по следния начин:

³ ПОВ, бр. 130-131 от 21 февр. 1933.

КВАРТАЛ	Брой жители	Жители на декар
„Айгърите“	641	48
„Харманите“	878	30
„Каршияка ядро“	8387	119
„Каршияка останала част“	2 816	23
„Матинчеви градини“	1 824	92
Градини западно от бул. „Васил Априлов“	302	-
„Малък Париж“/„Надежда“	9 002	102
„Ухото“	640	-
„Лаута“	2 124	83
„Борислав“	1 890	51
„Ботев“ и „Кершханите“	2 400	-
„Сарай-кър - Царско село“	1 294	27
„Каменица“ 913	913	83
„Столипиново“ 3	3 400	-
Всичко:	94 548 души	

Тази разлика в гъстотата на населението предопределя канализацията да започне от кварталите в централното ядро и в по-далечно бъдеще да обхване и крайните квартали. Ситуацията се усложнява и от високите подпочвени води, които през пролетта и есента в някои квартали между река Марица и тепетата и северно от реката са на 80 см. от повърхността. Междувременно междинно решение се търси в изпълнение със собствени сили и средства. За 2 милиона лева са закупени машини за отливане на бетонни непропускливи тръби и чрез трудовата повинност започва направата на канали за отводняване на крайните квартали, които след дъждове се превръщат в истински блати. Така се извеждат водите извън града.

Кметът осигурява необходимата приемственост при осъществяване големите инфраструктурни проекти на Пловдив. Както вече показахме, успешната електрификация на града в края на 20-те години е съпроводена през следващите години с неизпълнението на финансовите ангажименти на общината за изплащане дълга към фирма „Бергман“. Към 1934 г. той достига огромната за времето си сума от близо 29 000 000 лева. Върху нея се трупат лихви и тя главоломно нараства. В същото време общината е предоставила изградената

електрическа мрежа като капитал в размер на над 30 000 000 лева на общинското стопанско предприятие „Електроснабдяване“, което се развива добре и отчита солидни печалби всяка година. При това положение общината няма какво да заложити и не може да сключи банков заем за изплащане на дълга. От фирма „Бергман“ са наясно, че целият дълг не може да бъде изплатен и се съгласяват на споразумение, което е сключено на 10 декември 1934 г. с посредничеството на държавата. Срещу опрощаване на 14 000 000 лева от страна на „Бергман“, Община Пловдив изплаща остатъка от дълга в размер на 15 750 000 лева. Парите са осигурени от нейните фондове и със заем от 8 000 000 лева, но сключен от Общинско предприятие „Електроснабдяване“ със залог неговите приходи, но и с гаранциите на Общината. Заемът е от Българска земеделска и кооперативна банка с 8,5 % лихва и срок за погасяване три години. Това се оказва напълно възможно и заемът е изплатен само с печалбите на общинското предприятие.¹ Тази успешна финансова операция на Община Пловдив показва още един път верността на идеята за разрешаване на натрупаните проблеми чрез вземане на заеми.

По друг начин е намерен изход от трудното положение със строителството на Градска кланица. За жалост изграждането на сградите, започнато от предното управление на кмета Еньо Манолов, се забавя по вина на фирмата-изпълнител. По същото време в изпълнение на проведения през 1931 г. търг чешките заводи „Шкода“ доставят предвиденото оборудване. На 16 юли 1934 г. Община Пловдив разваля договора със софийските предприемачи Димитър Павлов и Янко Тасев поради това, че не са спазили договорния срок до април 1934 г. и даденото четиринадесетно продължение.² До края на годината строителството приключва по стопански начин. Същата година кланицата е завършена с различни отделения за клане на всякакви животни, предхладилник и замразителна камера за узряване на месото. Така един дълго отлаган проблем намира успешното си решение и градът вече се снабдява с месо, което отговаря на европейските стандарти за качество. Още през 1935 г., когато Ветеринарното отделение е обособено в отделно стопанско предприятие, от него в бюджета на общината постъпват 800 000 лева печалба.

Натрупването на опит в управлението, стабилизирането на приходите на общината и признаците за излизане на страната от икономическата криза позволяват и по-различен подход при подготовката на бюджетите. Те се приемат навреме и с гаранции за изпълнение на приходната и разходна част. Редовният бюджет на Пловдив за финансовата 1934 / 1935 г. е одобрен с Постановление на Министерския

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 722

2 ПОВ, бр. 168-169 от 18 юли 1934.

съвет № 6533 от 5 май 1934 г. Редовните приходи са 42 672 000 лева при редовни разходи 41 796 000 лева. Като извънредни приходи са заложени 15 807 000 лева и разходи за 16 683 000 лева. Не е заложен дефицит в бюджета. Приходната част е изградена в строгите рамки на законите на страната. Съгласно промените в законодателството през последната година приходите за общината от преотстъпен от държавата данък сгради и данък занятие са намалени с близо 4 000 000 лева. Държавата продължава да е в криза и въпреки, че отнема по-голям процент от приходите на общините, нейният бюджет за годината е намален от 7 на 5 милиарда лева, като 75 % от него отиват за заплати на административния и репресивен апарат. В бюджета на Пловдив правят впечатление завишените суми на постъпления за почистване на града, ползване на водопровода, за клане на добитък в новата кланица и от отдаване под наем на недвижими имоти на общината. Извънредните приходи са от издаване на нотариални актове на самонастанилите се през 20-те години и от реализация на натрупаните фондове на общината. Това, което отличава бюджета на Пловдивската община е високата събираемост на приходите, които по отчетите за годината достигат 95 %.¹ С такава събираемост не може да се похвали нито една друга община в България. По инициатива на Божидар Здравков, в началото на 1934 г. чрез Съюза на градовете, в Народното събрание е внесено искане за промени в законодателството и създаване на нови приходоизточници за общините.

Основното перо от разходите са за заплати на персонала от 12 600 000 лева, но това отново е под 30 % от разходната част. Заплатите вече са стабилизирани и няма добавъчни възнаграждения в течение на годината, които да „продънват“ бюджета. Най-високата заплата е в размер на 12 000 лева месечно на кмета, а най-ниската по ведомост е на деловодител – 3 000 лева и на полски стражар – 2 000 лева. Необходимата публичност се постига, като бюджетът е издаден в отделна книжка с пълен опис на имотите, наемите срещу които се отдават, приходите и фондовете на общината.²

Трябва да се отбележи, че вече има акумулирани значителни средства във всичките 24 фонда на общината. Например за постройката на кланицата, закупуване на оборудването и въвеждане в експлоатация общината оперира само със собствени средства в размер на 5 869 660 лева, от които през годината се изразходват 3 358 642 лева. В този фонд регламентирано постъпват 50% от прихода от кръвнина и целия приход от таксите върху закланите животни. Във фонд „Пожарно дело“ има налични 1 819 000 лева, във фонд „Пазар за добитък“ – 1 698 837 лева. Държавата създава по законов път ред в попълване-

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 704, л. 67

2 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 674, л. 8 - 96

то на общинските фондове. Например в училищния фонд постъпват по закон 25 % от приходите от общински земи и мери. Във фонда „Обществени осигуровки“ постъпват 6.5 % от разходите за заплати и надници. Дълговете на общината са в размер на 3 953 825 лева или под 10 % от редовния бюджет, но тук влизат текущи задължения и изплащане на лихви по взети заеми.³

При приемането на бюджета от Общинския съвет на 7 март 1934 г. кметът Божидар Здравков прави извода, че „управлението на общината е нормално, спокойно, без сътресения, като са поставени в действие всички належащи мероприятия. Персоналът на общинското управление е отдаден всецяло на службата си“.⁴

Постигнатата финансова стабилност дава възможност на Община Пловдив да пристъпи към реализация и на други идеи, отлагани в продължения на десетилетия. Както вече беше изяснено, в края на първото десетилетие на XX век е взето решение за отчуждаване на Куршум хан и построяване на градски хали. През изминалите от тогава години тази идея заглъхва, отново се възражда, променят се на няколко пъти мястото и функциите на сградата. Проявява се една много характерна за Пловдив особеност. Общественото мнение в града остава безразлично към тази важна обществена инициатива. Докато в Бургас, Варна, Стара Загора обществеността често подлага на публично обсъждане подобни идеи, сплотява се около взетото решение и го отстоява пред държавата, то в Пловдив гражданите остават незаинтересовани. Случаите са много – строителство на съдебна палата и градски театър, събарянето на Куршум хан. Даже и по важния въпрос за градските хали в пресата се появяват само няколко мнения.⁵ Решението се оставя на кмета и градската управа. То не винаги е правилно, а по-същественото е, че трудно се реализират важните за града идеи. Така до 1944 г. Пловдив остава без сграда на театъра, който е създаден още през 1880 г. като първа театрална труппа в България, без Съдебна палата, въпреки че градът е седалище и на Апелативен съд и държавата няколкократно осигурява средства за строителство. Но в града не могат да определят и предоставят място. Често надделяват и частните интереси, както е в случая с отчуждаването на „Куршум хан“.

По отношение на градските хали Общинският съвет през 1931 г. взема неправилно решение да се строи сграда, в която на 2, 3 и 4-я етаж да се разположат и службите на самата община. Това ще предизвика проблеми с хигиената, транспорта и комуникации в района. Спорен е и въпросът за изграждането на големи градски хали в централната част на града или на няколко квартални хали в отделните райони.

3 ДА – Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, а.е. 309, л. 7.

4 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 674, л. 103.

5 ПОВ, бр. 176 от 9 ноември 1934; Юг, бр. 286 от 30 окт. 1934.

Още с встъпването си в длъжност Божидар Здравков налага мнението да се построи сграда само за градски хали с доходни магазини на мястото на съборения „Куршум хан“. Така ще се осигури поне едно място в града, където да се продават месо и месни продукти при необходимите хигиенни изисквания и санитарен контрол. Така пловдивчани ще разберат, че месо може да се продава не само в мръсните касапски дюкянчета с ориенталското безгрижие. Финансовите разчети на общината показват, че за построяване на халите ще са необходими около 12 милиона лева, които само за пет години ще бъдат възстановени от приходите от вътрешните и външни към съседните улици доходни магазини. Изчисленията са, че те ще бъдат около 2,5 милиона лева годишно. През 1934 г. е обявен нов национален архитектурен конкурс за проектиране сграда на халите, спечелен от софийските архитекти Генчо Скордев и Елена Варакаджиева. Започва подготовката на тръжните книжа за строителството.¹

Общинският съвет превръща общинската аптека в самостоятелно стопанско предприятие, което цели повишаване нейната рентабилност, като тя влезе и във функциите на частните аптеки. Предприятието е учредено с оборотен капитал от 500 000 лева. Цените за продажба на лекарства на заможните граждани се определят от Главна дирекция на народното здраве при МВР и с печалбите се увеличава капитала. Още след година средствата за подпомагане на бедните с безплатни лекарства или с продажба за тях на лекарства на костуеми (доставени от фирмите-производителки) цени се повишават двойно. Продължава да се разгръща дейността и на общинското предприятие Земеделско стопанство. Това му дава право не само да произвежда стоки за нуждите на общината, но и да ги реализира на пазара.²

В средата на 30-те години Пловдив вече придобива нов облик. Градът се оформя като втори индустриален център на страната след столицата София. Освен традиционните хранително-вкусова и тютюнева индустрия се утвърждават металообработващата, химическата и текстилната индустрия. Голяма роля изиграва откриването на Пловдивското летище на 18 август 1932 г. по идея на Търговско-индустриалната камара, която отчита добрите перспективи за износ на пресни плодове и зеленчуци. Пловдив се очертава и като основен транспортен център на Южна България. На 4 ноември 1933 г. специален влак, управляван от цар Борис III, открива железопътната линия Пловдив – Панагюрище. Дни по-късно на 19 ноември е открита и линията Пловдив – Карлово, а две години по-късно и разклонението за Хисаря. Започва павирането на шосетата Пловдив – Асеновград – Чепеларе – Смолян; Пловдив – Пазарджик – София и Пловдив – Хисаря – Карлово.³

1 ПОВ, бр. 110 от 27 септ. 1932 и бр. 176 от 9 ноември 1934.

2 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 7, а.е. 1, с. 49.

3 Дочев, Д. От демокрация към диктатура, с. 20

Откриване на Пловдивския мострен панаир

Посрещане кмета на Париж пред сградата на общината, 1934 г.

с 424 изложители и 100 000 посетители. На 9 април 1934 г. в двора на Търговската гимназия цар Борис III в присъствието на министрите, областния управител и кмета открива първия Мострен панаир, който при следващото си издание през 1935 г. е обявен за национален и единствен в страната и се провежда отново под покровителството на българския владетел. Това изложение вече има за цел да покаже напредъка на страната в развитието на индустрията и земеделието и

По идея на Търговско-индустриалната камара се възстановява и панаирната традиция от Първото българско земеделско-промишлено изложение в Пловдив през 1892 г. Със съдействието на министъра на земеделието Димитър Гичев – бивш пловдивски окръжен управител, от 4 до 12 март 1933 г. в Пловдив с голям успех се провежда Промишлена изложба. Организирана е в новата сграда на Занаятчийското училище на ул. „Гладстон“

да улесни сключването на сделки по мостри.¹ Деен организатор на панаирните изяви е и общината, като основното училище „Карнеги“ (днес „Алеко Константинов“) също става домакин на панаирните изяви. Нейните дейци започват разработването на идеята за стопански и културен туризъм.²

Засилва се и международният авторитет на Пловдив. На 14 август 1933 г. в града гостува бившият министър-председател на Франция Едуард Ерио. На 21 май следващата година гост е кмета на Париж Рене Фике. Той посещава Стария град на Трихълмието и е посрещнат в ресторант „Молле“ и в бюфет-ресторанта на Дановия хълм. През същата година гост на Пловдив е и кметът на Букурещ Добреску.³

3.2. Промените в общинското управление на Пловдив след преврата на 19 май 1934 г.

На 19 май 1934 г. в страната се извършва нов държавен преврат и властта е поета от Военния съюз и Политическия кръг „Звено“. Сформирано е правителство с премиер Кимон Георгиев и вътрешен министър запасният офицер Петър Мидилев. Новите сили на деня изповядват различна философия на държавното управление и за кратко провеждат радикални реформи във всички области на политическия и обществен живот. Съществуващата партийно-политическа система, преценена от новото правителство като напълно дискредитирана, се заменя с непартийно-национална власт. Започва радикална административна реформа, целяща централизация на държавния апарат и ликвидиране на местното самоуправление.⁴ Главната цел е да се установи „стегната и икономична организация на държавата“ и „стабилна общинска власт с назначаеми кметове“.

Народното събрание е разпуснато и по силата на наредба на правителството всички постановления на Министерския съвет след 19 май 1934 г. имат силата на закон. Шестнадесетте окръга са закрити, а на тяхно място се създават седем области, управлявани от областни управители, назначавани от кабинета. В края на май правителството разпуска всички общински съвети в страната, като избраните дотогава кметове и помощник-кметове продължават да изпълняват за-

1 Шивачев, С. Пловдив – панаирният център на България. – В: Сб. Панаири, пазари, тържища в българските земи. Търговище, 2004, с. 258.

2 ЦДА, Ф. 3К, оп. 1, а.е. 1277, л. 39.

3 Иванов, Хр. Чуждестранните културни отношения и връзки на Пловдивската община 1919-1939. – Год.РИМ-Пловдив, Кн. 3, 2005, с. 80.

4 Колев, В. Общинското самоуправление и изпълнителната власт (1879-1939). – В: 120 години изпълнителна власт в България, с. 197.

дълженията си до назначаване на нови. Започва общинска реформа в духа на корпоративната италианска общинска система. С Временна наредба се разпорежда, общините да прилагат гласуваните и утвърдени бюджети за 1934/1935 финансова година, а ако нямат такива – за 1933/1934 финансова година.⁵

През месец август 1934 г. правителството извършва реформа в общинското самоуправление. С нова Наредба-закон за градските общини изборността на кметския институт се заменя със системата на назначаване от централната власт в лицето на министъра на вътрешните работи по представление на съответния областен директор. Въвеждат се точно определени условия, на които да отговаря кметът: да има висше образование или да е завършил с право на офицерски чин военно училище, да е навършил 28-годишна възраст и да отговаря на другите условия от Закона за държавните служители. Демократичната същност на кметската институция, просъществувала повече от половин век, е ликвидирана и тя е инкорпорирана в държавната администрация.⁶

Ръководството на общинските дела е предоставено изцяло в ръцете на съществуващите постоянни присъствия / тричленни управления от кмета и неговите заместници /.⁷ С Наредбата-закон от месец август 1934 г. се въвежда нов ред. Избираният дотогава от населението общински съвет се заменя със смесен, в който броят на избраните общински съветници е равен на включените по право *ex officio* членове: кметът, помощник-кметът, директорът на гимназията; духовно лице, определено от областния управител; държавните медицински и ветеринарен лекари; агрономът; лесничият; държавният инженер; един представител на местните кооперации. Общинският съвет загубва своята ръководна роля и вече разполага предимно с компетенция от съвещателен (консултативен) характер.

Чак през 1937 г. с нова наредба-закон се определя реда за избиране на общинските съветници и изискванията при техния избор: да са жители на общината, да имат навършена 30-годишна възраст и за градските общини да имат завършено прогимназиално образование. Въвеждат се забрани и от политически характер, като членуване в непозволени от закона организации, включително разформированите политически партии.⁸

С издадената през 1937 г. Наредба-закон за избиране членовете на общинските съвети се определя разделянето на града на избирателни

5 Пак там, с. 198.

6 ДВ, бр. 114 от 20 авг. 1934.; Манолова, М. Законодателство и реформи в местното самоуправление / 1878 – 1944 – 1989 /, С., 2005, с. 76 – 80.

7 ДВ, бр. 42 от 25 май 1934.

8 ДВ, бр. 11 от 18 ян. 1937.

секции и се провежда мажоритарен избор. Всеки кандидат за съветник сам издига кандидатурата си в някоя от секциите. За пръв път се дават избирателни права на жените – майки.

Решенията на общинския съвет се привеждат в изпълнение само след като са надлежно одобрени и утвърдени от централната власт. Даже и защитниците на новия режим преценяват това като „тежък удар над общинското самоуправление“. Новата власт се отдалечава от същността на общинското самоуправление и неговите богати традиции, създадени през историческия път на развитие на българските общини. Достига се до типична форма на общински авторитаризъм. Кметът става пълен носител и изразител на общинската власт и единствен изпълнител на решенията на общинския съвет. Освен това нему е възложено върховното представителство на централната власт в района на общината. В малките общини той е общински съдия, нотариус и началник на общинската полиция.¹

Основен момент в общинската реформа става създаването на програма за развитието на всяка община с цел „да се подобри народния бит и да се повдигне материалното благосъстояние и гражданското съзнание на населението“. В основата на дейността лежи създаването на система от централизирани фондове с различна цел, за разлика от съществуващите дотогава местни общински фондове.

Промените в държавното управление се отразяват и в статута и дейността на Пловдивската община, като се забелязват и някои особености. Например в София, след разтурването на общинския съвет, още на следващия ден е назначен за нов кмет инж. Иван Иванов, доказал своите професионални и лични качества с дългогодишната си работа в столичните общински служби. През следващите десет години той става един от най-заслужилите кметове на града.² В Пловдив Общинският съвет е разтурен, но министърът на вътрешните работи преназначава Б. Здравков за кмет след неговата декларация за вяръност към новия режим и известната оценка на цар Борис III, че „бай Божи-дар е най-добрият кмет в България“. Така старият-нов пловдивски кмет продължава да изпълнява своята програма за развитието на града.

Промяната на статута на общинския съвет е пречка за вземане на кардинални решения за нови проекти за развитието на града. Но от друга страна, при липсата на партийно противопоставяне, общинската управа в лицето на кмета и неговите помощници установява сравнително добри взаимоотношения с централната власт и има по-широко поле за изпълнение на започнатите проекти. Продължава разработването на техническите проекти за строеж на новите хали. В края на

¹ Колев, В. Общинското самоуправление и изпълнителната власт / 1879-1939 /, с. 198.

² Коцев, Г. Кметовете. – В: София 120 години столица. С., 2000, с. 229.

1934 г. общината учредява фонд „Пловдивски градски водопровод“, в който да се акумулират средства за поетапното разширение и обновяване на амортизирани части от градския водопровод. С промените в Закона за градските общини през същата година се отнема правото на общината да таксува в троен размер водата употребявана за търговски и производствени цели и тя е принудена да изравни цената на водата за всички консуматори. Но пък законът дава правото в цената на водата общината да начислява и печалба до 25 % от костуема стойност. Така за всички консуматори в Пловдив водата става на цена от 6 лева за куб. метър и с печалбата се формира фонд „Пловдивски градски водопровод“. За сравнение цената на куб. м. вода в София, Бургас и Ямбол също е 6 лева, във Варна е от 8 до 12 лева в зависимост от категорията на консуматорите, а в Русе е 20 лева на куб.м. Там, където няма водомери, например в Хасково, стойността на водата се заплаща по 24 лева годишно на член от семейството.³ С решение на Министерския съвет Пловдивският панаир е признат за постоянен и единствен в страната.⁴

3 ПОВ, бр. 176 от 9 ноем.1934г.

4 ЦДА, Ф. 3К, оп. 1, а.е. 1277, л. 39.

В началото на 1935 г. под ръководството на кмета се подготвя и бюджет за финансовата 1935 / 1936 г. Той е приет на поредица заседания на Общинския съвет от 11 януари до 2 февруари и утвърден с Постановление № 3379 от 28 февруари 1935 г. на Министерския съвет.¹ Приходите и разходите в този бюджет са на стойност 62 909 020 лева. Няма особени различия с бюджета от предната година, с изключение намалението на персонала в някои от общинските служби, с което служителите в общината стават 490. Фонд „Работна заплата“ се намалява с 2 %, което се отразява на всички заплати - от кмета, чиято заплата вече е 9 900 лева, до прислужниците, които получават по 1 350 лева. Увеличението на приходите идва от печалбата на общинските предприятия, например „Ветеринално дело“ („Кланицата“) вече отчита тройно по-голяма печалба в размер на 2 700 000 лева.

В този бюджет са включени и средствата от 8 000 000 лева от заема от БЗК за постройка на сгради на общинските училища. При първоначално заложили 8 се строят 10 нови училищни сгради. Подета е идеята за изграждане на модерни речни бани на част от местото на бившата Княжеска градина, унищожена през 1919 г. Друга част от това място между река Марица и днешния булевард „6 септември“ с площ около 15 декара е предоставена от предна общинска управа на Министерството на земеделието и държавните имоти за строителство на окръжна ветеринарна лечебница и образцова налбантница (работилница за подковаване на коне и друг впрегатен добитък). Кметът на Пловдив се обръща към министъра за замяна на това място, което е в центъра на града и е неестествено докарването на добитък за лечение в него, като предлага той да си избере което и да е място на територията на Пловдивската община. Това място е с лице от 220 метра към река Марица и на него могат да се изградят речни бани за население то на града през горещите летни месеци. За жалост министерството отново не откликва на това предложение на пловдивския кмет.

През 1934 г. са предоставени безвъзмездно терени от по 25 – 30 декара за стадиони за футбол и атлетика на спортните клубове „Левски“ (в кв. Лаута“), „Ботев“ (в кв. „Ухото), „Шипка“ (до централа „Въча“), „Сокол“ (до манежите на 3 конен полк), „Марица (в кв. „Каршияка“), „Парчевич“ (до трудовите казарми), Френски колеж (в кв. „Каменица“). През 1935 г. са предвидени 100 000 лева за строителството на градски стадион и колодрум на общински терен до Летище „Пловдив“. В подкрепа на културния живот на града са предвидени субсидии за театъра, дружествата на художниците и любителите на археологията.²

Внесени са съществени промени в социалната дейност на общи-

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 704, л. 3.

2 ПОВ, бр. 172-173 от 12 септ. 1934г.

ната като последица от влизането в сила през ноември 1934 г. на Наредбата-закон за общественото подпомагане. С нея се уточнява понятието „обществено подпомагане“, категориите граждани, които се ползват от него. Създава се единна система за социални грижи, в чийто център са държавата и общината. Общината е задължена да подпомага гражданите, които не са в състояние да се издържат с труда си и не са обхванати от грижите на своите близки или благотворителните организации. Разходите се посрещат от общинския бюджет и от средствата от държавния фонд за общественото подпомагане.³ Това изисква преустройство на социалната служба и на Пловдивската община, което се извършва на база свършеното през последните две години след приемането на нейния правилник, уточняване списъците на правоимащите и ръководството от общината на трапезариите и ученическите колонии. Преработва се и правилникът за подпомагане на нуждаещите се, като процедурата по записване на бедните отново се поверява на длъжностни лица.⁴

Бюджетната 1934/35 г. завършва за 9 месеца, поради преминаването на календарна база, което разстройва финансите. Наскоро след това на 12 март 1935 г. министърът на вътрешните работи подписва заповед за освобождаване от длъжност на кмета на Пловдив Божидар Здравков в интерес на службата.⁵ Заповедта на министъра е лаконична, а в запазената документация не отриваме преки доказателства за причините. В запазено изложение на председателя на Федерацията на запасните офицери от по-късен период, се намеква, че многократно са подавани сигнали до министъра на вътрешните работи, защо след промяната в страната на 19 май 1934 г., пловдивският кмет – деец на старите партии, е оставен на своя пост.⁶

За кмет на Пловдив на 14 март 1935 г. е назначен Георги Тодоров. Той е роден в Пазарджик през 1885 г. Следва няколко семестъра политическа икономия в Грац, Австрия, но завършва право в София и от 1913 г. е адвокат в Пловдив. Развива активна журналистическа дейност като редактор на вестниците „Борба“, „Сговор“, „Зов“ и др. В продължение на три години е председател на Училищното настоятелство в Пловдив.⁷

След встъпването си в длъжност новият кмет представя своята програма за „доброто развитие и бъдеще на града, както и установя-

3 Стоянова, Р. Грижата за социално слабите в големия град. Софийската община и системата за общественото подпомагане 1934-1939. – Сп. ИПр., 2006, кн. 3-4, с. 52.

4 Стоянова, Р. Обществената благотворителност в Пловдив (1878-1944г.), с. 44.

5 ДА Пловдив, Ф. 1026К, оп. 1, а.е. 2, л. 12; а.е. 3, л. 30; Пак там, Ф. 29К, оп. 1, а.е. 25, л. 107.

6 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 6, а.е. 3, л. 1-4.

7 В. Борба, бр. 4164 от 14 март 1935; В. Юг, бр. 4850 от 14 март 1935.

ване постоянство в дейността, като се запази приемствеността в големите начинания на общината... Нейните основни положения са реалност, доходност и задоволяване на назрели обществени нужди.¹ Той проявява мъдрост и си поставя за цел завършването на започнатите от предния кмет проекти за общински автобусен транспорт, разширението на кланицата с предхладилник и хладилна камера, изграждане на градските хали по утвърдените проекти, построяване на първата градска баня, определяне място за сграда на Пловдивския театър, създаването на общинско предприятие за водоснабдяване и канализация, изграждане на общинска вакуумна инсталация за преработка на домати, осъществяване на социалната програма на общината. Решението за финансирането на амбициозните цели се търси в утвърдената посока на имитиране на голям общински заем.

Какво успяват да реализират от заявените намерения новите стопани на общината? На първо място това е завършване на програмата за създаване на служба за автобусен транспорт и закупуване на автобуси. Неуспешната концесия за трамваен транспорт в Пловдив от началото на XX век е „обица на ухото“ на общинската управа и дълги години въпросът за транспорт в града просто е заобикалян. Единствено файтоните и малобройните автомобилни таксите осъществяват връзката между железопътната гара и кварталите на града, а през нея годишно преминават над един милион пътници. Най-често пловдивчани са принудени да извървяват огромни разстояния пешком, защото нощно време има само по няколко дежурни автомобилни таксите и файтони на гарата и площад „Джумаята“. Едва през месец април 1934 г. в Пловдив се появяват първите частни автобуси / наричани тогава отобуси /, собственост на русенска фирма. Първата линия е от Централната железопътна гара по Главната улица и Стария мост на Марица до новата гара Филипово. Само за няколко месеца при цена на билета от четири лева в града се появяват автобуси на още две фирми и се открива нова линия от източните квартали по Цариградско шосе до Държавната болница. Десетината автобуси постоянно са пълни и направената от общинските служби равностметка показва, че при 600 пътници превозени от един автобус дневно и разходи за бензин, поддръжка и заплати около 400 лева на ден, печалбата от един автобус е около 2 000 дневно или около 40 000 лева месечно.² Затова и частните предприемачи непрекъснато пускат слухове, че печалбата се дели и от всеки билет една четвърт е за общината, което не е вярно. Общината инвестира милиони за поддържане на улиците, а печалбите са за частните предприемачи. Съгласно специалния Закон за моторните коли автобусите са извън обсега на дейност на общините и

1 ПОВ, бр. 184 от 31 май 1935.

2 ПОВ, бр. 176 от 9 ноември 1934.

имат право да се движат навсякъде. Общината няма право да въвежда нормирани цени за автобусните превози.

Първият автобус на общественя транспорт в Пловдив

ва концесия за частни превозвачи до края на 1935 г. с точно определени цени и маршрути, а по-късно да реализира през 1936 г. свой проект за закупуване на автобуси чрез банков заем от 1 602 979 лева от Пловдивска популярна банка. Експлоатацията ще се извършва от нова служба „Градски транспорт“ към общинското предприятие „Електроснабдяване“ и погасяването на заема ще се извърши от приходите от билети. От Германия са доставени 10 автомобилни омнибуса с дизелови двигатели по 70 конски сили и 17 седалки. Експлоатацията им започва от 6 юли 1936 г. по първите линии: „Гара Пловдив – Главната улица - Гара Филипово“ с дължина 4 360 м. и обслужвана от 5 коли; „Съдийски квартал – квартал „Мараша“ с дължина 3 000 м. и обслужване с 2 коли; „Държавна болница – Кланицата“ – обслужвана с 1 кола и „Централни гробища – Захарна фабрика“ – също

С решение от месец юни 1934 г. Общинският съвет дава предпочитание на електрически тролейбуси за общински градски транспорт, като най-икономични и екологични превозни средства. Подготвени са и поемните условия за доставка на коли и построяването на специална електроснабдителна мрежа. Реализацията обаче е блокирана от неостъпчивостта на централата „Въча“ да намали цената на електричеството за следващия период от пет години, което прави много скъп тролейбусния превоз.

И тъй като проблемите са характерни и за другите големи градове в страната, правителството приема нов Закон за автомобилните съобщения, с който организацията им е предоставена на големите градски общини. Това дава възможност на общината в Пловдив на първо място да потърси възможност за някак-

с 1 кола. Движението се поддържа от 6 часа сутринта до 10 вечерта.¹ През първия месец след влизането в експлоатация са изминати 27 119 км с разход на гориво от 25 литра на 100 км. Приходите са 376 487 лв през юли и нарастват до 529 242 лв през декември. При това билетът за пътуване вече е 2.00 лв, с възможност за месечни карти по 150 лв и за ученици по 60 лв. Още през първите 12 месеца след създаването си службата има приходи от 3 469 673 лева от продадени билети и карти за превоз. Разходите са 1 696 101 лв и реализирана печалба от 1 773 571 лв, която отива за погасяване дълга към банката.² Тази равностметка отново показва огромният потенциал на общинските предприятия. През следващите години автомобилният парк се разширява само със средства от печалбата на предприятието.

Кметът продължава и политиката за разширяване дейността на съществуващите предприятия. „Електроснабдяване“ вече захранва в града 11 408 електромера и 604 електромотора с обща мощност 2 531 к.с., а средната продажна цена е 4.82 лева за квч. Крайният резултат за 1936 г. е излишък от 3 569 563 лева, от които 799 732 лева се отделят за фонд „Амортизация на мрежата“ и 2 769 831 лева са печалба за общината. В отчета е отбелязано, че разходите за персонала на предприятието са едва 6.6 % от общия бюджет. Мрежата в Пловдив е почти удвоена, а персоналът остава същият. Екипът на предприятието ръководи и новата служба „Градски превоз“.³

Предприятието „Ветеринарно дело“, което стопанисва клиницата започва подготовката на планове за разширяване на дейността с изграждане на хладилник, в който месото от закланите животни да узрява и след това с подобро качество да се предлага на магазините за продажба. Самата клиника се разширява с отделения за обработка на черва, за сушене на кожи и млечна централа, съгласно постановлението на Закона за санитарната ветеринарна служба. Това ще разшири търговската дейност на предприятието, което няма да разчита на приходи само от определените такси и налози. На това предприятие е възложено и строителството на Градските хали, но средствата са само от съответния фонд на общината и това забавя строителството.

На стопанското предприятие „Общинска аптека“ е възложено проучването и подготовката на планове за строителство на модерна общинска баня. Пловдив все още разполага само с няколко частни бани. Съвременна е постройката само на банята „Цар Симеон“, а останалите три „Чифте баня“, „Еврейската“ на площад „Орта мезар“ и „Тракия“ са строени преди 400 – 500 години турски хамами. Новата баня ще се включи и в социалната политика на общината, защото основната част

1 ПОВ, бр. 187 от 1 юли 1935.

2 ПОВ, бр. 185 от 11 юни 1935.

3 ПОВ, бр. 189 от 22 юли 1935.

от работоспособното население на града са работници и с дотиране на цените на услугата, те ще бъдат подпомагани. По сведения на Техническият отдел на Общината по това време едва 250 – 300 семейства в Пловдив имат собствени бани по домовете си. Уровенът на хигиената личи от факта, че изчисленията за новата баня се правят при условието, че останалите жители на града ще се къпят по един път месечно. Те показват, че за построяването на нова общинска баня ще са необходими около 4 400 000 лева. Но такива средства в бюджета няма.⁴

Общината реализира и определена строителна програма. Завършено е строителството със заема за училищните сгради, като за 1936 г. са усвоени 1 360 000 лева. Оформен е нов квартален парк „Филипово“. Продължава залесяването на гората „Лаута“ и хълмовете. Като реализация на политиката на Деветнадесетомайците се завършва премахването на старите турски наименования. На 23 април 1935 г. „Бунарджика“ е преименуван на „Хълм на освободителите“.

Специално внимание се отделя на панаирната програма на Пловдив. На 28 септември 1935 г. Министерският съвет със специална Наредба-закон признава Пловдивския мострен панаир за единствен в страната и със статут на национален. До края на годината панаирът е регистриран като самостоятелна юридическа личност. Започва строителството на общинска изложбена палата „Цар Освободител“ на едноименния булевард, като част от панаирния комплекс. През следващата 1936 г. панаирът традиционно се открива на втория ден на Великден и продължава две седмици с участието на 1 700 изложители. Посетителите за първи път надхвърлят 200 000 души.⁵

В обявената пред обществеността програма на кмета се предвижда и осъществяване на някои стари идеи като строителството на Общински дом, сграда на Пловдивския театър, изграждане на блокови жилища за бедните работнически семейства. Но те остават само пожелания поради липсата на време и финансиране. Правителството не може да въведе ред във финансирането на общините, което довежда през 1936 г. до приемането освен на редовния и на два извънредни и два допълнителни бюджета.⁶ Постоянно се отнемат или добавят приходоизточници, но Пловдив единствено печели 2 030 000 лева към бюджета си от налога от 25 стотинки на килограм внесен в града за преработка тютюн. През 1935 г. се прави опит да се укрепят финансово общините като 63 % от данък сгради и 78 % от поземления данък остават за общините. До 1 април същата година тези данъци се събират от държавната данъчна администрация в нейна полза, а след

4 ПОВ, бр. 184 от 31 май 1935.

5 Матеев, М. Хроника на един панаирен век. Пловдив, 1993, с.140-143.

6 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 751, л. 112-121.

това от общинските финансови служби. Но в тези срокове се оказва невъзможно пренастройването на администрацията и събирането на по-значими суми.¹

Свидетелство за състоянието на Пловдивската община в края на 1935 и първите девет месеца на 1936 г. е факта, че утвърденият през предните години Пловдивски общински вестник престава да излиза и дейността на общината остава неясна за обществеността. Или по-скоро няма за какво тя да бъде информирана, защото дейността замира. При съществуващата в страната законова база с решаваща роля на кмета, явно вината е в него. Каква е била оценката на правителството в София за кмета Георги Тодоров можем само да гадаем, но в началото на октомври 1936 г. той си подава оставката.

3.3. Вторият период от управлението на Божидар Здравков

На 8 октомври 1936 г. Божидар Здравков за втори път встъпва в длъжност кмет на Пловдив. Разликата е в това, че през 1932 г. той е избран на редовни общински избори, а на 7 октомври 1936 г. получава следното писмо: „Съобщаваме Ви, че съгласно заповедта на г-н министъра на вътрешните работи и народното здраве № 1655 от 6-й октомври 1936 г. сте назначен за кмет на Пловдивската градска община. Молим да се явите и встъпите в длъжност“.² Официално длъжността му е Кмет на Постоянното присъствие на Пловдивското градско общинско управление, изпълняващо функциите на Общински съвет. Различни са и неговите правомощия и отговорности.

Правителството на Георги Къосеиванов поема курс на постепенна нормализация в страната. Обявено е възстановяване на изборното начало, но в условията на запазване на безпартийността. През март 1937 г. се провеждат общински избори за допълване съставите на общинските съвети, създадени още през септември 1934 г. За да се избегне дори и минималното участие на опозицията в работите на общинските съвети, още през февруари 1937 г. е създадена т.н. „засилена общинска управа“. Тя се състои от кмета, неговите помощници и още двама съветници, избрани от общинския съвет и има правата на общински съвет между сесиите му.³

При изборите в Пловдив във всяка една от секциите се противопоставят правителствените кандидати срещу кандидатите на т.н. Демо-

1 ПОВ, бр. 184 от 31 май 1935; Пак там, бр. 187 от 16 юли 1935.

2 Кметът Божидар Здравков. Из личния му архив, с. 87; Утринна победа, бр. 763 от 7 окт. 1936; Юг, бр. 5315 от 8 окт. 1936.

3 Колев, В. Общинското самоуправление и изпълнителната власт (1879-1939), с. 200.

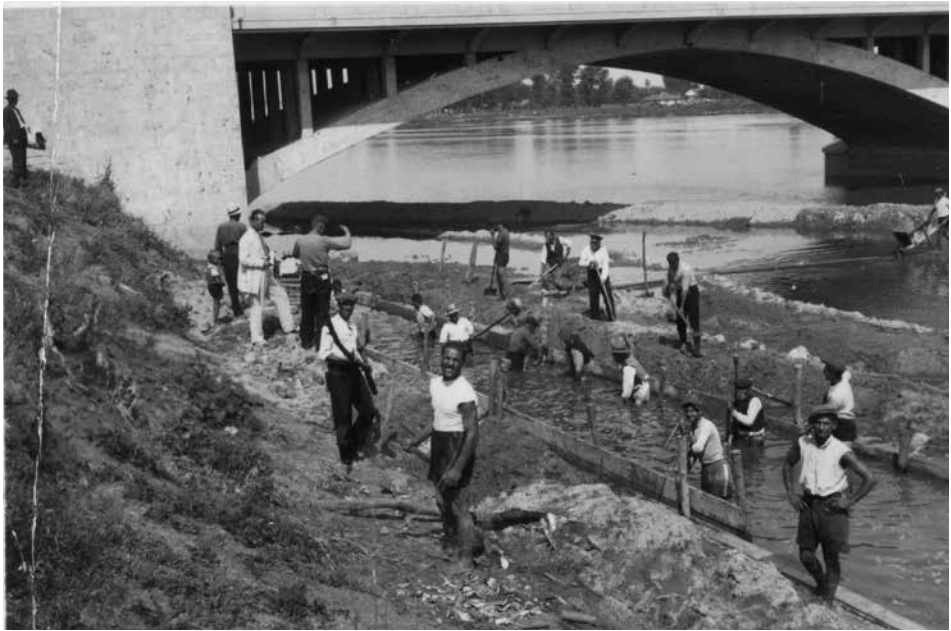
кратическо съглашение, което за пръв път обединява част от старите буржоазни партии с Работническата и БЗНС „Пладне“. Предизборната борба преминава при остра конфронтация и политически репресии от страна на властта. Опозицията решава да бойкотира изборите с бели бюлетини, които в изборния ден са подадени 10 043 или 30.62 %. Останалите 22 760 бюлетини или 69.38 % са за правителствените кандидати. Така в Пловдив мажоритарно са избрани 12 общински съветници от листата на властта, които формират общинския съвет заедно с кмета Божидар Здравков, двамата му заместници и 15 души съветници – специалисти, които влизат по право и имат съвещателен глас.⁴ Мандатът на съветниците е шестгодишен, като на всеки две години една трета от избраните излиза, а местата им се заемат от новоизбрани от съответните райони. Общинският съвет има две сесии през годината за приемане на бюджета и програмата на общината. За участие в заседанията съветниците получават по 100 лева възнаграждение. Към общината се създават Стопански съвет и Комитет за обществени инициативи, включващи 100 общественици със съвещателни функции.

Всичко това е свидетелство за разликата в системата на общинското самоуправление в България през 1932 и 1936 г. Но Здравков по-късно в спомените си ще пише, че още от първия ден е продължил изпълнението на своята програма от първия мандат за развитие на Пловдив. Пряко свидетелство за това е и изпълнението на проекта за каменните диги на река Марица. Периодичните наводнения докарват големи бели на махалите на града по ниските места на левия и десния бряг на реката. През 1922 г. Върховният съвет по водите в София приема наредба, с която обявява в обществен интерес регулиране коритото на река Марица от село Мечкюр (днес Прослав) до източната граница на Пловдивското землище. Но за 15 години нищо не е направено, освен частичното укрепване бреговете при построения през 1912 г. железопътен мост по линията Пловдив – Бургас и при строежа на моста при Герджика през 1930 г. със средства от Дирекцията по възстановяване щетите от земетресението.

Още през 1935 г. Здравков е наредил да се докарат камъни по десния бряг между стария и новия мост на Герджика. До тогава бреговете до „Четвъртък пазара“ са били използвани и за сметище от Чистителната команда. Подготвен е проект, като дигата ще даде възможност за прокарване нов булевард по южния бряг на реката с ширина 30 метра.⁵ Опитът от благоустрояването на „Бунарджика“ през 1933-1934 г. показва, че след това цените на парцелите в околните квартали се

4 Дочев, Д. От демокрация към диктатура, с. 89

5 ПОВ, бр. 138 от 17 май 1933.

Изграждане дигите на река Марица

Изградените диги на реката, 1938 г.

вдигат от 40-50 на 400 лева. Кметът Георги Тодоров поради неизвестни причини спира изпълнението на проекта и разпраща камъните на други обекти. Здравков още в края на 1936 г. разпорежда те да бъдат върнати. Но се получава брожение от частни стопани на засегнати имоти, които искат да намалят ширината на булевард „Марица“ от 30 на 24 метра. За да се преодолее тази пречка, началникът на Техническият отдел инженер Марек изготвя като служебна задача строителни планове, които са утвърдени спешно от Министерството на благоустройството. Създадена е дълга 550 метра подпорна стена със суха каменна зидария и височина от 3 метра с 25 сантиметра бетонна шапка отгоре. При това за 550 000 лева, рекордна сума за евтино изграждане по стопански начин, което се дължи на използвания доброволен труд на гражданите по линия на трудовата повинност. Създаването на другите каменни диги по бреговете на Марица е завършено чак след войната под ръководството на същия специалист. На Божидар Здравков е и първата идея за завиряване с бент при остров „Адата“ на река Марица и превръщането и в плавателна.¹

Анализирайки бюджетите на общината през следващите три години, става ясно, че кметът успява да въведе порядък, използвайки същевременно всички вратички в законодателството за увеличаване на приходите. В останалите месеци на 1936 г. той изпълнява приетия от старата управа бюджет на стойност 50 018 000 приходи и разходи. В извънреден бюджет за годината са обезпечени средства от училищния заем за завършване на училищата в кварталите „Каменица“, „Мараша“, Малък Париж“, „Борислав“. На 5 ноември кметът успява да уреди допълнителен бюджет със 730 000 лева от държавния фонд „Обществено подпомагане“ за помощи за безработните пловдивски граждани и обзавеждане сградата на общинските детски ясли.²

Редовният бюджет на Пловдивската градска община за 1937 г. е подготвен навреме и утвърден с Постановление на Министерския съвет № 4451 от 17 март 1937 г. с приходи и разходи от 55 526 520 лева. Най-големите пера в приходната част са от отстъпления от държавата вече на 100 % данък сгради – 6 милиона лева, от отстъпените от държавата 30% от данък занятие – 3,84 милиона, от внесения за преработка в града тютюн – 3 милиона лева, но и от печалбата на общинско предприятие „Електроснабдяване“ – 4,3 милиона лева, от общинско предприятие „Водоснабдяване“ – 5 милиона лева, от превоз на пътници – 2 милиона лева. В разходната част основното перо е за заплати на персонала, което се задържа през последните три години на сумата от 11,78 милиона лева. Но бюджетът поема и изплащането на 4,39

¹ Пак там, бр. 206 от 15 авг. 1937.

² ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 751, л. 12-19; В. Юг, бр. 5317 от 9 окт. 1936; В. Борба, бр. 4650 от 24 окт. 1936.

милиона лева за погасяване на заемите на общината и 4,372 милиона лева за натрупване във фондовете на общината.

На основание промените в законодателството през годината са утвърдени поредица от извънредни и допълнителни бюджети. Първият извънреден бюджет е от месец 1937 г. на стойност 6 785 000 лева с приходи от остатък от предния бюджет, от продажба на общински места и излишъци от различни фондове и разходи за построяване на общински сгради и ново училище в квартал „Филипово“, нов павилион за туберкулозно болни и благоустройствени мероприятия. Продължава разширяване дейността на общината по системата за обществено подпомагане. Вторият извънреден бюджет е утвърден през месец ноември за сумата от 950 000 лева с приходи от Касата за обществено подпомагане и разходи за помощи за крайно бедните и издръжка на общинските детски домове и ученически трапезарии. Допълнителните бюджети осигуряват изразходването на отпуснатите от фонд „Обществено подпомагане“ около един милион лева.¹

Още по-отчетливи са промените в бюджета за 1938 г. Той е приет на заседания на Общинския съвет от 9 до 16 февруари и утвърден с Постановление на Министерския съвет № 6381 от март с.г. с приходи и разходи от 59 145 000 лева. Но в този бюджет не са включени следните бюджети на общинските предприятия: „Електроснабдяване“ – 16 319 745 лева, „Превоз“ – 14 543 815 лева, „Ветеринарна служба“ – 30 863 560 лева, „Общинска аптека“ – 1 238 597 лева и „Земеделско стопанство“ 1 590 750 лева. Това прави бюджет от 114 635 000 лева общо, но по-важното е, че общинската икономика вече формира бюджет равен на общинския. Това дава възможност на общината да подготви нов тип бюджет, съобразно не само текущите нужди, но и за разрешаването на големите проблеми на втория български град, които изискват огромни средства – канализация и разширяване на водопровода, изграждането на общински дом (общинските служби продължават да са разположени в 11 сгради), ремонт и разширяване на училищните сгради в централната градска част, защото построените със заема нови училища са в крайните квартали, създаването на народни хигиенни и летни бани, изграждането на нови детски ясли (съществуващите са само за 60 деца). За първи път при разглеждането на този бюджет се поставя и въпросът за нов градоустройствен план на Пловдив.² През месец юли е приет допълнителен бюджет с приходи от икономии от стария бюджет и разходи за проектиране нова канализация и строителство на общински сгради. В извънреден бюджет през ноември месец са осигурени 1 442 000 лева от фонд „Обществено подпомагане“ и разходи за подпомагане на бедните и строителство на

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 894, л. 20 - 68

2 ПОВ, бр. 214 от 15 ян. 1938.

училищни сгради.³

Но това са максималните възможности за финансиране със собствени средства, защото общината пряко или косвено събира от всеки гражданин по около 1 000 лева общински данък. Да се разчита, че държавата ще предостави повече средства е нереално, защото ако за дадена година ги даде, на следващата може и да ги отнеме. Остава утвърденият в Европа път за разширяване на общинските предприятия и увеличение на доходите в бъдеще. Данните показват правилността на този път. Печалбата от изградения хладилник към клиниката за 1934 г. е била 5 878 лева, за да нарастне през 1937 г. до 1 300 000 лева. От построените вече градски хали се предвижда чист годишен доход от над 3 300 000 лева годишно. Но разширението на тези предприятия изисква инвестиции в настоящия момент. Затова започва да се обсъжда въпросът за голям общински заем с дълъг срок на погасяване, за да може общината да поеме тежестите на изплащането в идните години.

Тенденциите се затвърждават в бюджета за 1939 г. с приходи и разходи от 67 072 000 лева. Увеличението с 12 % на приходната част не е толкова значително, но продължава тенденцията за промяна структурата на бюджета. Постъпленията от общинската стопанска дейност вече са 22 375 000 лева, почти равни на постъпленията от 25 265 000 от данъци и берии. Печалбата от службата „Превоз на пътници“ е вече 2,58 милиона лева, от „Електроснабдяване“ -2,5 милиона, от „Градските хали“ – 2,58 милиона. Въведен е ред и в регистъра за имотното състояние и таксата смет заплащана от гражданите за техните имоти е увеличена от 2,89 милиона лева през 1936 г., на 4,2 милиона лева през 1939 г. За първи път се отчита и събрана сума от заплащане заграбени през последните 30 години места от общинската мера в размер на 1,75 милиона лева. Остава висок процентът на постъпленията със специално предназначение от държавата – 10,34 милиона лева, но те са предназначени за директно разплащане на разходи по социалното подпомагане на гражданите. С тези средства се подсигурият грижите за бедните, които в този период доближават 1/3 от населението на града. Осигуряват се храна, облекло и подслон, като предоставената помощ се дава предимно в натура и се толерира предоставянето и срещу обществено полезен труд. Осигурява се издръжката на дневните домове за деца, на трапезариите за изхранването им, на летните колонии, на дома за деца-сираци и приюта за възрастни хора. Отделят се средства за строеж на социални заведения и подпомагане дейността на благотворителните дружества и организации, с които са установени отношения на сътрудничество и партньорство.⁴

3 ЦДА, ф. 371К, оп. 3, а.е. 1030, л. 3

4 Стоянова, Р. Обществената благотворителност в Пловдив (1878-1944г.), с. 46.

Кметът Здравков с общински съветници, януари 1939 г.

Разходната част на бюджета също се променя. За първи път разходите за инвестиции и почистване на града на сумата от 17 392 000 лева, надхвърлят разходите за заплати, които остават на нивото от 13 000 000 лева. Третото по големина перо от разходната част е за издръжка на системата за основно образование в Пловдив в размер на 7 462 000 лева. На 5 юни 1939 г. е приет I допълнителен бюджет с приходи от 1 125 000 лева от вноски от общинските предприятия и съответно толкова разходи за уреждане на Общинската къща-музей в Старинен Пловдив и изграждане на вакуумна инсталация за преработка на доматиено пюре. На 8 септември 1939 г. Общинският съвет приема II допълнителен бюджет на сумата от 4 845 000 лева с приходи от завишените в течение на годината постъпления от общинските предприятия. Разходите са за изплащане на вноските по погасяване на взети през годината заеми, което облекчава останалата част от бюджета.¹

През 1939 г. съветът взема решение за няколко заема, които променят изцяло инвестиционната политика за следващите няколко години. На 13 март 1939 г. правителството с VIII постановление одобрява отпускането на заем от 9 440 000 лева от държавен фонд „Заеми на общините за водоснабдяване, осветление и благоустройство“. На 29 март с. г. Общинският съвет гласува I извънреден бюджет за годината с приход сумата от заема и разход само за изграждане на градска

¹ ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 1260, л. 5 - 37

канализация – закупуване необходимите съоръжения и материали, за възнаграждения и контрол по строителството, за отчуждаване места и сгради и всички други разходи по прокарване на канализацията.²

На 23 юни 1939 г. Министерството на вътрешните работи утвърждава II извънреден бюджет на Община Пловдив с приход и разход от 47 700 000 лева. Тези средства са от няколко заема взети по решение на Общинския съвет. Първият от тях е вътрешен кредит от 45 000 000 лева за инвестиции във важни проекти по благоустрояване на града. Огромната за времето сума и гаранциите от държавата са утвърдени със Наредба-Закон за заем на Пловдивската община сключен чрез публична подписка.³ Вторият заем от 2 000 000 лева е от фонд „Кооперативни строежи на училищни сгради“ в Българска земеделска и кооперативна банка за строителство на ново училище на местото на старото „Кирил Нектариев“ и завършване училището в квартал „Матинчеви градини“. Третият заем от 700 000 лева е от фонд „Обществено подпомагане“ за надстрояване с втори етаж на общинските детски ясли и разширение на общинския дом за стари хора. В последните два фонда общината участва с вложени средства и това и дава правото на заем. Разходната част на тези извънредни бюджети ще разгледаме по-късно при анализа на инвестиционната политика на общината. Разбира се, малка част от взетите през годината заеми ще бъдат изтеглени и оползотворени през 1939 г., но важното е, че чистият бюджет на общината за същата година / без бюджетите на общинските стопански предприятия / надхвърля 130 000 000 лева.⁴

На база на тази финансова стабилност започват да се осъществяват някои от мечтите на поколения пловдивчани и на самия Б. Здравков. За по-голяма яснота ще ги разгледаме последователно, без винаги да спазваме хронологията. До 1935 г. Пловдивският панаир устоява на атаките на варненските и столичните дейци и вече е национално търговско средище, утвърдено като единствено в страната с наредба-закон на правителството. Претенциите на Варна са неоснователни, защото организираната там ежегодна Международна изложба представя стоки типични за България / шевици, керамика и др. /, свързани с курортния сезон. Затова и изложбата продължава два-три месеца, за да могат курортистите да ги купуват. Но това е немислимо в международната практика на панаириите. Изложбата няма нищо общо с Пловдивското мострено изложение, организирано според приетите панаирни правила. Появяват се и скрити претенции на София, в чийто нов градоустройствен план има предвидено място за строителство на панаирен комплекс.

2 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 1260, л. 148

3 ДВ, бр 96 от 2 май 1939.

4 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 968, л. 27; Пак там, а.е. 1260, л. 130

И през 1936 г. градът и неговият панаир вече изграждат едно забежително единство. Художниците Златьо Бояджиев, Цанко Лавренов, Нягул Станчев, Владимир Рилски се заемат с оформянето на панаирните палати и рекламата. Общински и стопански дейци за първи път разработват проблематиката на стопанския туризъм. Общинският архитект Христо Пеев прави архитектурно заснемане на паметниците в Стария град и поставя основите на културния туризъм. Всеки пловдивчанин чувства панаира като свое дело. Общите усилия се олицетворяват от две значими фигури – председателят на Търговско-индустриалната камара д-р Обрейко Обрейков и кметът Божидар Здравков.¹ След регистрацията като самостоятелна юридическа личност, Управителният съвет взема решение за превръщането на панаира в международен. На 10 декември 1936 г. Божидар Здравков, д-р Обрейко Обрейков и подпредседателят на Стопанската камара д-р Александър Стойков пристигат в Париж с кандидатурата пред конгреса на Съюза на международните мострени панаири. Министърът на търговията с телеграма от София нарежда на българския посланик да ги задържи в посолството, защото Варна е легализирана като официална кандидатура на България, но те разбират и отиват директно на заседанието на конгреса. Конфузната ситуация е разрешена след разговор с министъра и Пловдивският мострен панаир е приет единодушно за член на съюза.² Това за десетилетия охлажда претенциите на другите градове и Пловдивският мострен панаир остава единствен за страната.

На 3 май 1937 г. под върховното покровителство на цар Борис III в Пловдив се открива първият Международен мострен панаир с участието на 1070 български изложители и 385 фирми от Германия, Австрия, Швейцария, Великобритания, Швеция, Италия, Франция, Унгария и САЩ. Сключени са сделки за 100 милиона лева.³ Тези нови мащаби поставят въпроса за определяне на постоянно място и изграждане на модерни изложбени палати. След обсъждане на няколко предложения, специална комисия от представители на камарата и общината се спира на терен от 150 декара на левия бряг на река Марица срещу Мъжката гимназия „Александър I“. Но държавата спира финансовата субсидия за панаира и той остава да се крепи на ентузиазма и слабите финансови възможности на камарата и общината. През 1938 г. в общинския бюджет са заложени 400 000 лева, през 1939 г. – 800 000 лева. През същата година общината предоставя на панаира нова сума от 3 000 000 лева.⁴ Това е част от големия 45- милионен заем, с която

1 Шивачев, С. Пловдив – панаирният център на България, с. 260.

2 Обрейков, Л. Обрейкови. Пловдив, 2007, с. 208; Кметът Божидар Здравков. Изличния архив, с. 164.

3 ЦДА, Ф. 316К, оп. 1, а.е. 173, л. 105; Пак там, Ф. 371К, оп. 4, а.е. 1457, л. 5 – 23.

4 ДА Пловдив, Ф.29К, оп. 4, а.е. 33, л. 1

са изплатени обезщетенията на отчуждените земи по левия бряг на Марица. Но пари за изграждане нов модерен панаирен комплекс няма и се изграждат още две панаирни палати по протежение на булевард „Цар Освободител“ и около Централна гара, които приютяват изложителите до началото на 40-те години.

На 23 октомври 1938 г. пловдивският митрополит Кирил освещава новите пловдивски градски хали на местото на стария Куршум хан. Строителството е извършено през 1937 – 1938 г. по проекта на архитектите Елена Варакаджиева и Генчо Скордев. В подземния етаж на сградата е монтирана най-голямата в България хладилна инсталация произведена от заводите „Шкода“. В сградата са обособени 66 търговски обекта, а по протежение на трите външни страни още 30 отделни магазина.⁵

Община Пловдив в края на 1935 г. пристъпва към създаване на първото си индустриално предприятие, а това всъщност е първата в страната общинска вакуумна инсталация за преработка на домати в пюре (салца). Идеята е добра, но ще разгледаме по-подробно нейната реализация, като потвърждение на тезата, че всяка прибързаност и липса на професионализъм могат да опорочат и най-добрия замисъл. Поради климатичните особености Пловдив и селата около града са основният производствен център на домати и други зеленчуци за задоволяване не само на местния, но и на най-големия в страната столичен пазар. В Пловдив по това време се разработват модерните технологии за парниково и оранжерийно производство на ранни домати, чиито специфични качества са ненадминати не само в страната, но и в Европа. Но производството на домати е сезонно и поради малката трайност на продукцията се реализира на пазара само една част от реколтата в много кратък период. Около 20 – 30 % от производството всяка година се оставя на полето като неприбрана продукция, поради бързото падане цените на домати. Това е предпоставката след Първата световна война в Испания, Италия и Франция да се развие бързо индустрията с вакуумни инсталации за преработка на домати в концентрат / пюре /, което да се пласира през цялата година. В Италия към 1935 г. има над 700 вакуумни инсталации, от които 70 са в района на град Парма. Страната изнася 68 милиона килограма доматиено пюре годишно.⁶

По това време в България има въведени в експлоатация само няколко вакуумни инсталации, но нито една не е в района на Пловдив и се счита, че ще има достатъчно суровина за работата и гарантиран пазар в страната и чужбина. На 19 октомври 1935 г. Общинската управа в Пловдив начело с кмета Георги Тодоров приема стопански

5 ПОВ, бр. 232 от 15 окт. 1938.

6 ПОВ, бр. 186 от 21 юни 1935.

и финансов план за строителство на общинска вакуумна инсталация. От фонд „Обществено осигуряване е взет 2 000 000 лева заем за строителство на сгради. За да се оползотвори обещаната от правителството субсидия от 900 000 лева се бърза и в началото на следващата година се предприема процедура за избор на фирма-доставчик по бързото, т.нар. изключително производство, а не по законовия ред на обществените поръчки.¹ Поради забавяне от страна на общинското предприятие „Земеделско стопанство“, сроковете за доставка на съоръженията са изключително кратки. Не са формулирани цялостно и точно изискванията каква по технология и номенклатура вакуумна инсталация трябва да се достави. Оправданието е, че трябва да се хване реколтата от домати, за да се изпробва инсталацията. Но явно тук се намесват и частни интереси, с цел да се пречи на общинското предприятие. Комисия от специалисти препоръчва да се пропусне една година, за да се върви по законовите процедури, но това не е взето под внимание.

Съобразно технологичното ниво и цената от четирите постъпили оферти е избрана тази на фирма „Паул Постранецки“ – Дрезден, Германия. През месец май 1936 г. излиза специална наредба-закон на правителството за одобрение сключването на договор за доставка по изключителното производство, а на 1 юли 1936 г. е сключен самият договор между фирмата и общинското предприятие „Земеделско стопанство“. Гарант по договора е Община Пловдив.² Цената на доставката е 1 780 000 лева със срок за монтаж 15 август 1936 г. и изплащане до края на 1937 г.

Монтажът на вакуумната инсталация от доставчика закъснява с 67 дни и е удостоверен на 21 октомври 1936 г. Първият приемателен протокол за монтажа на инсталацията е от 2 ноември 1936 г. Но при това закъснение вече няма суровина (сурови домати) и инсталацията не може да бъде изпробвана. От тук нататък цялата процедура ляга на плещите на новия кмет Божидар Здравков. На 22 януари 1937 г. е сключено споразумение с фирмата „Паул Постранецки“ – Дрезден за ново приемане на инсталацията до края на месец август с.г. и начина на плащане. То е утвърдено съгласно изискването на специалния закон от Министъра на вътрешните работи.

В периода от 16 до 31 август специална комисия приема въвеждането в експлоатация на инсталацията с 22 забележки, които касаят работата на всички отделни агрегати – от измиването на домати, през парния котел, водните помпи, пасирмашината, изпарителите, резервоарите за готовото пюре и затварянето на опаковките. Заключение-то е, че инсталацията „в своята цялост е дефектна и част от нейните

1 ПОВ, бр. 209-210 от 1 окт. 1937.

2 ДВ, бр. 115 от 27 май 1936.

най-важни принципи не са спазени и се дава срок за отстраняването на дефектите“.³ И вторият приемателен протокол от 15 септември констатира, че основните дефекти са по отношение капацитета на производство и осигуряване на минимална температура за изпаряване на пюре, което е условие за неговото качество. С окончателен протокол от 28 септември 1937 г. комисията констатира „цялостната инсталация би могла да се използва за целта, за която е доставена, обаче ще трябва да се направят следните преобразования. Изредени са 12 преобразования и допълнения на обща стойност от 407 000 лева, които трябва да бъдат поети от доставчика, за привеждане на вакуумната инсталация в действие, съобразно изискванията на договора от 1936 г.“⁴ По искане на немската фирма в края на октомври е определена нова комисия, която отново констатира нередности по инсталацията по 9 пункта. Поради излизане от активния сезон и липса на суровина не може да се направи цялостна проба и окончателното приемане се отлага за 1938 г.

Стопанският съвет за ръководство на общинските предприятия е изправен пред трудна ситуация. Вследствие недобре свършената работа от директора на „Земеделско стопанство“ д-р Илиев през целия период от 1935 до 1937 г. е доставена от немската фирма вакуумна инсталация, работеща по остаряла технология и с некачествени елементи. Тя е работила само на няколко пъти в пробни периоди, без да е приета окончателно. За това общината е похарчила близо 1 700 000 лева (за сгради, доставки, мита и др.). Има препоръки за замяна на дефектирали части за 407 000 лева.⁵ По мнение на специалистите, ако Общината използва клаузата в договора за обезщетение при некачествена доставка и продаде на търг инсталацията, ще получи най-много 600 000 лева. Вследствие на забавянето от 1935 до 1938 г. са се променили много неща в конюнктурата на пазара на доматино пюре, само в Пловдивска област са изградени няколко инсталации от частни инвеститори, чието производство надхвърля възможностите за изкупуване в страната.

При това положение остава възможността вакуумната инсталация да продължи да работи с констатираните нередности, да се търси пазар на продукцията, а Община Пловдив да поеме пасивите от проблемната реализация на един перспективен за времето си проект. След 1939 г. общината започва да отдава под наем вакуумната инсталация или създава смесени дружества с частни лица за поддържане на производството.⁶

3 ПОВ, бр. 211 от 15 окт. 1937.

4 ПОВ, бр. 212 от 12 ноем. 1937.

5 Пак там, бр. 216 от 10 март 1938.

6 Пак там, бр. 285 от 20 февр. 1943.

През тези години се обсъжда още един актуален и днес проект за преработка на сметта в т.н. „високи печи“ чрез физически и химически методи и угниване, за да се получи необходимия за производството на зеленчуци органичен тор. Тази технология тогава вече е разработена в някои европейски страни, но за жалост в Пловдив не достигат финансови средства, амбиции, капацитет, а може би и време в предвоенните години, за нейното приложение.¹

Най-крупният проект на Божидар Здравков през тези години е канализацията на града. Това е най-големият във финансово отношение, най-сложният технически и най-важен благоустройствен обект на града. Както вече показахме, е и най-дълго обсъждания въпрос в програмите на поредица от кметове още от началото на ХХ век. Обявения през 1935 г. конкурс по искане на проектантите, а после и на Министерството на благоустройството, е отлаган на няколко пъти. Общината държи на своето решение за национален, а не международен конкурс, защото е многократно по-скъп и без финансови възможности за реализация. От предложените седем проекта е присъдена само една трета премия на инж. Иван Иванович, като финансовата рамка за изпълнението на цялостната канализация е около 400 000 000 лева. Аргументите на комисията са, че е положил повече труд от другите кандидати. Откупени са още два проекта, включително и на началника на Техническия отдел в общината инженер Индра Марек. Инж. Иван Иванович е назначен за завеждащ служба „Канализация“ в Техническия отдел за разработване екзекутивните проекти. Но се появяват разногласия между завеждащия отдела инж. Марек и инж. Иван Иванович и кметът е принуден да уволни последния поради навършване на пределна възраст от 60 години.

В началото на 1938 г. инж. Марек прави обстоен доклад пред Общинския съвет, като представя проектите за канализация, включително и своя на стойност от 100 000 000 лева – далеч по-малко от премирания проект на инж. Иван Иванович. Започва явна и подмолна кампания против инженер Марек, в която се съюзяват подлост, завист, корист и най-вече интереси: на инженерите Иван Иванович, Вълчанов и Груев, чиито лични амбиции са неудовлетворени; на предприемачите, които живеят от предприятията на общината, защото проектът на инженер Марек предвижда изпълнение от самата община по стопански начин. В крайна сметка обаче се достига до уволнението на инженер Марек.²

За да се излезе от тази ситуация през пролетта на 1938 г. за експерт – консултант е привлечен проф. д-р инж. Карл Имхов от град Есен, Германия, който е участвал в реализацията на проекти за канализация на много градове в Германия и САЩ. След идването си в Пловдив той

1 ПОВ, бр. 152 от 5 ян. 1934 ; Пак там, бр. 156 от 14 март 1934.

2 Кметът Божидар Здравков. Из Личния му архив, с. 156-157

се запознава с проблема, с представените проекти и пред Общинския съвет, Областното инженерство, Дирекция народно здраве и Архитектурната камара дава своите насоки и технически решения. Така се утвърждава смесената система на отвеждане на дъждовните и нечисти води, с изпомпване с водни електрически помпи на каналните води в частите на града, които са по-ниски от нивото на река Марица. Територията е разделена на четири канализационни района. Предлага се водите от северния кв. „Каршияка“ да се изпомпват. От кварталите по хълмовете водите гравитачно ще се отичат в Марица и само при големи дъждове ще се изпомпват. В южните квартали водите ще се отвеждат по т.н. „Фердинандовски канал“ и ще се вливат в Марица далеч на изток от града.

Предвижда се възможността този канал може на първо време да остане и открит, каквито канали има в Рурската област в Германия с дължина до стотици километри. Част от водите на канала ще се използват и за напояване. Подобно е положението и с канала „Рибница“ в северните части на Пловдив. Важно е по бреговете на каналите да се засади подходяща растителност, за да се превърнат в паркова среда. Приема се да няма пречиствателни станции, понеже водите ще се отичат в реката далеч на изток от града. Така няма да се смесват с подпочвените води, с които се увеличава дебита на водоснабдяването на Пловдив. Канализацията трябва да се прави на части, които веднага да влизат в експлоатация и така да се рентирират капиталовложенията.

Вложените първоначално суми от порядъка на няколко десетки милиона лева, ще се връщат от таксите върху каналната вода и данъците от имотите, които ще станат далеч по-скъпи. За условията на Пловдив при липса на развита индустрия най-подходящи са бетонните тръби с яйцевиден профил, които са най-евтини и не се затлачват лесно. Авторитетното мнение на професор Имхов е, че никой от премиранияте четири проекта не е подходящ за Пловдив, макар че има и добри идеи в тях. Те са и много скъпи. Затова той препоръчва да се изградят планове от общинските специалисти, на база на неговите тезиси и последователност в работа. Така ще излезе неколкократно по-евтино и от най-ниската оферта в проектите. Бетонните тръби може да се произвеждат в общинско предприятие. Основното разходно перо ще е за труд, а той в България е евтин и инвестициите ще бъдат много малки.³

През следващите месеци началникът на Техническият отдел инж. Христо Тонев проучва опита в създаването на канализации в някои немски градове и подготвя плановете за Пловдив. По-важното е, че след намесата на професор Имхоф, престава войната срещу канализацията и опитите за защита на личните амбиции и интереси. Със съдействието на министър Добри Божилов е разрешен и въпросът с

³ ПОВ, бр. 219 от 18 апр. 1938.

поетапното финансиране. За реализиране на първия етап с Постановление на Министерския съвет от 15 май 1939 г. на Общината е отпуснат от специализирания фонд „Заеми за общините за водоснабдяване, осветление и благоустройство на селищата“ заем от 9,44 милиона лева при 4 % лихва, ¼ % комисионна на БНБ върху анюитетните вноски и 30-годишен срок за изплащане. За обезпечение на редовното изплащане общината залага приходите от градските канали.¹

На търг са отдадени предприятията за направа на канализация в две от високите части на града. Единият колектор с дължина 5 673 започва от „Сахат-тепе“ и по ул. „Антим I“ и ул „Търговска“ стига до брега на Марица е възложен на пловдивското инженерно бюро „Сандулов-Бъчваров“ на сума от 3 940 000 лева. Вторият колектор, с дължина 3 214 метра и тръби с по-голям размер, започва пак от тепето и продължава на юго-изток през градината „Цар Симеон“ и покрай Централна поща ще се строи от АД „Релла и Нефе“ – София и е на стойност 5 500 000 лева. На 25 октомври 1939 г. на ул. „Четвърти януари“ щастливият кмет прави първата копка.² До изграждане на цялостната канализация на Пловдив ще минат повече от 20 години, но реализацията е поставена на здрави основи от управата на кмета Божидар Здравков.

Не толкова сполучливо се разрешава въпросът с водоснабдяването на Пловдив. В края на 30-те години градът не чувства недостиг на питейна вода даже и през критичните летни и зимни месеци, но трябва да се реши стратегическият въпрос за нови водоизточници – чрез удвояване на трасето от Тъмрашкия водосборен басейн или чрез използване на подпочвените води. Има недоволство и от недостатъчната разпределителна мрежа и невъзможността необходимите количества вода да достигат до крайните квартали. Общината използва идването на инж. Карл Имхов за канализацията и прави консултация и за водоснабдяването. Той се произнася в полза на подпочвените води. Взето е мнението и на най-авторитетните български специалисти проф. Ст. Бончев – геолог, проф. Тошо Петров – доктор по хигиена и инж. Печигарков – главен инспектор в дирекция „Народно здраве“.³ До лятото на 1939 г. са готови тръжните книжа за процедура за избор на изпълнители за водоснабдяване на Пловдив от подпочвени води, но не са приети от държавния контролор и благоустройствената комисия. По-късно идва смяната на кмета и Втората световна война и въпросът е отложен за по-благоприятни времена. Но правилният стратегически избор за използване на подпочвените води осигурява спокойната и ползотворна работа на следващите управи за водоснабдяването на града и до днес.

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 1357, л. 2.

2 ПОВ, бр. 244 от 15 ноември 1939.

3 Кметът Божидар Здравков. Из личния му архив, с. 142-143.

Кметът Здравков на каик по Марица за проучване за нов мост, 1938 г.

През 1939 г. кметът успява да реши още един много стар проблем за населението на източните квартали на Пловдив, което има имоти на север от реката и за да ги обработва, трябва ежедневно да изминава по 6-7 километра пеша. През 1938 г. той осигурява от Министерството на земеделието 550 куб. м. боров материал и планира в бюджета необходимите средства за строителство на моста „Ландос“. То се извършва по стопански начин с помощта на военната Пионерна дружина. Мостът е дървен, само за пешеходци, но устройва гражданите и улеснява стопанската им дейност.⁴

В края на 1936 г. с Указ на цар Борис III се утвърждава Наредба-закон за строеж на типови икономични жилища в град Пловдив по договор между общината и Чиновническото кооперативно смесено застрахователно дружество и учителската взаимоспомагателна каса. Пловдивската община отстъпва на дружеството правото на строеж върху повече от сто общински парцели до 200 кв.м. Жилищата ще се строят с кредит от 6 милиона лева и после ще се продават от дружеството. Условието е това да става на бездомни граждани, които са на работа и имат осигуровки. Общината се задължава да благоустрои квартала. Собствеността остава на дружеството и общината до изпла-

⁴ Пак там, с. 160.

щане на жилищата, което се предвижда за срок от двайсетина години.¹

Въпреки построяването на деветте училищни сгради през периода 1933 – 1936 г., базата на пловдивското образование отново е недостатъчна. В града вече има седем прогимназии и 25 начални училища с 219 класни стаи, в които се обучават 11 631 деца. Близко 80 паралелки учат на две смени, което не осигурява необходимото качество на учебния процес.² През 1937 г. започва строителство на училище в кв. „Матинчеви градини“, а през 1938 г. е изготвен от пловдивските архитекти Димитър Попов и Никола Овчаров проект за строителството на нова прогимназиалната сграда на ул. „Иван Вазов“.³

Заслуга на общинската управа е спасяването на общинската гора от 128 декара в западната част на Пловдив. Тя е създадена в края на XIX век върху част от общинската мера. През 1933 г. е запазена от претенциите на Министерството на земеделието, което иска да я заграби и след изсичане на дърветата да разшири държавния разсадник. Оградена е и в нея се развъждат фазани и сърни, предоставени от цар Борис III. На 23 септември 1936 г. е обявена за народен парк и поставена под защита на закона. В края на 1936 г. отново се възбужда министерската идея за заграбване, но благодарение реакцията на кмета и пловдивската общественост е спасена.

През 1939 г. общината успява да създаде своя работилница за бетонови бордюри и тръби. До тогава се прилага т.н. „пътечна система“ – настилането с камъни на тесни пътеки покрай дворните огради, по които да се прибират граждани при лошо време. Бордюри се слагат на малкото тротоари и то дялани от безконтролно добивания до началото на 30-те години камък от пловдивските тепета. По-рационално е да се изливат бордюрите от бетон и с тях да се очертават уличните платна. Тротоарите ще се изграждат с плочи, които се произвеждат също от общината. На 4 юли 1939 г. е проведен търг за изграждане на работилницата на брега на Марица. Така ще се използва и добивания безплатно от реката качествен пясък. Целесъобразността на тази идея се потвърждава през следващите години, когато с 45-милионния заем са осигурени 3 000 000 лева за изработване и поставяне на бордюри по улиците и крайните квартали.⁴

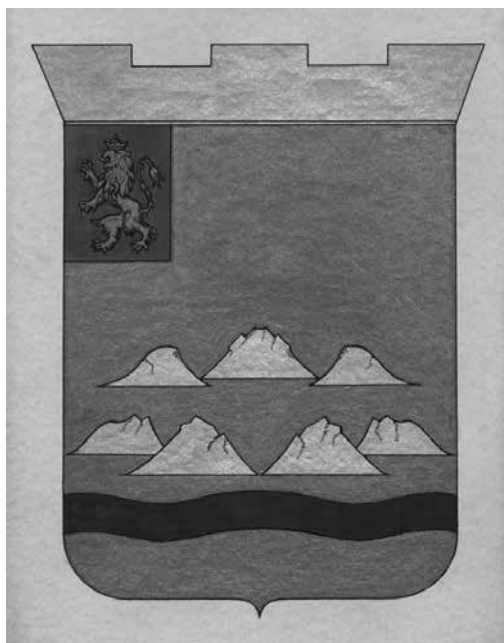
Кратката хроника от тези години ни представя още десетки правилни решения, които имат значение за развитието на града през следващите десетилетия. В края на 1938 г., след близо двегодишно обсъждане, общинската управа одобрява проект за герб на Пловдив на художниците Асен Дочев и Димитър Куманов. На златен фон са

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 4, а.е. 1457, л. 220.

2 ПОВ, бр. 239 от 25 авг. 1939.

3 Пак там, бр. 257 от 15 юни 1940.

4 Кметът Божидар Здравков. Из личния архив..., с. 160

Първият герб на Пловдив от 1938 г.

разположени хълмовете като основен символ на Пловдив. Отдолу е река Марица, а в левия горен ъгъл е изправен в профил лъв. Най-отгоре проектът е увенчан с крепостна стена.

Подготвен е конкурс за изграждане паметник на загиналите във войните пловдивчани. Всеки град, а и болшинството от селата в страната вече имат такъв паметник. В специален фонд на военните за изграждане паметник на загиналите воители от II тракийска дивизия има събрани 1 700 000 лева. От 1935 г. ежегодно в бюджета на общината се планират по 200 000 лева за фонд за паметник. Отделно има и един фонд от 350 000 лева за паметник, учреден от 9 пехотен полк през

1923 г., но той „потъва“ при фалита на Търговско-индустриалната банка. В крайна сметка по решение на обществен комитет фондовете се сливат със сума от 3 000 000 лева, напълно достатъчна за построяване на паметник. През 1938 г. е обявен конкурс, но без печеливш проект. На следващата година е обявен нов конкурс и на 30 юни 1939 г. специална комисия присъжда първа награда на проекта с мото „Тракиец“ на скулптура Марко Марков. С него и архитект Йоцов от София е сключен договор, поставен е макет на паметника в североизточния край на градината „Цар Симеон“. Но идва новата война, после 9 септември 1944 г., събраната сума е похарчена за нещо друго и досега не е издигнат монумент, където да се поклоним пред паметта на тези над 1 000 загинали пловдивчани във войните за национално обединение.⁵

С приближаването на войната се създава общински Комисариат по продоволствието за нормиране цените на основните стоки и ограничаване спекулата. Все по-голямо значение придобива служба „Обществени грижи“. В нейните списъци са записани като бедни 6 525 пловдивски семейства с около 27 000 члена. В I и II група са крайно бедните, които се подпомагат месечно със суми до 50 лева. В III група са работническите семейства, които са заети в тютюневата промиш-

⁵ ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 22, л. 36 и сл.

леност само през половината от годината. В IV група са тези които се подпомагат само преди големи християнски празници. За всички тях общината осигурява по бюджета за 1939 г. 2 000 000 лева, включително 380 000 лева за безплатни лекарства.

Чрез бюджета на Пловдив за 1938 г. са осигурени 1 500 000 лева за построяване на общински дом за туберкулозно болни. Той разполага със сто легла, ще бъде разположен на територията на Държавната болница и ще допълва нейното отделение за туберкулозно болни, което има 170 легла, но обслужва половината Южна България. Тази идея се базира на статистиката за заболелите от туберкулоза в Пловдив за всяка от годините между 1931 и 1937 г. - ежегодно между 421 и 487 души. Диспансеризирани през 1937 г. са 1 670 болни от туберкулоза, които се нуждаят от изолиране от техните близки и лечение. През годината от туберкулоза в града са починали 165 души.¹

Старинен Пловдив, 1938 г.

Общината поддържа и пет дома в крайните квартали за деца от 3 до 7 години на работнически семейства. Родителите плащат месечна такса от 20 до 40 лева, а най-бедните с доход до 1200 лева годишно се освобождават от нея. На общинска издръжка са детски ясли „Княгиня Мария Луиза”, където се отглеждат останали без майчина грижа кърмачета; дом за стари хора в собствена сграда с възможност за приемане на 30 жени и 16 мъже; Общинска къща за бедни, в която са настанени 20 бездомни семейства. През 1939г. се откриват дневни детски ясли за кърмачета на майки- работнички и родилен дом за бедните майки. За издръжка на тези общински заведения се предоставят ежегодно суми над 2 350 000 лева.²

Общината формира своя целенасочена политика в сферата на културата. Приет е „Правилник за строежите в Старинната част

1 ПОВ, бр. 214 от 15 ян. 1938.

2 ПОВ, бр. 220 от 15 май 1938.

на град Пловдив”, където частните къщи постепенно се рушат и заместват с нови сгради с модерна архитектура, която е в дисхармония с околността. С този правилник, при липсата на държавно законодателство, се запазва романтичния характер на Стария град. В идеите за нов градоустройствен план на Пловдив се предвиждат неговите точни граници и постройките, които се нуждаят от защита. Тази дейност намира своето окончателно решение чак в края на 50-те години на века, когато излиза Постановление на Министерския съвет за създаване на Архитектурно-историческия резерват „Старинен Пловдив“. За подпомагане развитието на стопанския туризъм общината подготвя и отпечатва в 5 000 екземпляра на български, немски и френски пътеводител / гид / на Пловдив и околните курортни селища. На туристически фирми във всички европейски държави са изпратени 950 броя, на фирмите в страната – 700 броя, а останалите са пуснати в продажба по време на Международния мострен панаир.³

По идея на Божидар Здравков с бюджета за 1939 г. са предвидени 1 125 000 лева за устройване на общински музей в Кулумджиевата къща в Старинната градска част, в който ще се съхраняват всички етнографски, исторически, археологически и художествени ценности за миналото на Пловдив.⁴ На 22 октомври 1938 г. е сключен договор с Министерството на народната просвета, с който къщата се предоставя за ползване и стопанисване от общината. Извършен е цялостен ремонт на отчуждената за неплатени данъци къща под ръководството на архитект Христо Пеев.⁵ Днес в тази къща се намира експозицията на Регионалния етнографски музей.

През сезона Пловдивският театър има 392 представления с 155 380 посетители. Общината всяка година го подпомага с една субсидия от стотина хиляди лева, но все още трупата играе представленията си в един обикновен салон без никаква акустика, устроен първоначално за кино, а впоследствие за театър. Сцената е неудобна, липсват складове за декори, стаи за артистите. Нова сграда на театъра може да разреши и тези проблеми на града.

Единствената концертна зала е салонът на Военния клуб, но също няма подходяща акустика и е претоварен целогодишно. Няма изложбена зала и кметът предлага новата сграда на театъра да се изгражда като многофункционална и да поеме всички тези функции. Отново се проявява една характерна особеност - при обсъждането на всяко важно за града предложение да се защитават интересите на частни собственици на терени. През 1939 г. кметът назначава комисия от инженери и архитекти, която предлага места за сграда на театъра – на

3 ПОВ, бр. 246 от 20дек. 1939.

4 ЦДА, Ф.371К, оп. 3, а.е. 1260, л. 48.

5 ПОВ, бр. 221 от 1 юни 1938; Пак там, бр. 236 от 25 ян. 1939.

мястото на училище „Кирил Нектариев“ в квартал „Гюл-бахча“ , на площад „Цар Крум“, собствените на Богдан Калчев места южно от ул. „Капитан Райчо“ (където по-късно е построен хотел „Тримонциум“) или северо-западния ъгъл на градината „Цар Симеон“ (където днес е Дома на Техниката). Най-удачен е последният вариант, защото ще бъде отнета възможно най-малко площ от градината. Привлечени са столичния архитект Йорданов и пловдивските архитекти Стойков и Върбанов да представят идейни скици. Всички са наясно, че с осигурените от новия голям заем средства трябва да се построи сграда на театъра, иначе Пловдив поне още 20 години няма да има такава. Това пророчество се оказва вярно, но тогава надделяват личните спорове и задкулисни интереси. Не е одобрено нито едно място, а по-късно на всяко от тях е реализирана значима инвестиционна идея с построяването на необходима за града сграда.

Състоянието на театъра е повод за поглед и към актуалния по това време за Пловдив проблем с местата на големите административни сгради – Общински дом, Съдебна палата и др. Засегнати са много интереси и сред обществеността избухват остри спорове. Ясно е, че само нов градоустройствен план може да разреши окончателно този въпрос. Това е свързано и с осигуряване финансиране за реализация на основните идеи в него.

Първият план на Пловдив е изготвен от архитект Йосиф Шнитер в средата на 90-те години на XIX век при 40-хилядно население. Четири десетилетия по-късно населението на града вече надхвърля 100 000 души, развиват се нови индустрии. През 1935 г. в София се приема нов градоустройствен план. Но закъснението в неговото изработване предизвиква много финансови, технически и правни трудности и колегиално от Столичната община съветват Пловдивската общинска управа да побърза с изработване на нов план. Още в началото на втория си мандат през 1937 г. Божидар Здравков създава градоустройствена служба към техническия отдел начело с архитект Овчаров. Целта е да се съберат и подготвят данните за изработване на нов градоустройствен план. Но работата е спряна защото се подготвя нов Закон за благоустройството, което ще засегне и материята за градоустройствените планове.¹

Но остава въпросът за местата на тъй необходимите на града административни сгради. Обсъжданите варианти са все около Градската / Дондукова / градина. По предложение на кмета и със съдействието на Министъра на вътрешните работи Никола Недев, въпросът е решен от Общинския съвет и правителството. Общината се отказва да строи своя сграда в градината в полза на Съдебна палата, която да бъде с

¹ Андреева-Кертикова, Й. Някои аспекти на градоустройствената дейност на Пловдивската община (1930-1940). – В: Инф.док.сборник на ДА – Пловдив, т. III, 1989, с. 143

лице към улица „6 септември“. Новият общински дом ще се строи срещу старата сграда на общината по протежение на улица „Христо Г. Данов“ върху отчуждени частни парцели и в парцела на Областната дирекция. Тя от своя страна предава сградата си на Общината и получава друг парцел от 960 кв.м. за нова, собствена сграда. Това решение е внесено и гласувано в Народното събрание.² Министерството на благоустройството одобрява план за строителство на Съдебна палата в Пловдив с лице към улица „6 септември“.

Върху основата на това решение за ситуиране на основните административни сгради започва да се търси и финансиране чрез банков заем. Още на 17 октомври 1938 г. в изложение до Общинския съвет кметът доказва, че градът се развива и единствена възможност е заем от поне 50 милиона лева. На първо място е строителството на Общински дом, каквато е европейската традиция за всеки град. Необходими са сгради на Трета прогимназия и нови училища в кварталите „Мартинчеви градини“ и около централа „Въча“. Няма Зеленчукова борса, а в града през сезона ежедневно влизат по 60 тона плодове и зеленчуци от околните села, които се изкупуват от комисионери и продават на двойни цени. Общината се ощетява от сергийно право, а борсата ще осигури връзката с чужди търговци. Все още в Пловдив има 981 семейства без свои домове. Няма квартални бани и сграда на театър, който изнася представления в салон с дървени столове. Общината е длъжна да осигури място за Съдебна палата, която да се построи от фондовете на Министерството на правосъдието. Общинският съвет единодушно упълномощава кмета да преговаря за 50 милионен заем чрез подписка по курс 100 % при лихва от 5 %. Кметът излага искането пред министерството на финансите. Времето е благоприятно, защото по същото време София получава заем от 100 милиона лева за строителство на общински сгради и благоустрояване.

Със съдействието на Министъра на финансите Добри Божилов и управителят на БНБ Кирил Гунев на Пловдивската община е отпуснат заем от 45 милиона лева. Заемът представлява пряко задължение на Пловдивската община, гарантирано със събирането на данък сгради в размер до 4 000 000 лева годишно, налога върху тютюна в размер на 2 500 000 лева годишно, част от данъка върху занятията и патентите в размер на 4 000 000 лева годишно и печалбите от общинските предприятия „Електроснабдяване“ и „Ветеринарна служба“ в размер до 12 000 000 лева годишно.³ Подписката за заема е открита на 30 май 1939 г. в София и покрита напълно на 1 юни с.г. След това заемът е предоставен на Пловдивската община, която го внася като депозит за олихвяване до ползването му в банка Български кредит в града. Сред-

2 ДВ, бр. 95 от 23 юни 1939.

3 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 1260, л. 37

ствата от заема се разпределят по следния начин:

За Общински дом - 13 500 000 лева

За училищна сграда на Трета прогимназия на ул. „Иван Вазов“ - 8 000 000 лева

Изплащане обезщетения на частни собственици на парцели в мястото за панаир - 3 000 000 лева

За квартални бани - 1 500 000 лева

За плувни басейни - 2 000 000 лева

За сграда на театър - 10 000 000 лева

За бездомнически жилища - 1 600 000 лева

За Зеленчукова борса - 2 400 000 лева

За изработване и поставяне бордюри в крайните квартали - 3 000 000 лева.¹

При реализиране на икономия по някое от тези предприятия, сумите могат да се употребят за други, за които е сключен заем.

Отделно с IX постановление на Министерския съвет от 18 август 1939 г. „протокол № 109 се утвърждават решенията на Общинския съвет в Пловдив от 5 юни и 10 август 1939 г. за сключване на заем от 2 000 000 лева от фонд „Кооперативен строеж на основни народни училища“ с 6 % годишна лихва за срок от 8 години. За обезпечение общината залага приходите от училищните недвижими имоти, част от приходите от общински имоти в размер само на 100 000 лева или частично приходите от общинското оризище в местността „Воа-чаир“ на сума от 132 000 лева годишно. Средствата са за нова сграда на училище „Кирил Нектариев“ с 4 класни стаи, салон и детска градина и завършване сградата на училището в кв. „Матинчеви градини“.

Това е една обезпечена със средства бъдеща мащабна строителна програма, която по утвърдената в България традиция кметът, който има изключителните заслуги за осигуряването им, няма да има възможност да реализира. По важното е, че неговите последователи не се оказват на висотата на своя предшественик и развитието на Пловдив е спрян за доста години.²

Със своята дейност Божидар Здравков печели уважението на пловдивската общественост, но и много врагове. Запазено е тайно изложение от Дружеството на запасните офицери в Пловдив от 15 юли 1937 г. до министъра на вътрешните работи и народното здраве. В него се изтъква голямото значение на общинската власт, където в Пловдив нещата не вървят. За кмет и негови заместници „са поставени с лични връзки, роднинство, приятелство и ходатайства неподходящи лица“. Кметът е оставен и след 19 май 1934 г., а по-късно е сменен от друго лице „безугледно към интересите на гражданите“.

¹ ПОВ, бр. 239 от 25 авг. 1939.

² ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 968, л. 6; а.е. 1357, л. 1

После пак е върнат предишния кмет.³ На няколко страници се изреждат нередности в полицията и съдебната система, но за изложението ни са важни спекулациите с цифрите за общинското управление. За 1936 г. се изтъква, че са събрани 7 400 000 лева за водно право, а са похарчени едва 1 300 000 лева. Действителните цифри са точно обратните – събрани са около 4 000 000 лева, а са похарчени над 3 000 000 лева. Основният упрек е за увлечения по индустриалните предприятия и монополни цени на електроенергията и превоза. Истинската цел на изложението е „назначаването на хора из нашите среди“, но то създава една нетърпима обстановка за реализацията на идеите на Пловдивската общинска управа. Подписите под доноса са нечетливи, но важното е, че е подписан от председателя о.з. генерал, подпредседател, секретар и всички членове на ръководството.⁴

През 1939 г. един нелеп донос от общинския съветник Петър Карапетров цели да провали вземането на заема от 9 440 000 лева за канализация на Пловдив. Общинският съвет гласува без никакви възражения заема, но Карапетров изпраща телеграма до министъра, че протоколът е фалшифициран от Божидар Здравков и всички са били против. Само бързата намеса на кмета и разбирането на министър Божилов не провалят заема. Всъщност Карапетров е началник на фонд „Общински налози“ с доста финансови облаги и когато изтича мандата му е очаквал Божидар Здравков да го продължи. Когато това не става, той започва да плете интриги.⁵ Запазен е и неговият донос от 29 февруари 1939 г. до Министъра на вътрешните работи, в който отново превратно се излагат фактите. Карапетров е по-хитър и обвинява кмета, не че е под въздействие на политическите партизани, а на „неотговорни фактори“. Кметът е порицан, че бездейства за това, което наистина прави – обещава публично, че ще подкрепя безрезервно панаира, а не прави нищо. И това при утвърждаването на Международния пловдивски панаир през 1937 – 1938 г. Кметът бил обещал, че със 100-милионен заем ще прави залесителен пояс, а нищо не прави. Кметът обещал нов градоустройствен план, а захвърлил всичко в архивата. И това при положение, че държавата бави новия Закон за благоустройството и инициативата е блокирана.⁶ И още много злостни и неверни обвинения на цели 12 печатни страници. Всъщност авторът сам се разобличава, като поставя въпроса „защо след преврата от 1934 г. се обеща, че нашите хора ще управляват, а по-късно беше върнат на власт независимия Божидар Здравков“. Т.е. целта е някой

3 Архив МВР, ОБ 171К, л. 132

4 Архив МВР, ОБ 171К, л. 143

5 Божидар Здравков. Из личния архив..., с. 158

6 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 6, а.е. 2, л. 1-12.

друг да седне на кметския стол.¹

Всичко това не остава без последствия. С аргумента за изменената ситуация след началото на Втората световна война, министърът на вътрешните работи предлага на Божидар Здравков да си подаде оставката, но той не приема поканата. Протест против немотивираното искане на министъра изразяват общинските съветници, професионалните сдружения и обществеността. Но на 10 ноември 1939 г. министърът подписва заповед за освобождаването на Здравков от кметския пост отново „в интерес на службата“.²

Божидар Здравков оставя името си на честен човек и спомена за един деятелен и заслужил градски кмет. Той е единственият управник, за когото и след 9 септември 1944 г. не е казана и една лоша дума. Когато започват репресиите над старите буржоазни дейци, всички са единодушни, че за бай Божидар не може да се каже нищо лошо. Той оставя и своя завет към общинските служители: „Чистота в мисълта, честност в действията!“ С основание можем да сравняваме Божидар Здравков с най-достоините български кметове от втората половина на 30-те години на XX век като инж. Иван Иванов в София и инж. Кирил Старцев в Русе.³

Когато търсим предпоставките за неговата оценка като „най-добрият кмет на Пловдив“, се налага да отчетем доста обстоятелства. След Първата световна война Пловдив се развива като втория индустриален център на България и сърцето на тютюневата индустрия. Около града се оформя една селскостопанска зона за производство на зеленчуци и плодове. Не случайно се говори тогава, че всяка стопанска постройка е използвана за първична преработка на продукцията, предназначена за износ с добре развитата транспортна инфраструктура. Създаването на летището през 1932 г., утвърждаването на Международния панаир превръщат града в търговското средище на страната и утвърждават тезата, че градът е в подчертан възход. Божидар Здравков има шанса да управлява по-дълго време града, да натрупа опит, да приложи своите идеи. Трябва да имаме в предвид и поместената през 1938 г. в списанието на Съюза на градовете хроника на кметовете на Берлин за последния период от 130 години – те са 12 души, т.е. всеки от тях е управлявал града средно по 10-11 години.⁴ За сравнение през разглеждания от нас период от 59 години от 1885 до 1944 г., като се сложат и председателите на временни управи, Пловдив е управляван от 46 кмета. На всяка година и три месеца е влизал нов управник в кметския кабинет.

1 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 6, а.с. 3, л. 1.

2 Борба, бр. 5558 от 11 ноемв. 1939.

3 Коцев, Г. Кметовете. – В: София 120 години столица, с. 229; Радков, Ив., Л. Златев Русенската община 1878-1949г., с. 339.

4 Кметът Божидар Здравков .Из личния архив..., с. 113, с. 128.

3.4. Пловдивската община в годините на Втората световна война

На 10 ноември 1939 г. за кмет на Пловдив е назначен Петър Малчев, а негови помощници остават арх. Ст. Юруков, Димитър Щиплиев и Димитър Костов. Петър Малчев е роден в Пловдив през 1885 г., завършва гимназия „Княз Александър I“ в родния си град и специалност „Математика“ в Софийския университет. От 1913 г. е преподавател в Търговската гимназия, а през 1927 г. става неин директор. Заклет експерт-счетоводител с опит в кооперативното дело.⁵

Осигурена е приемственост в управлението на общината, като помощник-кметове на Пловдив остават Димитър Щиплиев, който заема тази длъжност от 1928 г. при пет различни общински управи, и Димитър Костов, дългогодишен секретар на общината. Тази общинска управа започва дейността си с изключителна финансова обезпеченост от 45 милионния заем, с надеждите за решаване на десетилетни проблеми на града, но и в обстановката на бушуващата вече Втора световна война. Бюджетът за 1939 г. в приходната си част е реализиран на 95 % и това е добра основа за новата финансова година, която започва на 1 февруари всяка календарна година. Така в заседания на 4, 5, 7, 8, 20 и 21 декември 1939 г. Общинският съвет приема новия бюджет, който на 10 януари 1940 г. е утвърден от МВРНЗ. Всъщност това е редовният бюджет от 76 452 229 лева. Но и тази цифра е непълна, защото в нея не са включени бюджетите на общинските предприятия. Например бюджетът на „Електроснабдяване и превоз“ е с приходи от 13 530 000 лева и разходи от 11 158 400 лева, т.е. излишък 2 371 600 лева. С бюджета на всички предприятия се счита, че Пловдив през 1940 г. ще разполага с около 130 милиона лева, което е впечатляваща цифра.⁶

В приходната част вече има различно съотношение: от данъци и берии – 28 042 000 лева; от стопански предприятия – 24 151 000 лева; от общински имоти и капитали – 8 127 000 лева и разни други – 5 146 000 лева. Основният разход от 19 892 729 лева е за заплати на служителите, чийто брой нараства от 556 за 1939 до 607 за 1941 г., но главно с откриването на нови служби свързани с военната обстановка. За погасяване на главници и лихви по заемите са предвидени 12 178 000 лева. За благоустройствени мероприятия и водоснабдяване сумата е 12,7 милиона лева, като основната цел са крайните квартали „Борислав“, „Христо Ботев“, „Сарай-кър“. За чистота и здравеопазване сумата е 5,3 милиона или 7 % от бюджета.⁷ Значителни суми са

5 ПОВ, бр. 245 от 30 ноем. 1939.

6 Пак там, бр. 247-248 от 25 ян. 1940.

7 ДА – Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 21, л. 3

Общинско предприятие за електроснабдяване

предвидени за училищното дело и изплащане забавените учителски заплати и за подпомагане на безработните, които в определени сезони достигат до две трети от работничеството. Както всяка година общината отделя 800 000 лева за подпомагане панаирния комитет. Над 7 % от разходите директно постъпват в държавния бюджет по специалните военновременни сметки.

В средата на годината е гласуван втори допълнителен бюджет от 6,599 млн лева съгласно Закона за финансовото облекчение на общините, който им дава право да вдигат таксите и да получават увеличени приходи от събираните от държавата данъци. Но в Пловдив те остават най-ниски от големите градове. Например при таксата за почистване на сметта общината има право да събере 15 % повече от разходите, които извършва за тази дейност, но не го прави. Налогът върху индустриалното производство остава 6 % при разрешено почти двойно увеличение. Общината се отказва да събира и 10 стотинки налог на килограм пулп от преработката на плодове. Това е неин принос в подпомагане на стопанството. Градът вече е със съвсем различна структура и правителството потвърждава статута на Пловдив като неземеделски град, в който има 2 938 търговски предприятия, 220 индустриални и 2 700 занаятчийски, в които са ангажирани около 50 000 души, т.е. 50% от населението на града. Около 6 000 са в категорията на служащите. В малкото земеделски стопанства са ангажирани едва

няколко хиляди души, включително и собствениците на земята.

През месец април 1940 г. Общинският съвет взема решение стопанските предприятия да се превърнат в служби към общината, като се запази въведеното двойно счетоводство. Макар и отделени до това в отделни стопанства, те нямат юридическа самостоятелност и общината носи отговорността за произтичащите вреди и загуби. Така се създава финансово единство в бюджета и се подобрява контролът върху дейността. Изпълнението на бюджета за 1940 г. е близо 94 % от планираните приходи, което показва, че военновременната обстановка още не оказва решаващо влияние върху града. На 2 януари 1941 г. навреме е приет и бюджетът за новата финансова година на стойност 86 900 000 лева. В тази сума е включена чистата печалба на стопанските предприятия от 14 140 000 лева. Практически бюджетът е същия като предната година и общо с този на стопанските предприятия достига 140 милиона лева.¹ Впечатляващи са техните бюджети. „Електроснабдяване“ има утвърден приход и разход от 23 739 930 лева, при месечна заплата на директора от 6 300 лева, т.е. 65 % от заплатата на кмета. „Общински превоз“ има приход и разход от 16 087 000 лева, като отделният билет струва 3 лева, а двупосочен билет за деня е 4 лева, месечна карта за пътуване по една линия е 130 лева, а за ученици - 60 лева; картата за пътуване по всички линии е 160 лева, а за ученици - 90 лева. Предприятието „Ветеринарна служба“ има утвърден приход и разход от 15 милиона лева; „Земеделско стопанство“ – 2 493 200 лева и „Общинска аптека“ – 1 177 000 лева.²

Възможностите на предприятие „Електроснабдяване и превоз“ проличават и със сключения през август 1941 г. от Популярна банка „Задруга“ заем от 10 милиона лева с 6 % годишна лихва и 10 години срок на изплащане. Лихвата се натрупва само върху изтеглената част от заема. Той е утвърден с XI постановление на Министерския съвет от 21 август 1941 г. и с него се закупуват от Германия 8 нови автобуса, вече с по над 50 пътници. Закупуват се и резервни части за извършване на основен ремонт на закупените в средата на 30-те години автобуси. Заемът е със залог автобусите под гаранцията на общината, но се изплаща редовно от приходите на предприятието.³

За да се компенсира инфлацията с министерско постановление е предвидено 15 % увеличение на заплатите, като средствата се добиват от увеличение на общинските налози. Според кмета бюджетът в приходната си част е реален и отговаря на възможностите на населението да плаща данъци. Всяка от последните години той се е увеличавал с по 10 %, т.е. няма изкуствено увеличение на данъчното бреме. Сред-

1 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 20, л. 8

2 ПОВ, бр. 265 от 20 дек. 1940; Пак там, бр. 282-283 от 30 дек. 1942.

3 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 1987, л. 7

ствата за разходи не се разхвърлят математически, а се планират съобразно нуждите. При една четвърт от работничеството в постоянна безработица, той има социална насоченост. Пловдив вече се развива при утежнените икономически условия от бушуващата война – липса на стоки, което затруднява търговията и намалява приходите, липса на суровини, което забавя развитието на занаятите и индустрията. Въпреки това общината отделя годишно по 20 000 лева за фондовете „Написване история на Пловдив” и „Увековечаване паметта на заслужили пловдивчани”.

Общинско предприятие за градски транспорт, 1940 г.

Върху бюджета вече тежат плащанията по всички заеми сключени от общината. Трябва да се платят 903 448 лева по заема от БНБ за 7 милиона златни лева взет през 1907 г.; 416 952 лева по заема от БЦКБ за 8 милиона лева взет през 1934 г. за строеж на училища; 5 783 306 лева по 45 милионния вътрешен заем от 1939 г.; 554 850 лева по заема от фонда за канализация от 1939 г. и 200 000 лева по двумилионния заем за строеж на училища. Общата сума е 7 858 556 лева, т.е. над една десета от редовния бюджет.

Но основният проблем пред общината е осигуряването на условия за реализиране заложените строежи в общинския 45 милионен заем. За две години са похарчени 3 милиона лева за поставяне на 33 километра бордюри и 1,5 милиона лева за постройка на квартални бани. Отчуждаването на места за строеж на трета прогимназия в града влиза в съда, поради несъгласие с оценките на двама от собствениците.

На 27 октомври 1940 г. е положен основният камък за строителството на сграда на училище „Кирил Нектариев“.¹ През 1940 г. са направени първите три кладенеца за добиване на подпочвени води западно от Пловдив. На дълбочина от 40 метра се достига до добра за пиене вода – слабо минерализирана, сравнително мека, без наличие на манган, с идеална бистрота и без утайки при престояване. Това е новата насока за снабдяване на града с вода за десетилетия. Но не се отчитат и недостатъците – увеличени разходи за електрическа енергия за помпите и повишаване цената на водата.

На 25 март 1941 г. Общината предоставя свой парцел II в кв. 272 на бул. „Васил Априлов“ за изграждане на детски ясли с последното дарение от 500 000 лева на Димитър Кудоглу. Детският дом „Екатери-на и Димитър Кудоглу“ е осветен от митрополит Кирил на 5 декември 1941 г. Понеже сумата от дарението не е достатъчна, се добавя и дарението от 200 000 лева на италианеца Ералдо Бонекки, предоставено чрез царица Йоана.² Довършват се още някои малки обекти – сградата на прогимназия „Отец Паисий“, основното училище в „Магинчеви градини“, отделение в болницата за лечение на туберкулозноболни, вторият етаж на детските ясли „Княгиня Мария Луиза“, моста „Ландос“, ремонта на Общинската къща-музей в сградата на Куюмджи-оглу в Старинен Пловдив.

Когато заемът е сключен през 1939 г. се е бързало да се осигурят средствата, а новата управа не може да подготви плановете на обектите. Най-характерен е примерът със строителството на новия Общински дом. Предвидени са 13,5 милиона лева и със специален закон се отрежда място за строеж заедно с областна палата – пространството срещу Градската градина между улиците „Д-р Никола Геннадиев“ и „Цанко Церковски“ по протежение на днешната улица „Христо Г. Данов“. Мястото обаче се оказва недостатъчно и се променя закона, като остава строителството само на общински дом. Това забавя конкурса за идеен проект чак в края на 1940 г., който е спечелен от софийските архитекти Стефан и Симеон Атанасови. Започва продължителното изготвяне на работни плановете. Според тях на площ от 2 200 кв.м. ще се построи сграда със складове и парно отопление в сутерена, с общинска аптека, печатница и кухненски блок на приземния етаж. На горните етажи ще бъдат кабинетите на кмета и неговите заместници, представителната зала и различните служби. На последния етаж ще бъдат техническият отдел, общинските служби по електроснабдяване, училищното настоятелство.³ В началото на 1942 г. е обявен търг за възлагане първия етап на строителството на монументална сграда на

1 Днес сграда на редакциите на Радио Пловдив и БНТ – Пловдив.

2 ПОВ, бр. 269 от 5 апр. 1941; Пак там, бр. 276 от 15 дек. 1941.

3 ПОВ, бр. 274 от 31 окт. 1941; Пак там, бр. 279 от 20 февр. 1942.

4 етажа вече за сумата от 21,7 милиона лева. Междувременно правителството налага прекратяване на всички строителни начинания по време на войната.

Подобна е сагата и със строителството на сграда на Пловдивския театър, за което са заделени 10 милиона лева от заема. След дълго размотаване и обществени дискусии, зад които се крият частни интереси, на 10 април 1940 г. Общинският съвет решава да се строи в североизточния ъгъл на градината „Цар Симеон“ с лице на изток от 30 метра и площ от 2 500 квадратни метра. Тази отнета площ ще се компенсира със седем декара от парниците и цветарника в другия край на градината. Поради това е необходим царски указ от 27 май 1940 г. за отреждане на местото. Обсъждани са и още два варианта с откупуване на частни парцели, но за това трябва да се отдели поне половината от заделената сума.¹

Чак в края на 1940 г. е проведен конкурс за идейни скици за сграда на театъра. Присъдена е втора премия от 40 000 лева на проект „Мелпомена“ на архитектурно бюро „Йорданов – Овчаров“ от София и две трети премии по 30 000 лева на проекти също на софийски архитекти. Членовете на журито архитектите Петър Харбов и Ангел Момов подписват с особено мнение, защото във всички проекти има груби нарушения на конкурсната програма. Освен това строителството далеч ще надхвърли определената стойност от 30 милиона лева и няма проект който да се изпълни без съществени доработки.² Отново на погрешния принцип „за да не се провали конкурса и идеята за театър“, на 7 март 1941 г. засилената общинска управа под ръководството на кмета Петър Малчев взема решение да се сключи договор с архитект Йордан Йорданов за окончателно изработване на идейни скици, проект, тръжни книжа, детайли и архитектурно ръководство на строежа със заплащане около 600 000 лева. Договорът е сключен на 5 април 1941 г. с препоръки да се увеличат местата за зрителите, да се извърши техническо проучване за машинно обслужване на сцената и помещенията за артистите да бъдат на партера. Срокът за представяне на проектите е удължаван няколкократно и скиците са приети чак на 11 ноември 1941 г., а окончателния проект и тръжните книжа за първия етап на строителството до покрив на 21 март 1942 г. През следващите месеци е обявен търг, но се проваля поради неявяване на конкуренти. Продължават колебанията и споровете в пресата относно местото на сградата в очакване на новия градоустройствен план. Междувременно с Постановление № 47 на Министерския съвет от 21 август 1942 г. са спрени всички общински строежи до края на война-

1 ЦДА, Ф. 371К, оп. 5, а.е. 967, л. 2.

2 ПОВ, бр. 274 от 31 окт. 1941.

та.³ Засилената общинска управа изплаща хонорара на архитектите за първата част от проекта, като те си запазват правата при бъдещо възобновяване на строителството. Така се проваля и тази идея за театър с потрошени на вятъра стотици хиляди лева от общинския бюджет. По-лошото е, че през следващите две военни години парите предвидени за театър са похарчени за други цели.

През 1941 г. е завършен първият етап на канализацията, който е най-лесен и евтин за изпълнение. Обявени са търгове за изграждане на втория етап на стойност 7,6 милиона лева, но на тях не се явяват кандидати. Градският инженер проектира и третия етап в ниската зона на града.

На 1 март 1941 г. правителството на Богдан Филов присъединява България към Тристранния пакт. След разгрома на Гърция и Югославия на 19 април 1941 г. българските войски влизат в Беломорска Тракия и Вардарска Македония. Германците предават двете области на България само за временно управление, но в страната настъпва всеобщо опиянение от дълго мечтаното национално обединение. Еуфорията не подминава и Пловдив. Кметът Петър Малчев изпраща телеграма до цар Борис III, в която става изразител на верноподаническите и радостни чувства на общинските съветници и гражданството и „дава обет за всестранна творческа дейност за благоденствието и величието на нова България“.⁴ Общинският съвет приема с акламации преименуването на част от булевард „Цар Освободител“ на „Адолф Хитлер“ като символ на „щастливия завършек на нашето Освобождение, започнато от Царя Освободител и завършено от Адолф Хитлер!“ Част от булевард „Васил Априлов“ се преименува на „Виктор Емануил III“, а част от улица „Велико Търново“ става „Бенито Мусолини“.⁵ Същата общинска управа през 1940 г. е преименувала десния крайречен булевард на „Княз Симеон Търновски“, същото име получава и Небет-тепе, а улица „Търговска“ става „Царица Йоана“.⁶

Създаден е Общогражданския комитет за обдаряване на германските и българските войници с председател Петър Малчев. До 18 юли 1941 г. са събрани 1 332 319 лева и продукти на стойност 1 072 000 лева. Дарението от бюджета на общината е 60 000 лева, от общинския театър – 52 000 лева, а индустриалците участват с по 10 000 лева. През 1942 г. общината предоставя нови 100 000 лева от бюджета, а общата сумата надхвърля 430 000 лева. Закупените храни, напитки и цигари са изпратени на германските поделения, които през пролетта на 1941 г. са квартирували в Пловдив, на дислоцирания по границата

3 ЦДА, Ф. 371К, оп. 5, а.е. 967, л. 8

4 ПОВ, бр. 271 от 31 май 1941.

5 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 1, а.е. 529, л. 37.

6 Дочев, Д. От демокрация към диктатура, с. 137

9 пехотен полк и на 3 конен полк в Беломорието. В Пловдив е получено лично благодарствено писмо с подписа на фелдмаршал Ромел за дарените на неговата армия 4 400 ризи и фланели и две каси сапун. За проявените грижи към немските войници кметът Петър Малчев е награден с „Орден на Германския кръст“ – на шия, I степен.¹

Военновременната обстановка налага и непопулярни решения. Общината решава да събори старата метална ограда на градината „Цар Симеон“ с оправданието, че ще се разшири площада. Истинската причина е оползотворяването на ценния метал. Поради страха от обществено недоволство, събарянето става нощно време. Така е ликвидирана възприетата още в края на XIX век идея по европейски образец градината да се заключва вечерно време за предпазване от злосторници.²

Със заповед на кмета от 13 януари 1942 г. се регламентират строги правила за спазване чистотата и обществения ред. Забранява се хвърлянето на смет, пепел, сгурия по улици и тротоари. Всички стопани сами трябва да се снабдят със съдове за смет и да мият тротоарите пред домовете си всяка сутрин до 7.30 часа. През зимата веднага след падането на сняг стопаните са длъжни да почистват тротоарите, а при поледица да ги посипват с пясък. Забранява се изтърсването на постелки и килими от балконите над улиците, заемането със строителни материали при ремонти и складирането на въглища и дърва за повече от 24 часа по тротоарите, миенето на коли, файтони и автомобили по улиците. Изобщо замърсяването на улици, площади и паркове по всякакъв начин. Надзорните органи по почистването имат право да налагат глоби при нарушения в размер от 5 до 100 лева, като сумите се събират веднага срещу редовен документ от кочан.³

В новите военни условия вече се чувства недостигът на олио, сол, фасул, газ и въглища. Правителството нормира цените на 111 стоки на база последният ден преди началото на войната 30 август 1939 г. Но на свободния пазар те нарастват от 50 до 100 %. Въведена е купонна система с дневна дажба от 200 грама хляб за деца до 7 години, 400 грама за възрастни и 600 грама за работници с тежък физически труд. Месечната дажба например за сирене е от 400 грама на човек. Нормирани са и цените на желязото, бензина, петрола, синия камък и други стратегически суровини.⁴ Но тази система е и социално справедлива, защото на всеки се осигурява възможност през годината да си купи обувки, костюм, връхна дреха. Кметът на града и комисарят по продоволствието, който е служител на общината, правят месечни доклади

1 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 6, а.е. 6, л.8

2 ЦДА, Ф. 371К, оп. 5, а.е. 967, л. 28.

3 ПОВ, бр. 277-278 от 31 ян. 1942.

4 ПОВ, бр. 267 от 17 февр. 1941; Пак там, бр. 274 от 23 окт. 1941.

за снабдяването на населението и укриването на продукти. Злоупотребите се наказват със строг тъмничен затвор и глоба до 30 000 лева. Общината организира народни кухни, където бедните получават веднъж на ден топла храна, като заплащат 50 % от стойността.⁵ Броят на безработните особено през пролетните месеци достига 13 000 души и отпуснатата от общината сума от 300 000 не стига за нищо. Поради липсата на въглища започват ограничения в работата на термичната централа и прекъсване на електричеството. Общинската централа „Тракия“ поема снабдяването на бедните граждани с дърва и въглища.⁶

През военните години прогресивно намалява изпълнението на общинската благоустройствена програма. През 1942 г. за завършване на общинския павилион за туберкулозно болни са заделени 2 500 000 лева, за поставяне на бордюри и паважна настилка на 11 улици са предвидени 1 200 000 лева. На техническото отделение са отпуснати 400 000 лева за завършване на градския нивелационен и регулационен план. За поддържане на градини и паркове са отпуснати 1 000 000 лева.⁷ Съгласувано с Инспекцията по труда в Пловдив се изпълнява програма за работа на безработни граждани на важни благоустройствени обекти – трасиране на нови улици, нови алеи по пловдивските хълмове и в гробищните паркове. Заплащането се извършва от фонда за подпомагане на безработните.

Съобразно промените в законодателството, Общинският съвет вече се състои от кмета П. Малчев, неговите помощници Д. Костов, арх. Юруков и Д. Величков, които се назначават пряко от министъра на вътрешните работи; 18 души избираеми общински съветници и 5 души съветници - представители на кооперациите и други сдружения.⁸ Редовният бюджет на общината за 1943 г. е 141 265 960 лева, включително 11 453 000 милиона лева изтеглени от заема. Но средствата за заплати на служители, надничари и учители вече са над 38 милиона лева, за погасяване на задълженията по заемите са предвидени 11 милиона и за обществено подпомагане също 11 милиона лева.⁹ След няколко години строителство през юли 1943 г. е завършена сградата на новата Общинска болница на Цариградско шосе и по вече създадена традиция е наименована „Царица Йоана“. На 14 ноември 1943 г. е осветена реставрираната Общинска къща-музей в Старинен Пловдив. През 1939 г. сградата на Куюмджиоглу е предоставена от държавата на Пловдивската община в плачевно състояние с разру-

5 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 24, л. 1.

6 ПОВ, бр. 292-293 от 1 май 1944.

7 ЦДА, Ф. 371К, оп. 3, а.е. 2201, л. 8; ПОВ, бр. 275 от 15 ноемв. 1941.

8 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 20, л. 85

9 ДА Пловдив, Ф. 29к, оп. 4, а.е. 33, л. 9; а.е. 20, л. 67

шени стълби и първи етаж, без прозорци и врати и с полуразрушена фасада. За реставрацията общината влага 1 240 000 лева, от които 120 000 лева са отпуснати от Министерството на просветата. По повод откриване на къщата-музей общината обявява конкурс с мотото „Куршум хан“ за най-хубава картина на тема из старинната градска част, който е спечелен от Цанко Лавренов.

Планирани са и 20 милиона за строителство и благоустройство, но по-късно парите са похарчени за текущи разходи.¹ Като първи допълнителен бюджет са гласувани 7 257 669 лева, отново изтеглени от сметките по заема. Изразходвани са за доставка на военновременни материали, хранителни продукти и помощи за отопление. Като втори допълнителен бюджет са гласувани 12 578 758 лева, с приходи основно от заема и разходи за увеличени заплати, план за приспособяване общинските служби за противовъздушна защита, подпомагане на бедни семейства и разширение на водопровода. Гласуван е и трети допълнителен бюджет от 4 280 000 лева за изплащане по една извънредна работна заплата на служителите. Налага се изводът, че през военните години средствата от заема при спряно от държавата строителство на сгради се харчат безконтролно за заплати и подпомагане на населението.

Със Заповед № 2919 на министъра на вътрешните работи село Мечкюр / Прослав / се отцепва от Фердинандовската селска община и се присъединява административно към Пловдивската община. Двата общински съветници от селото се присъединяват към Градския общинския съвет.² Със закон от 1 ноември 1943 г. държавата отстъпва на Пловдивската община експлоатацията на държавните кариери за пясък, чакъл и обли камъни по водосборния басейн на река Марица в градското землище, като всички приходи постъпват във общинския фонд „Корегиране на река Марица“.

През месец март 1943 г. Пловдив остава завинаги в историята на България със спасяването на своите евреи, които наброяват 5 960 души или 5.65 % от населението на града. Наред с митрополит Кирил и десетките общественици, достоен принос има и бившият пловдивски кмет Георги Тодоров. От 1940 г. той е депутат от правителственото мнозинство, но заедно със заместник-председателя на 25-то Народно събрание Димитър Пешев и още 41 свои колеги, подписва протестното изложение до министър-председателя срещу депортирането на българските евреи.³

Стратегическа задача пред общинската управа е изработването на

1 ПОВ, бр. 282-283 от 30 дек. 1942.

2 ДВ, бр. 11 от 20 февр. 1943.

3 Шивачев, С. Спасението на пловдивските евреи през 1943г. – В: Сб. Втората световна война и България 1939-1947г. , Сливен, 2006, с. 149.

нов градоустройствен план, който да осигури развитието на Пловдив през следващите 50 години. Пловдив вече е изчерпал възможностите на Шнитеровия план. Оценявайки важността на урбанистичното планиране, още през 1937 г. Общинският съвет поставя въпроса за нов градоустройствен план и е създадена градоустройствена служба, която събира статистически и технически данни. През 1941 г. излиза специалния закон за благоустрояване на населените места, който задължава всички населени места с население над 20 000 души да имат изработени градоустройствени планове. През същата година в Община Пловдив са изготвени поемните условия, които са изпратени на известните германски архитекти професорите Мусман, Йобст и Янзен. Този план трябва да представлява научно проучване, практически приспособено към специфичните местни условия в битово, здравно, комуникационно, техническо, социално, икономическо и естетическо отношение с оглед на настоящите нужди и бъдещото развитие за около 50 години при население от 250 000 души. На 20 април 1942 г. изготвянето на плана е възложено на професор Херман Янзен от Дрезденската политехника срещу сумата от 55 000 германски марки.⁴ Интересното е, че авторът на градоустройственият план на София професор Мусман е предложил с 2 000 марки по-малка сума, но не е предпочетен. Предвидено е планът да обхваща цялото пловдивско землище от 80 кв. км. Общината предоставя всички географски, геологически, климатични и статистически данни за града и списък на сградите с градоустройствено значение и предстоящите да се строят през следващите десет години.⁵ През 1943 г. е получен идейният план на професор Янзен, който съчетава една модерна европейска концепция за градоустройствено развитие и осъществява връзката между архитектурните и културно-исторически паметници с потребностите на бъдещия град. Той залага на природосъобразното изграждане на града с акценти на зелената система и правила за ниско застрояване. Янзен се противопоставя на застрояването на тепетата, прокарването на автомобилни пътища по тях и искането на митрополията за изграждане храм на върха на Джендем-тепе. Ако трябва да се строи, това да бъде параклис по юго-източния склон. Общинският съвет се съгласява и отменя решението, с което е предоставил безвъзмездно 1 200 кв. м. на митрополията за строеж на черква на самия връх.

При обсъждането на проекта се разгаря дискусия за бъдещото развитие на Пловдив. Отчита се, че градът расте с бързи темпове и в края на 1943 г. вече има 118 568 жители. Общинските съветници

4 Андреева-Кертикова, Й. Някои аспекти на градоустройствената дейност на Пловдивската община (1930-1940). В7 инф.док.сборник на ДА – Пловдив, т. III, Пловдив 1989, с. 143.

5 ПОВ, бр. 281 от 15 юни 1942.

правят предложения за изместване сточна гара извън града, премахване на „Ухото“, за повече индустриални зони, включително за „мръсна индустрия“ в източната част покрай Марица, предвиждане място за бъдещ университет, на по-голям параден площад, премахване къщичките по тепетата и определяне зони за строеж на бездомнически жилища, за изграждане на две автогари в северната и южна част, включването на „Царския остров“ в плана като народен парк и др.¹ С протокол от 6 ноември 1943 г. на професор Янзен е възложено планирането и на квартал Мечкюр (Прослав) и местността „Царския остров“. В края на 1943 г. Общинският съвет одобрява предварителната скица и възлага на автора по-нататъшната работа по окончателното изготвяне на градоустройствения план (мащаб 1:5000), който да включва стопански и комуникационен план, план на градските зони и общи застроителни планове (в мащаб 1: 2000). Планът е готов и изпратен в общината в края на месец март 1944 г., след което е извършено и окончателното разплащане с автора.² Основните начала, заложи от професор Янзен са следните. Подреждане на движението и средствата за вътрешноградско съобщение – железници, шосейни пътища, улици и обществени превозни средства в съобщителна система, отговаряща на нуждите на града. Заложени са интересни идеи с прокарване на основния комуникационен булевард през нов мост на река Марица (при днешния Международен панаир) и заобикаляйки източно Трихълмието, като се оставя цялостен този уникален ансамбъл на „Старинен Пловдив“ и квартал „Капана“. На изместване административния център в източна посока. Залага се природосъобразно изграждане с приоритет на зеленината и правила за застрояване, съобразени с европейската практика. Развитие на града в южна посока към планината. Разграничаване и поставяне в правилно съотношение на местата за работа, за живеене и за почивка, с оглед на социално-стопанската структура на града.

Но идва кардиналната промяна в обществено-политическия живот на 9 септември 1944 г. Със заповед № 1117/01.11.1944 г. новият кмет на града назначава комисия с участие на най-изявените архитекти и инженери в Пловдив, някои от които като архитект В. Златарев и архитект Г. Овчаров са на служба в общината далеч преди 1944 г. След 35 заседания и подробно проучване на плановете и детайлите изготвени от професор Янзен, в заключителен протокол комисията отчита, че „планът не отговаря напълно на новата обществена, политическа, културна и стопанска обстановка и препоръчва, да се пристъпи към

1 Топалова, А., Андреева-Кертикова, Й. Хронология, принципи и приемственост при градоустройственото планиране на град Пловдив, В: Сб. Пловдив по пътя към модерния свят, Пловдив, 1998, с. 193

2 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 33, л. 42 и сл.

незабавно преработване съобразно препоръките“. Застъпва се тезата, в работата да се привлекат всички желаещи архитекти и инженери, като за по-важните обекти се обявят нови конкурси. Така вторият общ градоустройствен план на Пловдив и пръв по пълнота и обхват остава неприложен формално, макар че всичко, което е било приложимо, е заложено и доразвито в следващите нови градоустройствени планове.³

Димитър Костов

От 26 ноември 1943 г. Пловдив се управлява от засилена общинска управа начело с Димитър Костов. Той е роден в Свищов през 1895 г., завършва Военно училище и участва във войните като офицер от артилерията. След това завършва право и работи като адвокат в Пловдив. От 1926 г. е началник на административния отдел и секретар на Пловдивската община. През 1939 г. е издигнат за помощник-кмет. По-късно е кмет на Кърджали. Автор е на „Ръководство по общинската административна служба“.⁴

С напредването на войната Общинското управление все повече загубва своята автономия и се превръща в орган на държавата. Цялата власт се съсредоточава в ръцете на назначавания от министъра на вътрешните

работи кмет. В проекта за бюджет за 1944 г. са предвидени приходи на стойност 159 490 000 лева, от които от данъци, наеми, такси – 78 794 000 лева и от печалбата на стопанските предприятия 15 850 000 лева. Планирани са и разходи на същата сума, но във военновременната обстановка основната част са за заплати и социално подпомагане. Предвидена е благоустройствена програма за 8 230 000 лева, от които 5 000 000 са от откупуване на временната трудова повинност.⁵

3 Топалова, А., Андреева-Кертикова Хронология, принципи и приемственост при градоустройственото планиране на град Пловдив, с. 195

4 ПОВ, бр. 291-292 от 30 ноември 1943.

5 ДА Пловдив, Ф. 29К, оп. 4, а.е. 21, л. 3 и сл.

Но тези средства отиват главно за пробиването на тунели-укрития за спасяване на населението при евентуални бомбардировки. Държавата отново се опитва да прехвърли дългосрочните тежести на гърба на общината и оформя отпуснатите 56 000 000 лева за направа на противовъздушни закрития като заем за Пловдивската община. Завършени са пет пробива на Дановия хълм и по два на Бунарджика и срещу църквата „Света Марина“. Пригодените за скривалища тунели вече са с площ от 4 600 кв. м., в които могат да се приютят 28 000 души. В кварталните градинки са изградени подземни бункери. Те стават необходими при започналите бомбардировки на англо-американската авиация. Но този нов кредит на Пловдивската община за огромната сума от 56 000 000 лева остава да тегне на бюджета.¹

През 1944 г. по решение на Общинската управа земята на Общинското земеделско стопанство се удвоява, за да може да произвежда необходимите продукти за общинските социални институти и фураж за животните. На 5 юли 1944 г. с Постановление № 5 на Министерския съвет е одобрен заем от 5 000 000 лева със 7 % годишна лихва, който Земеделското стопанство да сключи с Пловдивска популярна банка за закупуване на инвентар, впрегатен добитък и построяване на обор.

На 9 септември 1944 г. е извършен държавен преврат. Същия ден общинската власт в Пловдив е сменена, не с нареждане от правителството в София, а с решение на Областния комитет на Отечествения фронт. За кмет е назначен д-р Асен Кожухаров. Започва нов етап в историческото развитие на Община Пловдив.

¹ ПОВ, бр. 292-293 от 1 май 1944.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ролята на Община Пловдив за развитието на града и в живота на неговите жители има множество и различни измерения. Било тя икономическа, социална, политическа и културна, или модернизираща, стабилизираща, задържаща – каквито и епитети да се използват, на практика това е процес, чиято динамика и посока са в пряка зависимост от дейността на общинската управа.

След Съединението на Княжество България с Източна Румелия през 1885 г. Пловдив има 33 432 души население и ясно определен ориенталски облик, като следствие на петвековното османско владичество. Няма градоустройствен план, съвременно водоснабдяване, канализация, благоустроени улици. Като жалони тук-там из старите махали са разположени изградените по румелийско време съвременни сгради на двете гимназии, областното събрание, държавната болница, Княжеската и Дондуковата градина.

В края на периода, през 1944 г., Пловдив е вече със 118 568 души население и има европейски облик и измерения. С приложен първи градоустройствен план на архитект Шнитер от 1896 г. и създаден през 1944 г. следващ по европейски модел на професор Янзен, с регулационни планове на всички градски части, нови булеварди, впечатляващи с модерната си архитектура сгради по Главната улица и озеленяване на хълмовете. Завършено е водоснабдяването с чиста вода от планината и от дълбоките подпочвени води в равнината. Завършен е първият етап на канализацията на кварталите по високите части на града. Изградена е съвременна за времето си инфраструктура на основното и средно образование. Създадена е институционално и финансово обезпечена система за социално подпомагане, включваща общинска система на здравеопазване и подпомагане на бедните.

Основната роля за развитието и модернизирането на града през разглеждания период е на Община Пловдив, в лицето на изборния (частично назначаем през последното десетилетие) Общински съвет, постоянното присъствие от кмета и неговите заместници (за някои периоди назначаеми като временни управителни комисии) и изградената още през първото десетилетие след Съединението на България общинска администрация, която в своята разгърната структура през 1944 г. вече има 607 служители. Това е естествено, защото Пловдив вече е обикновен окръжен (областен) град. Приоритетното развитие на столицата София предоставя развитието на останалите български градове на възможностите на местното самоуправление. До 1944 г. построените от държавата сгради в Пловдив са само няколко – Централната поща, Военния клуб, сградите на клона на БНБ, на финансовите управления на пл. „Съединение“ и ул. „Княз Богориди“, на Око-

лийското управление на ул. „Съборна“, двата моста на река Марица, няколкото сгради на военни поделения. Всичко останало е съградено по проекти, финансирани от Общината. За сравнение - от Освобождението до Първата световна война в София са построени повече от 60 държавни и обществени сгради, както и десетки паметници.¹

Взаимоотношенията между местната и централната власт са разнообразни. В периоди, когато те се заемат от една и съща политическа сила, правителството подпомага дейността на общинския съвет, не само като пряко предоставяне на финансов ресурс, а и като съдействие за финансиране чрез заеми или по правителствени програми. Тогава се реализират едни от значимите проекти – водоснабдяването, създаването на първият градоустройствен план и провеждането на Първото българско земеделско-промишлено изложение при управлението на Стефан Стамболов (1887-1894); приложението на градоустройствения план и дейността по озеленяването при управлението на Народната партия на д-р Константин Стоилов (1894-1899); краят на финансовата криза с взетия заем през 1907 г. при второто управление на Народно-либералната партия; модернизационните и благоустройствени мероприятия при управлението на Демократическата партия (1908-1911); развитието на града при управлението на Демократическия съговор (1923-1931). По различен е случаят при двете управления на кмета Божидар Здравков, при които той изгражда добри взаимоотношения с правителството, доминирано от Демократическата партия (1932-1934), първоначално с правителството на Деветнадесетомайците през 1934 г. и по-късно с правителствата на Георги Къосеиванов (октомври 1936-1939).

Но при всички съвместни проекти с централната власт, взетите за реализацията им заеми са прехвърлени за изплащане от Пловдивската община, въпреки предоставените гаранции от правителството. Така е например през 1892 г. при подготовката на Първото българско земеделско-промишлено изложение с взетия заем от БНБ за сумата от 100 000 лева. Така е през 1944 г., когато държавата прехвърля отпуснатите 56 милиона лева (1/3 от бюджета на общината за годината) за направа на противовъздушни укрития, като заем на Пловдивската община.

Различни са случаите на взаимодействие, когато централната и местната власт са доминирани от различни политически сили. От една страна се проявява характерният за България натиск на всяко ново правителство върху местната власт (морален тормоз, разследване, а понякога и физическа разправа). Но, като правило, управлението чрез назначаемите временни тричленни комисии, не довежда до поло-

¹ Лабов, Г. Общественият сгради от Освобождението до 1920 г. - В: София – 120 години столица. С. 2000, с. 490

жителни резултати в управлението на Пловдив. При проведените от тях избори, винаги печели правителствената партия, даже да няма никаква социална база в града. Достига се до случая, когато в началото на XX век при второто управление на стамболовистите, в общинския съвет са избрани само техни представители. По особен е прецедентът с опитите на земеделците да управляват Пловдив (1919-1923), когато се възцаряват партизанските страсти в малочислената земеделска дружба и управлението е поверено на политически отцепници от старите партии или на съвсем непознати и без опит дейци. Догматичната политиката на БКП /т.с./ за самоизолация и отказ от управлението при спечелени избори само внася допълнителен хаос в положението.

Често се изтъква липсата на взаимодействие с избраните в града депутати в Народното събрание. С изключение времето на преодоляване щетите от земетресението през 1928 г., няма друг пример на съдействие от народните представители за създаването на нещо значимо. Тяхната незаинтересованост проличава например при пропускане на възможността за изграждане на съдебна палата и построяване сграда на Девическата гимназия през 30-те години на XX век.

В контекста на противоречивата релация местно самоуправление - централна власт случаят с предоставянето от държавата през 1905 г. на концесията за добив на каменен материал от пловдивските тепета на акционерно дружество „Изида“ представлява специален интерес. В продължение на близо 20 години се нанасят непоправими щети на създадените от природата преди милиони години хълмове. От 1911 г. общината повежда борба за ликвидиране на тази концесия, но правителството, чрез промени в законодателството или лобиране от различни министерства, защитава частния интерес. Но трябва да изтъкнем, че за унищожаването на „Марково тепе“ и части от другите хълмове имат огромна вина и общинските управи от началото на XX век до края на 20-те години, защото те стопанисват общинските кариери. Налага се погрешното разбиране, че хълмовете са едно неизчерпаемо богатство за града. Това става източник на корупционни практики и задоволяване на частни интереси.

Основните инвестиционни проекти, реализирани от Община Пловдив, оказват влияние върху развитието на местната общност за продължителни периоди. Дългият времеви обхват на изследването дава възможност да се проследи дефинирането на проблемите, неуспешните понякога опити за тяхното решаване и успешното осъществяване. В хронологичен план първият проект е водоснабдяването на града. Изпълнението на проекта при управлението на кмета Христо Дюкмеджиев става с първия взет през 1890 г. голям заем в размер на 1 500 000 лева и е осъществено от Белгийската водопроводна компания от град Лиеж. Забавянето на втория важен за града проект за създаване на градоустройствен план, дава възможност да се черпят

поуките от недотам успешните реализации в София и Стара Загора. Благодарение на творческия подход на чешкия архитект Йосиф Шни-тер Пловдив запазва своята урбанистична идентичност и неповторимост и днес е жив пример и феномен на прехода от средновековие към модерност. Третият проект от това време е провеждането на Първото българско земеделско-промишлено изложение през 1892 г., който също е успешен и спомага за превръщането на града в един от търговските и индустриални центрове на страната, поставя се и началото на панаирната традиция.

Изключително значение за града има и проекта за електрификация. През 1928 г. е проведен успешен търг, спечелен от фирма „Бергман. Електрически заводи“ Берлин, Германия. За сума от 30 000 000 лева градът получава добре изработена електрическа мрежа, която през следващите десетилетия успешно се доразвива. Намерен е изключително сполучлив начин за изплащане на задълженията към фирмата със собствени средства на общината от продажбата на електроенергията на населението.

Няколко успешни проекта са осъществени при кметуването на Божидар Здравков, което, по утвърденото мнение на изследователите, го прави най-успешният пловдивски кмет. Той въвежда нова философия за управлението на града, ликвидира партизанщината и политическите назначения, утвърждава идеята, че големите проекти се реализират със заеми, защото от тях ще се ползват и следващите поколения и е справедливо и те да участват във финансирането. Така в средата на 30-те години с взетия 8-милионен заем е решен тежкия проблем с инфраструктурата на образованието. Построени са девет нови училища, които осигуряват на пловдивските деца да учат при нормални условия. Създадена е нова общинска икономика с печеливши фирми за електроснабдяване, ветеринарно дело и кланица, градски транспорт, водоснабдяване, общински хали и др. През 1938 г. предприятията вече формират бюджет равен на общинския. След дълги години на умуване и безплодни спорове, Здравков поставя началото на изграждане канализацията на града, също с привлечени чрез заем финансови средства. Поставено е началото и на нова насока за водоснабдяване на града чрез помпи от подпочвените източници. Кметът Здравков насочва дейността на общината и към устойчиво решаване на екологичните проблеми на града чрез озеленяване на хълмовете и създаване на нови градини.

От друга страна, при анализа на този продължителен период от дейността на общината, се получи интересна съпоставка с периодите на кризи, и се изясниха причините за провала в реализацията на някои от проектите. Политическата намеса на централната власт, честата смяна на общински управители довеждат до дълги периоди на бездействие и задоволяване само на текущите потребности на население-

нието. По-особена е дейността през военновременните години, когато главно влияние оказват събитията от международен и национален мащаб и националните катастрофи. Периодът на Първата световна война остава в историята на Пловдив, като пример на корупционно управление на кмета Деньо Манев.

Пловдив навлиза в кризисния период на Втората световна война с изключително стабилно финансово положение, подсигурано от взетия през лятото на 1939 г. 45-милионен заем. С него е предвидено да се построи нов Общински дом, сграда на Драматичния театър, на Трета прогимназия на ул. „Иван Вазов“, нови речни и хигиенни бани. Но поради безплодни спорове за мястото на новите сгради с приоритет на частни интереси и мудност на общинската управа при подготовката и приемането на архитектурните планове, почти нищо от тези идеи не се реализира, а средствата са насочени за други военновременни нужди и изхранване на населението. Единственият осъществен проект е създаването на нов градоустройствен план от германския професор Херман Янзен. Планът е съобразен с модерните европейски тенденции и дава сполучливи решения за създаване на индустриални зони, изместване на административния център от зоната на културно-историческо наследство, развитието на града към Родопската яка. Приет е през лятото на 1944 г., но поради радикалната политическа промяна след 9 септември 1944 г. впоследствие е отхвърлен.

Изследването показва решаващата роля на професионализма при осъществяване на проектите. Смените на общинските управи след избори или чрез назначаване на тричленни комисии, водят често до идване на власт на неподготвени управници. Затова е важно и се налага да се ползва професионална експертиза при подготовката и реализацията на проектите. Така при водоснабдяването през 1890/1891 г. са налице консултациите на най-добрите специалисти от Министерството на благоустройството и обществените сгради. С тяхна помощ е избрана за изпълнител Белгийската водопроводна компания от град Лиеж. Подготовката на градоустройствения план през 1890 г. общината възлага на утвърдения с десетгодишната си работа в града архитект-инженер Йосиф Шнитер. При подготовката на Изложението през 1892 г. е привлечена цялата мощ и капацитет на българската държава. При електрификацията през 1928 г. е поканен за консултант един от водещите европейски специалисти професор Кунцигер от Лиежкия университет. При изработване плановете за канализация на града консултант е професор Карл Имхов, създател на десетки канализационни системи в Европа и САЩ. Създател на втория градоустройствен план е професор Херман Янзен от Дрезденската политехника в Германия. В противовес трябва да се изтъкне примера с проекта за електрификация и трамваен транспорт от 1905 г., когато за консултант е поканен никому неизвестен български инженер, който е началник на Морския

порт във Варна и не е специалист в областта на електротехниката. Това е една от причините за провала на концесията.

В естественото противоборство между демократизма и централизацията в областта на местното самоуправление, при възлагането на дейности на общините надделява първата тенденция, а данъчната система на държавата е напълно централизирана и повече от 90 % от постъпленията са в централния бюджет. Постъпленията в бюджетите на общините стигат само за поемане на текущите разходи. За реализацията на всеки инвестиционен проект в Пловдив и/или в останалите градове, общината трябва да прибегва до вземане на заеми. От началото на 90-те години на XIX век БНБ започва да отпуска повече заеми, но това извиква на дневен ред проблема с липсата на капацитет общинските управи да планират изплащането на заемите. В Пловдив това проличава при изплащане на заема за водоснабдяването от 1890 г. Предвижда се взетите 1 500 000 лева, заедно с лихвите, да се изплащат от постъпленията от експлоатацията на водопровода. Но изготвянето на правилник за заплащане на потреблението на вода закъснява, през следващите години постъпленията са минимални и при пропускане на плащания по главницата и лихвите сумата главоломно се натрупва, като се начислява 8 % лихва и 4 % просрочие. През 1904/1906 г. Пловдивската община се опитва да вземе заем от европейски банки, но липсата на капацитет по финансовите въпроси и непознаването на европейското законодателство довеждат до крайно негативен резултат. Сключен е договор за емисионен заем с финансова група от град Лион, но след похарчени стотици хиляди лева за командировки и отпечатване на облигации, групата обявява фалит и договорът пропада.

Българската държава се опитва да намери начини за подобряване финансовото състояние на общините, подготвени са няколко законопроекта, но не са приети от Народното събрание. По правило финансовите закони не са в полза на Пловдив. Даже, когато се приема закон за облагането с по 1 лев на всеки килограм обработен в складовете тютюн и това значително увеличава приходите на града, няколко години по-късно този данък е премахнат. Едва със Закона за общинските стопански предприятия от 1927 г. общините са насочени по утвърдения в Европа път за създаване на общинска икономика и увеличаване на приходите. В Пловдив тази тенденция е реализирана при управлението на кмета Божидар Здравков, когато се постига стабилизирание на финансовото състояние.

При търсенето на взаимовръзките в дейността на кметовете и общинските съвети, фактологическият материал подчертава позицията и фигурата на кмета за разрешаване проблемите в развитието на града. Анализът на събраните свидетелства навеждат на извода, че една част от кметовете, едва с основно образование, са напълно неподготвени

за заеманата длъжност. Характерен пример са Манчо Манев (1894) и Деньо Манев (1914-1918). Не случайно те остават пример за използване възможностите на кметската власт за личното си икономическо възможване. Други, главно като председатели на тричленни комисии, управляват града по няколко месеца и обективно не биха могли (а и не могат) да свършат някаква работа.

Най-добрите кметове на Пловдив са тези, при които обективните обстоятелства, свързани най-вече със стабилност и просперитет при управлението на държавата, се съчетават с техните лични качества. Те успяват да дефинират проблемите, да обединят общността и да осигурят финанси и човешки потенциал за тяхното решаване. Така в историята на Пловдив остават Христо Дюкмеджиев, Христо Г. Данов, д-р Иван Кесяков, Божидар Здравков. Особено характерен е примерът с последния. Той въвежда нова философия в управлението, като се справя с партизанщината и стабилизира чиновническия апарат. Остава и своя завет към общинските служители: „Чистота в мисълта, честност в действията!“ Когато търсим предпоставките за оценката за Божидар Здравков като „най-добрият кмет на Пловдив“, се налага да отчетем доста обстоятелства. Създаването на летището през 1932 г., утвърждаването на Международния панаир превръщат града в търговското средище на страната и утвърждават тезата, че градът е в подчертан възход. Божидар Здравков има шанса да управлява по-дълго време града, да натрупа опит, да приложи своите идеи. С основание можем да сравняваме Божидар Здравков с най-достоините български кметове от втората половина на 30-те години на ХХ век.

От 1886 до 1944 г. Пловдив извървява един сложен, противоречив и труден на моменти, но в крайна сметка положителен път в своето развитие. Най-важният фактор за модернизацията, развитието на инфраструктурата, градоустройството и благоустрояването, на социалния живот е местното самоуправление. Населението на града се увеличава повече от три пъти. Периодите на стабилност се редуват с кризисни моменти, но обществото успява да ги преодолее. В летописа на града следат кметовете и общинските дейци, които успяват да осъществят своите идеи за неговото развитие. Не всичко успяват да направят. Често избухват безсмислените спорове, вземат връх личните и частни интереси. В много случаи елитът на града не съумява да се обедини за постигането на важни за общността цели. Така Пловдив остава без свой общински дом, без сграда на театъра и съдебна палата, не е завършена цялостната канализация на града. Но през тези шест десетилетия е натрупан ценен опит, който, заедно с поуките от неуспехите, може да послужи в бъдещото развитие на града.

ГОДИШНИК НА РЕГИОНАЛЕН
ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ - ПЛОВДИВ,
2018 ГОДИНА

**РОЛЯТА НА ОБЩИНА ПЛОВДИВ ЗА РАЗВИТИЕТО
НА ГРАДА ПРЕЗ ПЕРИОДА 1886 – 1944 ГОДИНА**

СТЕФАН ШИВАЧЕВ

Българска
Първо издание

Художник на корицата *инж. Галя Димитрова*
Подготовка за печат *Тафпринт ЕООД*

Формат 32/70/100, печатни коли 9.5
ISSN - 1311 – 9133